

MAGYAR SHAKESPEARE-TÁR

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISTER
TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG SHAKESPEARE-BIZOTTSÁGA

SZERKESZTI

FERENCZI ZOLTÁN

IX. KÖTET

BUDAPEST

KILIÁN FRIGYES UTÓDA BIZOMÁNYA

IV. ker., váci-utca 32. sz.

1916

MAGYAR

FRANKLIN-TÁRSULAT

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

NYOMDÁJA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM-JEGYZÉK

A IX. KÖTETHEZ.

Értekezések.

	<i>Lap</i>
<i>Hegedüs István</i> : A sententia Senecánál és Shakespearenél	1
<i>Weber Arthur</i> : Shakespeare és az osztrák irodalom	21
<i>Kádár Jolán</i> : Shakespeare drámái a magyarországi német színpadokon	65
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Döbrentei második Macbeth-fordítása	112
<i>Marlowe</i> : Doktor Faustus tragikus története. Fordította Rózsa Dezső	131
<i>Dr. Czeke Marianne</i> : Lemouton Emilia Shakespeare-fordítása. (Második rész.)	194
<i>Rózsa Dezső</i> : A drámaíró Lyly	234
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Shakespeare szonettjeiből. (I—XXVI. szonett fordítása.)	252
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Szemere Pál és Bajza József vitája Shakespeare körül	262

Irodalom.

A német Shakespeare-évkönyv legújabb kötete (LII.) Heinrich Gusztávtól	269
Friedrich Brie: <i>Imperialistische Strömungen in der englischen Literatur</i> . Czeke, Mariannétól	274
<i>Al-shakespearei drámák</i> . II—IV.	276
Jean Richepin: <i>A travers Shakespeare</i> . Paris, 1914. Elek Oskártól	278

Vegyesek.

<i>Fest Sándor</i> : Adalékok a Shakespeare-korabeli irodalom magyar vonatkozásaihoz	282
<i>Fest Sándor</i> : Bolyai és Shakespeare	283

*

	Lap
<i>Fest Sándor</i> : «A hogy tetszik» első nyoma irodalmunkban ...	285
<i>Weber Arthur</i> : Shakespeare első említése irodalmunkban ...	286
<i>Rexa Dezső</i> : Kótsi a «Lenni vagy nem lenni» fordítója ...	289
<i>Rexa Dezső</i> : Első megemlézése nálunk annak, hogy Shakespeare színész volt ...	291
<i>De Perott József</i> : Néhány párhuzamos hely Shakespeare pár helyéhez ...	294
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Széchenyi István Naplói-ban Shakespeare-ről ...	296
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Gr. Majláth János egy elbeszélésében Shakespeare-ről ...	298
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Kölesey Shakespeare-ről ...	300
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Szalay László pár megjegyzése Shakespeare-ről 1830-ban ...	301
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Mokry Benjámín Shakespeare-ről ...	302
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Kisfaludy Sándor Shakespeare-ről ...	306
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Paziazi Mihály egyik elbeszélésének vonatkozásai Shakespeare-re ...	306
F. Z.: De Perott József egy megjegyzése a M. Sh.-T. VII. 312—313. l.-jához ...	307
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Kazinczy védelme «hány a harang» helyességéről ...	307

A magyar Shakespeare-irodalom.

<i>Hellebrant Árpád</i> : A magyar Sh.-irodalom az 1915. évben ...	310
--	-----

Hivatalos közlemények.

A Shakespeare-bizottság tagjai. — Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának tagjai. — Kivonatok a Shakespeare-bizottság jegyzőkönyveiből. — A Kisfaludy-t. Shakespeare-bizottságának a nemz. színház tagjai közreműködésével tartott matinéja 1916 ápr. 30-án. — Felolvasások ...	313
A budapesti Nemzeti Színház Shakespeare-előadásai 1916-ban ...	316
A Shakespeare-bizottság kiadványai ...	320
Hibaigazítás ...	320

A SENTENTIA SENECÁNÁL ÉS SHAKESPEARENÉL.

Irta HEGEDÜS ISTVÁN.

Schillernek a *Művészetek hódolata* című költeményében a «költészet» büszke önérzettel mondja: «Mérhetetlen birtokom a *Gondolat*.» És a cselekvés művészetében: a drámában is gondolatokban alig van gazdagabb költő, mint Schiller. A földi szenvedély véres küzdelmei közül a gondolat szárnyán emelkedik föl az eszmények világába. Szállóigévé vált a legtöbb gondolata. Ugyanaz mondható Goethéről. De hát Shakespeare gondolatvilága nem vált-e közkinccsé? Ez a kifejezés: shakespearei gondolat, sajátos jelentést öltött. Van benne valami a fenségből, az életbölcsestől. A pszichológiai örök igazságok revelatiójaként hat ránk. A drámai hősök sorsában az emberi élet ethikai törvényei nyernek megvilágítást.

A modern dráma, kivált a realistikus dráma, az élet cselekvésvilágát közvetlen hűséggel törekszik visszaadni. A drámai küzdelem rohamos, végzetes, feltartóztatlan. Magával ragad, nem ad pihenőt az elmélyedésre. Pedig a gondolat szülőanyja a *διάνοια* = a meggondolás, mely a konkrét eseményből, a véges világból, az absztrakt eszmék végtelen világába emelkedik. Az antik görög tragédia külön személykép állította föl a tragikai kart, mely a színpadon lejátszó cselekvény megrendítő vagy fölemelő hatása alatt mélységes gondolatokban fejezi ki a cselekvény erkölcsi tanulságait. A lyrai-didaktikus elem a karéneken külön költői műfajt teremtett, mely szorosan összeszővődött a drámai cselekvénnyel. Mintegy a hitélet és a bölcsélet reflexióira, el-

mélyedésre hangolja a cselekvény megrázó hatása alatt hánykodó lelkeket: magasztos harmóniában csendül meg a fájdalom, az elragadtatás, a bámulat, de főként ama két indulat, mely a katharsist, a megtisztulást eszközlí: a félelem és részvét.

Schillert annyira elragadta a görög szellem e csodás alkotása, hogy a *Braut von Messina* előszavában a karének szükségessége mellett emelt szót és mélyreható érveléssel a dráma életfeltételének igyekszik bebizonyítani, mely mint élőfal emelkedik a szinpadi cselekvény és a nézőközönség közé, hogy a cselekvényt megtisztítsa materiális elemeitől és az eszmék körébe emelkedjék. Lyrai ünnepi ruhával fedi a meztelen cselekvényt, hogy e ruhában plastikus formát öltjön a gondolat.

A modern dráma elvetette a kart, de nem nélkülözheti a lyrai és didaktikai elemet. Mert miért foly az emberi küzdelem, ha meg nem oldható, ha csak az ellenfél letiprása az egyetlen cél és csak véres csatatér marad a darab végén vigasztalan látványul?

Elég Shakespeare történeti drámáiban lezajló harcokat átélni arra, hogy lelkünk mélyéig megrázkodva kérdezzük: mi célja mindennek? A hősi erény, a galád bűn halálos túsája nem elégít ki. Nem a karének, hanem maguk a hősök lyrikus gondolatai, monologjai, reflexiói és a legtöbb darab végén az epilógus fenséges igazságai elvonják a lelket a borzasztó látványtól és felemelik az erkölesi világ fenséges körébe, hol mint az emberi élet sarkcsillagai feltündöklenek, melyek körül forog e földi élet. Goethe soha sem gondolt drámában a kar szerepére, de azért a *Faust* karénekei a világköltészet legfenköltebb gondolatait tartalmazzák és csak *Torquato Tassó*ban egymagában a gondolatok egész kincstára kápráztat el.

A cselekvény nyers fatalismusa tehát nem nyugtatja meg, nem emeli föl a lelket. A költő hősei beszédébe aranyfonálként beszövi a maga reflexióit és e reflexiók csodaszöveve nyomódik be a lelkekbe. Tehát a gondolat vagy a régi római retorikai kifejezést használva, a «sententia» nélkülözhetetlen alkatrésze a drámai költészetnek. Tovább megyek. A görög

költészet, még az epost sem véve ki, nemcsak az alaktökély, a bűbajos és kristálytisza nyelv, az emberi lélek szenvedélyeinek és szenvedéseinek — hiszen Goethével szólva: «Leidenschaft bringt Leiden» — hű képe, az emberi sors mélységes felfogása, a természet ragyogó szépségének tükre, és egyszerűsmind rejtélyes voltának éreztetése által vált a világgöltészet örökké utánzásra méltó költészetévé; hanem gondolatgazdagságával örök időkre megtermékenyítette az emberi szellemet. Nemcsak a gnomikus költészet, hanem a kardalköltés, a dráma is a gondolatok oly gazdag kincstárát hagyta hátra, mely a latin irodalmon át szállott örökségül miránk. A görög tragikusok gondolatgazdagsága csábította Senecát is arra, hogy drámát írjon, melyben sok bölcselmi reflexióját nemcsak a többnyire maga alkotta karénekekben, hanem a drámai párbeszédekben is gazdagon elhelyezte. Hiszen a Nisard-féle «tragédie de recette», azaz Seneca könyvdrámája három főelemből van összealkotva: reflexio, declamatio és descriptio. E három elem közül a legértékesebb a reflexio, mely «sententia» néven ismeretes. Seneca darabjaiból egybeállítottam a «sententia»-kat és másfél száznál többet találtam.

A mint mélyebben hatoltam be költészetének műhelyébe: e «sententiák»-ban találtam meg a vezérfonalat, mely átvonul darabjain. Mert szép dolog Seneca sententiáit különböző vezéreszmék szerint csoportosítani, mint Kunz Ferencz tette egy programmértekezésben¹ vagy rhetorikai művészetének megvilágításában dolgozni föl darabjait, mint Smith Richard tette *De arte rhetorica in Senecae tragoediis perspicua* (Lipese, 1885) című doktori értekezésében, a rhetorok definitióinak felosztását követve; de Seneca sententiáit egyes darabok szerint kell egybeállítani; mert minden darab más-más hangulattal írva, más-más bölcselmi reflexiók körében mozogva, mintegy azt az indítékot világítja meg, melyért a darabot írta, mintha csak költői mezbe foglalná morális értekezéseit. Elég például felhoznom, hogy a *Thyestes* a hatalmi önzés és a becsület, *Agamemnon* a nagyravágyás és az

¹ Wienerneustadti főgymnasium értesítője. 1897. *Sentenzen in Seneca's Tragoedien.*

emberi szeretet ellentétes tusáit világítja meg a beszótt reflexiók fényénél. Ezek igazán «lumina illa orationis», melyekről Cicero beszél *Brutus*ában (275.). Nem tud kifogyni a sentenciákból, melyek az élet törekeny álomszerű voltára utalnak, mint Shakespeare széltében, de főként *Hamlet*ben; nem bír az öngyilkosság védelmétől sem tartozkodni és mint bölcselmi tételt megvitatni, mint Hamlet monológjában. Az arany középszer dicséretében pedig a szószeros értelmében kifosztja Horatius odáinak legszebb gondolatait, hogy a drámai cselekvénybe ép nagyravágyásuk miatt belebonyolódott hősök tévedését bölcselmi dialektikával bizonyítgassa. Természetesen ennél drámaiatlanabb elemet és jobban ellenkezőt a tragikai hangulattal keresve sem találhatott volna. Mert a sententia Senecánál rhetorikai sententia.

Vizsgáljuk meg: miben különbözik a «rhetorikai sententia» a «drámai sentenciá»-tól. E vizsgálat — előre jellem — váratlan eredményre vezet. Kutatásaimat rég kezdem és mondhatom, azt hittem, hogy csak «negativum»-hoz jutok és Nisard lesújtó ítélete alapján rhetorikai flosculusnak tekinthetem Seneca sentenciáját. Kapcsolatot találni Shakespeare és Seneca sentenciái közt, oly merész dolognak éreztem, mint a mily messze esik a «könyvdráma»: az actio-dramától. Mondhatom, positiv eredményre is jutottam és ennek kimutatása feladata szerény tanulmányomnak.

Mi a rhetorikai sententia?

Kitünő meghatározását adja Hermogenes¹ a *Προορμημάτων*ban *περὶ γλώσσης* cím alatt. E szónoki előgyakorlatokat részben lefordította, de latin példákkal is illusztrálta Priscianus.² A definitio így hangzik: «Sententia est oratio generalem pronuntiationem habens, hortans ad aliquam rem vel dehortans vel demonstrans quale sit aliquid». Tehát: a «sententia» egy egyetemes érvényű kijelentés azzal a célzattal, hogy valamire rábeszéljen vagy valamiről lebeszéljen vagy kimutassa valami dolog mivoltát».

A sentenciát a rhetori iskolában a *chria* szélesítette ki

¹ *Rhetores Graeci*. Lipese, ed. Spengel. 1854.

² *Rhetores Latini minores*, ed. C. Halm. Lipese, 1863. 533.

értekezéssé. Hogy mily nagy súlyt helyeztek rá, bizonyítja Seneca senior híres művében,¹ melyet emlékezetből irt a rhetorokról. Egész sorát idézi a rhetoroknak, kik csupa «sententiák» alkotására oktatták az ifjúságot. Valóságos szellemi symposionokat rendeztek, melyekben az iskolából kinőtt férfiak is örömmel vettek részt.

Így Suetonius megjegyzi Augustusról irt életrajzában, hogy szívesen hallgatta az oratiókat, declamatiókat (89. f.). Hozzá tartozott a rhetorok tantervéhez a sententia. Juvenalis ki is gúnyolja a declamatiókat, melyeknek pedig mindig egy-egy sententia képezte az indítékát. (sat. VII. 150—1.) Tacitus a *Dial. de oratoribus* című munkájában szintén megemlékezik arról: quidquid in schola quotidie agitur (35. f.). Ily iskolában nőtt fel Ovidius, kinek kivált *Heroidese* tele rhetorikával. Ily iskolában járt Seneca a bölcsész, kinek sententiáival foglalkozunk. Vegyük még hozzá moralista törekvését, hogy a cselekvények lélektani rugóit egy-egy sententiában egyetemes érvénnyel állapítsa meg. A kik Seneca tragédiájáról irtak: Nisard, Ribbeck, Leo, csodálatos egyhangúsággal megegyeznek abban, hogy a valódi dráma actiójával mily laza kapcsolatban vannak a sententiák. De én a mint belemélyedtem Seneca gondolatának elemzésébe, a lélektani intuitiónak oly szembeötlő jeleit láttam, melyek őt Shakespeare-hez közel hozzák. Ime egy példa:

Phaedra azt mondja:

morere si *casta* es viro,
si *incesta* amori;

azaz:

halj meg, ha szűzen, a férjnek,
ha megfertőzve, a szerelemnek. (1193—94.)

Ebben nem lehet tisztán rhetori ellentétet látni: ez Phaedra lelki állapotának pregnans kifejezése. Ő inkább meghal a férjnek: mert tiszta maradt; de inkább meghal a szerelemnek, mert gondolatban már nem tiszta.

¹ *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*, ed. Müller, 1887.

Sőt egy pár sorral alább így kiált föl:

O mors amoris una sedamen mali,
O mors pudoris maximum laesi decus,

(*Phaedra*, 1179.)

magyarul:

Bűnös szerelmem vigasza: halál te vagy,
Megtört hűségem váltsága: halál te vagy.

(*Phaedra*, 1183.)

Nem Schiller fenséges gondolatának mása-e e gondolat, ki a *Braut von Messinában* mondja:

Der Tod hat eine reinigende Kraft.

Seneca idézett gondolatai drámai erővel hatnak. A retorikai sententia drámaivá válik. Így válik aktuálissá az a retorikai sententia, melyet *Thyestes*ben találunk: «Venenum auro bibitur = Mérget aranyserlegbe öntenek.» Nem függ-e egybe ez a *Thyestes*-lakomával?

A lélektani aperçue lépten-nyomon mélységes távlatot nyit Senecánál. Például: *Hercules Oetaeus*ban:

Vultus loquitur quodcunque tegit,

magyarul:

Mit rejt a lélek, arczra írva van.

Így végződik a *Hercules Oetaeus* második felvonását záró karének és nyomban lép fel a harmadik felvonás elején Deianira, ki arczán halálos félelmet árul el. Itt is drámai hatással van az olvasóra és az lenne a nézőre is e gondolat.

Mondhatom, hogy a Seneca gondolatgazdagsága majdnem nyomasztó. De épen nem szabad pusztán a moralista mélységes gondolatait, a bölcész Seneca okoskodásait, a Luciliusban írott morális levelek visszhangját látni a drámaiba szőtt gondolatokban. Mihelyt a helyzet lélektani megvilágítására szolgálnak e gondolatok, a költő meghatottságára vihetők vissza és már ismét a Shakespeare gondolattermő erejére emlékeztetnek, ha *Amphitryon* ezt mondja:

Prona est timori semper in peius fides (*Hercules furens*. 315.)

magyarul:

Ki fél, hajlandó csak a rosszat hinni el,

egy lélektani hangulat kifejezése, mely Rochefoucauld és Pascal gondolataira emlékeztet, de Amphitryon ajkán még is drámaivá válik.

Nem idézek több példát. Ennyi elég annak igazolására, hogy nem ok nélkül foglalkoztam Seneca és Shakespeare sententiáinak összehasonlításával. Kivált egy szép értekezés indított arra, hogy Senecát összevessem Shakespearerel. Thümmel Gyula t. i. a *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* XIV. évfolyamában egy előadását tette közzé (97—113.): *Ueber die Sentenz im Drama, namentlich bei Shakespeare, Goethe und Schiller*. Ebben kimutatni igyekszik, hogy a lyrát a drámából kiküszöbölni nem lehet. Schiller *Braut von Messinájának* fent már említett előszavából indul ki. Ez értekezés igen finom észrevételeket tartalmaz a három nagy «germán» költő jellemzésére, t. i. súlyt helyez e szóra, hogy «germán» költő. Ugyanis abba az érthetetlen tévedésbe esik, hogy szerinte a gnomikus, a gondolatokban gazdag költészet «par excellence» germán sajáttság, mely összefügg a szabad gondolkodással. Az attikai dráma a szabadság talaján nőtt fel: a gondolat szabadsága tette gondolatokban oly gazdaggá. Odáig engedi magát ragadtatni, hogy még a francia szellemtől is megtagadja a szabad gondolkodás jogczímét. Furesa volna, ha annyi év után a sedani diadalok mámorából meritett önérzet e képviselőjével polemiciát kezdenék; de az már tárgyamra tartozik, hogy azt az állítást, hogy a katolikus világnézet bénította meg a francia szellem szabadságát, vagy szó szerint idézve: «a római katolikus világnézet annyira korlátozza a francia geniust, hogy egy Corneille, Racine, Molièrenél a lyrico-didactikus elem: a sententia, a gondolat szabadságának e lánya, teljes kifejlődésre ne juthatott volna», megczáfoljam. Mert hát melyik nemzet drámája gazdagabb gondolatokban, mint éppen a nevezett nagy gondolkodók és a XIX. század nagy romantikus írói és az irányzatos francia dráma?

De, mondom, nem polemizálni akarok. Annál nagyobb

elismeréssel emlitem föl e szép értekezés végén egybeállított párhuzamos helyeket, még pedig azon jeleneteket, melyeket a «Halál», a «Szerelem», a «Szeretett nő» rajzában feltűnő három világnézet kitüntetése végett idéz, melyek megkülönböztetik Shakesparet, Schillert és Goethet.

Tárgyamra szorosan nem tartozik az értekezés részletesebb ismertetése, de egy gondolatát közlöm, mely úgyszólván az én kutatásomnak szárnyat adott. Thümmel a nevezett három nagy germán költőt így jellemzi: «Schiller, mint idealista jár el, Goethe, mint sensualista és Shakespeare, mint realista.» Ehhez kapcsolódik a következő gondolat: «E szerint e három költő a sententia három fajtát képviseli.» És mi e három faj? Megértjük a következő jellemzésből: «Schiller az emberiséget, Goethe az embert és Shakespeare az embereket tanulmányozza.» Ime egy termékeny szempont. A költő egyéni világnézete érvényesül a sententiák alkotásában. Ha *Torquato Tassó*ban olvassuk:

Der Mensch erkennt sich nur im Menschen,

ebben Goethe világlátása nyer kifejezést. Ha Schiller ezt mondja:

Ein mächtiger Vermittler ist der Tod,

azaz:

Hatalmas békeszerző a halál,

ebben Schiller egyéni felfogását, transcendentalis bölcselmi hitét érezzük. Shakespeare a halálban az emberi élet nyomorúságától való megváltást lát.

Rátérhetek a magam feladatára. Hogy alakul a sententia Senecánál és Shakesparenél?

Itt két kérdés támad. Először: hatott-e Seneca Shakesparere? Másodsor: az igazi szinpadi dráma megteremtője vehetett-e át gondolatot a könyvdráma megteremtőjétől? Minden Shakespeare-kutató zavarban van, ha Shakespeare olvasmányairól akar számot adni. Nagy tragédiái, úgy a történeti, mint a mondai anyagból merített darabjai, kétségtelen bizonyosságot tesznek arról, hogy sokat olvasott, sokat tanult. Vigjátékaiban az olasz novella-irodalom gazdag motívumait

használta fel. Drámairói lángesze fölemésztett minden anyagot, mint a tűz és képzelme csodás tükrében élő alakok jelentek meg, kik már a középkor mondavándorlása útját megtették és végre újjá születtek.

Annál nyugodtabban és annál nagyobb határozottsággal állithatom, hogy Shakespeare ismerte Senecát, mert az ő philologiai képzettségére nem gondolok. Nem törődöm azzal, hogy tudott-e jól latinul. Ben Jonson kétségbe vonta. De nem volt szüksége tudni latinul. Egy kitünő doktori értekezés, melynek címe: *Die englischen Seneca-Uebersetzer des 16. Jahrhunderts*, teljes világosságba helyezi a kérdést és pozitív bizonyosságot nyújt arról, hogy Shakespeare Senecát angol fordításban ismerhette; az én kutatásom oda vezet, hogy nemcsak ismerhette, hanem ismerte is.

Jockers Ernő írta az értekezést, melynek alapján a strassburgi egyetem doktorává avatták s megjelent Strassburgban, 1909-ben. Ez értekezés öt Seneca-fordítót ismertet, kiknek fordításai mind megjelentek, midőn Shakespeare Lehrjahreját járta. E fordítók: Jasper Heywood, ki a *Troades*, *Thyestest*, *Hercules furens*t fordította; Alexander Nevyle, kinek *Oedipus* fordítását köszönhetjük; Thomas Nuce, ki *Octaviát*, John Studley, ki *Agamemnon*, *Medea*, *Hippolytus* és *Hercules Oetaeus* fordítója volt, végre Thomas Newton a *Thebaissel* egészítette ki a teljes fordítást. Az ő érdeme egy teljes Seneca-fordítás megjelenése, t. i. 1581-ben összegyűjtötte a fordításokat és kiadta, tehát Shakespeare 17-ik évében. Vegyük még hozzá, hogy Senecának szövegkiadása négy is jelent meg a XVI. században: 1517-ben Velenczében az Aldus-féle, 1550-ben Baselben, 1554-ben Lyonban és egy nürnbergi kiadás 1520-ból három tragédiát tartalmaz. Felette érdekes és jól iskolázott philologiai képzettségre vall Jockersnek az a kutatása, hogy az egyes fordítók melyik kiadást vehették alapul. De annál érdekesebb a fordítások módszerének megvilágítása a párhuzamos helyek egybeállításával. Ez értekezés 142 oldalra terjed. Ebből is kitűnik, mily tüzetes egybevetést végzett. E fordítások a műfordítás sajátos módját követik: kiegészítenek, bővítenek, sőt interpolatiót is eszközölnek. Így Jasper Heywood a *Troades*-

ben, Achilles árnyának megjelenését, melyről csak Talhybiusnak, a hiraónak elbeszéléséből értesülünk, tényleg külön jelenetben mutatta be. Ez a realis cselekvény felé való törekvést mutat. Mint Hamlet atyjának szelleme irányozza a cselekvényt, a *Troades* cselekvénye a Polyxena feláldozása körül forog. Heywood leleménye volt ezt szinpadilag is érvényesíteni. Hogy e miatt a karénekek nyilatkozataiban tátongó ellenmondás keletkezett, azzal nem törődött. Jellemző saját-sága és pedig egyformán mind az öt szerző eljárásának, hogy Seneca rövid, tömör mondatait a jelzők és tautológiák szaporításával bővítették. E jellemző saját-ság majdnem közvetett bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy Shakespeare nem az eredeti Senecát, hanem a fordításokat olvasta. Így vagyunk az ellentétes szóelhelyezéssel, az euphuistikus szinezéssel, mely Shakespearenél oly sűrűn fordul elő. Mert csodálatos ellenmondásokból van összetéve a Seneca drámai nyelve. Néhol epigrammatikus rövidség, máshol epikai terjengés és mihelyt kedvező alkalom nyílik: retorikai flosculus. Innét eredt a tévedés az ő drámaiírói képességének mérlegelésénél. Azt a főkelléket, mely a drámaíróvá teszi, hogy tudniillik a jellemet élő valósággá bírja tenni, nem találjuk meg Senecánál; de az adott helyzetek lélektani megvilágításában úttörője volt Shakespearenek.

E ponton jutottam el a sentenciák egybehasonlításához, mely megvilágítja Shakespeare páratlan nagyságát, eljuttattam az igazi «*drámai sententiá*»-hoz. Ha meghatározásért adtam a retorikai sentenciának, mely alkalmazható Seneca minden sentenciájára, meg kellene határozni a drámai sentenciát is. E czélra vegyük elé a formulát: «A sententia egy egyetemes érvényű kijelentés, azzal a czélzattal, hogy valamire rábeszéljen vagy valamiről lebeszéljen vagy kimutassa valamely dolog mivoltát.» A drámai sentenciát a czélzatosság kikapcsolásával kell megállapítanunk. Megmarad ezzel egyetemes érvényű kijelentésnek és megmarad az a tulajdonsága, hogy valamely dolog mivoltát világítja meg. És mi ez a dolog? A szenvedélyek sodrába jutott hős helyzetéről Shakespeare egy odavetett gondolattal az emberi élet örök, változhatatlan törvényeire, az emberi sors fatalis folyamatára, az

emberi szenvedélyben az emberi élet majdnem pessimistikus felfogására vet világot. De hozzunk föl példát.

Mikor Macbeth élete tragikumát meglátta, így szól:

Aludj ki pislá fény! Az élet árny,
Mely jár-ke, egy szegény komédiás;
Ki egy óra hosszant tombolt és dühöng,
Azzal lelép s szava se hallatik.
Mese, mit egy bolond beszél, teli
Hangos dagálylyal, — ám értelme nincs. (V. 5. szin.)

Ime, mikor egyénít és Macbeth lelki hangulatát juttatja kifejezésre, az általános emberi nyomorúságra vet világot. És Shakespeare pessimistikus hangulata még abban is visszatükröződik, hogy az életet komédiának nevezi és minket az élet komédiásainak. Shakespeare is végig járta e komédiát, nemcsak a színpadon, hanem az életben is. Az idézett gondolatot Sophokles a tragikai kar szájába adta volna. Senecánál a *Hercules furens*ben az I. fv. végén a kar ugyanily eszmekörben mozog. A többek közt így énekel:

Duræ peragunt pensa sorores
Nec sua retro fila revolvunt.
At gens hominum fertur rapidis
Obvia fatis, incerta sui:
Stygias ultro quaerimus undas. (180 és köv.)

A Parca kegyetlen' fonja a sorsunk
És ki se bontja azt sohasem.
Az emberi fajt sodorja a végzet
És vakon így megy sorsa nyomán.
Önként rohan a Styx partja felé.

Ezt a személytelen személy: a kar mondja. Ime a sententia két formája. Az emberi élet üressége megdöbbenően viszhangozza, mint valamely sziklaüreg, a mi jajainkat, nyomorúságos életünket. Shakespearenél a reményeiben, nagyra-vágyó álmaiban csalódott Macbeth a kétségbeesés örvényébe kiáltja azt a keserű szót, hogy az élet egy 'pislá fény'; Seneca bölcselmi tételt világít meg vele: a stoikus fatalismus talál költői kifejezést.

Hamletben ugyane pessimismus általános érvényű sententia formáját ölti magára, pedig Hamlet hangulatát fejezi ki. Így III. 2. színben ezt mondja:

«Mily remek mű az ember! Mily nemes az értelme! Mily határtalanok tehetségei! Alakja, mozdulata mily kifejező és bámulatos! Működése mily hasonló angyalhoz! Belátásra mily hasonló egy istenséghez! a világ ékessége! élő állatok mintaképe! És mégis mi nekem e csipetnyi por? Én nem gyönyörködöm az emberben, nem — az aszszonyba' se, hiába mosolygasz.»

A sententia főjellemvonása, az «egyetemes érvényű ítélet,» megtalálható Hamlet e nyilatkozatában. Nem maga utálta meg az életét, de magát az életet tünteti föl.e színben.

Hallgassuk meg Senecának *Phaedrája* III. felvonása végére szerkesztett kardalát. A többek közt így énekel:

Res humanas ordine nullo
 Fortuna regit
 Sparsitque manu munera caeca.
 Vincit sanctos dira libido,
 Fraus sublimi regnat in aula.
 Tradere turpi fascies populus
 Gaudet, eosdemque colit atque odit.
 Tristis virtus
 Peruersa tulit praemia recti,
 Castos sequitur mala paupertas,
 Vitioque potens regnat adulter.

(*Phaedra*. 974. és köv.)

Megkísértem ez érdekes helyet magyar fordításban visszaadni:

Emberi sorsot intézi a Végzet
 Kénye szerint
 És adományit osztja vakon.
 Azt ki erényes, legyőzi ledér,
 Trón közelében urrá lesz a bűn.
 Hitványnak od'adja a nép a hatalmat
 És a kitől fél, gyűlöli azt.
 Koldus erénynek
 Nincs se jutalma, se érdeme nincs,
 Diadalt arat vigan a lator.

Nem mondja-e Hamlet?

Mert ki viselné a kor gúnycapásait,
 Zsarnok bosszúját, gögös ember dolyfét,
 Utált szerelme kinját, pör-halasztást,
 A hivatalnok paczkázásait
 S mind a rugást, melylyel méltatlanok
 Bántalmazzák a törő érdemet,
 Ha nyugalomba küldhetné magát
 Egy pusztá törrel?

(III. 1. szín.)

Senecánál a kar a cselekvényre reflectál, midőn Hippolytos hamis vád alapján elveszendő. A cselekvény e fordulata alkalmas Senecánál, hogy az emberi élet igazságtalanságairól panaszkodjék. Érdemesnek tartom megjegyezni, hogy Palágyi egy szépen megírt felolvasásában, melyet a Petőfi-Társaság Shakespeare-ünnepén adott elő: a *Királyfi Hamlet* e közéleti bírálatában Shakespeare sokszor bántott szívének subjectív nyilatkozatát hajlandó keresni. Pedig Shakespearet csak a sententia-alkotás természete sodorta ez eszmemenetbe.

Vegyünk egy oly példát, mely a régi morális irodalomban kedvelt tárgyra, a kegyelemre vonatkozik. E thema a Seneca *Octaviájában* abban a párbeszédben nyer kifejezést, melynek személyei Nero és maga Seneca, ki a *De clementia* című gyönyörű értekezést írta.

NERO: Méltányos, a ki nem fél, az lehet.

SENECA: A félelemnek gyógyszere a kegyelem.

NERO: Dicső vezér, ki ellenséget letipor.

SENECA: Ki polgáréltet megment, haza atyja lesz.

NERO: Szelid hogy légyen, intsen gyermeket öreg.

SENECA: Fékezni kell az ifjúságnak láng hevét. (432. és köv.)

Még jellemzőbb a következő hely:

SENECA: Dicső, mit illik tenni s nem, a mi szabad.

NERO: A nép bukottat eltapos.

SENECA: Elnyom gyűlöltet.

NERO: Fejdelmet véd a vas.

SENECA: Jobban a szeretet. (444. és köv.)

És ez után következik eme stoitikus ízű gnoma:

Mi szép kitűnni dicső férfiak között!
 Hazát szeretni, kimélni boldogtalant,
 Nem ontani vért, enyhültni hagyni haragot,
 Nyugalmat adni, békét adni a világnak:
 Ez főerény, ez úton jutsz az égbe föl.

E gondolat az *Octavia* cselekvényével helyes kapcsolatba hozható, csak a forma epigrammatikus és csupa bölcselmi leczkévé válik.

Shakespearenél figyelemreméltó összhangban fordul elő ez az eszmemenet két külön darabban.

A *Szeget szeggel* II. felv. 2. színében Izabella mondja Angelónak:

Győződj meg arról,
 Hogy bármi dísz, mely a nagyok sajátja,
 A hadvezéri bot, birói öltöny
 Felényire se ékesíti őket,
 Mint a kegyelem.

A *Velencei kalmárban* Portia gyönyörű költői formában szélesíti ki e gondolatot.

A kegyelem kényszerről mit se tud,
 Az mint az ég szelid esője hull
 Alá a földre s kétszer áldva lesz:
 Megáldja azt, ki ád — és azt ki vesz.
 Hatalmasokban leghatalmasabb,
 Trónjában ülő fejedelmet ez
 A koronánál inkább ékesít,
 Pálczája földi kényszer, hatalom,
 Fenség s dicső méltóság küljele,
 Melyen királyok ijedelve ül:
 De e pálczás erónél több a kegy;
 Királyi szívek ennek trónusi.
 Magának istennek sajátja ez;
 S a föld hatalma éghez közeleg,
 Ha jogszigort enyhít.

(IV. 1. szín.)

A keresztyén morál bontakozik ki ugyancsak a *Szeget szeggel* következő gondolatában:

Hisz egykor minden lélek kárhozott volt;
 S a ki leginkább büntethette, az

Váltotta meg. Mi lenne vaj' belőled,
 Ha ő, a legfőbb bíró, úgy ítélne
 Fölötted, a mint vagy? Gondold meg ezt,
 S a kegyelem megéled ajkadon. (II. 2.)

A kegyelem isteni tulajdonát pregnansul fejezi ki Hastings:

Oh, a halandók mulandó kegye!
 Jobban vadászszuk Istennek kegyénél,
 Ki mosolyid legén épít reményt,
 Úgy él, mint árboczon részeg hajós:
 Minden lökésre kész alázuhanni
 A szörnyű mélység végzetes ölébe.
 (III. Richard. III. 4.)

Nero kortársának, Senecának, darabjaiban sűrűn fordul elő e gondolat, hogy a hatalmasok kegye megbizhatatlan. Az *Agamemnon* című drámában olvassuk:

Királyok fénye ingatag, család,
 Szerencse te a kiváló nagyot
 Örvény szélére helyezéd magasra.
 Királyi páleza nyugton soha sincs,
 És át nem él nyugton egy napot. (57. és köv.)

Majd ismét:

Jog, becsület,
 A házas frigy szentsége kerüli
 A királyoknak fényes udvarát. (U. o. 78. és köv.)

Lehet-e csodálkozni Nero korában, hogy a «hatalom» és «bűn», a békés kunyhó és megelegedés képei untig előfordulnak Senecánál és éppen ez eszmekörben kedveli Horatiusnak az «aurea mediocritas»-ra vonatkozó képeit átvenni? A nyílt tenger örvénye elnyeléssel fenyeget. A parthoz közel zátonyra kerülsz. Kerüld a mély vizet. Evezz nyugton a szerény megelegedés csendes vizén.

De lássuk a hatalom és bűn kapcsolatát. Különösen két tragédia sententiái mozognak e körben, a Seneca *Thyestese* és Shakespeare *Macbeth*-je. Mindkettő cselekvénye a királyi hatalom bűnös birtoklásán nyugszik. Mindkét tragédiában a bűnös hősök, Atreus és Macbeth, a félelem és kegyetlenség

indulatai közt vergődnek. Mikor Macbeth már vérben gázol, mondja: «a bűn támasza újra bűn».

Thyestes mondja:

Csalásra, bűnre ne tanítsanak,
Megtanít arra a királyi hatalom. (311.)

Hasonló gondolatot ad Seneca Agamemnon ajkára:

Bűnösnek biztos utat nyit a bűn. (113.)
Bűnt bűnnel fed, kinek félelme nő. (199.)

A lelki alaphangulat: a félelem. Jellemző találkozás van e hangulat kifejezésénél Seneca és Shakespeare között. Senecánál:

Oedipus így szól:

... Ki gyülölettől fél nagyon,
Úr lenni nem bir, az uralmat őrzi félsz.

Creon így felel:

A ki kegyetlenül uralkodik,
Féltöktől retteg, rászáll vissza a félelem.
(Oed. 703. és köv.)

Lady Macbeth éles szemmel látja meg Macbeth jellemének e gyengeségét. Mikor Macbeth levelét olvassa, elmélyedve így szól:

Természeted
Aggaszt csak, — abba több a szeretet
Édes teje. Vágynál nagy lenni, van
Beesvágy szivedben: oh de nincs vele
Kellő gonoszság. (I. 5.)

A hatalom nem tűr vetélytársat. A végletes indulat monomániába csap át. Nem meglepő találkozás-e Seneca és Shakespeare közt a következő két hely?

Nec regna socium ferre, nec taedae sciunt.
A trón s a nász vetélytársat nem tűrhet el.

Othello nyers erővel exaltált túlzással mondja ugyanazt

Jobb: béka lennék pincze gőziben,
Mint annak, a kit szeretek, szivében
Más birjon egy zugot. (Oth. III. 3.)

Seneca az indulatok psychológiájában mesternek mondható. Medea és Phaedra lekirajza e tekintetben vetekedik Racine és Shakespeare lekirajzaival.

A szerelem elszánt vakmerőségét *Medeában* e hely fejezi ki:

Valódi szerelem nem retteg senkitől. (416.)

Shakespeare *Romeo és Julia* II. 2. színében így:

ROMEÓ: Szerelmem szárnyán repültem át e falt,
Szerelmet nem zárnak ki kőfalak.
Szerelmem, mit tehet, mérészli is.

Ime az Eros, kiről Euripides mondja:

Ἔρωτα πάντων δυσμαχώτατον θεῶν (az összes istenek közt legyőzhetetlen Erost). (Eur. *Hipp.* vel. fr. 433.)

Az a gondolat is, hogy a szerelmet mindjárt keletkezésénél kell elfojtani, mert ha megerősödni hagyjuk, hamar hatalomra jut, egyformán előfordul Senecánál és Shakespearenek *Romeo és Juliájában*. Ismeretes a közmondás, hogy a szegyet szeggel lehet helyéről kiütni, lángolást új lánggal oltani. Seneca *Phaedrájában* olvassuk:

A ki kezdetben ellenáll
S legyőzi a szerelmet, az biztos lehet,
De a ki hódol és táplálja önbaját
Mitől félt, kénytelen viselni az igát. (131. és köv.)

Az ellentétek epigrammatikus formája, mely Senecánál uralkodó szerepet játszik, még közelebbi rokonságba hozza Shakespearerel, kinél az ú. n. *euphuismus* kétségtelenül föltalálható. Mi az euphuismus? A kiélezett, szellemes, finomkodó, élczes írásmód. Ennek gyökere Seneca ellentéteket hajhászó stílusában van, melyet Quintilianus oly hévvel támadott, hogy a gondolat kifejezését kivetkőzteti méltóságából

és elaprózza. A szellemnek feláldozza a gondolatot, mint Nisard túlzással állítja: a szellemesség a gondolat halála.

Az euphuismusra jellemzőbb példát alig idézhetnék, mint *A két veronai ifjú* I. felv. 1. színének következő helyét:

Valentin így szól:

Szeretni, hogy kinunkon bajt vegyünk,
Bús sóhajon lenézést, hús nehéz,
Éber, keserves éjen percznyi kéjt:
Ha nyersz, talán boldogtalan nagy áron,
És veszve, mennyi gond a nyereség!
Úgy s így eszednek árán lész bolond,
Vagy a bolondság győzi meg eszed.

Shakespearenál a clown és a bolond beszéde csupa ily ellentétes, szójátékos fordulatból áll. Senecánál ily ellentétes szembeállítások egész sorát lehet felhozni. Pl.:

Bűnön vett hit bűnnel lesz hitszegés. (Medea 55.)

Rejtett harag még véresebb. (U. o. 158.)

Ha hallgatást kívánsz mástól, hallgass magad. (Med. 873.)

Kinek reménye nincs, kétségbe az ne essék. (U. o. 160.)

E gondolatot Seneca Vergiliustól kölcsönözte:

Una salus victis, non sperare salutem. (Aen. II. 354.)

De túlszárnyalja mélységben Phaedrának fentebb már idézett gondolata:

Morere, si casta es viro,
Si incesta amori. (Phaedra. 1179.)

Még egy idézet Senecától bizonyítja, mi mély nyomon járt az ő gondolkodása:

Felszines bú beszédes, hallgatag a mély.
(Phaedra. 604.)

E sententia mélysége egy oly lángészhez is, mint Shakespeare méltó volna. Állítsunk szembe még két sententiát. Shakespearenél Antonius a legszomorúbb pillanatban, mikor

magát sebesülten Cleopatrához viteti, a jajgató öröknek így szól:

Mért adtok új gyönyört a durva sorsnak,
Fiuk, e búval? Jobb, *mosolyogjatok*,
Midőn *bú sujt*; mi *sujtjuk* így le őt,
Mutatva, hogy nem vesszük semmibe.
Vigyetek, oh hányszor *vezettelek*.

(*Ant. és Cleop.* IV. 12. sz.)

Senecánál:

Fortuna *fortes* metuit, *ignavos* premit.
Erőstől fél a sors, de *gyávát* letipor. (Medea. 109.)
Ki *végzetet* tipor s az élet javait
Eldobja és a sorsnak hagyja kényire,
Az, mint egy isten nem szorulhat semmire.

(*Oed. fragm.* 195.)

Ez már a stoikus paradoxonok közé tartozik, melyeket Horatius gúnyolt ki egyik szatirájában és Cicero egyik beszédében. De hát Shakespeare nem mond-e hasonlót? Caesar így szól:

A gyáva többször hal meg sir előtt,
A bátor egyszer érzi a halált.
Minden csodák közt, melyeket tudok,
Legrendkívülibbnek találom azt,
Hogy ember félni tud,
Holott a kényszerűség, a halál
Eljő, ha jönnie kell.

Ez idézet legpregnansabb példája annak, hogy Shakespeare mint kötő a sententiát az actualitáshoz és mint jellemző vele. Ez már csak Shakespeare művészete.

Hőseit egy-egy epigrammatikus gondolattal temeti el. Ragyogóbb sírirat hol található, mint Julius Caesar. V. 3. sz.-ében, hol Antonius mondja Brutusról:

Ő tiszta szándékból és egyedül
Közjó miatt szövetkezett velök,
Szelid volt élte s úgy vegyültenek
Az elemek benne, hogy fölkelhete
A természet s világnak mondhatá:
«Ez férfi volt.»

Ez Brutus jellemzése és egyúttal a valódi férfi képét jellemző sententia.

Mikor Cassius így szól:

Erőt gyengének ebben, büntetést
Zsarnoknak abban adtak istenek:
Sem kőtorony, sem rézből vert falak
S szűk légű börtön, sem semmi bilincs
A szellem erejét meg nem törhetik —

(*Julius Caesar*. I. 3.)

maga magát jellemzi; de a független lélek senecai gondolatait, melyek széltiben fordulnak elő úgy drámáiban, mint a Luciliushoz intézett erkölcsi leveleiben mintegy összefoglalja és költői képből eleveníti meg.

De Shakespearenek van még egy kimeríthetetlen forrása sententiái alkotásánál: ez a közmondás. A mindennapi élet bölcsesége a közmondás, melyről Aristoteles tömör szabattal mondja: «a régi bölcseség maradványa».

Új mezőt nyit ki előttem M. C. Wahnak: *Das parömiographische Sprachgut bei Shakespeare* című értekezése. (*Jahrb. der deutschen Sh.-Gesellschaft*. 1887. XXII. k. 44—130.) Alig bir eléggé csodálkozni Shakespeare rengeteg tudásán, a néplélek ismeretében való hihetetlen gazdagságán. De e mezőre nem lépek. E rövid tanulmány is csak vázlatos képét adja Shakespeare sententiáinak és csak Senecára vonatkoztatva.

De Seneca gondolatgazdagságáról is halvány képet nyújt ez értekezés. Annyit bátran állíthatok, hogy Seneca a könyvdráma megalapítója, a moralista, a declamator, a par excellence rhetor, bármily távol látszik lenni az igazi dráma, a cselekvés költészetének fejedelmétől, a jellemzés nagy mesterétől: a gondolatvilág terén találkoznak. A modern dráma mintha félne a gondolatától. Annyira mentek a pusztá cselekvényre való törekvésben, hogy már eljutottak a *sketch*-írásáig. Pedig hát mégis csak az antik irodalom gondolatgazdagsága a legdrágább örökség, az, melyet örökölt Shakespeare is. Ez örökséget a képzelem ragyogó mezébe öltöztette és így hagyta ránk.

SHAKESPEARE ÉS AZ OSZTRÁK IRODALOM.

Írta WEBER ARTHUR.

(Első közlemény.)

A mióta Ausztria életét sorompókkal zárták el minden idegen befolyástól, lényegében önálló irodalmi alakulása következett be. Az elkülönültség következtében egészen más szellemi erők jöttek itt működésbe, mint a német birodalom területén, olyannyira, hogy a reformáció kora óta külön osztrák irodalomról beszélhetünk. Mária Theresiáig ez a lassanként fejlődő primitív irodalom jelentőset alig hozott létre és csak miután a királynő uralkodása alatt elemi erővel tört be kívülről a nagy németiség szellemi erejének egy-egy megtermékenyítő fuvallata, kezdett Ausztria is kulturális és irodalmi elmaradottságának tudatára ébredni. Azóta a németiség irodalmi tényezői Ausztriában is szerephez jutottak, a nélkül azonban, hogy az osztrák-németek lelki dispositióját teljesen hozzáassimilálni tudták volna a birodalmi németiség lelkéhez. A különbözőség a kölcsönös irodalmi befolyásolás ellenére is továbbra fennmaradt és csak 1848 után kezdett mindjobban elenyészni.

Igen fontos német irodalmi tényező, a mely az osztrák irodalomban is előkelő szerephez jutott, Shakespeare hatása. Shakespeare hatását az osztrák irodalmi életre szándéksom az alábbi fejtegetésekben megvilágítani. Munkám sem műsor-tanulmány, sem bibliographiai kísérlet, hanem pusztán irodalomtörténeti korrajz kíván lenni, a mely az 1848 előtti Ausztria Shakespeare-kultuszát tűzte feladatául. Ezért szándékosan nem voltam *különösebb* tekintettel a színpad egyes Shakespeare-előadásaira és a színészek Shakespeare-alakításaira vagy a hírlapok és folyóiratok Shakespeare- említéseire. Csak annyira terjeszked-

tem ki ezekre, a mennyire a bécsi Shakespeare-kultusz irányítóiként szerepeltek. Targyalásom előterében az irodalmi áramlatok állanak: az írókkal és műveikkel szándékszm elsősorban foglalkozni. Ezek alapján próbálok képet nyújtani Shakespeare ausztriai életéről.

Más országok Shakespeare-kultuszára vonatkozólag eddig is vannak becses összefoglalások. Shakespeare német-, francia- és magyarországi hatásáról már köteteket irtak.¹ Ausztriát azonban e kutatások többnyire mellőzik. Pedig az osztrák Shakespeare-kultusz reánk nézve annál is fontosabb, mert magyarországi Shakespeare-kultuszunk tulajdonkép szintén bécsi hatásból fakadt. Ezért munkám utolsó fejezetében a bécsi Shakespeare-kultusz magyarországi befolyását fogom vázolni.

I. A XVIII. század Shakespeare-problémája.

A német szellemi életben Shakespeare 1740 körül kezd szerepet játszani. Addigi említései nem fűződtek reális képzetekhez, de 1739 óta nem pusztá név többé, hanem lassanként jelszó válik belőle, két egymással harczoló tábor jelszava: pour et contre. Míg azonban ily nagy jelentőségre tudott vergődni, hosszú kulturális fejlődésnek kellett lefolynia. A negyvenes években Shakespeare neve is benne volt a harczoló irányok fegyvertárában, a nélkül, hogy egyelőre uralkodó szerepre jutott volna. Túl sok volt benne az idegenszerű ahhoz, hogy Bodmerék fenntartás nélkül szövetségesül fogadhatták volna. Az azonban tény, hogy a mióta belekerült a svájcziaiak és lipcseiak ütközőjébe, azóta a harcz körüle és miatta német földön sohasem pihent.²

¹ Shakespeare németországi hatására vonatkozólag l. *Albert Cohn: Shakespeare in Germany, London 1865; Creizenach: Die Schauspiele der englischen Komödianten (Kürschner Deutsche Nationalliteratur Bd. 23.)*, főképpen azonban Richter, Genée és Joachimi-Dege alább idézendő munkáit. A franciaországi Shakespeare-kultuszt tárgyalja *Jusserand: Shakespeare en France sous l'ancien régime, Paris 1898*; a magyarországinak «standard work»-ja Bayer József műve: *Shakespeare drámái hazánkban, Budapest, 1909.*

² A németországi Shakespeare-említéseket 1770-ig összeállítja *K. A. Richter: Shakespeare in Deutschland in den Jahren 1739—1770. Oppeln, 1912.*

A Gottsched-Bodmer küzdelem Shakespeareet inkább csak negatív szempontból karolta fel. Lessingé az érdem, hogy Shakespeareből pozitív értékeket tudott a német kultúra számára teremteni. Az 1759-iki «tizenhetedik irodalmi levél» és az 1768-iki «Hamburgi dramaturgia» megvetik a Shakespeare-megértés és méltánylás egészséges alapjait és a nemzeti játékszín éltető forrásává avatják. A Lessing-mutatta nyomokon a fiatal némettség Shakespeare-rajongóvá lesz, Goethe és Herder irodalmi Sturm- és Drang-köre vak önbizalmában és duzzadó életteliségében geniális utánzással meg akarja ismételni a shakespearei tüneményt. Irodalmi alkotásaik a shakespearei természetesség és a shakespearei féltelenség kényszerképzete alatt keletkeztek, a nélkül, hogy a Götz von Berlichingenen kívül igazán jelentőset tudtak volna létrehozni. Az irodalomban tehát Shakespeare a hetvenes évek folyamán uralomra jutott, a nélkül, hogy a színpadot egyelőre meg tudta volna hódítani. Színpadi diadalútja csak a hetvenes évek végén kezdődik Schröder hamburgi Shakespeare-előadásaival.¹

Másképp állott a dolog Ausztriában. Ide egyrészt eljutottak a németországi szellemi mozgalmak is, másrészt azonban önálló tényezők is jelentkeznek kulturális fejlődésében, úgy hogy ez egyéni színezetet nyer és korántsem minősíthető egyszerűen a németországi törekvések visszfényének. Ausztriában, — azaz Bécsben, mert hisz Bécs magában összpontosította Ausztria egész szellemi életét — Shakespeare előbb vert gyökeret a színpadon, mint az irodalomban. Itt az irodalom Shakespeare ellen fordult, az irodalmi vezéralakok a francziás irány védőivé csaptak fel. Mi lehetett ennek az oka? Egyéni izlés készítette őket arra, hogy még Lessing után is szemet húnyjanak a brit óriás nagysága előtt, vagy pedig voltak-e e jelenségnek mélyebb, talán magában az osztrák irodalmi fejlődésben rejlő okai?

Annak a csodálatos barokk kulturának, a mely Bécsben

¹ Shakespeare németországi térfoglalását részletesen kifejti *Marie Joachimi-Dege: Deutsche Shakespeare-Probleme im XVIII. Jahrhundert und im Zeitalter der Romantik. (Walzels Untersuchungen. XII.) Leipzig, 1907.*

az ellenreformáció térfoglalása óta kifejlődött,¹ messze a XVIII. század közepén túl két lényeges sarkpontja volt: az udvar és a színház. Érdeklődését e két tényező teljesen absorbeálta. A vallás vagy az egyház, a mely a megpurifikált Ausztria élettörténetében oly nagy szerepet játszik, a XVIII. század első felének bécsi közönséget szintén csak a két említett tárgykörrel való érintkezésében izgatta, egyéb elemei a kötelességszerűen teljesített napimunka benyomását keltették és meglehetősen hidegen hagyták. Így irodalmi szükségletei kielégítésre letek egyrészt a lépten-nyomon felburjánzott dicsőítő költészetben, az osztrák bárdok latin és német óda-özönében, másrészt az élő színpad termelésében.

Ez a színpad azonban még a század közepén is siralmas állapotban volt. Izléstelen és formátlan, trivialitásoktól hemzsgő és ostobaságokba fuló darabokban² gyönyörködtek legjobban a jó bécsiek még akkor is, a mikor Gottsched a németországi színpadokról elűzte volt az extemporizált Hanswurstiádokát. Az ötvenes évek végén aztán Bécs is kezdett ébredezni. A németországi példaadás — és nem kis mértékben Gottsched személyes befolyása³ — tudatossá tette Ausztria fiatalabb generációja előtt azon ízlésbeli elmaradottságot, a melyben még Németország mögött is voltak. Megindult a küzdelem Ausztria irodalmi reformálása érdekében. A fejlődő ízlés és fejlődő irodalom vezérségét pedig a kiméletlen és hiú, de tetterős és következetes Sonnenfels ragadta magához, a kinek sikerült a hatvanas évek folyamán a mások által hiába megkísérlett küzdelmet az extemporált Hanswurstiádok ellen diadalra vinni⁴ és a kinek ez által az osztrák színpad megrendszabályozása körül gottschedi érdemei vannak.

Az irodalmi körök teljesen a Gottsched által közvetített francia klasszicizmus álláspontján voltak. A legnagyobb hatású író Bécsben már ekkor is Voltaire. Az ő kijelentései

¹ Érdekes rajzát adja Eduard Castle Raimund-kiadásában (Hesse).

² Fogalmat alkothatunk magunknak e műfajról Payer von Thurn Stranitzky-kiadásából: *Wiener Haupt- und Staatsaktionen I—II. 1908—1910. (Schriften des Literarischen Vereins in Wien X. XIII.)*

³ Bleyer Jakab: *Gottsched hazánkban. 1909. 14. l.*

⁴ Willibald Müller: *Josef v. Sonnenfels. Wien, 1882.*

irányítják az előkelőbb bécsi közönséget irodalmi szükségleteiben. Így Shakespearel szemben is Voltaire nagylelkűen leereszkedő, kicsinylésektől hemzsegő, néha-néha kegyesen dicsérő modora¹ vált mérvadóvá. Sonnenfels nyilatkozatain észrevehető a voltairei esztetika egy-egy fordulata, sőt az is megtörténik, hogy egyes voltairei kifejezéseket egyszerűen átnémetesít, mindamellett az osztrák dramaturgia terén sokkal nagyobb fontossággal bír, mintha egyszerűen Voltaire utánzója lett volna.

Voltaire tényleges kifogásait természetesen ő sem melőzhette, mert azok átmentek volt — részben Gottsched útján is — az akkori Bécs irodalmi köztudatába, de nagy érdeme, hogy Voltaire-Gottsched hibáztatásait bele tudta illeszteni esztetikai elméletébe, a mely a mellett hogy idegenből táplálkozott, a bécsi viszonyokra mindig különös tekintettel volt. Itt pedig már Lessing fejtegetéseit is figyelemben kellett részesítenie.

Sonnenfels szeretett volna Lessinggel versenyezni, szeretett volna Lessingnél is kompetensebb irodalmi fórum lenni, a nélkül, hogy Lessing tudása és csalhatatlan éleslátása benne meglett volna.² Habár korántsem volt csak Gottsched elveinek folytatója, Gottsched esztétikájának osztrák előharczosa, Shakespeare-rel szemben mégis némileg a gottschedi negatio álláspontjára helyezkedett. Nem gerincztelenség miatt! Ellenkezőleg. Neki életművét kellett megvédenie a shakespearei hatástól. Hisz ő nemcsak a Hanswurstiádok rikító ízléstelenségei ellen harczolt, hanem művészietlen formátlanságai ellen is. Nemcsak a trivialitás ellen, hanem az esztelen összevisszaság ellen is. Viszont a Shakespeare költészete látszólag nem volt túlságosan messze sem a formátlanságtól — Shakespearenél a művészi formát csak a romanticizmus fedezte fel — sem a Hanswurst népiességétől. Sonnenfelsnek féltennie kellett az osztrák színpadot a visszaeséstől, ha a Shakespeare útján ismét a Hanswurstiádok felé nyit kaput.

¹ Voltaire Shakespeare-felfogását ismerteti Gulyás Pál: *M. Sh.-T.* III. 1910.

² *H. M. Richter: Geistesströmungen. 1879. 146. l.*

Sonnenfels tehát nem hódolhatott be feltétlenül Shakespearenek. De nem is mellőzhette többé Lessing felszólalása óta. Kellemetlen kényszerhelyzetbe került, a melynek eredménye volt, hogy mindig félenken Lessing felé pislantott, a mikor villámaint az életművét veszélyeztető izlésbeli elferdülések felé sujtotta. Shakespearerel mindenkép számolnia kellett, de ő le is akart vele számolni.¹ Kényszerhelyzetéből kiutat egy lessingi gondolat találtatott vele. Lessing ugyanis Shakespeare példájával nem utánzásra akarta tanítani a német írógenerációt, hanem tanulmányozására hívja fel, hogy aztán okulva eredetit alkothasson. Ezt a gondolatot egészében magáévá teszi az osztrák felvilágosodás nagy matadorja, a mikor kijelenti: «Ein Nationaldichter ist derjenige, welcher was immer für einen Stoff *eigentümlich* zu behandeln, und ohne sich von der *Wahrheit* zu entfernen, seine Handlung nach der grössten, nach der *unfehlbarsten Wirkung* auf sein Parterre zu gruppieren weiss». Eredetiségen már nem tárgyi eredetiséget, valóságon költői valóságot ért, a hatás kritériumaképen pedig a faji vagy nemzeti temperamentumot, talán mondhatnók az ethnost jelöli meg: a drámai alkotás eredetiségét publikumának ethnikai alkotottsága is befolyásolja és így a nemzeti jellem a szinköltészetben is tükröződik. Az egyes nemzetek, és így irodalmuk jellege is más és más. Más a görögé, más a rómaié; más ismét a francziáé és más az angolé. Sonnenfels mind a négyet összehasonlítja és a két utóbbi egybevetésére a játékos típusán kívül (II. 68. s. k. ll.) az embergyülölő példáját hozza fel, a mint az Molièrenél és Shakespearenél megnyilvánul. (II. 103. s. k. ll.) Egész magától jut így oda, hogy a németnek külön nemzeti jellegét hangsúlyozza, de óvatosan kerüli, hogy a németnek az angolhoz való faji közelebb állását, a melyre Lessing hadjáratát a francziák ellen tulajdonkép felépítette, megemlítsé. Ő ilyenformán látja a németség nemzeti jellegét:

¹ Sonnenfels Shakespeare-re vonatkozó kijelentései dramaturgiai művében: *Briefe über die wienerische Schaubühne 1767—1768*. Második kiadásuk *Gesammelte Schriften 1783—1787* V—VI. kötetében. Alábbiakban ezen kiadást idézem (I—II). Az eredeti új lenyomatát adja *August Sauer: Wiener Neudrucke VI*. Shakespeare-re vonatkozó megjegyzéseim alig változtatott valamit.

«sein Nationalcharakter hält das Mittel zwischen dem *Wässerlichen* des Franzosen und dem *Feurigen* des Engländers». (II. 107. l.) «*Gründlich, . . . tiefsinnig, heftig, langsam* in seinen Entschliessungen und *überlegend*, aber *beständig* den angenommenen Plan zu verfolgen, würde er eben so *unbeugsam* sein, eben so *frei* denken [wie der Engländer] und seinem Ausdrücke das *Gepräg der Offenherzigkeit*, die *Kühnheit* eindrücken, wenn der Unterschied der Regierungsform seinen Ton nicht in etwas herabgestimmt, nicht, wie ich sagen möchte, *entmannt* hätte.» (II. 108. l.) A német költőnek ezért közéletben kell haladnia a francia és angol példa között.

És mindezen nem épen megvetendő gondolatok után a nagy kritikus, a kinek ítélet-bírói hivatását tulajdonképpen kétségbe kellene vonnunk a miatt, hogy a szentimentális «Rührstück»-öt a nagy tragédiák fölé helyezi (II. 45. l.) és, hogy a *Semiramis*-ban sokkal sikerültebbnek tartja a Shakespeare-től származó hercegnő-epizódot, mint az eredeti darab Ophelia-jeleneteit (II. 11—12. ll.), Shakespeare-t mégis a szabályok — a francia eredetű szabályok — kaptafájára vonja. Nem tudja neki megbocsátani az örökös helyszínváltozást, minden történeti érzék híján lévén ismételtelen előkerülnek a szabálytalanságok elleni kifakadásai (II. 109. s. k. ll. 180. l.), a nélkül azonban, hogy a francziák erőszakolt helyegysége több elnézésre találna nála. Akárcsak Lessing ő is élesen elítéli a francia tragikusok pszichológiai bakklövéseit, a melyek a hely egységének erőszakolt betartásából keletkeztek (I. 229. l. II. 110. l.) Az idő tekintetében inkább a klasszikus forma pártján van. Ezen a ponton észreveszi a shakespearei tragédia hasonlóságát a Haupt- und Staatsakciókkal, és ez elég ok arra, hogy Shakespeare ellen foglaljon állást. Megállapítja a tragédiák epikai jellegét. «Das wesentliche dieser Schauspiele ist, den ganzen Lebenslauf einer in der Geschichte merkwürdigen Person auf die Bühne zu bringen, und bis auf den Tod hinauszuführen.» (II. 184. l.) Illusztrálásul Macbeth cselekményét vázolja¹ és szertelenségeit egyes szépségei

¹ II. 185—187. l.

mellett mint a történelmi dráma hibáját állítja szembe az egyetlen cselekményű klasszikus tragédiával.

Semmi érzéke sincs Shakespeare hangulategysége iránt. Ő ott, a hol később a romanticizmus a legtisztább hangulategységet fedezte fel, csak disszonáns kontrasztot lát, Shakespeare realizmusában csak izléstelenséget. «Niemand läuft vielleicht so sehr nach dieser unschicklichen Art des Witzes, als eben Shakespeare, dieses abenteuerliche Genie, welches sehr oft in einem und demselben Stücke die zwei äussersten Ende der Empfindungen ohne Mittelband vereinigt, und den Leser mit Thränen in den Augen zum lauten Gelächter nötigt. . . Shakespeares Stücke sind immer Ungeheuer, wo der Held, der nur itzt in Gold und Purpur erschien, mit pöbelhaften Reden der Schenke zuwandert, worin wider Wahrscheinlichkeit, Sitten und Anstand verstossen wird; und die bei allen den Flammen des tragischen Genies mehr bewundert, als nachgeahmt zu werden verdienen.» (II. 33—35. ll.) Ismét kibújít a lóláb, a mely azonban hozzátartozott a felvilágosult XVIII. század szellemi toilette-jéhez: alapján nem esztetikai kifogásai vannak Shakespeare ellen, hanem morális aggályai. Ugyanazon erkölcsi szempont vezet itt is, a mely a Hanswurst elleni küzdelemben hevítette. És ugyanaz az oka, hogy Shakespeare realizmusa ellen is oly elszántan szót emel.

A leplezetlen természetességet a színpad számára lehetetlennek tartja. Magában a dráma nyelvében is hatványozott stilizálást követel, vagy a mint ő mondja: «Der wörtliche Ausdruck ist nach der *anständigen* Natur zu wählen.» (II. 319.) A költőnek kerülnie kell minden közönséges kifejezést és ezen a téren nem követnie kell Shakespearet, hanem óvakodnia tőle. Mert Shakespeare fölülmúlhatatlan szépségei mellett is többnyire közönséges és durva trivialitásokat is ad személyei szájába (II. 112. l.), úgyhogy ebből a szempontból Virgil vagy Racine elébelyezendő Homernak vagy Shakespearenek, hogyha példákról egyáltalában szó lehet. (I. 238. l.)

Sonnenfels kritikája tulajdonképp negatív kritika. Mig Lessing épen Shakespeare példájával szabadította fel a német irodalmat a francia szabályok rabságából és számára a

konvenciókkal szemben eddig nem is sejtett szabadságot biztosított, addig Sonnenfels nem mehetett ily messzire, mert veszélyeztette volna életművét. Ő a shakespearei formát — a tartalom minden költői szépsége ellenére is — nem használhatta az osztrák irodalom továbbfejlesztésére irányuló terveiben. Sonnenfels bécsi ideál-írója az angol tartalmat francia formába fogja önteni: «er wird durch die Regelmässigkeit der französischen Bühne die Ungebundenheit der englischen mässigen, und von der einen die Korrektion entlehnen, insoweit sie der Stärke unnachteilig ist, von der andern die Freiheit und die Stärke, ohne der Korrektion, welche sich in den Regeln der Wahrscheinlichkeit gründet, nahe zu treten.» (II. 111. l.) A színpad számára talán hasznos, a költő számára azonban halálos recept!

Sonnenfels megütötte azt a hangot, a melyen Bécsben Shakespeareről beszélni kellett. Óvatos, tartózkodó dicséret a németországi Shakespeare kommentátorok alapján, a mellett pedig folyton élesen hangoztatott kifogások és határozott védekezés a Shakespeare-rajongásnak még csak látszatával szemben is. Oly annyira átment e meggyőződés a köztudatba, hogy még jóval később sem adhatott a kritikus őszinte Shakespeare-rajongásnak korlátlan kifejezést és még Schinknek is lépten-nyomon tiltakoznia kellett azon feltevés ellen, mintha elfogult és vak volna Shakespeare hibáival szemben.

Sonnenfels erőszakos reform-törekvései reakziót keltettek. Ellenesei tábora egyre nőtt, egyre hatalmasabb lett és mindent elkövetett, hogy lehetetlenné tegye. Mindamellet rövid néhány hónapra az 1770-ben felújult német színpad szellemi vezetését mint az igazgatóság drámai tanácsadója és a szindarabok cenzora teljesen kezeibe tudta ragadni, a mi az elkeseredést ellene csak növelni volt képes. Az ellentét végül botrányba fullt és Sonnenfelstől legfelsőbb parancs minden behatást a színészet ügyeire elvont.¹

A Sonnenfels ellen dolgozó tábor két vezető és jelentékenyebb exponense Heufeld és Klemm. Chr. Gottlob Klemm,

¹ Glossy: Zur Geschichte der Wiener Theaterzensur. (Grillparzer-Jahrbuch VII. 1897. 262. s. k. l.)

Lessing első Bécsbe szakadt követője, még Sonnenfelst is megelőzte volt úgy irodalmi reformtörekvéseiben, mint a Hanswurst ellen irányított küzdelemben.¹ Sonnenfels diktátor hajlamai azonban csakhamar az ellenfél, a zöld kalap táborába hajtották és ebben Heufelddel szövetkezve élet-halál harcra indított Sonnenfels irodalmi tekintélye és színpadi befolyása ellen.² Ezáltal éles ellentétbe került előbbi elveivel, de Pál-fordulása még elvei tekintetében is érthetővé lesz, ha szerepénél az időközben megváltozott körülményeket nem tévesztjük szem elől.³ A mikor Klemm a hatvanas évek elején Hanswurst ellen tollat ragadott, Bécs német drámája a triviális és szellemtelen közönségesség fokán állott. A rossz ízlés ellen indított hadjáratban nem lehetett elkerülni, hogy a népies jellegű színművészet értékes tényezőit is támadás ne érje. Hogy a közönség elforduljon a Hanswurstiádok ízléstelenségeitől, ahhoz előbb az egész műfajt diskreditálni kellett előtte. Ezt Klemm és Sonnenfels küzdelme fokozatosan el is érte: a közönség ízlése kezdett megváltozni, a trágárságok kezdték varázsukat veszteni. Az ízlésbeli javulás tényleg bekövetkezett, Sonnenfels azonban itt nem állott meg: ő mindenestül ki akarta irtani e népi eredetű műfajt és helyébe irodalmi művirágokat akart ültetni. Theoretikus elgondoláson alapuló korrekt darabokkal akarta helyettesíteni a bécsi néplelék spontán teremtett vadhajtásait. És itt nem vette észbe

¹ H. M. Richter: *Geistesströmungen*. 142 s k. l.

² K. v. Görner: *Der Hanswurststreit in Wien und Josef v. Sonnenfels*. Wien, 1884. 25. l.

³ Görner (i. m. 45. l.) azt hiszi, hogy a színház vezetősége kényszerítette Klemmet a Sonnenfels ellen írott *bohózatának* megírására, melyben előbbi elvei megtagadását látja. Állásfoglalása azonban elvi alapon is érthető. Sonnenfels a Hanswurstiádokat teljes egészükben kárhóztatta, Klemm Justus Möser (*«Harlequin oder Vertheidigung des Grotesk-Komischen»* 1761.) és Lessing (*Hamburgische Dramaturgie* XVIII. 1767) alapján méltányolni tudta a Hanswurst életképességét, úgyhogy paródiájában (*Der auf den Parnass versetzte grüne Hut* 1767. Új kiadása August Sauertől: *Wiener Neudrucke* IV. 1883.) Sonnenfels-szel szemben hathatósan védelmébe veszi, a nélkül, hogy a Hanswurstiádoknak általa üldözött legkisebb kinövését is a magáévá tette volna.

Lessing óva intő mély bepillantását, a ki egyenesen védelmébe vette a Hanswurst életképes eredetiségét az ellene irányított irtóhadjárattal szemben.

Klemm hívebb tanítványa volt Lessingnek. Most, miután az izlést nem kellett többé túlságosan félteni a Hanswurstiádok kinövéseitől: a trágárságtól és improvizációtól, a hanswursti eredetiség és szabadság védelmezőjének lépett fel Sonnenfels józanságával szemben.

Irodalmi harcuk részletezése nem e lapokra tartozik. Itt csak kiemelni akarjuk, hogy közöttük nem pusztán személyi eltérések voltak, hogy vitatkozásuk nem pusztán egoisztikus ellentétben alapult, hanem, hogy annak mélyrehatóbb elméleti okai is voltak. Egyrészt Klemm és Heufeld még Sonnenfels elleni minden támadásuk mellett is tulajdonkép az ő reformtörekvéseinek folytatói és erősítői voltak, a mikor számos francia mintára készült korrekt vígjátékukkal gátat vetettek az improvizációk uralmának. Másrészt azonban elméletüket áthidalhatlan ür választotta el Sonnenfelsétől, a mely elke-seredett támadásukat érthetővé teszi. Sonnenfels küzdelme a Haupt- und Staatsaktionen teljes formája ellen irányult, nemcsak kinövéseiket: az improvizációt és a trágárságot üldözte, hanem üldözte magát a Hanswurst alakját, a bohózatost, a népiest, a féktelenséget és szabadságot; ezzel szemben Klemm és Heufeld — Möser-Lessing visszhangjaképen — csak a túlkapások és kinövések ellen foglaltak állást a nélkül, hogy e műfajt magában műfaji formájában kárhoztatták volna. Küzdelmük így érthetővé válik Sonnenfels-sel való sok egyezésük mellett is.

Ily megítélés után nem csodálható, ha Shakespeare-rel szemben elfoglalt álláspontjuk fedi Sonnenfels elveit. Dráma-elméletük¹ nem eredeti, németországi minták — Lessing és

¹ Klemm dramaturgiai elveit a Sonnenfels-sel rivalizáló Briefe über die neuere österreichische Literatur 1768. című művében rakta le. E munkának azonban egyetlen példánya sem ismeretes, úgy hogy Shakespeare-re vonatkozó kijelentéseit Heufelddel együtt szerkesztett *Theatralmanach von Wien* cz. kiadványának 1773. (második) évfolyamából (Wien, Kurzbeck) kell levonnunk. *Dramaturgie, Litteratur und Sitten* (1769) cz. közös művükhöz, melynek egyetlen ismert példánya

Sulzer — inspirálják, ideáljuk — egészen Sonenfelsnek megfelelően — a klasszikus drámaforma, míg a shakespeareit meglehetősen kerülgetik. A hármasegység óvatos formulázásban még náluk is kísért: «Die dramatische Darstellung erfordert, dass sie kurz sei, dass alles in einem ununterbrochenen Zusammenhange in Ansehung der Zeit und des Ortes geschehe». De még ennél is tovább mennek, a mikor az egységek szempontjából állítják egymással szembe a költői tehetségeket és a mikor a költői erő hiányára következtetnek a hely és idő egységének be nem tartásából. Ezt az ellentétet látják a régiek és újak között; utóbbiak közül Shakespeareben látják a legelrettetőbb példaképet: «Die Alten wussten den Mangel des Mannigfaltigen in Ansehung des Äusserlichen der Handlung durch desto grössere Mannigfaltigkeit und durch die Wichtigkeit dessen was innerlich in den Gemütern vorgeht, reichlich zu ersetzen . . . Die Neuern scheinen aus Misstrauen in ihr Genie oder auch aus wirklichen Unvermögen in die Notwendigkeit gesetzt zu seyn, einen weitläuftigen Stoff zu wählen . . . Der Reichtum der Materie ist im Grunde nichts als Armut, die durch die Menge gemeiner Sachen das zu ersetzen sucht, was den wenigen Hauptsachen an innerlichem Werte mangelt; ein Hilfsmittel der Dichter, die nicht Genie genug haben, oder die zu lebhaft und zu ungeduldig sind, ihre Vorstellungen in abgemessenen Schranken zu halten. In diesem letztern Falle scheint Shakespeare gewesen zu sein, der bei dem grössten Vermögen eine sehr einfache Handlung höchst interessant zu machen, sich die Mühe nicht hat geben wollen, einfach zu sein.»

E felfogás a shakespearei forma határozott elítélése a költő nagy geniálitásának kénytelen elismerése mellett. Oly nyílt dicséret, mint a csodálat e felkiáltása: «wie manche an sich unbeträchtliche Handlung hat nicht Shakespeare durch sein erfinderisches Genie höchst interessant gemacht» Klemm-nél ritkaságszámba megy, de nagyságának ránehezedeése burkoltan még lesújtó ítéleteiből is ki-kivillan.

* kopenhágai kir. könyvtárban van, a jelen viszonyok között nem tudtam hozzáférni.

Önkénytelen kérdés, mi lehetett az oka, hogy Klemm, a ki a Staatsakeziók kérdésében oly határozott ellentétbe ment át Sonnenfelszel szemben, a Shakespeare-felfogásban vele úgyszólván egyező álláspontot foglalt el és a shakespearei forma méltánylásától époly távol állott. Klemm harcos természet volt, a nélkül hogy önálló egyéniség lett volna. Neki nem voltak eredeti gondolatai, ő rendszeren mások elméletéért szállott síkra. Így Lessingtől átvette az ókori tragédia elméleti és gyakorlati tiszteletét, a nélkül hogy a Lessingnél tapasztalható ellentétet¹ a klasszicizizmussal és Shakespearerel szemben való állásfoglalásában áthidalni vagy megoldani képes lett volna. Sonnenfels itt nagyobb önállósággal járt el, a mikor Lessing alapfelfogásából: a görög forma iránti tiszteletből a shakespearei forma negaczióját vonta le. Klemmnek itt követnie kellett Sonnenfelst, ha nem akart mesterének, Lessingnek tanításával ellentétbe kerülni. Ezért kellett még Sonnenfelsnél is nagyobb mértékben érzéketlennek maradnia Shakespeare szépségei iránt.

Láttuk, hogy Sonnenfels a shakespearei formát főképp szabálytalansága és népiessége miatt akarta a bécsi szinpadtól távontartani. De éppen ezen a két ponton volt hasonlóság Shakespeare és a Sonnenfels által üdözött Haupt- und Staatsakeziók közt. Nem Sonnenfels óvatos elismerése, hanem éppen ezen hasonlóság volt az oka, hogy Shakespeare csakhamar Sonnenfels fejtegetései után Ausztriában a szinpadra került. Nem irodalmi vagy esztetikai szempontok vezették a szinigazgatókat és rendezőket, a mikor Shakespeare-t is belevonták repertoirejukba, hanem egyes-egyedül a szinpadi érdek. A közönség valamikor rajongott az extemporált és szabálytalan komödiáért, a melyben Hanswurst drasztikus komikuma és elmésége mellett ott volt a pathetikus cselekménynek ókori királyok körül lejátszódó, gyakran vérbefulladó, gyakran csak megborzongató bonyodalma. Csakhogy a Sonnenfels hadjárata ezeket a darabokat halálra ítélte, császári rendelet pedig le-szorította őket a szinpadról,² úgy hogy pótlásukról kellett

¹ Georg Witkowsky: *Aristoteles und Shakespeare in Lessings Hamburgischer Dramaturgie.* (Euphorion II. 517 ff.)

² Grillparzer-Jahrbuch VII. 258. l. (Glossy.)

gondoskodni. A közönség általában mindig nagyon konzervatív. Míg Németországban épen ezen konzervativizmus akadályozta a francziás klassziczizmusban fejlődött színpadon Shakespeare térfoglalását,¹ addig Bécsben épen ezen maradiság biztosított számára sikert. A francia vígjátékokon nemsokára jót mulattak a bécsiek, de a francia alexandrinus tragédiákat soká nem tudták megszokni: hiányzott belőlük a vér és a tréfa.

Igy aztán Shakespeare épen idejében jött. Shakespearei tárgyak már a hetvenes évek legelején feltűnnek a Weissefele III. Richárdban (1770) és Romeoben (1772), a nélkül hogy Shakespearehez még bármi közük is volna.² De időközben magához a shakespearei anyaghoz is hozzányúltak. 1771-ben jelent meg Pelzel darabja *Die lustigen Abentheuer an der Wien*, a mely nem egyéb mint a *Windsori víg nők* lokalizálása.³ A windsori komédiából bécsi komédia lett néhány évvel azután, hogy Hafner Goldoni-forgácsokból megteremtette a bécsi bohózatot. Ha meggondoljuk, mennyi népies komikum van a *Windsori víg nők*ben, mily könnyen lehet cselekményét sikamlóssá tenni, és hogy ennek folytán mily közel állónak tetszhetett a száműzött Hanswurstiádokhoz, érthetővé válik, hogy pótlásképen legelőbb is erre a darabra kellett a színpadnak bukkannia. Viszont a Szentivánéji álmat a kézművésjelenetekben lakozó durva komikum tette átdolgozásra igen alkalmassá, úgy hogy 1773-ban bécsi kosztümben *Die ländlichen Hochzeitsfeste* czim alatt viszi Chr. Moll a színpadra.⁴

Legjellemzőbb azonban Macbeth sorsa. 1772-ben jelent meg a bécsi színpadon az ifjabb Stephanie gyökeres átdolgozásában (nyomt. 1773.)⁵ Stephanie tulajdonkép rémdrámát csinált Shakespeare Macbethjéből. A szenzációvadászás és

¹ Joachimi-Dege: *Shakespeare-Probleme*. 73. l.

² Rud. Genée: *Geschichte der Shakespeareschen Dramen in Deutschland*. Leipzig, 1870. 213—215. l.

³ U. o. 221. l. Shakespeare Mr. és Mrs. Ford-jából itt «Herr und Frau Cadena, eine ungarische Familie» lett.

⁴ A. Weilen: *Shakespeare und das Burgtheater*. (*Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft*. 50. k. 60. l.)

⁵ Genée i. m. 227. l.

hátborzongatás voltak azok a czélok, a melyek átdolgozásában irányították.¹ És ez annyira sikerült neki, hogy az addig Mindszentekkor adott, de újabban (1769)² betiltott Don Juan tárgyú Kövendéget rövid időre Stephanie darabja váltotta fel. Különösen a borzalmas és véres jelenetek vonzották a hatalmas színész-író. Előszavában³ kitünőnek mondja a darab tárgyát: «Der Stoff dieses Trauerspiels schien mir so vorzüglich, dass ich es wagte einen Plan darüber zu entwerfen um es vor das Theater-Publikum brauchbar zu machen». A borzalmakat átvette, mert ezek által közönsége tetszését akarta megnyerni. Csakhogy Sonnenfels ideiglenes hive⁴ és a XVIII. századi felvilágosodás embere nem tarthatta meg az egész shakespearei cselekvényt: «Ich nahm Buchanans Historie von Schottland zu Hülfe und fand, dass Shakespeare in seinem Macbeth derselben so treu gefolget, dass dieses Stück oinen Zeitraum von 17 Jahren erfordert». Ez viszont

¹ Heufeld és Klemm színházi almanachja (1773, 183. l.) következő kritikát hozza az 1772 nov. 3-ikán először adott darabról: «In den Zeiten des bösen Geschmacks pflegte man an diesem Tage das spanische steinerne Gastmahl, den Don Juan vorzustellen, welches von dem Haufen allgemein besuchet wurde. Es war schlecht und ungesittet. Der Versuch war löblich, ihm etwas bessers zu geben, wo er doch auch Geister sehen könnte. Der Deutsche hat Shakespearen auf verschiedene Seiten genützet, aber er hat immer das grosse Verdienst, dass er ein ziemlich regelmässiges Schauspiel daraus zusammengesetzt hat, (viel von einem shakespeareischen Stücke,) das alle mögliche Wirkung hervorbringt ohne der Wahrscheinlichkeit wehe zu thun. Er hat sich oft mit Glück in den Ton des Shakespeare gesetzt; was kann man ihm für einen grössern Lobspruch erteilen? Viel Spektakel für das Auge, die Verzierungen schön, das Donnerwetter des Königs Lear so natürlich, dass Damen in der Angst das Kreuz machten.» Ezzel szemben Chr. H. Moll kritikája (*Historisch-kritische Theaterchronik von Wien nebst einigen Nachrichten von erbländischen und fremden Theatern. Verfasst von Freunden der Schaubühne. I. Wien, 1774. 134 s k. l.*) egyenesen lesújtó.

² *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* 50. k. 60. l. (Weilen.)

³ *Genée i. m.* 227 s k. l.

⁴ Stephanie 1769-ben Sonnenfels vezette be a színészetbe, 1773-ban már egy bohózatban (*Der Tadler nach der Mode*) gúnyolja ki igen alacsony módon egykori mesterét.

még a Sonnenfels közvetítő ízlésének is túl hosszú időszak lett volna és azért Stephanie a cselekvény megegyeszerősítésére törekedett. Nem Duncan meggyilkolásával vagy a boszorkányok jóslatával kezdi a darabot, hanem Malcolm hadjárataival a bitorló ellen, vagyis francia mintára csakis a végkatasztrófa kifejtését célozza. Így aztán nem használhatta a boszorkányok második jóslatát, a dunsinani erdő és a nem anya szülte Macduff motívumait, és Macbethet sem ölethette meg Macduffel. A legtöbb változtatást elfogult racionalista-volta okozta. A XVIII. századi racionalista egyedül az ész hatalmában hitt, számára kísértetek, babona vagy boszorkányok nincsenek. Még esztetikai elméletét is az egyedül üdvözítő Ész bilincseibe szorította, és így Stephanie is azokat a jeleneteket, a miket Shakespeare boszorkányaiból és kísérteteiből egészen mégsem mellőzhetett, racionalista észjárásával magyarázni próbálta. Az első boszorkányjeleneteket álomképekben tünteti fel és a múlt eseményeként meséli el; Banquo megjelenése egészen közönséges színpadi fogássá süllyed — akárcsak Voltaire Semiramisában a Ninusé — azáltal, hogy az egész vendégsereg szemeláttára bukkan fel, és hogy véres sebeit mindenki szabadon látja. A XVIII. század felvilágosult írójának legmegbocsáthatatlanabb eltévelyedése azonban, hogy a királyt, Macbethet magát is racionalistává akarja tenni: Macbeth válni készül feleségétől, mert ez nem szült utódot vértrónja számára. Ennek a gondolatnak a továbbfejlesztésére egy másik nőre is szüksége volt az írónak. Így került a darabba Macduff leánya Goneril, a kire a zsarnok szemét rávetette, de a ki törhetetlenül Fleancet, Banquo fiát szereti. Shakespeare heroikus tragédiájából ily hozzátevések által családi dráma lett. Ennek megfelelően a vég is családi katastropha jellegét öltötte. Lady Macbeth fájdalomában megőrül: a Don Juan tárgykörből azonban belejutott a darabba a szobor szerepe — itt Duncan szobra lett belőle —, átjutott a szobor kárhozatra sujtó prédikációja is, de Stephanie a helyett, hogy megelégedett volna a Don Juan-féle pokolrajuttatással, a melyben amúgy is elég volt a borzalom, színrehozza ép e pillanatban az örvengő Ladyt, a ki két törrel hadonászva nekiesik férjének és örültségé-

ben agyonszúrja. Utána maga is reárogy és az ostromlott vár romjai alá temetkezik.

Macbeth után nemsokára Shakespeare legmonumentálisabb alkotása, Hamlet is megjelent az osztrák színpadon.¹ A Sonnenfels relativ türelme Shakespeare-rel szemben és a közönség vonzódása a véres és tréfás Staatsakciók iránt magát a némileg eredeti Shakespearet is az érdeklődés előterébe hozta. Heufeld Hamlet színrealkalmazásában nem létesít gyökeres változtatásokat. Egész valóságában ő sem vihette a XVIII. század bécsi közönsége elé a brit óriás remekművét,² de átalakítása nem jelentette egyúttal a darab teljes felforgatását mint a Stephanieé. 1773-ban Bécsben előadott és Wieland fordításán alapuló Hamletje jelentős fordulatot hoz létre a Shakespeare-kultusz németországi történetében. Heufeld Hamlet-átdolgozásáról megismételhetjük egyik legkiválóbb Hamlet-kutató ítéletét: «Heufelds Hamlet ist auf der einen Seite ein Schau- und Spektakelstück mit Geist, Mord und Totschlag, auf der andern ein Familiendrama, in dem ein reiner Held über Tücke und entlarvte Hinterlist triumphiert.»³ Hamlet Heufeldnél életben marad, miután bosszúművét végrehajtotta. Maga e változtatás is élénken bizonyítja, mennyire távol állott még az akkori irodalom Shakespeare végleges megismerésétől. De más vonás is mutatja, hogy Heufeld még Shakespeare-adaptációjában sem tért el azon elmélettől, melynek néhány pontjára Klemm-mel együtt folytatott irodalmi harczában rámutattunk és melynek lényegéül a szabadabb shakespeare-i forma elvetését láttuk. Ennek megfelelően formailag sem vehette át az egész eredeti da-

¹ V. ö. A. Weilen kitünő művét: *Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart. (Schriften der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft. III.)* Berlin, 1908. 11. s k. l.

² Josef Lange, a bécsiek híres Hamlet-alkítója következőkép emlékszik meg 1808-ban a hetvenes évek Shakespeare-átdolgozásairól: «Heut zu Tage freilich würde man Shakespeare in seiner ursprünglichen Gestalt verehren können nach Allem, was die Kritik über ihn gesagt und zur allgemeinen Kenntnis gebracht hat: aber damals war es noch eine zu gewagte Unternehmung.» (*Biographie des Joseph Lange k. k. Hofschauspielers.* Wien, 1808. 130. l.)

³ Weilen: *Hamlet.* 14. l.

rabot és közelobb kellett hoznia a francia tragédia-formához, de itt nem tévedett oly messzire mint francia kortársa Ducis, a kinek átdolgozása a kontinensen soká a legnagyobb remekműnek tartatott.

Már e gyér kísérletek is szereztek Shakespearenek Bécsben híveket, úgyhogy Noverre, a híres balletmester, a ki sokáig élt Londonban és ott a nagy Garrick benső barátságába jutott,¹ bizonyos fokú megértésre számíthatott, a mikor a darbjait ért támadásokat Shakespeare-re való hivatkozással védte ki: «Shakespeare, dieses glänzende Genie der englischen Bühne, der jene die Einbildungskraft beschränkende Regeln von der Einheit der Zeit und des Ortes immer hinter sich liess».²

A nemzeti színház megalapításával (1776) azonban hirtelen előre nem látott akadály tornyosul a szépen fejlődő Shakespeare-kultusz elé. Az akadály maga a császár személye volt. II. József, a ki a nemzeti színpad megteremtésében életbevágó-kulturális feladatot látott, nem volt barátja a szomorújátékoknak, a látványos darabokat és a Sturm und Drang alkotásait pedig egyenesen eltiltotta a nemzeti színpadról.³ Ellenszenve természetesen az utóbbiak szellemi ihletőjére és példaképére Shakespeare-re is kiterjedt, úgy hogy a «grässliche unsinnvolle shakespearische Nachäffungen»-ről⁴ alkotott ítélete magát Shakespeare sorsát is közelről érintette. De más mindenféle izlésbeli eltérések is megnehezítették a shakespeare-i darabok helyzetét, úgy hogy még Weisse Romeo és Juliája is lekerül egyidőre a programról a benne előforduló temetési menet, temető és sírbolt miatt,⁵ a mi annál könnyebben ment, mert maga a közönség sem túlságos szimpathiával fogadta.⁶

¹ O. Teuber: *Das k. k. Hofburgtheater seit seiner Begründung. (Die Theater Wiens II/1. 1896. 118. 1.)*

² (Heufeld u. Klemm): *Theaterkalender von Wien f. d. Jahr 1772.* Wien, Kurzböck. 178. 1.

³ Teuber i. m. II. (*Theater Wiens II/2. 1903. 40. 1.*)

⁴ R. M. Werner: *Aus dem Josephinischen Wien.* Berlin, 1888. Nr. 28.

⁵ Grillp.-Jahrbuch VII. 283. 1.

⁶ (Heufeld-Klemm): *Theateralmanach von Wien f. d. J. 1773. 174. 1.*

Ily előkelő véleménynyilvánítás után nem csodálható, ha a kicsiny emberek közt hirtelen hangulatváltozás állott be, ha olyanok is, a kik előbb tettek valamit a Shakespeare-kultusz érdekében, egyszerűen köpönyeget fordítanak, nem is beszélve azok megerősödéséről, kik addig is ellenei voltak. 1778-ban Stephanie visszavonta Macbethjét és hevesen kelt ki Shakespeare darabja ellen:¹ «Das Trauerspiel Macbeth ist von jenen Geburten, die mehr durch das Sonderbare als durch das Wahre wirken. Eine entfernte Geschichte, deren Moral auf unsere Zeit nicht passt, Geistererscheinungen, überspannte Charaktere, mit einem Worte Puppenspiel im Äusseren, Helden- und Staats-Aktion im Innern sind die Bestandteile desselben ... Lautere, anwendbare Moral mit der simpelsten Natur verschwistert sind die echten Bestandteile eines guten Stückes». Ilyen philister-elvek mellett természetesen a Shakespeare-követők is csak elítélésre számíthattak. «Die Sucht, Begebenheiten aus der deutschen Geschichte nach Shakespeares Manier für das Theater zu bearbeiten, verursacht seit einigen Jahren die Armut an guten brauchbaren Originalen. Diese Manier ist freilich die leichteste, sich zum Dichter zu machen, aber zugleich die nachtheiligste für den Geschmack».

E nyilatkozat szimptomatikus jelentőségű. A hetvenes évek vége felé a jobbizlésű közönségnek már nem kellettek a véres és hátborzongató rémdrámák, még ha azok Shakespeare alapján készültek is. Sonnenfelséknak sikerült a nyugat-európai tragédiaformának talajt szerezni. Csak most, miután a bécsi közönségbe bizonyos fokú megértést vertek a művészibb szépségek iránt, csak most indulhatott el Shakespeare, a ki egy idő óta csupán a vándorkomédiások némajátékai-ban jelentkezett,² itt is hódító útjára.

A Shakespeare-diadalútjában lényeges tényezőként szerepel a Bécsben egyre erősödő angol befolyás.³ Az angol irodalom hatását általában a nyolczvanas évekre szokták korlátozni,

¹ Teuber i. m. (*Theater Wiens II/2.* 39—40. l.)

² *Shakespeare-Jahrbuch.* 50. k. 61. l. (Weilen.)

³ Emil Horner: *Das Aufkommen des englischen Geschmackes in Wien und Ayrenhoffs Trauerspiel Kleopatra und Antonius.* (Euphorion

a mi azonban egyáltalában nem fedi a tényeket. A Wiener *Musen Almanach*¹ angol-vonatkozásain, Retzer fáradozásain² és Schröder előadásain kívül már ezeket megelőzőleg a hatvanas évek óta találunk egyre növekvő angol befolyást. A morális hetilapokban, a melyek maguk is angol minta származékai,³ nem egyszer akadnak helyek, a melyeknek az angol irodalomhoz valami közük van. A Sonnenfels által megjavított színpadon pedig az angol darabok már a színház nemzetivé alakulása előtt is előkelő helyet foglalnak el. A nemzeti Búrgszínház repertoireja rögtön az első (1776) esztendőben tizenkét angol darabot tüntet fel, a melyből hat még a régi műsor állományából való.⁴ Az angol darabok térfoglalása a legszélesebb körökben talált visszhangra, úgy hogy még a franczia színészet és irodalom nagy mécénása, a hatalmas kancellár, Kaunitz sem zárkozhatott el hatásuk elől. Nagy önmérséklésre valló elhatározással bizta meg a nemzeti színház alapításának évében a színház egyik kiváló tagját, J. H. F. Müllert, a ki II. József rendeletéből körutalt Németségben a színházak és színészek tanulmányozására, hogy az esetleg megszerezhető angol darabokra különös figyelemmel legyen. November 17-ikén írja Müller a kancellárnak: «Ew. Durchlaucht gnädigsten Befehl bey meiner Abreise, mich bey den Buchhändlern zu erkundigen, welche neuern Stücke der englischen Bühne bereits übersetzt wären, eröffnete ich bey meiner Ankunft in Leipzig den (!) Kreissteuer-Einnehmer Weise (!), einen Theatral-Dichter und Verfasser verschiedener nützlicher Schriften. Er versprach auf Alles aufmerksam zu seyn, und gab mir ein beygebogenes Schreiben, welches er mir nachschicken wollte, wenn ich bey

II. 1895. 556—571.; 782—797. l.) — *Nagl-Zeidler: Deutsch-öst. Lit.-gesch.* II. 325. l.

¹ V. ö. O. Rommel: *Der Wiener Musenalmanach.* (Euphorion VI. *Ergänzungsheft.* 1906.)

² 1783—86 jelent meg nagyszabású anthológiája: *Choice of the best poetical pieces of the most eminent English Poets.* Vienna.

³ E. V. Zenker: *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848.* Wien-Leipzig, 1892. 45. l.

⁴ O. Rub: *Das Burgtheater.* Wien, 1913.

meiner Retour nicht durch Leipzig ginge».¹ Weisse² Kaunitz megbizását illető kijelentése pedig következőképen hangzik: «Wie richtig Ihres durchlauchtigen Ministers Gedanken über den National-Geist unserer Schaubühne ist, beweist nur die Anmerkung, die sie mir von demselben erzählten, dass er die englischen dramatischen Stücke unserm Volke für angemessner hielte, als die französischen. In der That passt die englische Laune immer noch mehr zum deutschen Ernste, wenn sie gleich oft wegen ihrer Freyheit die Grenzen überschreitet, als die französische Leichtigkeit».

Müller németországi körútjának egyik nagy eredménye Brockmannak, a híres Shakespeare-színésznek a szerződtetése lett. Brockmann Bécsbe jöttével a hamburgi színpad Shakespeare-kultusza, a mely maga is Ausztriából indult ki, átplántálódott a bécsi nemzeti színpadra is.³

Említettük már, hogy Hamlet Heufeld átdolgozásában 1773 óta sorba járta a német színpadokat. Így Prágába is eljutott, a hol Schröder 1776-ban véletlenül jelen volt az előadásán.⁴ Schröder, kora egyik legnagyobb színésze és kétségtelenül legjelentékenyebb színházigazgatója, a ki már előbb is Lessing tanítványaként fogott hozzá a német színpad újjáélesztéséhez, nagy horderejű elhatározást vitt magával ezen előadásról. Addig nem merte még Shakspeare-t színre hozni, nem merte a Lessing útmutatásait élő valósággá változtatni.⁵ A prágai előadás véget vetett habozásának és még ugyanazon esztendőben színrehozta Hamburgban saját, némileg Heufeldtől is függő átdolgozásában Hamletet, a melyre aztán Lear

¹ J. H. F. Müllers *Abschied von der k. k. Hof- und National-Schaubühne. Mit einer kurzen Biographie seines Lebens und einer gedrängten Geschichte des hiesigen Hoftheaters*. Wien, 1802. 160. és 167. l.

² Weissét általában kora legnagyobb drámaírójának tartották. Nevét mindig Lessingével együtt emlegették. (Méltatását l. *Jakob Minor: Chr. F. Weisse*. Innsbruck, 1880). Bécsben igen nagy tekintélye volt. Müller előtt tíz évvel már Klemm is felkereste, hogy tőle Bécs számára színdarabot kérjen. (*Wiener Neudrucke IV*. Wien, 1883. VIII. l.)

³ 1776 előtt Lange főszerepe volt Hamlet Heufeld átdolgozásában; Brockmannal Schröder szövege kerül a bécsi színpadra is.

⁴ *Berthold Litzmann: Fr. L. Schröder*. II. 1894. 190 s k. l.

⁵ *Joachimi-Dege i. m.* 71. l.

király és Othello következett. Schröder iskolájában fejlődött ki Brockmann tehetsége, a ki Hamlet szerepében ép úgy elragadta közönségét, mint a hogy maga Schröder megborgongatta őket a szellem alakjában. Brockmann csakhamar Berlinbe szerződött, úgy hogy Schröder maga volt kénytelen átvenni Hamlet szerepét. Színpadi lángeszének még Brockmann is sikerült felülmúlni. Bécsben e két nagy Shakespeare-színész lett Shakespeare előharczosává.

Brockmann itt Hamletet már 1778-ban, Lear királyt pedig 1780-ban hozta színre. Néhány héttel az óriási hatás mellett adott Lear-alakítása után érkezett próbajátékra Bécsbe Schröder,¹ a kit aztán 1781-től kezdve aránylag igen nagy fizetéssel és hatáskörrel szerződtetett a színház vezetősége.² Brockmann hívei és a színház régi tagjai nem szívesen fogadták az idegen színészt. Valóságos intrika-hadjárat indult meg ellene, hogy lehetetlenné tegyék. Schröder mind a mellett Lear szerepét választotta első játékaul. Ellenségei előre ujjongtak, mert lehetetlennek tartották, hogy Brockmann alakítását utólérhesse. Annál nagyobb volt csalódásuk, a mikor az április 13-iki előadáson Schröder teljes diadalt aratott és még ellenségeit is a legteljesebb elismerésre ragadta. Ezen előadással úgy Schröder, mint Shakespeare helyzete biztosítva volt Bécs színpadán. A közönség lelkesedett, a császár Schrödert kitüntette, Kaunitz pártfogásába vette, és így Schröder megkezdhette rendszeres reformművét a nemzeti színpad emelésére. És ebben a programjában az angol irodalom fontos szerepet játszott, de maga Shakespeare is előtérben állott. Hamlet és Lear király után 1782-ben a Cymbelineből alakított *Imogen* és *IV. Henrik*, 1785-ben *Othello* lép be a műsorba,³ de az ő bécsi idejére esnek Schink, Leonardi és Brömel erőszakos Shakespeare-átültetései is. Schink a Makranzozos hölgyet formálta át «Die bezähmte Widerbellerin oder Gassner II.» cím alatt (1784), Leonardi a Windsori nőket

¹ Brockmann Leart jan. 29-én, Schröder ápr. 13-án adta.

² Fizetése 2550 fl. volt. (*Rudolf Lothar: Das Wiener Burgtheater*, 1899. 33. l.)

³ *Rudolf Fischer: Shakespeare und das Burgtheater. Eine Reperoirestudie.* (*Shakespeare-Jahrbuch*, 37. k. 1901. 136. l.)

«németesítette» «Hannibal von Donnersberg»-re (1784), Brömel «Gerechtigkeit und Rache» cz. műve (1783) pedig a Szeget szeggel átdolgozása.¹ Schröder hatására vezethető vissza Schinknek későbbben (1789) előadott Coriolanja is.

II. József színházának önkormányzatot biztosított volt. Az ügyeket egy öt tagból álló választmány intézte,² a melyben egy ideig maga Schröder is helyet foglalt. Irigyei és ellenségei azonban itt a választmányban is voltak, úgy hogy törekvései állandó akadályokra találtak. A sok kellemetlenséget sem a közönség rajongó szeretete, sem a császár meg-megújított elismerése és buzdítása nem tudta vele feledtetni, úgy hogy 1785 február 9-ikén végleg elhagyta Bécsot³ és visszatért Hamburgba, a hol első nagy reformatori diadalait aratta. Bécsben kialakult irodalmi színvonalú műsort és tekintélyes-művész-gárdát hagyott hátra, a mely hivatva volt az ő nyomdokain haladva a nemzeti színház tekintélyét fenntartani.

Schröder színpadi sikereivel egyidejűleg J. Fr. Schink az irodalomban szerződött Shakespeare előharcosává. Fiatalon, alig huszonötéves korában, de Lessingtől magától a dramaturgia bajnokává avatva jutott berlini és hannoveri irodalmi kísérletezés után 1780 elején barátjának Nouseulnek a színtársulatával együtt Bécsbe, a hová Shakespeare-rajongását, a mely már 1778-ban Brockmann Hamlet-alkításáról írt művében is kiütközött, szintén magával hozta. Bécsben egyelőre 1783-ig maradt, onnan Nouseullel Grázba ment, már egy esztendő múlva azonban visszatért Bécsbe, a honnan csak 1789-ben költözik Schröderhez Hamburgba. A Shakespeare-kultusz ügyét egyrészt átdolgozásaival, másrészt dramaturgiai írásaival szolgálta. Az utóbbiak lényegesen fontosabbak.⁴

A mióta Sonnenfels 1770-ben rövid néhány hónapos ve-

¹ *Shakespeare-Jahrbuch*. 50. k. 62. l.

² *Wlassak: Chronik des Burgtheaters*. 1870. 50. l. Munkásságukról *Grillp.-Jahrb.* VII. 278 s k. l. (Glossy.)

³ *F. L. W. Meyer: Fr. L. Schröder. Beitrag zur Kunde des Menschen und des Künstlers*. I. Hamburg, 1823³. 400. l.

⁴ Kimerítő monographiát írt róla R. Bitterling. (*J. Fr. Schink. Ein Schüler Diderots und Lessings, 1755—1835. (Theatergesch. Forsch. XXIII.)* Leipzig u. Hamburg. 1911.)

zetés és irányítás után kénytelen volt végleg visszalépni a színészet ügyétől, a mióta a színdarab-szállító Klemm és Heufeld, a kik ismételten jutottak szerephez a Burgtheater vezetésében, háttérbe szorultak, tisztára színpadi szempontok irányították a nemzeti színház fejlődését. Schröder nagy színpadi reformjai nem nélkülözték az irodalmi jelleget sem, de ezen törekvéseiben nagy segítségére volt Schink kritikai működése is. Schink körülbelül Schröder vendégfelléptével egy időben került Bécsbe, a hol nemsokára maga a császár bízta meg a bécsi színművészet irodalmi ellenőrzésével. Magasabb szempontok szolgálatában állva állandó összeütközésbe kellett kerülnie a nemzeti színház ügyeit intéző öttagú választmányal, mely legtöbbször személyes indítékoktól vezéreltetve és tisztán színpadi szempontokat értékelve nagyon is messze állott az elfogulatlan irodalmi bírálattól. Ezen ellentéteket nem egyszer magának a császárnak a beleavatkozása intézte el Schinkre nézve kedvezően, a mi épenséggel nem lekicsinyelendő jelenség, ha tekintetbe vesszük azon nagy elvi ellentétet, a mely épen Shakespearet illetőleg kettejüket elválasztotta. A nyolczvanas évek elején tehát már a császár sem maradhatott meg a régebbi ellenzés álláspontján a brit költővel szemben.

Schink Lessing és Diderot mellett Shakespearet vallotta harmadik mesterének, a kitől legtöbbet tanult.¹ Vele szemben elfoglalt álláspontja lényegében nem sokban különbözik attól a felfogástól, melynek Sonnenfels és Klemm is hívei voltak, a mely úgyszólván a XVIII. századi rationalismus hivatalos álláspontja volt és a mely magának Lessingnek az állásfoglalásából sem egészen hiányzik. Elismeri Shakespeare genialitását, de hibákat, igen nagy hibákat is lát műveiben és ezért káros befolyásától félti a német drámairodalmat és a színpadot. A mi azonban új Schinknél, az ama határtalan lelkesedés, a melylyel Shakespeare szépségeiért és Shakespeare művészetéért síkra száll. Felfogása itt még részleteiben sem eredeti, Johnson, [Eschenburg, Pope nem egyszer kibukkan sorai mögül, de Shakespeare szépségeinek átértékelése és az át-

¹ Bitterling *i. m.* 90. l.

érett szépségek könnyed és lelkes tolmácsolása különösen a XVIII. századi Ausztriában újdonságszámba ment. Nem csodálható, ha olvasói nemsokára nem láttak mást kritikáiból, mint a Shakespeare-elismerést, ha hibáztatásait nem vették észre és ha a Bécsben még uralmon lévő francziás izlés felháborodott az idegen jött-ment Shakespeare dicsőítése fölött, mert nem tudott és nem akart hozzáilleszkedni a lagymatag-bécsi irodalmi viszonyokhoz, hanem szépnak hirdette azt az író, a kiben a bécsi korifeusok eddig csak a csúnyaságokat emelték ki.

Schink még Schröder végleges Bécsbe-költözése előtt kezdte meg dramaturgiai működését. 1781—1782. jelennek meg Dramaturgiai töredékei¹ négy kötetben (12 füzet), csak

¹ *Dramaturgische Fragmente 1781—1784. I—IV.* Osztrák korszakából még *Das Theater zu Abdera (I—II. 1787—1789)* cz. kulcsregénye jöhet itt tekintetbe, a melyben Shakespeareet Aischylos álarca alatt szerepelteti. Az abderiták (bécsiek) elhatározták szinpadjuk megreformálását. «Hiezu gab der älteste Dichter der tragischen Bühne der Griechen die erste Gelegenheit. Aeschilus Trauerspiele — so sehr sie auch immer Werke eines grossen Genies sind — tragen doch auch noch starke Spuren des Anfangs der tragischen Kunst. Sie sind voll wilder, roher, ungeheurer Schönheiten, aber weit von der Kultur des Sophokles und Euripides entfernt; voll häufiger Auswüchse eines zu wollüstigen, regellosen Genies, die sich die feinere Kunst der Sophokles und Euripides nicht mehr erlaubte. Aus diesem tragischen Dichter hatten jene Fremde — vermutlich weil sie die feinere Kunst der spätern griechischen Tragiker viel zu sehr über den Fassungskreis der Abderiten hielten — gerade die ungeheuersten und wildesten Stellen herrezitiert und dadurch die Einbildungskraft der Abderiten mächtig in Flammen gesetzt. Aus welcher in Flammen gesetzten abderitischen Einbildungskraft dann eine Art Schauspiele entstand, zu denen Aeschilus erhabenes Genie nur Abderiten erhitzen konnte. Dann nun führten sie eine Gattung historischen Schauspiels auf ihrem Theater ein, in denen die Geschichte der vergötterten Helden des alten Griechenlands mit einer so ungeheuren Einbildungskraft, mit so über alles abenteuerlichen Farben geschildert wurden, als ob diese vergötterten Helden ihre Vergötterung im Tollhause gefunden hätten. Sie kneteten die Begebenheiten von einem Jahrhundert und ein Halbdutzend solcher Götter- und Heldengestalten in einen Teig von fünf Akten zusammen; liessen darin Ehebruch, Blutschande, Mordbrennerei, Meuchelmord und alle möglichen Arten von skandalö-

az utolsó füzet megjelenése tolódott ki 1784-ig. Shakespeare darabjai közül Hamlet, Macbeth és III. Richárd kerülnek be-
hatóbb tárgyalásra. A Lear-kritika, mely szintén ezen műve-
számára készült, csak Bécsből való távozása után jelent meg
és minket pillanatnyilag nem érdekel.

Shakespeare-ről vallott felfogását precizen kifejezi Ham-
lettről való kijelentése: «Die Veränderungen mit dem Stoff
der Geschichte und besonders dem Charakter des Hamlets
verraten zum Teil Shakespeares Meisterhand, sind aber auch
zum Teil voll auffallender Fehler wider Wahrscheinlichkeit,
Moralität und dramatische Kunst». Nem osztja többé Son-
nenfelsék tévedését, a mely az egész shakespearei formát kárhoz-
tatta, hanem ebben is felismeri és értékeli a valódi művé-
szetet; nem esik abba a hibába sem, hogy francia vagy
rókori mértékkel mérje Shakespeare nagyságát, hanem meg-
állapítja: «Shakespeares Schauspiele sind grosse, historische
Gemälde des Lebens. Es sind nicht einzeln wichtige Zufälle
und Situationen eines Menschen, die er aufstellt: es ist eine
lange Reihe seiner grössten, seiner wichtigsten Auftritte. Er
schildert nicht merkwürdige Anekdoten des Helden: er schil-
dert Begebenheiten; zeichnet nicht Tage seines Lebens auf:
er führt das ganze Leben des Helden vor unsern Augen.
Wir sehen bei ihm die Leidenschaft geboren werden, wachsen
und enden».¹ Vannak tárgyak, a melyek csak ezen shake-
spearei forma mellett válhatnak tragédiákká. Ilyen tárgy
III. Richárd története: «Richard III. erfordert schlechter-
dings eine Behandlung nach dem Mass des grossen histori-
schen Schauspiels. Denn das französische Trauerspiel ist nur
für die Situationen aus dem Leben eines Helden, nicht für
ein ganzes Leben gemacht ... Sein Leben (Richards III.)
ist eins der grössten Tyrannengemälde, das in die Hand eines

sen Lastern auf eine so grässliche und schauernde Art treiben;
liessen das alles so sichtbar und natürlich vor den Augen der Zu-
schauer vorgehen, dass nur Menschen ohne Herz und Hirn, solche
Grau- und Mordspektakel mit anzusehen und auszuhalten fähig waren.»
(I. 23 s k. l.)

¹ «Macbeth.» (*Dram. Fragm. II.* 1781. 309—335. és 491—537. l.)
Jelzés a következőkben: (M).

Dichters kommen kann: aber es verliert schlechterdings alle seine Anziehung, wenn dieser Tyrann nicht von seiner Entstehung bis zu seiner Vollendung vor uns aufgeführt wird.»¹ Csak a fejlődés feltüntetése fogja velünk emberileg III. Richárdot is megértetni, e fejlődés végsituációja, dühöngése és halála, hidegen hagy, csak utálatot és nem rokonszenvet kelthet.

Shakespeare igazi művészi nagyságát azonban Schink, mint korában angol hatás alatt annyi más csodálója is, jellemző művészetében látja: «Shakespeares Werk sind die Charaktere. Hier erkennt man seine Meisterhand, hier seine unerreichliche Schöpferkraft. In dieser Sphäre ist er trotz allen Auswüchsen seines zu feurigen und unkultivierten Genies, trotz allen einzlen Widersprüchen der erste und unnachahmlichste Dichter aller Zeiten. Er will: der Mensch soll sein, und da steht er in seiner ganzen Kraft: der König, wie der Bettler, der Staatsmann, wie der Bauer, der ernsthafte Weise, wie der fade Geck». (H.)² Shakspeare az elérhetetlen emberismerő par excellence, a pszichológiai bűvész, a ki a természet legelrejtettebb zugába, az emberi lélek legtitkosabb rejtekébe is bele tud pillantani. «Bei jeder seiner Darstellungen sind ihm Laster und Leidenschaft, Tugend und Wahrheit, Menschheit und Natur, immer von allen ihren Seiten und ihren geheimsten Falten in ihrer gewandlosen Nacktheit erschienen, wo sie sein Seherauge durch und durch sahe, und alsdann hinwarf und hinstellte: dass Laster und Leidenschaft, Tugend und Wahrheit, Menschheit und Natur sich in jedem Zuge selbst erkannten, und einstimmig das Bekenntnis ablegten, dass er ein Mann sei! Es ist durchaus die Natur selbst, wie Pope sagt, die in seinen Werken atmet, nicht ihre Nachahmung». (R.)

Az egyes esetekre alkalmazva felfogását, jellemmagyará-

¹ «Richard III. von Weisse.» (*Dram. Fragm. III.* 817—886. 1.) Jelzés: (R).

² «Hamlet, Prinz von Dänemark.» (*Dram. Fragm. I.* 153—173.; 195—234. 1.) A következőkben (H) jelzéssel jelöljük. Schink barokk orthographiáját nem tartottuk szükségesnek betartani, ezért a többi idézeteket is modern átírásban adjuk.

zásában úgyszólván bizonyos chablont követ. Shakespeare egyes jellemeit egyetlen alapvonásukra vezeti vissza és ennek fokozatos fejlődéséből és elhatalmasodásából származtatja a tragédiát. Hamlet habozása nem hiba, hanem az író bölcselőrelátása, a mely teljesen összhangban van jellemének alapvonásával, a rajta uralkodó mélabúval. Macbeth a növekvő becsvágy tragédiája, a mely hordozóját gonosztevővé teszi: «Dieses Keimen, Wachsen und Reifen des Bösewichts ist so ganz ausgeführt, so völlig vollendet dahin gestellt, dass man über des Dichters tiefe Kenntnis menschlicher Seele und Leidenschaft erstaunt. Diese unwiderstehliche Gewalt, dieser rasche Fortgang mit dem Leidenschaft die Seele hinreisst, ist so wahr, so in die Augen springend hingezeichnet, dass man für sein eigenes Herz zittert. Und doch so hoch Macbeths Laster steigen, so sehr er auch bis zum grössten Bösewicht anwächst, wie wenig Karikatur, wie sehr immer noch Mensch, unsers Mitleids wert, nie ganz hassenswürdig. Da ist kein einziger Zug, der über die Grenzen der Natur ginge, kein einziger Sprung im Charakter; alles gradweise, alles steigende Kette von Lastern, in der eins aus dem andern folgt und folgen musste. Das vollkommenste, richtigste Gemälde des Ehrgeizes vom ersten Anschwellen desselben bis zum Sturz. Und welch ein lehrreicher Charakter, welch ein Studium für den Moralisten, für den Psychologen!» (M.)

III. Richárd jellemének kiinduló pontja rútsága, melyből a költő egész jellemét és fejlődését kibontakoztatja.

Schink tehát a shakespearei forma egy-két lényeges jegyét már felismerte és már nem e formát gáncsolta, hanem a hibákat talált, azokat Shakespeare tehetsége rovására írta. Viszont itt nem állott meg, hanem a hibák megfejtésére magyarázatot, még pedig pszichológiai magyarázatot keresett. Így mindenekelőtt a darabok tervét és katasztrófáját kifogásolja: «Beide verraten das kindische Alter, in dem zu seinen Zeiten die dramatische Kunst lag». (H.) Az első pillanatra úgy tetszik, mintha Schink itt már a történelmi magyarázat Herdertől származó ötletét alkalmazta volna, mintha már a shakespearei formát magyarázná történelmi alapon. Pedig Schinktól mint igazi racionalistától minden történelmi érzék

nagyon távol állott, és a Shakespeare korára és környezetére való hivatkozás csak magának a költő «eltévelyedésének» akar — Pope alapján¹ — mentségül szolgálni: «Die Scenen, wo er blos der Spassmacher ist, wo er sogar pöbelhaft und ungezogen wird, sind schlechterdings Auswüchse, Fehler seiner Zeit, Opfer, die er seinem Volk, das an den Wust von Staatsaktionen gewöhnt war, von dem sich auch vermutlich die staatsaktionsmässige Form seiner Schauspiele herschreibt, bringen musste». (H.) Vagy: «Es ist gewiss nur Ungeschlechtlichkeit der Zeiten, in denen er schrieb, verderbter Geschmack des Volks, unter dem er lebte: wenn wir ihn mit all dem Vorrat von Menschenkenntnis und Naturstudium, mit all der unbegreiflichen Intuitionskraft nicht selten in dem Augenblick, wo wir über das Leben seiner Gemälde, den Schöpfungsgeist in seinen Charakteren von Erstaunen angewurzelt stehen, auf einmal Mutter Natur verstümmeln und Leidenschaft verkarikieren sehen». (M.)

Környezetének tett konzessziót lát Macbeth boszorkányjeleneteiben is. Ezeket a XVIII. századi rationalista, az Ész és Felvilágosultság híve semmiképen sem tudja Shakespeare-rajongásával összeegyeztetni. Ezekben keresi a darab állítólagos színpadi hatástalanságának okát. Stephanie átdolgozását hevesen támadja, de a valóságban ő is egészen hasonló elfogultságban áll e jelenetekkel szemben. Stephanie is csak közelebb hozta a Macbeth babonáját a XVIII. század publikumához; eljárásuk között csak fokozati különbség van: Stephanie a karzat, Schink a rationalista parterre kedvében akart járni. Őt sem művészi czélok vezették átalakításában,² a melylyel megelőzte Schiller elhibázott átdolgozását: ő a józan Észet féltette a shakespearei boszorkányok hatásától. Czélja kivitelében azonban igyekezett e gondolatot a művészi követelményekkel is összhangba hozni, a mi nem kis mértékben sikerült is azáltal, hogy a boszorkányokat szimbolumokká fokozta. Megtisztítva minden barokk elemtől, maga-

¹ Bitterling i. m. 131. l.

² Horner (*Euphorion* II. 567. l.) téved, a mikor itt Schinknek költői szándékot tulajdonít.

sabb rendű varázslónökké emeli őket, bosszú- és végzetistennők gyanánt irányíttatja velük Macbeth sorsát. Mintegy előre megérzi a fátumszerűt, a mint az az ókori tragédiából Schillerhez és a modern drámához átkerült. Hatását a nyelv és dictio borzalmassá emelésével és a zene felhasználásával is erősíteni akarta. Macbeth-átdolgozása, melyből csak a boszorkányjelenetek jelentek meg nyomtatásban (*M.*), ebből a szempontból érdemel különösebb figyelmet.

Hamlet katasztrófájának hibáztatását Johnson és Eschenburg befolyásolták.¹ Előbbi a morális, utóbbi a költői szempontból való kifogásokat inspirálta: «Hamlets Tod, dieser Fall des Unschuldigen durch die Hände der Bosheit, durch die Veranlassung dessen, der schon einen Königsmord begangen, ist schlechterdings wider alle Gesetze der poetischen Gerechtigkeit, der Moralität und Wahrheit. Dieser Fall Hamlets, als das unschuldige Schlachtopfer des Ehebruchs und des Meuchelmords erregt Schauer und unwilliges Murren wider Vorsehung, und weg mit der Tragödie, wenn ihre Wirkungen solche widrige und irreligiöse Empfindungen sind. Und wozu am Ende bei einer solchen Katastrophe die ganze feierliche Erscheinung des Geistes? sie bleibt ohne alle Wirkung. Umsonst ist dieser Geist aus seinem Grabe aufgestanden, umsonst hat er in der feierlichen Stunde der Mitternacht seinen Sohn zur Rache aufgefordert. Der Königsmord soll gerächt werden und es wird ein neuer begangen. Die Krone von Dänemark soll aus den Händen des Räubers in die Hände des echten Königs zurück kommen und dieser echte König fällt durch eben diesen Räuber, und die Krone kommt in ganz fremde Hände. Kurz, die ganze Katastrophe mit den vergifteten Rapiere ist plump und kindisch». (*H.*)

Határozott Shakespeare-csolálata mellett sem meri Schink Shakespeare műveit a maguk egészében a színpadnak ajánlani. Ép úgy, a hogyan Lessing és Wieland, ő is féltette a német színpadot a Shakespeare-utánzóktól. A mit Lessing intuitive veszélyként előre megsejtett, azt ő már látta is:

¹ *Bitterling i. m.* 133., ill. 140. l.

látta a Shakespeare hatása alatt keletkezett drámai szörnyetegek útnak indulását, látta, mikép árasztják el a brit óriás czégére alatt alaktalan szindarabok, látványosságok és rémdrámák a német színpadot, látta, hogy ezek a csöpp «természet-lángelmék» (Naturgenie) irodalmi fennhéjázásukban Shakespearet utánozzák, a nélkül hogy jó oldalait megközelíteni tudnák, és hogy ezáltal hibái még sokkal kellemetlenebbül válnak érezhetőkké. Ezért inkább egészen távol akarja tartani a színpadtól az igazi Shakespearet, semhogy alkalmul szolgáljon a fiatal geniek éretlen tobzódásának. Schink, Lessing tanítványa, a Sturm- és Drang törekvéseinek legelkeseredettebb ellenségévé válik, és Shakespeare színpadi szerepével szemben hangoztatott elveit ezen ellenszenve befolyásolja. Shakespearet csak átdolgozásban tartja színrehozhatónak. Hogy rossz példaként ne szolgálhasson a kis lángelmék számára, át kell ugrani mindazon helyeket, «wo seine Sprache nicht mehr Sprache der Natur ist, und seine Behandlung der Leidenschaft barock und Karikatur wird.» (M.) De ez nehéz vállalkozás és nem közönséges tucatzatfordítónak való, mert: «Shakespeare ist sich durchaus so selbst gleich, selbst in seinen unechten Stellen so ganz Shakespeare, dass nur Er es so machen konnte, dass also jeder, der nicht ganz Mann ist, zittern muss, sich neben ihn zu stellen, oder gar besser zu machen, wie er». (M.)

Láttuk, hogy ennek a felfogásnak megfelelően dolgozta át Macbethet és hogy ez átdolgozásból ép a boszorkányjeleneteket állította a bécsi közönség elé. Ennek megfelelően alakítja át a bécsi viszonyokhoz 1781-ben a Makranczos hölgyet, Coriolanust és a Vihart¹ is. Változtatásai és lokalizálásai nem sikerültek, de azért egyik-másik mégis sikert aratott. Eljárásában, a melylyel rendkívül elsekélyesíti mesterét, általában hármastendens mutakozik: egyszerűsíti Shakespeare szétágazó cselekvényét, családias jelleget ad a törté-

¹ A «Vihar»-t Müller színésziskolája számára dolgozta át, de műve elveszett. (*Bitterling i. m.* 11. l.) Ugyancsak e gyermektársulat adta 1782-ben előjátékát Hamlethez «Shakespeare in der Klemme» czímen, melyben maga Shakespeare szelleme is megjelenik. (u. o.)

netnek és morális irányban fejleszti tovább.¹ Mindamellett nem oly korlátolt mint sokan kortársai közül, és nem vet el mindent, a min azok megbotránkoztak. Így Schröder Hamletjéből sajnálattal nélkülözi a temetői-jelenetet és Ophelia temetését, a mely a XVIII. sz. szinpadáról száműzve volt, és ő maga vállalkozik a jelenet kiegészítésére. (H.)

Schink és Schröder radikális hadjárata a Shakespeare-kultusz érdekében a konservatívok köréből nemsokára éles ellenzést váltott ki. II. József nagy szellemi felszabadítása a fiatal generációt teljesen a haladás szolgálatába állította. Az életbeléptetett sajtószabadság törekvéseiket azonban politikai irányba terelte. Az egyház és babona, az állami és közigazgatási ferdeségek, a kulturális és szociális elmaradottságok leküzdésére indultak a harcza, esztétikai vagy művészeti kérdések elméleti megbolygatására az osztrák felvilágosodás íróinak nem volt idejük. Fejlődésük teljesen antiphilosophikus és antihistorikus volt. Ép úgy mint a nagyközönség, ők is befogadták a shakespearei darabok hatását, ők is fogékonnyak lettek szépségeik iránt, tovább azonban nem mentek. Azt, hogy itt problémával állanak szemben, a melyhez állást kellene foglalniok, az osztrák felvilágosodás költői: Blumauer, Alxinger, Leon, Ratschky, Haschka nem vették észre.²

¹ A «Makranczos hölgy»-et Bécsbe és Nussdorfbá lokalizálja, de maguk a színházigazgatók is továbbalakították. Így Schinken hideg borzongás futott végig, a mikor darabját Kasperlével látta, a kinek tréffáit egyébként teljesen tudta méltányolni. (*Dramatische und andere Skizzen nebst Briefen über das Theaterwesen zu Wien.* 1783. 129. l.)

² Mária Theresia korának legtekintélyesebb költői tudomást is alig vettek Shakespeare-ről. Denis, a ki Ossiant lefordította és angol írókat lépten-nyomon idéz, Shakespeare-t alig ismerte. Egyetlen említését nála *Einleitung in die Bücherkunde* (Wien. II. 1778. 407. l.) cz. művében találtam: «In England begann der grosse Shakespeare und hatte Beaumont und Fletschern... zu Nacheiferern.» — Mastalier (*Gedichte nebst Oden aus dem Horaz.* Wien. 1774) csupán a *Mabeth-előadást* említi egyik költeményében:

Und die in enge Reihen gedrängte Stadt,
Die vor dem blutgen Dolche Melpomenens
Voll Wehmuth erst zurückgebetet,
Nur für die Scherze Thaliens reizbar,

Annál inkább észrevették ezt az «öregek», a régi tradíciók képviselői, a gottschedi francziásság hívei. Ők is racionalisták voltak bizonyos mértékben, de mint a Voltaire-Gottsched-féle felvilágosodás tanítványai érdeklődésük nem politikai irányú volt, hanem csak ethiko-esztétikai körben mozgott. Nekik a felvilágosodás nem politikum, hanem esztétikum volt, a minthogy a XVIII. század francziás racionalistájának a «Schöngeisterei» természettanához tartozott. Ezek rögtön a Shakespeare-probléma felé fordultak, és felismerve a veszélyt, a mely ósdi irodalmi elveiket általa fenyegeti, határozott ellenhadjáratot indítottak a Shakespeare-kultusz terjedésének megakadályozására. Ennek a konservatív tábornak representatív manjeként vállalta a küzdelmet Ayrenhoff, a Maria Theresia-korabeli generális, a ki üres óráiban tragédiákat és vigjátékokat írogatott és a kinek egyedül jutott az a kétes dicsőség osztályrészü, hogy II. Frigyes által a német irodalomról írott francia nyelvű munkájában Goethe rovására mint kiváló német író említésre méltattatott.¹

Weint itzt mit sanfter Wohllust die heissesten,
Die unverstelltesten Thränen Elfrieden zu,
Und träumt voll angenehmen Schauders
Makbeths erschreckliche, blutge Träume.

(Das Nationaltheater.)

Ugyanabban az évben Denis és Mastalier tanítványa Retzer is említi Shakespearét *Die Aufnahme der Deutschen in den Tempel des Geschmacks* cz. költeményében:

«(Germania) sah den würdigen Stolz Britaniens,

Shakespear den feurigen . . .» (*Gedichte aus dem k. k. Theresiano*. Wien. 1774. 17. l.) — A Wiener Musenalmanachban Shakespeare Alxinger egy költeményében (*Antiplatonismus*. 1788. Romeo neve), egy névtelen ódában Hamlet bécsi előadására (1780) és Ratschky Hamlet-parodiájában («*Freyne oder Nichtfreyne*» 1782) jut említéshez. Ezek a fiatalabbak Shakespearét már ismerik, Ratschky sokszor eredetiben is idézi (így *Melchior Striegel* cz. 1793—94-ben írt szatirikus eposzában). — Shakespeare-nyomok Blumauer Travestált Aeneisében és Paul Weidmann költészetében (*Grillp.-Jahrb.* XIII. 1. s k. l.) is lelhetők.

¹ V. ö. *Walter Montag: Kornelius von Ayrenhoff. Sein Leben und seine Schriften.* (Münsterische Beiträge zur neueren Literatur-

Ayrenhoff első támadása Shakespeare ellen összeesik a hivatalos köröknek az angol íróval szemben való állásfoglalásával. Ugyanabban az időben, a mikor II. József ellenszenve folytán a közvéleményt eltávolítani igyekeztek Shakespeare-től, Ayrenhoff is szükségesnek látta a diskreditált írón egyet ütni. Molièrei alapon épült vígjátékában, a *Tudós Nőben* (*Die Gelehrte Frau*, 1775)¹ irodalmi szatíra tárgyává teszi Shakespeare-t és utánczóit. A IV. felvonásban a darabban előforduló költővel, Dramschmieddel egy teljesen abszurd tragédia-tervet olvastat fel, a melyben ez szándékosan a leghetetlenebb módon helyezkedik szembe a hármassal, szellemeket jelentet meg, forrásul pedig egy állítólagos lapp krónikát említ. Ezen nyilvánvaló Shakespeare-céltámadások mellett a szereplők azon is tanácskoznak, nem volna-e célszerű, ha a darab hőse kirugná a szultán félszemét, és ironikus céltámadással Lessingre védelmükbe veszik az arculütés szerepét a színpadon. Hogy azonban a tendentia egészen világos legyen, ezt a színdarabtervet a nagy Shakespeare-modorral («die grosse Shakespeare-Manier») állítják párhuzamba.

De úgy látszott, mintha a vitéz tábornoknak az irodalom terén nem nagy szerencséje volna: darabjai egyre kevésbé tetszetek, az általa kigúnyolt Shakespeare pedig a nemzeti színpadra is felkerült. Már-már önként lemondott a további írói dicsőség babéraitól, a mikor megjelent Nagy Frigyes műve, a mely egyszerre híressé tette és önértékét rendkívül megnövelte. E legfőbb, de illetéktelen fórum véleménynyilvánítása csak megerősítette Shakespeare-ellenszenvében, úgy hogy hamarosan újra megkezdte ellene való kifakadásait. 1780-ban jelent meg «Schreiben an den Herrn Grafen Max v. Lamberg Über das Werk de la Littérature allemande» cz. műve, a melyben már többször intéz oldaltámadásokat Shake-

geschichte VI. Heft.) Münster, 1908. Shakespeare-ről való felfogása a 117—118. lapon.

¹ A későbbi kiadásokban a Shakespeare-szatírából a romantizmus elleni támadás lett.

sppeare ellen.¹ A Voltaire-Gottsched-féle esztetikának egész ócska fegyvertárával vonul azonban fel, a mikor Schink dicsőítése kapcsán veszélyeztetve látja a francziás klasszicizmus egyeduralmát.²

Kifejezések, mint «Shakespearscher Unrat» (160. l.), Hamlet «ein Ungeheuer» (161.), «ansteckende literarische Seuche» (182. l.), «Matrosenstücke» (196. l.) csak a voltairei Shakespeare-phraseologia német átültetései. Ránk nézve azon részei fontosak, a melyekben Schink fejtegetéseit próbálja megcáfolni. Örömmel kap azon, hogy maga Schink is bevallja Shakespeare hibázását a drámafelepítés és a katastropha terén; ő tovább menve kijelenti, hogy épen ez a két tényező fontos a tragédiában, a jellemzés ellenben mellékes. De hogy Schink igazát itt is kétségbe vonja, be szeretné bizonyítani, hogy Shakespeare ezen a ponton sem állja meg a helyét. Shakespeare főbb jellemeinek egyoldalúan primitív válasza után diadalmasan kiált fel: «Ich frage Sie nun, ob Sie noch auf Ihrer Meinung beharren, dass Shakespeare die Kunst, tragische Charaktere zu schildern, verstanden habe? eine Beantwortung der Frage: ob Sie ihn noch für den *unerreichlichen Schöpfer* in dieser Kunst halten, will ich Ihnen ersparen. Dafür werden Sie mir hingegen erlauben, Ihnen aus dem Innersten meines Gefühles zu versichern, dass ich in allen mir bekannten Tragödien vom Sophokles'schen Oedip angefangen bis zum Götz von Berlichingen keinen so schlecht durchgeführten albernen, unmoralischen

¹ Idézeteimet az 1814-iki összkiadás után adom, a melyben polemikus iratai szövegén alig változtatott. Lambert grófhöz intézett írásában következő Shakespeare-vonatközások vannak: «Lessing hat viel zu viel Gutes über Shakespeare geschrieben». (*Sämtl. Werke* V. 222. l.) «Eschenburg liefert uns eine zweite Übersetzung Shakespeares, da wir doch gewiss an einer mehr als genug hatten» (224. l.); a Shakespeare-darabokat szellemesen «Guckspiele»-nek nevezi el és megállapítja: «Jeder, nur halb geschickte Schauspieler, wenn er sich ein wenig auf Grimassieren versteht, wird als König Lear, Hamlet etc., etc. lärmenden Beifall erhalten.» (227. l.)

² «Schreiben an den Herrn Verfasser der dramaturgischen Fragmente, über Deutschlands Theaterwesen und Theaterkunstricherey.» 1782. (*Sämtl. Werke*. 1814. V.)

und verächtlichen Charakter kenne als diesen Hamlet, den Sie uns zum Muster eines *meisterhaft bis zur Vollendung ausgeführten Charakters* vorzustellen für gut befinden. Nur der einzige Shakespeare war vermögend, uns eine Menge von dieser Art zu liefern; denn so schön, oder so edel, oder so gut wie sein Hamlet, sind beinah alle seine Helden gezeichnet. Ich sage, *seine Helden*: denn ich möchte nicht gern dafür angesehen werden, als ob ich ihm auch die Kunst, Narren, Totengräber, Lastträger und Trunkenbolde zu schildern, streitig machen wollte. Vielmehr erkenne ich, dass Shakespeare alle seine Helden, mehr oder weniger zu ausbündigen Narren, Lastträgern und Trunkenbolden gemacht hat. Ich sage auch nicht so glattweg, dass er seine Helden nicht um Vieles besser hätte schildern können; ich sage nur, dass er sie nicht besser als Lastträger geschildert habe. Und hier liegt vielleicht ein Schlüssel zu Aufschliessung vieler Zweifel über dieses sonderbare Genie. Man sagt gemeinlich, es habe Shakespearen am Geschmacke gemangelt. Das hätte nun seine vollkommene Richtigkeit... Aber ich glaube, dass der alte Volksdichter ohne allen Geschmack, bloss durch Leitung der gesunden Vernunft, die sich oft herrlich genug an ihm zeigt, kein so elender Heldenzeichner gewesen wäre, wenn er es nicht hätte sein wollen... Sein grösstes Bestreben war, viel beim grossen Haufen zu gelten». (167. l.)

A francziás klasszicizmus elöharczosa semmikép sem tud megbarátkozni a Shakespeare realizmusával. Itt két forma és két világnézlet áll egymással élesen szemben, a mely ellentét minden közeledést és megértést lehetetlené tesz. Az egyik oldalon a renaissance nagy élet-intensitása, a másikon az udvari léghörök barokk stilizáltsága. Az egyiket népköltészeti, a másikat klasszikus hagyományok éltették. Mindkettőnek megvolt, és megvan a maga jogosultsága, de ennek belátására a XVIII. században még nem voltak képesek. A romantikusok fedezték fel, hogy a legkülönbözőbb stilformákban is vannak szépségek, a miket egymás mellett is lehet élvezni.

Ayrenhoff a francziás stilizálás eszközeihez is mereven ragaszkodik és azért az egységeket még Lessing ellenére is törhetlenül védelmébe veszi: «Es gibt einen *gemässigten*

Shakespearismus, der eben, weil er minder auffallend ist, noch desto gefährlicher zu sein scheint. Mit diesem Übel sind, meines Bedünkens, alle diejenigen Dichter und Kunst-richter behaftet, welche die Regeln verachten oder gering-schätzen, die uns Aristoteles und Horaz mit so gutem Vorbedacht aufgezeichnet haben. Ich glaube so fest an diese zween grossen Kenner dramatischer Kunst, dass ich jeden Dichter, der unfähig ist, die Gründlichkeit ihrer Gesetze zu erkennen, für unfähig halte, etwas wahrhaft-Schönes für das Theater zu erzeugen. Diese Regeln allein führen zur Vollkommenheit; und jede Vernachlässigung derselben schwächt mehr oder weniger die *Illusion*, welche doch das einzige Mittel ist, das *Erdichtete* als Wahr vorzustellen. Was aber nicht Wahr vorgestellt wird, kann nicht *schön* genennet werden». (182. l.) Ilyen okfejtések után, a melyek tulajdonkép semmit sem czáfoltak és semmi újat sem tartalmaznak, azt hiszi, hogy ellenfelét végleg sikerült meggyőznie: «Reissen Sie sich gänzlich von Shakespearen los. Seine Zwecke sind ein unförmliches Chaos, nur geschickt unsern Geschmack zu verderben und unser Gehirn unvermeint in das, was sie selbst sind, in rudem et indigestam molem zu verwandeln. Alle seine bisherigen Nachahmer haben nur auf Zuschauer gewirkt, die gutwillig genug waren, das *Sonderbare* für das Schöne, *Betäubung* für Rührung und *Augenkost* für Nahrung des Geistes anzunehmen». (194. l.)

Schink még ugyanebben az évben válaszolt.¹ Válaszában világosan összefoglalja Shakespeare-felfogásának egyes főbb mozzanatait, de bizonyos tekintetben kénytelen némi koncezzsiót is tenni. Bécsben, a hol a francia tragédia-formának még oly sok és tekintélyes pártfogója volt, nem lehetett eleve pálczát törni a francziás drámastil felett. Ezért megelégszik Lessingi alapon annak a hangoztatásával, hogy a francia irodalom nélküli mindedig a nagy tragikus költőt. Egyedül Voltaireban talál mélyebb tragikai megértést, de nála is csak, mert Shakespeare-től tanult. Egyébiránt sokkal

¹ «Ein und das andere über Teutschlands Teaterwesen und Kunstrichterei.» (*Dram. Fragm. IV.* 1782. 955—998. l.)

nagyobb geniének tartja azt, a ki képes volna a szabályok nyüge alatt is tökéletes tragédiát alkotni, mint azt, a ki e szabályokat teljesen elmellőzi: «Sich durch Schwierigkeiten dieser Art durchzuarbeiten und gross und hehr dastehen, erfordert allerdings einen grösseren Stoss des Genies, als mit Abwerfung dieser Fesseln etwas Vortreffliches hervorbringen. (971. l.)

Összefoglalva Shakespeareről való véleményét, következőképen okolja meg álláspontját: «Meine Empfehlung Shakespeares ist die Empfehlung seiner grossen Schönheiten, die in den Augen aller hellen, scharfsichtigen und unverfranzösierten Kunstrichter alle seine Fehler überwiegen. Sein tiefes Treffen der Menschennatur, sein meisterliches Auseinanderschlagen der Leidenschaft, sein echter Ton der Wahrheit und Natur, durch den in den meisten Fällen Leidenschaft bei ihm spricht: das ist es, was ich zerlege, entwickle, dartue und als Studium des Dichters und Schauspielers aufstelle. Das ist es, warum ich ihn über die Dichter fast aller Nationen, besonders aber über die tragischen Dichter der Franzosen erhebe. Man nenne mir den dramatischen Dichter, dessen Werke so vollkommene Lehrbücher aller der Leidenschaften wären, die sie darstellen; dessen Werke uns so den Mangel an eigener Erfahrung, an eigener Menschenkenntnis ersetzten! Man nenne nur das Buch, das jede Menschenart, durch alle Stände und Nationen so ganz in ihrer eignen Gestalt vom Kopf bis zum Fuss darstellte, von dem ich mit dem Reichtum von Erfahrung so tief unterrichtet zur Lehre und Warnung hinweggehen könnte». (983. l.)

Schink válasza feltárta azon áthidalhatlan ürt, a mely a régi generációt a Shakespeare-propagandától elválasztotta. A végleges győzelem kétséges volt, mert mindegyik tábor sok hívót számlált. Egy véletlen döntött. Ez irodalmi polémia évében jelent meg Wieland «második levele egy fiatal költőhöz»,¹ a melyben jóakaratóan óva inti Shakespeare utánzásától. Ayrenhoff e levélből az övével egyező felfogást

¹ *Teutscher Merkur* 1782. okt. — Az Ayrenhoff-Wieland- esetet részletesen ismerteti *Horner i. m. Euphorion II.*

olvasott ki; örömmel látott hozzá Shakespeare riválisaképen az Antonius- és Kleopatra-tárgy feldolgozásához és elkészült darabját 1783-ban hosszabb indokolással Wielandnak ajánlva, Shakespeare elleni támadásait megismételte. Wieland ezen ajánlás által igen kellemetlen helyzetbe került: ő, az első Shakespeare-fordító és Shakespeare őszinte tisztelője¹ semmikép sem szeretett volna Shakespeare-ellenes színben feltűnni, és ezért újabb levélben tisztázta felfogását és teljesen megtagadta Ayrenhoff álláspontját. Ez az előre nem látott czáfolat az osztrák generális-költőt nevetséges helyzetbe hozta, ügyét pedig kilátástalannak tüntette fel. Mégis megpróbált védekezni és rideg következetességgel kitartott eddigi nézete mellett:² «Wenn ich nicht mit eben so viel Enthusiasmus von Shakespeares Vortrefflichkeiten sprach, als Herr Hofrat Wieland zu verlangen scheint, so geschah das bloss aus der verzeihlichen Ursache, weil ich bei dem Lesen oder Sehen der Shakespeareschen Haupt- und Staatsaktionen nicht eben so viel empfinde, als viele Leser und Zuschauer dabei zu empfinden vorgeben. Grosse, hinreissende Schönheiten in einzelnen Teilen, das bekenne ich gern, und eben diese einzelnen Schönheiten sind es, was ich, vielleicht zu kalt, Spuren eines grossen Genies nannte. Aber ist es denn meine Schuld, dass die häufigen Beleidigungen der gesunden Vernunft, die auffallenden Unwahrscheinlichkeiten, die kindischen Concetti und die platten, oft unflätigen Witzeleien, die man auf jedem Blatte aufstösst, meinen vermutlich zu tragen Enthusiasmus immer eher ersticken, als er die Kraft erreicht, mich für dasjenige blind zu machen, worauf ich bei Betrachtung aller Werke der Kunst und des Genies vorzüglich zu sehen pflege, ich meine, auf die Schönheit des Ganzen? Ist es meine Schuld, dass ich nie durstig genug bin, um mit Lust aus einer Quelle zu trinken, die so viele Unreinigkeiten mit sich bringet? Ist es endlich meine

¹ Wieland igaz bámulója volt Shakespearenek, bármennyire támadták is állítólagos megnemértését. (V. ö. *Joachim-Dege i. m.* 58. l.)

² A «Kleopatra és Antonius» 1789-iki kiadásához írt megjegyzéseiben. (*Sämtl. Werke.* 1814. II.)

Schuld, dass ich sogar den Namen Shakespeare nie aussprechen höre, ohne sogleich mich an den Eingang von Horazens Dichtkunst zu erinnern? Und welcher von allen dramatischen Dichtern hat noch je das lächerliche Ungeheuer, das Horaz seinen Pisonen zum Muster eines elenden Geschmacks vorzeichnet, so vollkommen und treulich ausgemalt, wie Shakespeare in jenem seiner Dramen?» (94—95. ll.) És még később is, a mikor a romanticismus Shakespearet diadalmasan helyezte az európai irodalmak előterébe, és a mikor a Shakespeare-kultusz terén Ausztriában ismét új fellendülés volt tapasztalható, akkor is kitartott konok neheztelése mellett, olyannyira, hogy hajlandó volt a Shakespeare-védő racionalista Schreyvogel ellen, a Lessing-támadó akkor már romantikus Collint, a kitől egyébként nemcsak a ballett dolgában választotta el egy félszázad,¹ ütőkártyául kijátszani.² De hogy ez lehetséges volt, hogy mindvégig kitarthatott a Shakespeare-ellenzésben, ahhoz oly fordulatnak kellett magában az osztrák szellemi életben bekövetkeznie, a mely Shakespeare-t egyidőre levette az érdeklődés homlokteréből.

A nyolczvanas évek közepén Shakespeare diadala Bécsben kétségtelen volt. További térfoglalása azonban megszűnik, irodalmi befolyása kezd lanyhulni, a kilenczvenes években pedig úgyszólván teljesen elnémül.

E jelenségnek több olyan oka van, a melyek kedvezőtlenül hatottak az ausztriai Shakespeare-kultuszra. Láttuk, hogy eddig is főkép idegenek voltak Shakespeare bécsi előharczossai, hogy maguk az osztrák felvilágosodás írói szellemi alkotottságuknál fogva nem tehettek sokat az érdekében. Különösen a színpadon volt összeforrva Shakespeare szerepe Schröder ott időzésével. Távozása után Shakespeare kezdett lezorulni a nemzeti színpadról. Egyrészt Schröder ellen irányuló személyi szempontok is okozhatták ezt, másrészt azonban e jelenségnek egész természetes oka is volt. A Burg-

¹ Ayrenhoff egy röpiratában Noverre ballet-iskoláját vette védelmébe, Collin ezzel szemben Viganó művészetét dicsőítette.

² «Schreiben an den Herrn Thomas West, Herausgeber des Sonntagsblattes, über einige dramaturgische Gegenstände.» 1808. (*Sämtl. Werke.* 1814. V. 225. l.)

theaterben egyes darabok sorsa sokkal inkább van az egyes színészek személyéhez kötve, mint másutt.¹ A közönség Schrödert a Shakespeare-szerepekben megszerette és így aztán utána ösztönszerűleg félték főszerepeit másokkal előadatni: inkább magukat a darabokat hagyták ki a műsorból.² Schink Coriolanusának 1789-iki felvétele szerencsétlen kísérletnélgyébének nem minősíthető, és csak 1793-ban tűnik fel ismét Shakespearei tárgy Beck «Quälgeist»-ében a Burgtheater színpadán, a mely aztán hosszú időn keresztül volt hivatva a «Sok hühó» igazi szövegét a színházlátogató közönségnél pótolni. Schröder távozásával a czéltudatos Shakespeare-kultusz hosszú időre kiszorult a császári színházból. Schink távozásával irodalmi téren is elhallgatott.

Nem kevésbé ártalmára volt a komoly Shakespeare-kultusznak a külvárosok színműtermelése. Már Schröder idejében a külvárosi szintársulatok is rávetették magukat a Shakespearei-anyagra, úgy hogy népszerűsítésére nem csekély befolyással voltak.³ A Kärntnertortheater különböző társulatai, Marinelli és Schikaneder színházai a nyolczvanas és kilenczvenes években is szüntelenül adják Shakespeare darabjait, de előadásaikban nem az irodalmi szempont uralkodott, hanem egyesegyedül kassza-érdekek vezettek. Nem néztek az előadás tökéletességére, hanem a díszletek mennél meglepőbb pompájára, a tömegfelvonulások imponáló arányaira, a teljes fegyverzetben egész lovascsapatok által megvívott ütközetekre, a viharjelenetek mennél hátborzongatóbb természetességére, sok-sok vérre és könyvre építették a hatást.⁴ Vagyis a Shakespeare-darabok is tisztán repertoire-szerepet tölthettek be, épen úgy látványosságokká sülyedtek, mint a Götz nyo-

¹ Weilen: *Der Spielplan des neuen Burgtheaters 1888—1914.* (Schriften des Lit. Vereins in Wien. XXII. 1916.) XXI. 1.

² A *Kritisches Theater-Journal in Wien* (1789, 136. l.) Lear király három évi szünetelésére felhossa, hogy Brockmann Schröder után nem merte e szerepet vállalni.

³ Az alábbiakra vonatk. l. Komorzinsky: *Schikaneder.* Berlin, 1901. és Weilen ismertetését *Euphorion.* IX. 1902. 751. l.

⁴ Schikaneder 1796-ban még Stephanie Macbethjét is újból előveszi.

mán fakadt számtalan lovagdráma, és épen úgy a Haupt- und Staatsaktion magaslatán maradtak.

A külvárosok Shakespeare-előadásaival összefüggésben egy új műfaj kapott lábra, a mely maga is már a Shakespeare-kultusz hanyatlását jelenti. Lépten-nyomon Shakespeare-paródiák és travestiák jelentek meg, a melyek átkísérnek a XIX. század első tizedébe is. Hamlet, Lear király, a Vihar, Romeo és Julia, Othello, Macbeth paródiái¹ egymásután kerülnek a külvárosok színpadára, a nélkül azonban, hogy ephemer mulattatásnál egyéb czélokot szolgáltak volna. Még a ballett terén is szerephez jut Shakespeare,² míg egyes komoly kísérletek, mint pl. Haydnéi Shakespeare megzenésítése terén, következmények nélkül maradnak.³

A Shakespeare-kultusz ausztriai hanyatlásának legnagyobb oka azonban az osztrák szellemi életben bekövetkezett végzetes változás volt. II. Józseffel együtt sirba szállottak nagy alkotásai is a szellemi felszabadtatás szolgálatában. Egy későbbi híres Shakespeare-színész következőkép vázolja e változást: «Die meisten josephinischen Neuerungen, darunter auch die Pressfreiheit, wurden als Quellen von Missbräuchen und Übelständen beseitigt. Man organisierte ein überängstliches Polizeiwesen und als dessen nächsten Ausfluss eine doppelt strenge, völlig unerbittliche Censur, welche platte und frivole Schaustellungen ungehindert passieren liess, dagegen aber grössere und geistreiche Werke in der empörendsten Weise verschnitt, verstümmelte, vom amtlichen Standpunkte bearbeitete und am liebsten ganz von der Bühne ausschloss, denn gerade die vorzüglichsten Geister der Nation, die Klassiker, wurden als die verhassten Vertreter jener gefürchteten Ideen verpönt, welche die Schrecken der französischen Revolution hervorgerufen haben sollten».⁴ 1790-től kezdve sorban láttak napvilágot a legfelsőbb rendeletek, a melyek bilincsekbe verték Ausztria szellemi életét. Még II. József

¹ Nagl-Zeidler II. 516 s k. l.; Genée i. m. 297. l.

² Shakespeare-Jahrbuch. XXXVIII. 1902. 144. l.

³ U. o. 50. k. 51. l.

⁴ Heinrich Anschütz: *Erinnerungen aus dessen Leben und Wirken.* (Reclam Univ.-Bibl.) 176. l.

halála évében rendelkezett egy udvari dekretum a korlátlan sajtó megrendszabályozásáról: «Nicht was *geradezu* unsittlich ist, oder offenbar für Religion und Staat gefährlich erscheint, sondern was die Censoren bloss für bedenklich halten, sollte jetzt und zwar «nach den Regeln der Klugheit» unterdrückt werden. Als *bedenklich* soll das angesehen werden, was den Gehorsam gegen den Landesfürsten verhindert, Lauigkeit in Beobachtung der bürgerlichen oder Religionspflichten, Zweifelsucht in geistlichen Sachen nach sich ziehen kann». ¹ Nyilvánvaló, hogy Shakespeare darabjai nem egyszer vétettek ezen rendszabály ellen. És hatása meglátszik az irodalmi jelenségek terén is. A cenzura hadat indít mindenemű «szabadság» ellen, maga a puszta szó is áldozatul esik a censor czeruzájának. Minden olyan darab tilos, a melyben összeesküvés, felkelés vagy lázadás előfordul. ² Ugyanaz a censor, a ki 1787-ben engedélyezte Schiller Fiescoját, 1793-ban letiltja a színpadról, ³ a színiköltészetnek egyedül erkölcsi szempontból hajlandó fontosságot tulajdonítani és azért Lear király megítélésében is morális szempontot alkalmaz, a mely viszont csak a banálishan kedvező kimenetel mellett illik reá. ⁴

Nem maradt következmények nélkül az sem, hogy 1794-ben az udvari színházakat bérbeadták magánembereknek, a kik a színpad színvonalát nem tarthatták fenn oly eredményesen, mint az udvar, és a kik kénytelenek voltak az anyagi szempontokat előtérbe állítani. ⁵

Maga a Shakespeare-kultusz tulajdonkép a művészi alkotás szellemi szabadságát jelentette a németiségnek, és így nem csodálható, ha a mindennemű szabadság elfojtására irányuló reakció az ausztriai Shakespeare-művelést is eltemette.

¹ Adolph Wiesner: *Denkwürdigkeiten der Oesterreichischen Zensur*. Stuttgart, 1847. 203. l.

² *Grillparzer-Jahrbuch VII.* 328—329. l.

³ *U. o.* 297. l.

⁴ *U. o.* 303. l.

⁵ Glossy: *Zur Geschichte der Theater Wiens. I.* (*Grillparzer-Jahrbuch. XXV.* 1915.) XII. l.

A szépen fejlődött Shakespeare-propaganda a II. József utáni szellemi elsötétedés első áldozatai közé tartozott.

Shakespeare a XVIII. század végén megszűnt ható szellemi tényező lenni. Egyik-másik a II. József korának generációjából ugyan tovább is fel-felüti néha Shakespeare lapjait, az újak azonban, a Ferencz korának fiatal nemzedéke nem bír annyi bátorsággal, hogy a kedvezőtlen viszonyok közt is Shakespearehez nyúljon. Így juthatott Bécsben teljesen uralomra a francziás drámaforma egyenesen Shakespeare rovására, és így történhetett meg, hogy az osztrákok Grillparzer előtti legnagyobb drámaírója, H. J. Collin 1804-ben megjelent Coriolanusának megírása idején még nem tudott Shakespeare hasonló tárgyú tragédiájáról.

A Shakespeare-megértésben új kort, új virágzást egy új irodalmi áramlat hozott: a Shakespeare-kultusz új életre ébresztője Bécsben is a romanticizmus volt.

SHAKESPEARE DRÁMÁI
A MAGYARORSZÁGI NÉMET SZÍNPADOKON
1812-IG.

Irta KÁDÁR JOLÁN.

I.

«Shakespeare darabjainak előadásánál egy gondolat elveszte sokkal nagyobb kár, semhogy érte egy más 140 oldalas dráma kárpótolni bírna» — ezt a kijelentést olvassuk a *Pressburger Zeitung* 1775. márczius 15-iki számának színházi jelentésben.¹ Hatvanhat esztendővel később egy magyar író is ilyesformán méri össze Shakespeare műveit más irodalmi termékekkel: «Nem tartózkodunk kimondani, hogy Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteraturának is felér legalább a felével.»² Még hatvanhat esztendő multán is új és merész Vörösmartynak ez a mondása. 1775-ben még egy esztendő van hátra ahhoz, hogy magyar ember Shakespeare nevét először leírja;³ s ekkor a pozsonyi és pesti német színházak közönségének már nemcsak szó, hanem testté vált ige a shakespeare-i dráma. A magyarországi német színészeké az az érdem, hogy Shakespeare drámáit Magyarországra hozták, a magyar köztudatba belevitték és közönséget neveltek a magyar színpad Shakespeare-cultusának.

¹ «In der Vorstellung eines Shakespeare'schen Trauerspiels ist ein verlornen Gedanke mehr Verlust, als ein anderes ganzes Stück von 140 Seiten zu ersetzen im Stande ist».

² *Athenaeum*. 1841. I. 12.

³ Bessenyei György 1777-ben. V. ö. Bayer: Sh. drámái hazánkban. I. 11. I. Weber: Sh. első említése irodalmunkban. *M. Sh.-T.* IX.

A magyar színpad Shakespeare-ápolásának forrása kezdetben kettős. Egyik azoktól az íróktól kiinduló áramlat, kik a magyar színházat a kultura iskolájává akarják tenni; másik a színészek törekvése műsordarabok szerzésére. Az írók, kik fordításaikat előadásra szánják, realizálható formákat keresnek és a hazai német színpadokon már hatásosaknak bizonyult Shakespeare-átdolgozásokat fordítják le. A színészek eleven mintája műsoruk megalkotásában a hazai német színpad és sokszor vesznek át tőle nagyon is szabad Shakespeare-átdolgozásokat; nem azért, mert Shakespeare-drámák, hanem mert jó műsordarabok. A régi magyar színpadon használt Shakespeare-fordítások mind német átdolgozásokon alapulnak, még pedig ugyanazokon, melyek a hazai német színpadokon használatosak voltak. Ezeket könnyen átvehették, mert a német előadás többnyire nem kéziratos átdolgozás, hanem nyomtatott kiadás alapján történt.

A XVIII. század magyarországi német színpadjai ép úgy, mint az egykorú német színházak, erős kurtításokkal és a drámák lényegébe is belenyúló átdolgozásokban mutatják be Shakespearet. Az átdolgozások forrása egyrészt az előadás technikai részének megkönnyítése: scenikus egyszerűsítés és a szereplők számának csökkentése; másrészt a rationalismus, az érthetőség határáig való egyszerűsítés, az ellentétek megoldása, a tragikum letompítása. Ezek mellett a bécsi külvárosi színpadokon egy ellentétes átdolgozási irány honosodott meg; ez különösen a shakespearei vígjátékokban fedezte a mulattatót, az operaszerűségig fokozódó látványost és mindezt hatványozza. A mi színpadjainkon is mind a két fajta átdolgozás megjelenik, hisz nálunk egy színház elégíti ki a közönség minden rétegének igényét. Ép ez a körülmény termel egyenesen a mi viszonyainknak megfelelő Shakespeare-berendezéseket és állandósít egyes átdolgozásokat. Színházaink Shakespeare-ápolása így csak részben a műveltség és ízlés fokmérője, a mennyiben tudatosan, az irodalmi műveltséggel bíró osztályoktól ered; részben, erősebben átdolgozott alakjukban, a naiv közönség mulattatására szolgál a shakespearei drámák örök életerejére.

A német színészet Shakespeare-kultusza hazánkban kez-

letben nem helyi jellegű, mert nem helyhez kötött maga a színészet sem. A terjedés útvonala ugyanaz, mint a vándorlásé: Pozsony—Buda-Pest—Temesvár—Nagyszeben. Az északi irányban való terjedés későbbi és kisebb jelentőségű; főállomása Kassa. Az előbbinek különösen az ad nagy fontosságot, hogy először jut érintkezésbe az erdélyi magyar színészettel, a magyar színpad Shakespeare-kultuszának első ápolójával.

A hazai német színházaknak e nem helyi jellegű Shakespeare-kultusza két vándorigazgató személyéhez fűződik. Még pedig nem egyes Shakespeare-darabok esetleges előadásával állunk szemben, hanem a szó komoly értelmében vett Shakespeare-kultuszról beszélhetünk. Az első határozott dátum, a mely magyarországi Shakespeare-előadásra vonatkozik, 1774. január 8. Ekkor Wahr Károly, a pozsonyi német színház igazgatója, színrehozza *Hamletet* Heufeld bécsi színműirő átdolgozásában.¹ Ez az átdolgozás Pozsonyban jelent meg 1773-ban. Pozsony közönsége még a megjelenés évében színpadon is látja, de az előadás napjára nézve nincs adatunk.² A terjedés gyorsasága még nem bizonyíték arra, hogy a színgazgatót és a közönséget a Shakespeare-név vonzotta; hátha Bécsnek mechanikus utánzása csupán? A megismétlés már a tetszés jele; bár a békés kimenetelű átdolgozás jóformán csak felét adja a shakespearei *Hamletnek*, mégsem irtott ki belőle minden szépséget és minden mélységet. A tetszés a közönség műveltségének színvonalára nézve kedvező véleményt kelt, mert 1775 április 29-én közkívánatra kell soron kívül *Hamletet* színrehozni.³ De hogy Wahr igazgató tudatosan igyekezett Shakespearet a közönséghez közelebb hozni, arra nézve a *Pressburger Zeitung*nak az 1775. január 8-ki *Hamlet*-előadásra vonatkozó tudósítását idézem: «Herr Wahr, der die Rolle des Hamlets mit Beifall machte, recitierte einige Stellen aus der Wielandischen Übersetzung, die ihm da nervöser zu sein erschien, als in der Wiener Ausgabe».

¹ *Pressburger Zeitung* 1774. 12. sz. február 9.

² Heppner Antal: *A pozsonyi német színészet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. 26. l.

³ *Pressburger Zeitung*. 1775. 35. sz.

Szóval ismerte a csonkítatlan *Hamletet*; bár még nem merte közönsége elé vinni, nehogy elvakítsa, mint a sötétből kijövőt a napfény, mégis tőle telhetőleg többet igyekezett adni.

A mit *Hamlettel* nem mert, azt megtette a *Macbeth*tel. 1773-ban ugyan még a Stephanie-féle, a karrikatura határát érintő *Macbeth*-fordítást adatja elő. A közönség talán beérné vele, de ő nem. A Stephanie-féle *Macbeth* 1774. december 15-ki előadásáról szóló tudósítás a következő hírt hozza: «Hr Wahr wird diesen Fasching den Shakespear'schen *Macbeth* geben. Wir wünschen ihm, dass er alle Schwierigkeiten, die die Menge des Theaters und der Personen verursachen, glücklich aus dem Wege räumen möge. Er hat uns schon Proben gegeben, dass ihm dergleichen Unternehmungen nicht unmöglich sind».¹ És az, a mi a Wahrt ismerőknek nem látszott lehetetlennek, meg is valósult, mert 1775. márcz. 9-én színrekerül Pozsonyban a csonkítatlan *Macbeth*. Az előadásról szóló tudósítás² örömmel jelenti, hogy Wahr a kiváló darab előadása elé gördülő akadályokat szerencsésen legyőzte. Küzdelmébe került bizonyára; nagy úttörői munkát vitt véghez. Ezzel az előadással olyat mert, a mit előtte egész Németországban meg se kísérelt senki. Megelőzte vele az összes német színpadokat; Berlinben csak három év múlva, 1778 októberében kerül színre, Hamburgban 1779 júniusában. Mindenütt meglehetősen szabad átdolgozásokban adták; Duncan király meg se jelenik a színpadon.³ Abban, hogy Shakespearehez egészen hív⁴ (valószínűleg Wieland fordítását használta), több mint három évtizeddel előzte meg a német színpadokat.⁵ De megelőzte korát is. Nem kell hát csodálkoznunk, ha vállalkozását nem koronázta nagy siker; a közönség nem érett még meg rá. «Der Auszug hat uns

¹ U. o. 1774. 105. sz.

² U. o. 1775. 21. sz.

³ *Jahrbuch der deutschen Shakespear-Gesellschaft*. XII. 210. l.

⁴ «Mit der Ermordung Dunkans gerade nach Shakespeare». *Neues Ungarisches Magazin*. 1791—92. XVI. 4.

⁵ *Macbethnek*, az eredetihez közeljáró Schiller-féle átdolgozás szerinti előadása Bécsben a Burgtheaterben 1808. II. 15. Otto Rub: *Das-Burgtheater*. Wien, 1913. 37. l.

im vorigen Jahre schon gefallen. Das Original selbst war nicht völlig vor das Publikum so einnehmend, als man es wünschen mögte. Die Seltenheit reisst uns hin, wir überdenken das Vergangene und verlieren dadurch die gegenwärtigen Schönheiten». De nemcsak Pozsonyban volt ez az eset. Hamburgban 1779-iki első előadása megrettentí a közönséget, pedig Schröder átdolgozása sokkal kevesebbet adott belőle.¹

Az a vállalkozás, melylyel Wahr a pozsonyiaknak úttörői munkája próbáját adta és melyre a *Pressburger Zeitung* fentebb említett tudósítása czéloz, *Othello* és *Lear király* előadása 1774-ben, *ugyancsak minden más színpad megelőzésével*.² *Othello*, mely Hamburgban elrémitette a közönséget, úgy, hogy Schröder kénytelen volt Desdemonát életben hagyni a későbbi gyéren látogatott pár előadás alkalmával, itt tetzésben részesült. A *Pressburger Zeitung* 1774. nov. 23-iki számának tudósítása megérteti velünk, hogy Wahr érezte, hogy az elvetett mag nem hull terméketlen köre és a közönség magatartásából bátorságot merített a teljes *Macbeth* előadására. «Den 19. folgte — így szól a tudósítás — *Othello, der Mohr von Venedig* von Shakespeare. Die schweren Stücke dieses Dichters sind dem hiesigen Publikum die angenehmsten. Es beobachtet jeden Gedanken genau und fühlt die Stärke desselben. Sie wurden auch alle ungemein gut vorgestellt.» Az egykorú értesítés szerint Körnerné, Wahr társulatának legkiválóbb női tagja, az ártatlan Desdemona szerepében elérzékenyítette az egész közönséget; Jago gáztettei és *Othello* hiszékenysége felháborított mindenkit; a gyöngéd Desdemona elbeszélése, hattyúdala a IV. felvonás végén örökké feledhetetlenek maradnak.

Lear király első előadásának pontos dátumát nem ismerjük. 1774-iki előadására vonatkozólag forrásunk a pozsonyi

¹ Berthold Litzmann: *Friedrich Ludwig Schröder*. Hamburg und Leipzig, 1894. II. 275.

² Az első németországi *Othello*-előadás a berlini 1775-ben; *Lear királyé* a hamburgi 1778-ban. *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft*. XII. 215. és 207. l.

színház 1793-ból származó története¹ és a *Neues Ungri-sches Magazin* már idézett helye, a hol ugyancsak a pozsonyi színészet rövid történetét kapjuk. Mindkettő kiemeli, hogy ez *Lear király* első előadása német nyelven, abban az időben, mikor Németországban csak csendesesen csodálták.²

Míg *Macbeth* és *Othello* előadásában Wahr valószínűleg a Wieland-féle szöveget vette alapul,³ a *Lear királyt* társulata egy tagjának, Seipp Kristófnak átdolgozásában adhatta. Seipp, a ki Wahr után a magyarországi Shakespeare-terjesztés második apostola lesz, már 1772 óta társulatánál szerepel. Ő az első, a ki *Lear királyt* a német színház számára 1774-ben átdolgozza. Wieland még nem gondolt a színpad igényeire, mikor Shakespeare színműveit németre fordította. Most megütközött Seipp merész vállalkozásán és vitát kezdett vele a *Deutscher Merkurban*.⁴

Hamlet, Macbeth, Othello, Lear király: Shakespeare leghatalmasabb alkotásai ott szerepelnek Wahr műsorán, a mikor 1775-ben Pestet először felkeresi.

Pesten Wahr Károly vállalkozott először arra, hogy a közönséget a rendszeres színdarabokkal megismertesse. Addig csak mutatványosok, bohócok és extemporáló szintársulatok mulattatták a pesti közönséget. Ez az első rendszeres műsor már nem a francia dráma jegyében álló gottschedi repertoire, hanem a Lessing- és Shakespeare-kultusz nyomja rá bélyegét. Egy 1777. november 28-ról keltezett tudósítás szerint: «Ergab die besten Stücke mit dem besten Erfolg: *Hamlet* wurde das Lieblingsstück und konnte nicht oft genug wiederholt werden».⁵ Bayer József a tudósítás egyes reklámszerű helyeit

¹ *Geschichte der Schaubühne zu Pressburg*. 1793. Újra megjelent: *Ungarische Revue*. VII. 85—104. l.

² «Zu einer Zeit, da man es in Deutschland blos im Stillen verehret hat.» *Neues Ungarisches Magazin*. 1791—2. XVI. 4.

³ Ugyan az *Othello*-előadásnál Chr. H. Schmidt és Steffens átdolgozásait is használhatta. V. ö. Genée: *Geschichte der Shakespeare-schen Dramen in Deutschland*. Leipzig, 1870. 218. és 219. l.

⁴ Teuber: *Geschichte des Prager Theaters*. Prag, 1885. II. 57. l. Genée i. m. nem tud Seipp *Lear*-átdolgozásáról.

⁵ *Theaterjournal für Deutschland*. V. Stück. Gotha, bei Karl Wilhelm Ettinger. Közölte Kertbeny: *Ung. Revue*. 1881. 650—652. l.

kiemelve erősen kétségbevonja, hogy Wahrnak olyan nagyon sikerült a pesti közönséggel *Hamletet* megkedveltetnie.¹ Kétségbevonja Wahr egyéniségének nagyságát is és e részben Chr. H. Schmidt közlésére hivatkozik, mely szerint Wahrt 1770-ben mint Romeót kifütyülték és hasonló sors jutott osztályrészéül Bécsben Richard és Medon szerepében. De ha nem hivatkozunk is Chr. H. Schmidt kritikáinak elfogultságára, mi miatt heves polémiákba keveredett² és elhisszük ezt a tudósítást, melynek igazságát más egykorú forrás egyenesen tagadja,³ ez legfeljebb azt bizonyítja, hogy balsikerei is voltak. Lehet, hogy a közönség nem értette meg. Lehet tán az is, hogy rossz színész volt; de ez nem von le semmit kulturális munkája jelentőségéből. És Schmidt tudósításával szemben áll az 1780-iki góthai színházi naptár közlése, mely Shakespearehez való viszonyára is fényt vet, a mennyiben Schröder, Böck és Wäser mellett a legjobb *Hamlet*-alakítók közt említi. Soha burleszk vagy rögtönzött darabot nem adott elő.⁴ Salzburgban ugyancsak a rendszeres darabok apostola és műsorán szerepel a *Hamlet* is.⁵ Működése a prágai színházra nézve is korszakalkotó.⁶ Megszilárdítja a már fejlődőben levő Shakespeare-kultuszt s az innen Budára és Pestre származó színészek révén — mint később látni fogjuk — közvetve hatással van az itteni Shakespeare-műsorra.

Bizonyos, hogy a fentebb idézett tudósítás jellege reklámszerű; de ez a XVIII. század német színi kritikáinak általános stílusa. A fentebb közöltek alapján biztosra vesszük, hogy *Hamlet* 1775-től 1778-ig, — a mely évek egy részében Wahr

¹ I. m. I. 10—11. l.

² W. Hill: *Die deutschen Theaterzeitschriften des XVIII. Jahrhunderts*. Weimar, 1915.

³ *Verzeichniss einiger im Oesterreichischen lebender Schauspieler. Berliner Theater- und Literaturzeitung*. 1779. Teuber i. m. II. 50. és 51. l.

⁴ A. v. Weilen: *Das k. k. Hofburgtheater*. Wien, é. n. II. 1. 189. l.

⁵ 1775 decz. 1-én. Nagl-Zeidler: *Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte*. Wien, 1914. II. 1. 929. l.

⁶ Teuber i. m. II. 46., 48—51., 112. és 120. l.

Pesten tartózkodott társulatával — többször színrekerült és kedvelté lett a pesti színpadon. Sőt valószínűnek tartjuk, hogy Wahr Pozsonyban színrehozott Shakespeare-darabjait, a *Macbethet*, *Lear királyt* és *Othellot* itt is bemutatta. 1778-ban Prágába távozik s ezzel megszűnik a magyarországi Shakespeare-kultusz első tudatos apostolának itteni szerepe. Működését folytatja társulatának kiváló tagja, a már említett *Lear*-átdolgozó Seipp, Falstaff és Jago kiváló alakítója, a ki munkájában eddig is támogatója volt. Először Prágába követi Wahrt, de csakhamar visszajő Pozsonyba.¹ Önálló társaságot szervez, hogy a saját ízlése, saját ideáljai szerint berendezett színpadot vezethessen. Ezzel azután Temesvárt és Nagyszébet keresi fel. Itt, mint a rendszeres darabok apostola, szerez érdemeket.

II.

Wahrral együtt *Hamlet* is letűnik jó időre a pesti színpadról. A pesti német színháznak még nem volt ekkor műsorhagyománya, mert nem volt történeti folytonossága sem. A vándortársulatok magukkal hozták műsorukat, a melyben olykor Shakespeare-darabokkal is találkozunk.

A Wahr után 1781-ben és 1782-ben idevetődő Hülverding műsoráról csak nagyon töredékes adataink vannak. A gótai színházi naptár megjegyzi, hogy Hülverding társulata távoleső vidékeken a jóízlés terjesztésével szerez érdemeket.² A ránkmaradt pár műsoradatból láthatjuk, hogy a műsoron Lessing drámái és a polgári drámák uralkodtak. Hogy Weisse *III. Richárdját* és a *Macbethet* előadták, annak nyomát a következő adat őrizte meg: «Hr Pauli spielt Richards, Macbeths im Trauerspiele, gesetzte Liebhaber, zärtliche Freunde, auch komische Charakterrollen»; így szól az 1782-iki gótai színházi naptár szerepkörmegjelölése a Hülverding-társulat egyik tagjáról.³ Tehát nemcsak, hogy megfordult műsorukon

¹ Ide rokoni kötelékek is vonzzák. Felesége Kovács pozsonyi tanácsos leánya. Heppner i. m. 43. l.

² *Theaterkalender auf das Jahr 1781*. Gotha, bei Karl Wilhelm Ettinger CLVIII. l.

³ U. o. 1782. 227. l.

Macbeth, de immár fogalomná vált és szerepkörre alakult náluk a nagy brit költőnek ez az alkotása. Úgy látszik, hogy Hülverding is a Wahr és Seipp-típusú művelt vándorszínigazgatók közé tartozott, kiket nemcsak a pusztá nyereségvágy hajtott ezekre a vidékekre, hanem az a büszke tudat is, hogy ők a jobb ízlés, az irodalmi kultúra harczosai itt, Lessing és Shakespeare nevével zászlóikon. A színészet állandósulásával mindinkább kivész ez a típus és a színház tisztán üzletté lesz.

A Schmallögger-család, mely már állandóan bérlí a pesti színházat, már nem az irodalmi műveltséggel rendelkező színigazgatók típusát képviseli. Az 1783-iki műsorukon akad ugyan négy Shakespeare-darab: *Imogen*¹ (I. 14.), *Ende gut, alles gut* (I. 26.), *Romeo und Julia* (II. 18.), *Othello*, (X. 2., X. 14)² a műsor egészéből azonban az a benyomásunk, hogy itt nem állunk szemben tudatos Shakespeare-terjesztéssel, mint Wahrnál és Seippnél. A közönség jóízlésére az *Othello*-előadás megisméltése vall. Ezen az egy darabon kívül nem Shakespeare nagy tragédiái a bemutatott Shakespeare-darabok; mintegy ötletszerűleg kerültek a műsorra; mások mellett ezekkel is megpróbálkoztak. *Romeo und Julia* bizonyára Weisse szentimentális felhígítása. Schmallöggerék működésének súlypontja a balleten volt; a Shakespeare-darabokkal egy soron egy Jónás nevű kóbor mutatványos gyönyörködteti a közönséget és a színházi zsebkönyv a «berühmte» jelzővel tiszteli meg.

Hamletet Pesten tíz évi pihenő után Bulla Henrik eleveniti fel újra 1786-tól 1789-ig tartó bérletideje alatt. Igazgatóságának legelején (1786 II. 15.) bemutatja már a közönségnek a bús dán királyfi tragédiáját. Nevéhez fűződik az első budai *Hamlet*-előadás is. 1787 márczius 29-én bevonul *Hamlet* a kis dunaparti faszínházba, honnan később a magyar Thalia hódító útjára indul.

Bulla színészi és színigazgatói pályájáról csupa lesujtó

¹ *Cymbeline* átdolgozása.

² Ezek és a következő műsoradatok a Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő budai és pesti német színházi zsebkönyvekből valók.

kritikát olvashatunk.¹ A mi szempontunkból azonban működése fénykort jelez a budai és pesti német színpadokon. Soha annyi Shakespeare-bemutató és Shakespeare-repriz nem követi itt egymást olyan gyors egymásutánban, mint az ő idejében. Műsora az akkori német színházak elsősíével vetekedhetik. Igaz, hogy az 1789-iki gótai színházi naptár ép azt veti szemére, hogy folyton olyan darabok előadásával próbálkozik, melyek erejét meghaladják. Ép ezért egész jeleneteket töröl; a színészek kis száma pedig arra kényszeríti sokszor, hogy két szerepet egygyólvasszon, több szerepet kihagyjon; így a darabok megeseonkítva jutnak a közönség elé. Valószínűleg a sokszemélyű Shakespeare-darabok szenvedhettek legtöbbet. Mint azt a *Velencei kalmárnak* ebből a korból való színpadra átalakított példánya² mutatja, a szükségparancsolta átalakítás sok szépségtől fosztotta meg Shakespeare remekműveit. De nem többtől, mint az egykorú Shakespeare-átdolgozók, élükön ifj. Stephanie, a ki nem szükségből, hanem esztétikai elvekből irtotta ki a shakespearei szereplők felét.³

Ügylátszik, anyagi hiányok és az igazgatásban való ügyetlensége miatt megbukott Bullának a műsor színvonalának emelésére irányzott törekvése. Hisz kevésszemélyű polgári drámákat minden nehézség nélkül játszhatott volna. Az említett *Hamlet*-reprizen kívül feleleveníti *Romeo és Juliát* (1786 IX. 19., XI. 4. és 1787 II. 15.), *Othellót* (1786 I. 4., 1787 III. 15.). Az ő idejére esnek a következő shakespearei darabok bemutató-előadásai: *König Lear* (1786 IV. 18.), *Richard III.*⁴ (1786 XII. 31., 1787 I. 1., I. 14.), *Der Kaufmann von Venedig* (1787 II. 7.), *Gassner der Zweite*⁵ (1787 II. 3., 5.,

¹ Teuber i. m. II. 151—152. Id. góthai naptár 1789. 175. l. L. bővebben Kádár Jolán: *A budai és pesti német színészet története 1812-ig*. Budapest, 1914. 28—40. l. Német Philologiai Dolgozatok. XII.

² Budapest székesfőváros levéltára.

³ Weilen i. m. II. 1. 193.

⁴ Ez ugyan inkább csak shakespearei cím, a darab maga alkalmasint Weisse műve.

⁵ *The Taming of the shrew* szabad átdolgozása.

18.). Az 1789-iki gótai színházi naptár az 1788-ban adott darabok felsorolásánál *Julius Caesart* is említi.¹

Bulla Shakespeare-ápolásának megvan a szerves kapcsolata a magyarországi Shakespeare-kultusz kezdetivel. Wahrsalzburgi igazgatósága folyamán lépett először színpadra, ott járta színészi iskoláját, majd 1780-ban Innsbruckban Seipp igazgatótársa.² Eleven példákon látta a magas színvonalú műsorra minden áron való törekvést.

Bulla utódja alatt a Shakespeare-kultusz az ellenkező végletbe csap. Bergopzoomer az első, ki mint a bécsi Burgtheaternek volt színésze, ennek hagyományait és izlését hozzánk átülteti. Ifjúkorában Sonnenfels eszméinek terjesztője; értelmettagadja első tanítóját, a hírhedt extemporáló Kurz-Bernardont és Prágában a rendszeres színészet apostolává lesz. Bár mint színész a komoly dráma terén tragikus Don Quijotemaradt mindvégig, tisztult izlése volt s a műsor összeválogatásában magasabb szempontjai.³ Műsorára a Burgtheaterfranciás klasszicizizmusa nyomta rá bélyegét; Sonnenfels tanítványa a Shakespeare-től való tartózkodásban is. Igazgatása alatt egyet sem adott elő Shakespeare nagy tragédiái közül és nincs az ő idejében egy Shakespeare-première sem. Weisse III. *Richárd*ja háromszor szerepel a színen. Ennek egyéni magyarázata van: ennek czimzerepében érte meg élete legnagyobb dicsőségét, a Burgtheaterben való kihívást. E mellett a *Gassner der Zweite* jelenik meg kétszer a műsoron. (1789 XI. 1. és 14.)

Az egyesített budai és pesti színházügynök következő vezetője már nem vándorszínigazgató, a ki magával hozza másutt kialakult műsorhagyományát. Unwerth Emánuel gróf vezetése alatt (1790—1793) már saját tradíciókkal rendelkeznek színpadjaink. Mindegyik igazgató műsorából állandósult itt valami. A színházak művészi vezetője 1792 májusáig Nuth, a ki már Bulla igazgatósága alatt is itt volt; az előző

¹ 179. l. Az 1788-iki műsorról ez a jegyzék az egyetlen forrásunk.

² Teuber i. m. II. 149. l.

³ V. ö. a budai és pesti német színészet id. történetét 40—50. l. és az ott idézett forrásmunkákat.

színigazgatók idejéből ittmaradt a szintársulat magva, a hagyományok fenntartója. Most már tradíció itt néhány shakespearei dráma állandó műsoron tartása. A műsor Berg-opzomerével szemben ép a nagyobbmértvű Shakespeare-kultusz tekintetében mutat emelkedést. *Hamlet*, melynek legrégebb itt a színpadi hagyománya, legtöbbször kerül színre, szám szerint ötször (1790 IX. 24., 1792 VI. 24., 29., 1793 III. 10., 14.). Állandóknak bizonyulnak *Romeo und Julia* (1790 VII. 1., 16., 1792 VI. 12., 13.), *König Lear* (1790 VIII. 29., IX. 4.), *Othello* (1793 I. 18., 19.) és *Gassner der Zweite* is (1791 VI. 19., 1792 I. 20.). *Macbeth* Unwerth alatt vonul be a budai és pesti német színpadokra; legalább is abból az időből való az itteni előadására vonatkozó két legrégebb adat (1790 VIII. 25., 27.). *Julius Caesarnak* egyedüli két ismert előadása a régi budai és pesti német színpadon ugyancsak az ő idejére esik. (1791 IV. 29., 30.)

A műsor megalkotására bizonyára nemcsak a művészi vezető, hanem a bécsi arisztokrácia színházi kedvtelésének hódoló Unwerth gróf is befolyt; ő a válogatottabb közönség igényeit tartotta szem előtt. Utódja, Busch Jenő idején (1793—1799) a színház már inkább tömegmulattató. A Shakespeare-műsor fejlődése megáll. Bizonyára elődjeitől örökölte az Eschenburg-féle Shakespeare-fordítást, mely az ő idejében a színház könyvtárában megvolt.⁴ Ilyen örökség volt számára egyes shakespearei darabok előadása is. Igazgatósága elején a darabokat mintegy tehetetlenségi nyomatékuk tartja műsoron. De azután pihennek: *Hamlet* öt (1795—1800), *Romeo und Julia* hat (1793—1799), *Othello* nyolcz esztendeig (1793—1802). *König Lear* megszakításokkal háromszor kerül színre (1794 VI. 2., VI. 28. és 1796 XII. 14.). Inkább a látványosság kultuszának áldozott s ebben a tekintetben fokozta

⁴ A Budapest székesfőváros levéltárában lévő 1799 november 19-iki színházi leltár felsorolásából kitűnik, hogy ekkor megvolt a színház könyvtárában az Eschenburg-féle Shakespeare-fordítás IV—VIII. kötete. Ezenkívül több példány *Hamlet*, *Macbeth*, *Richard III.*, *Romeo und Julia*, *König Lear*. Kiírt szerepek voltak a *Gideon von Tromberg*-ből, *Imogen*-ből, *Julius Cäsar*-ból, *Mass für Mass*-ból. Mint «neu ausgezogene Stücke» szerepelnek *Richard III.* és *Heinrich IV.*

a közönség igényeit. Ennek megfelelően alakul át a Shakespeare-műsor is; az él és hat belőle, a mi tömegmulattásra is alkalmas. Így Busch honosítja meg az itteni német színpadokon *Macbethet*, Gallus Medritsch karmester zenei kíséretével ellátva és tetszetős díszletekkel szerelve fel; 1794-től kezdve folyton, nem lankadó népszerűséggel műsoron van. A Busch igazgatósága folyamán megjelenő Shakespeare-ujdonságok mind népszerű honosítások; ilyen a *Gideon von Tromberg*, a *Windsori víg nők* Brömel-féle szabad átdolgozása (1795 II. 7., 8.) és a *Die Quälgeister*, a *Sok hűhó semmiért* honosítása Beck Henriktől (1797 VIII. 30., IX. 1., X. 31.). Nem tudjuk egész biztonsággal megállapítani, hogy Shakespeare műve-e az 1797-ben (III. 27., VIII. 26.) előadott *Cajus Martius Coriolanus* című darab. Busch hozza színre az egyetlen Shakespeare-paródiát, melyet a régi budai és pesti német színpadok láttak. Ez a Gieseke-féle *Der travestierte Hamlet*.

Eszterházy József gróf rövid színházi intendatúrája (1799 októberétől 1800 szeptemberéig) ismét fénypont a hazai német színpadok Shakespeare-honosításának történetében. Alig egy évig tartja kezében a színügyek vezetését és ennek folyamán feleleveníti ötévi pihenő után *Hamletet* (1800 VIII. 13., 14.), a hat évig feledésbe merült *Romeo und Juliát* (1799 XI. 1., 3.) s a két évig nem látott *König Lear* (1799 XI. 9., 22.). A *Gassner der Zweit* is újra felveszi műsorába, és négygyel folytatja a *Macbeth*-előadások sorát.

Czibulka karmester és Jandl drámai színész együttes bérletideje alatt (1800—1808) a fiatalabb és energikusabb Czibulka kormányoz, ki az opera felvirágoztatásába helyezi ambícióját. Méginkább az opera lesz a színház működésének súlypontja Czibulka egyedüli igazgatása alatt (1808—1811). Az opera a drámai előadások rovására fejlődik mindenütt, a hol vele együtt van; itt is háttérbe szorulnak a Shakespearei drámák, különösen a bécsi zenés tündérboházatokkal szemben. Shakespeare is megjelenik a divatos köntösben. Ilyen zenés tündérboházattá gyúrt alakban kerül színre a *Der Sturm* Hensler bécsi boházatíró átdolgozásában, a népszerű Müller Venczel zenéjével, sok új díszletet hozva. *Mac-*

bethet zenei kísérete az operákhoz sorolja és ápolás tárgyává teszi. (11 év alatt 22 előadást ér.)

Czibulkával szemben Jandl nagyobb megértést tanúsít Shakespearerel szemben és az ő szerepei tartanak színen egyes Shakespeare-drámákat. Így ő játssza *Othellot* és *Lear királyt*. Ebben az időben már vendégszereplők is kultiválják Shakespeare-t; tisztán vendégszereplők tartják színen *Hamletet*: 1808-ban Ehrimfeld (IX. 27., 28.) szerepel benne, 1810/1-ben Schmidtman bécsi színész (XII. 11., 19. és 1811. III. 1.), 1811-ben Schädler lemergi színész (1811. VIII. 9., VIII. 10.).¹

Szentiványi Márkus és Gyürky Pál 1811 május 5-én bérletüket Shakespeare-átdolgozással kezdik. A színlapon ugyan nem szerepel Shakespeare neve, csak ennyi: *Schein und Wirklichkeit*. Lustspiel in 4 Aufzügen von Hrn Stegmayer k. k. Hofchauspieler; ez a darab azonban a *Vízkereszt* szabad átdolgozása. Stegmayernek még egy másik, a bécsi külvárosi színpadok számára készült lokalizált Shakespeare-átdolgozása kerül színre nálunk 1811-ben; ez a *Windsori víg nők* nyomán készült *Die Weiber in Wien*. Most már Shakespeare is azon az úton kerül hozzánk, melyen a műsor legfőképen gyarapszik ez idő szerint. T. i. mióta a zenés tündéri bohózatok színházaink és a bécsi külvárosi színpadok közt hidat vertek, minden tekintetben az utóbbiak hatása alá került a pesti és budai műsor. Szentiványi és Gyürky bérletidejéből csak négy hónap esik a pesti nagy német színház megnyitása elé. E rövid idő alatt háromszor hozzák színre *Hamletet* és kétszer *Macbethet*, melynek 1812 január 28-iki előadásával a Rondella-színház Shakespeare-műsora bezárul.

Ezzel nemcsak a fővárosi német színiügy történetében kezdődik új korszak, hanem fordulóponthoz jutott az itteni német színházak Shakespeare-kultusza is. Eddig szerény «Provinztheater» a pesti színház a német színészet szempontjából, most nagyot lendül terjedelem, felszerelés, erők

¹ L. a megfelelő színlapokat a budapesti egyetemi könyvtár színlapgyűjteményében.

tekintetében egyaránt. Eddig inkább csak a kisebb színházak, főleg ausztriai vidéki városok színészei vendégszerepelnek itt, most Németország első színészeinek vendégszereplései követik egymást; ezek lesznek az új korszak Shakespeare-műsorának fő hordozói. Ettől kezdve a külföldi, különösen bécsi lapok kimerítő tudósításokat hoznak budai és pesti előadásokról s ekkortájt lendül fel a pesti sajtó is. Így a kutató egységesebb és teljesebb képet rajzolhat a Shakespeare drámáinak itteni szerepéről.

Ezzel áttekintettük a Shakespeare-műsor hullámzását a régi budai és pesti német színpadokon. Most áttérünk annak a kérdésnek a tárgyalására, hogy mikép kerültek itt színre Shakespeare darabjai. A mennyire a szórványos adatok megengedik, áttekintjük az egyes drámák fejlődéstörténetét a budai és pesti német színpadokon.

III.

I. *Hamlet*. Kerek száznegyven esztendeje annak, hogy először hirdettek *Hamlet*-előadást a pesti színlapok gót betűi. De a parókás, hajporos urak és tornyosra fésült krinolinós nők előtt máskép jelent meg a bús dán királyfi, mint nekünk ma. Sokkal jobban hasonlított közönségéhez, mint a mostani *Hamlet*, nemcsak kosztümben, hanem egész világában is; ez a kor a mesterséges derűtségé, mely letompítja a *Hamlet* tragikumát. Csak történeti fejlődéssel emelkedik a közönség a csonkítatlan Shakespeareig és közönségével együtt fejlődik a színpadokon realizált Shakespeare. A színpaddal és a közönség izlésével való megalkuvás vitte rá a kitünő műveltségű Wahrt, hogy a Heufeld-féle *Hamlet*-átdolgozást adassa elő, noha, mint fentebb láttuk, ismerte és többre becsülte ennél a Wieland-féle teljes fordítást. De a Heufeldé volt 1776-ban az egyetlen, a modern színpad igényeire való tekintettel készült német *Hamlet*-átdolgozás. A színek összevonásán kívül az az előnye is megvolt, hogy a személyzet számát csökkentette: hiányzik Laertes, Raynald, Rosenkrantz, Fortinbras, Voltimand, Cornelius, Osrick, a sirásók, a százas és a pap. A csökkentésre pedig nagy szükség volt, hisz

Wahr egész személyzete 9 nő és 14 férfi.¹ A darab így lényegesen megrövidül: hiányzanak a Polonius, Laertes és Ofélia közti jelenetek, az első színész szavalata s az ezt követő monolog; elmarad a király imája, Hamlet ekkori megjelenése, Hamlet és a királyné hatalmas jelenete, a szellem harmadik megjelenése, az őrült Ofélia jelenetei; nincs meg a temető-szcená és a párbaj sem. Ilyenképen öt óra helyett két óra alatt el lehetett játszani. Ez tekintélyes munka-, idő- és költségkímélés. A közönség pedig rövid, könnyű, mulattató két-háromfelvonásos vígjátékokhoz volt szokva s nem is bírta volna követni annyi időn át Shakespeare gondolatainak szárnyalását.

Az egész mű ebben az alakban voltakép az első három felvonás, a hozzáragasztott részleges katasztrófával (csak a király és királyné halnak meg). Ilyképen az indokolás mélysége egészen elvész és nem látjuk Hamlet elhatározásának a külső hatások következtében mélyülő fokait, sem a király hatalmas lelki küzködését; a királynő és Ofélia alakjai egész jelentéktelenné zsugorodnak össze. De ebben a csonka darabban még mindig több igazság és mélység volt, mint a többi műsordarabok egészében. És ha a csonka Hamlet nem állította is előadóját olyan nagy feladatok elé, mint az eredeti darab, Wahrról feltehető, hogy mégis belevitte az egész Hamlet lelkét.

Azt, hogy mikor tértek rá a Heufeld-féle átdolgozásról Schröderére, mely még mindig csak lépcsőfok a teljes Hamlet felé, adatok híján nem állapítható meg. Valószínű, hogy Bulla 1786-ban már ezt adja. A bécsi udvari színház már 1778-ban e szerint hozza színre *Hamletet*. A Shakespeare-kultusz komolyságának legbiztosabb fokmérője a *Hamlet*-előadások száma. Shakespeare legtestetlenebb tragédiája ez, a legkevesebb látványosságra ad alkalmat. Ünwerth háromévi igazgatása alatt ötször kerül színre, míg Busch hatévi működésére két *Hamlet*-előadás esik, ezek is igazgatóságának legelejére, mikor még a régi műsor eleven erejének utórezgéseit hatnak. Itt sem a díszletek pompájának kifejtésére nincs alkalom, sem zenei kíséretre. A mű kemény logikája, akarat-

¹ *Theaterkalender auf das Jahr 1778*. Gotha, bei Karl Wilh. Ettinger.

harczai számúzik a zenei elemet is, a mely sok Shakespeare-drámát tett operai feldolgozásra alkalmassá. A tündérek, boszorkányok és kísértetek világából, melyben vigjátékaiban és olykor véres tragédiáiban is szívesen időzik, itt csak egy nagyon zordon szellem jelenik meg hatalmas, komoly intő beszéddel.

Busch alatt már minden bizonynyal Schröder átdolgozását játszották. A színlap ugyan nem nevez meg fordítót, de egy pillantás a szereplők neveire rögtön meggyőz róla. Ime a legrégebb fennmaradt magyarországi *Hamlet*-színlap szövege: ¹

Heute Sonntag den 7-ten Sept. 1794, wird in den königlich
städtischen Theatern aufgeführt:

Pesth.

Hamlet, **Prinz von Dänemark.**

Ein hier schon mit vielem Beyfall bekanntes Trauerspiel in
fünf Aufzügen, von Shakespear.

Personen.

Der König von Dänemark	— — — —	Hr Schienagel	
Die Königin, Hamlets Mutter	— — — —	Mad. Sandl	
Hamlet, Neffe des Königs	— — — —	Hr Distler	
Der Geist von Hamlets Vater	— — — —	Hr Zöllner	
Oldenholm, Oberkämmerer	— — — —	Hr Kriegsch	
Ophelia, dessen Tochter	— — — —	Mad. Weinmiller	
Laertes, dessen Sohn	— — — —	Hr Frazel	
Güldenstern, ein Hoffmann	— — — —	Hr Wieting	
Gustav	}	Hr Schüller	
Bernfield		}	Hr Keer
Elrich			}
Frenzow		}	
Herzog	}		Hr Herdt
Herzogin		}	Mad. Grabner.
Luzian	— — — —		Hr Hein
Wache	— — — —		

Die Handlung geht in, und bey dem königl. Pallaste vor.

Der Anfang ist um 7 Uhr; das Ende nach halb 10 Uhr.

¹ Ez, valamint a még idézendő színlapok a budapesti egyetemi könyvtár birtokában vannak.

Pusztán a színlap alapján azt hinnők, hogy Schröder második, ötfelvonásos típusú átdolgozásának szövegével van dolgunk. Azonban a budai és pesti német színházak könyvtárában¹ megmaradt Hamletnek az a szövege, a melyet előadásaiuk alapjául vettek. Ez Schröder első, 1777-ben megjelent hatfelvonásos átdolgozásának egy 1781-iki lenyomata, melyet maguk a színészek alakítottak át különböző kihagyásokkal ötfelvonásúvá.

Schröder a Heufeld-féle átdolgozásban megoldottnak látta Shakespeare előadhatóságának problémáját és lényegében ugyanúgy oldja meg ő is; a személyelhagyás, a jelenetek tömörítése, a tragikus vég letompítása és a kifejezés szelidítése megvan nála is, csak mérsékeltebben. Laertest visszahelyezi és csak Polonius és Reynald, továbbá Oldenholm (Polonius) és Ofélia második jelenetét hagyja el; elmarad a színész szavalata és Fortinbras hadjárata is. A katasztrófa Heufeldet követi csaknem szóról-szóra. Színészeink a fennemlített példány tanúsága szerint folytatták Schröder rövidítési munkáját és kihagyták a megmaradt szöveg egyharmadát. Kihúzták Laertes és Ofélia jelenetét, Oldenholm (Polonius) és Laertes, Oldenholm és Ofélia első jelenetét (II. 1—3.), elhagyták a színészek némajátékát (IV. 4.), az örült Ofélia első megjelenését (V. 7—9.), az egész temetői szcénát, a mint maga Schröder is második átdolgozásában. Az V. felvonás 14. jelenete után a VI. felvonás 6. jelenetét kapcsolják, 15. jelenetűvé számozván át. De a megmaradt jelenetekben is lényeges rövidítések vannak; ezeknek eszközzésében a színészek és cenzura együttes buzgóságot fejtettek ki. A színészeknek fölöslegesnek tetszett minden, mi nem volt a megértéshez szükséges; a cenzura törölt minden merészebb kifejezést, mit még Schröder meghagyott és a shakespearei hősök szenvedélydúlta beszédét csaknem a társalgási hangig szelidítette. Bizonyára a cenzura munkája volt az alább közölt helyek kitörlése:

«Es ereignet sich nur gar zu oft, dass wir mit der andächtigen Miene und der frömmsten Geberde an dem Teufel selbst saugen.» (II. 8. jel.).

¹ Jelenleg Budapest székesfőváros levéltárában.

«Das ist nur gar zu wahr. Was für einen scharfen Geisselstreich gibt diese Rede meinem Gewissen! die Wangen einer Buhlerin, durch Kunst mit betrügerischen Rosen bemalt, sind nicht hässlicher unter ihrer Schminke als meine Tat unter der schönen Larve meiner Worte. — O schwere Bürde!» (II. 8. jel.).

«Die Zunge der Schmeichelei leckt nur um die Füße der Grossen und beugt ihre kupplerischen Kniee nur wo sie Belohnung hofft.» (IV. 2. jel.).

«Rufe keine Schande aus, wenn der ungestüme Trieb der Jugendhitze in Ausschweifungen auflodert, da der Frost selbst ebenso ungezähmt brennt, und Vernunft die Kupplerin schnöder Lüste wird.» (IV. 10.).

«Warum ist er todt? Zur Hölle Lehnspflicht, zum schwärzesten Teufel du Eid, den ich schwur! Gewissen und Religion selbst in den tiefsten Brunnen! Ich trotze der Verdammnis; auf dem Punkt, wo ich stehe, sind beide Welten nichts in meinen Augen; lass kommen, was kommt.» (V. 11.).

A kihagyások számát és nagyságát megítélhetjük, ha meggondoljuk, hogy az előadás két órát vett mindössze igénybe. Az 1812 előtti évekből egy pesti vagy budai *Hamlet*-előadásról sem maradt kritika; nem tudjuk, hogy vajjon csak a darabnak szólt-e a színlapjelzette nagy tetszés? De mindenesetre szép fényt vet a közönségre. Busch gondoskodott róla, hogy ez a tetszés a zajosan hirdetett, fényes díszletű látványos darabok felé forduljon s *Hamletet* nem is vette többé elő egész igazgatása alatt. A czim szerep alakítójának, Distlernek kedves szerepe volt Hamlet. Már gyermekkorában sikerrel játszotta Bécsben a Müller-féle gyermektársaságnál és ebben lépett fel Prágában is. Az 1783—84-iki *Gothaer Theaterjournal* így nyilatkozik itteni Hamlet-játékáról: «Hr Diestler ist noch sehr jung... Ja, lieber Gott, als Kind betrachtet, spielt er gut, aber als Mann, der er jetzt doch hoffentlich sein oder werden will, soll er den Hamlet nicht spielen! Welche erstaunende Kenntniss, welches Studium erfordert die Rolle eines Hamlet, und ein Hamlet, der nachbetet, was er auswendig gelernt hat, hört auf Hamlet zu sein. Übrigens kann Hr Diestler ein guter Schauspieler wer-

den; er hat Anlage und scheint sich Mühe zu geben.»¹ Hogy tizenegy év múlva beváltotta-e a hozzáfűzött reményeket és hogy Hamlet-ábrázolása mélyebb lett-e, arra nem tudunk megfelelni.

Eszterházy József gr. intendanturájának betetőzése a *Hamlet* reprize 1800 augusztus 13-án és 14-én. Ez a két dátum az első itteni shakespearei darabban történő vendégszereplés kelte is. Egy Stahl nevű színész játszotta mint vendég Hamlet szerepét. A társulatnak ekkor nem is volt Hamlet-ábrázolója; Diestler 1796-ban megvált színházainktól. Mikor 1808-ban nyolcz évi pihenő után ismét *Hamlet*-előadást hirdettek a pesti német színlapok piros betűi, azt is tudtára adják a közönségnek, hogy Ehrimfeld úr Hamlet szerepében ajánlja magát a nagyságos nemesség, az érdemes katonaság és az egyéb tiszteletreméltó közönség kegyeibe. A többi szereplő mind a régi, 1794-iki gárda tagjaiból kerül ki; csak-hogy Wieting most az ifjú Gúldenstern helyett az öreg Oldenholmot (Polonius) játszsza és a Bécsbe távozott Weinmüllerné helyett Schwarzné szerepel mint Ofélia. Az új nemzedék már nem nevelt Shakespeare-hősöket. Ehrimfeld sikert arathatott a dán királyfi szerepében, mert rögtön szerződtek. Többé aztán nem léphet fel Hamletben, mert már 1809-ben elragadja a halál. A régi pesti színpad nem is nevel több Hamlet-színészt. Az 1810-iki felújítás alkalmával (XII. 11., 19., 1811 III. 1.) Schmidtmann, a Theater an der Wien színésze játszotta Hamletet, 1811-ben pedig Schädler Lembergől (VIII. 9., VIII. 10.).² A külföld kezdi táplálni azt a Shakespeare-kultuszt, a melyet az újabb igazgatók nyereségvágya és műveletlensége elhanyagolt. Röviddel az új színház megnyitása előtt (1812 I. 24.) megjelenik még Hamlet. Első esztendejétől az utolsóig végigkísérte színházunkat a feltűnő és letűnő darabok százainak hullámlása közt megmaradt a műsoron. A közönségnek mindig volt egy kis, műveltebb része, a mely értékelte és mélységre, komolyságra

¹ Teuber i. m. II. 111. l.

² 1811 augusztus 28-án a Burgtheaterben játszssa Hamletet mint vendég. Rub i. m. 237. l.

s külső egyszerűsége ellenére a látványos darabok mellett is műsoron tartotta.

II. *Cymbeline*. Az 1783-iki műsor Shakespeare-darabjait nem a tudatos Shakespeare-kultusz hozta színre; a vállalkozó, Schmallögger Johanna más színpadokon sikert aratott újdonságokkal kísérletezett. Ilyen volt a bécsi Burgszínházban 1782-ben bemutatott *Imogen*, a *Cymbeline* átdolgozása F. L. W. Meyertől.¹ Ebben az alakjában valóban újdonság volt; az átdolgozó a cselekvény egyszerűsítésével sok mélységet és költői igazságot irtott ki belőle. Bár a Burgtheaterben nagy és állandó sikere volt, a pesti igazgató nagyon csalódott benne. Nálunk nem volt Sacco Johanna, a ki az *Imogen* mesteri alakításával színpadon tartsa. Sacco Johanna megvalásával a Burgszínház műsoráról is letűnik ez a darab. Nálunk csak egyetlen előadást ért. (I. 14.)

III. *Minden jó, ha jó a vége*. Shakespeare vigjátékai közül az *Ende gut, alles gut* az első, melyet a pesti közönség megismer. A czímen kívül semmi adatunk nincs arra, hogy shakespearei darabban van-e dolgunk. Az előadásnál Eschenburg fordítását vehették alapul. Ez a szöveg még 1799-ben megvolt a színház könyvtárában.² Az sem állapítható meg, hogy Schmallögerékhez milyen úton került ez a darab. Lehet, hogy már Wahr előadatta és Schmallögger Pozsonyból hozta magával, hol Wahr mellett működött mint balletmester.

Ezzel az előadással (I. 26.) Pest sokkal megelőzte Berlint és Bécsét, a hol csak 1828-ban került színre.³

IV. *Romeo und Julia* Shakespeare harmadik darabja, a melylyel Schmallögger kísérletezik (II. 18.). Ez már hoszabb életűvé lesz színpadjainkon. Első alkalommal ugyan minden bizonynyal mint nyolczszemélyes polgári dráma jelent meg nálunk, Weisse átdolgozásában. Lehet, hogy Heufeldtől kedvező megoldással ellátva, mint a bécsi színpadon.⁴

¹ Genée i. m. 268. l.

² Id. levéltár.

³ Genée i. m. 320. l., Rub i. m. 58. l.

⁴ *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft*. XLI. 139. l.

Itt csak egyes helyek emlékeztetnek a halhatatlan mesterre. Hogy meddig érzékenyítette el Weisse darabja a pesti közönséget, adatok híjján nem tudjuk megállapítani; véletlenül *Romeo és Julia* egy színlapja sem maradt ránk. Valószínű, hogy a nyolczvanas és kilenczvenes években még ez az átdolgozás járt. (1786 IX. 19., X. 1., 4., 1787 II. 15., 1790 VII. 1., 16., 1792 VI. 12., 13., 1799 XI. 1., 3.) Bécsben már 1789-ben sutba dobták *Romeo és Julia* ezt a formáját.¹ Nem valószínű, hogy hétévi pihenő után még megtartotta volna életerejét Weisse darabja.

A második formát, melyben *Romeo és Julia* színpad-jainkon megjelent, egy kéziratós példány őrizte meg számkra.² Valószínűleg a rendező példánya lehetett, mert a változásokat és felvonásvégeket irónjelek előre jelzik. Cím-lapja: *Romeo und Julie*. Schauspiel in 5 Aufzügen. Nach dem Englischen des Shakespeare frey für's deutsche Theater umgearbeitet von C. A. Mämminger. Ez az átdolgozás eddig teljesen ismeretlen. Sem Genéénél, sem másutt nem akadtam nyomára; az átdolgozó Mämminger személyére nézve sem sikerült közelebbi adatokat találnom. A fordítás a XIX. század elejéről való. Egészen ötödfelés jambusokban készült, ott is, a hol Shakespearenél próza van. Egészen szabad átdolgozás, mely mellőzi a tragikus véget. Julia még idejében felébred. Változtatásai nagyon kis részben vezethetők vissza scenikai egyszerűsítésre. A jó kimenetel engedmény a közönségnek, sok a cenzurának; de a legtöbb változtatás a darab szellemébe nyul bele, egész felfogását a XVIII. század szelleméhez hozza közelebb. Már a szereplő személyek sorában is változtatásokat találunk. Montague nevét Montecchiová alakítja és a jegyzetben jelzi: «Er muss durchgehends Montecchio heissen.» Montague és Capulet mint grófok szerepelnek. Hiányzik az öreg Capulet, Paris, Montagené. Abban sokkal előbbre van, mint az egykorú átdolgozók, hogy Mercutio alakját meghagyja és jellegzetes, költői csillámú fecsegését alig rövidíti meg. Éppen ebben különbözik az 1796-os,

¹ Rub i. m. 5. l.

² Budapest székesfőváros levéltára.

Bretznernek tulajdonított átdolgozástól, melylyel különben sokban megegyezik.¹ Egészen hiányzik a pompás drámai expozíció, a verekedési jelenet, mint valamennyi egykorú átdolgozásból, így Goetheéből is.² A történekről csak Montecchio és Benvoglio beszélgetéséből értesülünk. Elhagyja a II. 1. színét, Mercutio csúfolódásait, melyeket a Capuleték kertjébe ugró Romeora szór. Nincs meg a dajka első és második követsége sem (II. 4. és 5. szín, III. 3. szín), Paris egészen hiányzik; így tehát nem lehet meg a kérő-jelenet (III. 4. szín) és Lőrincz barát jelenete Parissal (IV. 1. szín első jelenete). Elmarad a lakodalmi készülődés (IV. 4. szín), a zenészek jelenete (IV. 5. szín) és Paris párbaja Romeoval.

De a kihagyásoknál sokkal jelentékenyebbek a változtatások. Ezek már a játszó személyeknél kezdődnek. Egy cenzori rendelkezés következtében egyházi személyt tilos volt színpadra vinni. Lorenzo így mint orvos, természetbúvár, Julia tanítója és a két ellenséges ház barátja szerepel; János barátból Gregorio, Lorenzo szolgája lesz, a dajkából Barbara, Julia szobalánya, a gyógyszerészből Antonio, aurettei kereskedő. Az V. felvonás 1. színe Mantua helyett Auretteban játszik. Az első változtatás okozta a legtöbb nehézséget. Megokolatlan, hogy Romeo Lorentozól kér segédkezet és nagyon homályos Lorenzo szerepe az ifjú pár összeadásában. A cselekvény kezdetekor Romeo és Julia már látták egymást a templomban és pillantásokat is váltottak; de egymás kilétét nem tudják. Capuleték bálján rájönnek a szomorú valóra. A II. felvonás első jelenete az eredetitől eltérőleg Capulet és Capuletné beszélgetése, melyből megtudjuk, hogy Paris megkérte Julia kezét. A nagyobb valószínűség kedvéért Julia tizen négy helyett tizenkilenc éves. Ezután következik az erkélyjelenet, a hol Julia gitárral jelenik meg. Lőrincz kertjébe jön másnap Romeo panaszával; Lorenzo közbenjárást ígér a szülőknél és a fejedelménél; idejő Julia is. Innen kezdve követi az eredeti menetét; Julia és Capulet jelenetét már a következő jelenetekkel együtt a IV. felvonásba vonja át.

¹ Genée i. m. 289. l.

² U. q. és 305. l.

De az V. felvonás harmadik színe szenvedte a legnagyobb átalakulást. Elvonul szemeink előtt Julia temetési menete: elől nyolcz fehér ruhás gyermek, majd nyolcz feketebe öltözött férfi a koporsóval. Julia feketeszalagos fehér ruhában fekszik a nyílt koporsóban; fehér ruhás lányok részletesen megszabott czeremóniával virágot szórnak rá. A templomból karének hangzik:

CHOR (*Männerstimmen*).

Zittert ihr Todten
Der ersten Stunde,
Wenn nur das Recht
Wägt euer Tun.

EINE STIMME (*Bass*).

Kennt ihr den Richter
Im innern Busen?
Weh euch! erbebt!
Euch richtet die Tat.

És így tovább, még kilencz versszak. A temetési menet szigoruan megszabott rendben elvonul. Este Romeo jön és feltöri a temető kapuját. Már-már kiissza a mérget, mikor sóhaj tör fel Julia kebléből s az alélt leány felébred. Éles ellentétben az eredetivel, a hol tudja, hogy hol kell lennie, Julia így szól:

Wer ist's? sie fassen, reißen mich, sie schleppen
Mich zum Altar. Ich kann nicht, will nicht. Nein,
Kann nicht des Grafen sein. Ich bin Romeo's Gattin.

Nemsokára jó Lorenzo, a ki elrejtí a szerelmeseket, majd Capulet gróf, a ki ablakából fényt látott a temetőben s arra sietett ide. Elmondja, hogy a hír szerint Julia halálát a szerencsétlen szerelem okozta:

O, hätt ich das gewusst, geahndet nur,
Sey's wer da will, selbst der Verwerflichste,
Sey's selbst mein Todfeind — meines Todfeinds Sohn;
Ja, sey's Romeo selbst — ich gab sie ihm zum Weib.

Lorenzo, miután meggyőződött Capulet érzelmeinek megváltozásáról, előhossa a szerelmes párt. Éppen akkorra érkezik oda Montecchio is. Nagy kibékülés; általános, véget érni nem akaró ölelkezés.

JULIE. Und all das Herrliche, — wer hat's vollendet ?

ROMEO. Wer alles schöne schafft, die Liebe hat's getan.

és Lorenzo levonja a darab tanulságát:

Die Liebe, sagst du. Nein, kurzsichtige Sterbliche.

Er hats gethan, der unser Thun und Wirken

Allein erkennt und stets zum Besten fügt. —

Er, der den freien Menschen, seinen freien Weg

Frei — hienieden lässt — und auf demselben Weg

Gerade ihn dahin führt, wohin er soll.

Er, der des Menschen Herz wie Wasserbäche lenkt,

... Seht ihr aus diesem Standpunkt was geschah ;

Ihr seht dann allenthalben das Entgegengesetzte

Gerade durchs Entgegengesetzte bewirkt.

— Die Liebe ? — War nicht euer Werk schon aufgegeben ?

Habt nicht darum dem Tod ihr euch geweiht ?

Aus diesem Tod ersteht jetzt euer Glück,

Aus diesem Tod — Versöhnung euern Vätern.

Teljesen a XVIII. század stílusába illő vég. Az érzékenyen áradó kibékülési jelenetek, melyeknek leghíresebb példája Kotzebuenál a *Menschenhass und Reue* utolsó jelenete, nagy hatással voltak a XVIII. sz. közönségére. A moralizáló befejezés is a korszellem szülötte.

Alkalmasint e szerint az átdolgozás szerint folyt le az 1806-iki két előadás (III. 22., III. 26.). Ha a régi pesti színház közönsége nem látta is a szerencsétlen szerelmesek tragikus halálát, a csonka darab mégis sokkal többet adott, mint az akkori átdolgozások zöme; megtartott itt két remek shakespearei alakot, kiket pedig a legtöbb átdolgozás szeretett száműzni: Mercutiót és a dajkát.

V. *Othello* Shakespeare harmadik darabja, a mely színpadjainkon állandósul. Az 1783-ban bemutatottak közül ez az egyetlen, melyet még első előadása évében megismételnek (X. 2., 14.). Bulla műsorán Shakespeare minden darabja közül elsőnek találkozunk vele. (1786 I. 4.) Az, hogy milyen átdolgozás nyomán adták, nem állapítható meg. Valószínűleg Schröderé szerint. Bulla igazgatósága alatt még egyszer

szinrekerül (1787 III. 15.) és szerepel kétszer Busch műsorán is (1793 I. 18., 19.). Ujra felújítják 1802-ben és 1807-ig ötször hozzák színre (1802 V. 28., 29., 1804 IX. 29., 1807 V. 27., 30.). Erről az 1802-iki előadásról való e legrégibb magyarországi színlap:

Dien. No 9.

Heute Freytags den 28ten May 1802, wird im königl. städtischen Theater aufgeführt:

Othello
der
Mohr von Venedig.

Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen, aus dem Englischen vom Shakespear.

Personen:

Der Herzog von Venedig	— — — —	Hr Augenstein
Brabantio, ein Senator	— — — —	Hr Schienagel
Desdemona, dessen Tochter	— — — —	Mad. Schwarz
Othello, General aller venezianischen Truppen und Gemahl der Desdemona	— —	Zandl
Casio, Othellos Lieutenant	— — — —	Hr Schwarz
Jago, Othellos Fähdrich	— — — —	Hr Wieting
Emilie, Jagos Frau u. Desdemonas Freundin	— — — —	Mad. Zöllner
Lubovico, ein Senator und Verwandter des Brabantio	— — — —	Hr Lasfy
Rodrigo, ein edler Venezianer und Liebhaber der Desdemona	— — — —	Hr Flebbe
Montano, ein edler Ciprier	— — — —	Hr Schüller

Senatoren. Gefolge des Brabantio. Gefolge des Othello. Leute des Herzogs. Wache. Bediente.

Die Handlung geht vor: Im ersten Aufzuge in Venedig auf der Straße, dann im Saale des Rathhauses. Im zweyten: Auf der Insel Cypren ohnweit dem Meer; in der Nähe Othellos Wohnung, und dieser gegenüber die Hauptwache. Im dritten: Gemeinschaftliches Zimmer in Othellos Wohnung selbst. Im vierten: Dasselbe Zimmer. Im fünften: Schlafzimmer der Desdemona.

Der Anfang ist um 7 Uhr. Das Ende um halb 10 Uhr.

Jandl társigazgató játszotta Othello szerepét, melylyel valószínűleg már 1793-ban sikert aratott és ez a körülmény is odahat, hogy az *Othello* színpadon maradjon. A többi szereplő is mind régi, kipróbált erő, a kik még az 1793-iki Othello-előadás hagyományát őrizték. Az 1804-iki előadások alkalmával Cassiot Gerger játszassa, Ludovicot Zöllner, Rodrigot Volksheimer, különben minden a régiben marad. A színlap megjegyzése szerint: Büchel von diesem Stück sind an der Theaterkassa für 17 kr. zu haben. Fájdalom, egy példány sem maradt ránk ebből az érdekes, talán pesti *Othello*-kiadásból.

VI. A következő Shakespeare-bemutató (1786 I. 26.) ismét kegyeletlen honosítás; ez a *Tévedések Vigjátékának* szabad átdolgozása Gottertől *Die Irrungen* cz. alatt. A két Antipholusból és a két Dromioból egy berlini és egy hamburgi Reichardt alakít János nevű inasokkal. De nem ez a baj, hanem az, hogy Shakespeare szeszélyesen jókedvű komédiája durvává és unalmassá lesz nála. A mint a hamburgi publikum az első előadáskor elutasítólag viselkedett vele szemben,¹ úgy a pesti közönség sem vette be a művet ebben az alakjában.

VII. Több sikert és nagyobb érdemet szerzett Bulla a *König Lear* meghonosításával. Lehet, hogy már 1775—78 közt is látta a pesti közönség, Wahr igazgatásának idején, hisz Wahr legjobb szerepei közé tartozott. De csak 1786-iki előadása után marad a műsoron. (1786 IV. 18.) 1788-ban ismét előadják, még pedig nagy sikerrel.² Már ekkor, valamint 1790-iki előadásai alkalmával (1790 VIII. 29., IX. 4.) valószínűleg a Schröder-féle átdolgozás szerint játszották; ebben a formájában jelenik meg 1794-ben; a színlap kivételesen a fordítót is megnevezi:

¹ Litzmann i. m. II. 221. l.

² *Theaterkalender auf das Jahr 1789*. Gotha, bei Karl Wilhelm Ettinger. 179. l.

Nro 7. Dfen.

Heute Freytags den 27ten Juny 1794, wird im königl. städtischen Theater dargestellt:

König Lear

Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen nach dem Englischen des Shakespear von Hrn Schröder.

Personen:

Lear, König von Britanien	Hr Schienagel
Gonerill, Gemahlinn des Herzogs von Albanien, Lears Tochter	Mad. Genjike
Regan, Gemahlinn des Herzogs von Cornwall, Lears Tochter	Mad. Zöllner
Kordelia, Lears jüngste Tochter	Mad. Schüller
Herzog von Albanien	Hr Frajel
Herzog von Cornwall	Hr Keer
Graf von Kent	Hr Weinmiller
Graf von Gloster	Hr Zöllner
Edgar, Glosters Sohn	Hr Herdt
Edmund, Glosters unehelich gezeugter Sohn	Hr Wieting
Der Hofnarr des Königs	Hr Wirtisch
Oswald, Haushofmeister der Herzogin von Albanien	Hr Grabner
Ein Ritter Lears	Hr Schüller
Glosters Pächter	Hr Kriegsch
Ein Arzt	Hr Dietrich
Ein Herold	Hr Rotter
Ein Bote	

Bediente des Herzogs von Cornwall. Bediente des Grafen von Gloster. Ritter und Gefolge des Königs.

Der Anfang ist um 7 Uhr. Das Ende nach halb 10 Uhr.

Ez a Schröder-féle *Lear*-átdolgozás épügy, mint *Hamleté*, csak félig adta az eredetit. Az exoziczió: az ország felosztása, Kordelia eltaszítása, Kent száműzetése elmarad és csak a már száműzött Kent elbeszéléséből értesülünk a történetekről. Így megszorítja a cselekményben a drámaiság túlaradó bőségét és a francia tragédia stílusához viszi közelebb. Engedményt ad közönségének is a tragikus vég enyhítésével: Cordelia életben marad.

Két 1794-iki előadása után (VI. 27., 28.) 1796-ban kerül

újra színre (XII. 17.). Majd Eszterházy vezetése idején (1799 XI. 9., 22.). Az 1806-iki felújítás alkalmával Jandl igazgató játzsza a czímszerepet, felesége pedig Gonerilt adja; Schienagel a czímszerep helyett Kent szerepét veszi át. A bolondot egy Scheibel nevű vendégszereplő játzsza. (1806 IX. 5., 6.) Szerepében tetszést arathatott, mert 1809-ben már mint szerződött tag is ő a szerep tulajdonosa s az övé 1811-ben is.¹ 1809-ben is Jandl a czímszerep. (XII. 30.) 1811-ben ismét vendégszereplés kapcsán ujtják fel a művet; Schmidt-mann bécsi színész, a ki már mint Hamlet is szerepelt itt, ezt választja jutalomjátékaul. (1811 III. 11., 13.)

Csak mint shakespearei tárgy, de nem mint shakespearei darab jelenik meg színpadjainkon *III. Richárd*, Weisse népszerű darabja, melyet állítólag Shakespeare *III. Richárd*-jának elolvasása előtt írt és a melyben valóban nagyon kevés nyoma van Shakespeare szellemének.² 1787-ben kétszer, 1790-ben háromszor szerepel színpadjainkon.

VIII. Kevés maradt Shakespeare művészetéből a *Makranczos hölgynek* abban az alakjában is, melyet Bulla 1787-ben Pesten bemutatott. (II. 3., 5.) Ez Schinknek, az ismert nevű dramaturgnak, *Gassner der Zweite oder die bezähmte Widerbellerin* cz. szabad átdolgozása. Ebben az alakban járta be 1822-ig a magyar színpadot is,³ mely nemesak a magyar írók Shakespeare-kultuszából, de a német színpad eleven példájából is szedi Shakespeare-darabjait. Schink a vígjáték cselekményét német talajra és modern életviszonyok közé helyezte. A magyar átdolgozó ennek a mintájára tovább folytatta a honosítást és az egész cselekményt Magyarországra tette át.

Mint a régi magyar színpadon, úgy a főváros régi német színpadjain is ez az egyetlen vált népszerűvé Shakespeare vígjátékai közül. Az első előadást követő esztendőben megismétlik, még pedig az egykorú forrás tanúsága szerint nagy tetszéssel.⁴ 1805-ig 14 előadása ismeretes. Ez már Shake-

¹ Az 1806-iki színlapokon nevét tévesen Haibel-nak nyomták. A későbbi színlapokon és a Taschenbuchokban Scheibel van.

² Genée i. m. 213. l.

³ Bayer i. m. I. 430—442. l.

⁴ Id. góthai *Theaterkalender* 1789. 179. l.

spearenek harmadik darabja, melynek czímszerepében Jandl igazgatóval találkozunk. A fennmaradt legrégebb színlap őt tünteti fel mint Gassner alakítóját.

Heute, Sonntags den 21. Februar 1802 wird in den königl.
städtischen Theatern aufgeführt:
Pesth, No 12.

Gassner der Zweyte,
oder
Die bezähmte Wiederbellerinn.
Ein Lustspiel in vier Aufzügen vom Herrn Schink.

Personen:

Ebler von Boehm	_____	Hr Schienagel
Franziska, seine Tochter	_____	Mad. Zöllner
Justizrath von Stein	_____	Hr Herdt
Die Justizräthinn, seine Frau	_____	Mme Schwarz
Doktor Margott	_____	Hr Schwarz
Die Doktorinn	_____	Mme Grabner
Hauptmann von Gassner	_____	Jandl
Hanns	} seine Diener _____	Hr Schüller
Kaspar		Hr Schmidts
Ein Lautenist	_____	Hr Haury
Ein Schuster	_____	Hr Hampel
Ein Schneider	_____	Hr Bogner
Ein Galanteriehändler	_____	Hr Wimmer
Steins Bedienter	_____	Hr Rirpel

Die Handlung geht in Wien und in Rusdorf vor.

Der Anfang ist um 6 Uhr. Das Ende um 8 Uhr.

Ő játszása ezt a szerepet az 1805-iki előadásokon is, melyek ebben az átdolgozásban az utolsó színpadjainkon.

IX. Éles ellentétben áll ennek a vígjátéknak a kedveltségével az ugyanebben az évben bemutatott *Der Kaufmann von Venedig* sorsa. Bemutató-előadása (1787 VII. 7.) egyuttal utolsó megjelenése is 1812 előtt a budai és pesti német színpadon. De ebben az időben egy német színpadon sem honosodott meg. A Burgtheaterben 1827-ben mutatják csak be,¹ negyven évvel a mi premièreünk után. A hamburgi

¹ Rub i. m. 27. l.

közönség tetszése nagyon megoszlott az 1777-iki bemutató-előadáskor, noha a nagy Schröder játzsza a czimszerepet¹ és nem tetszik sem Mannheimban, sem Drezdában.² Részint a borzalmassal határos tárgy rémitette el a naivul érzékeny közönséget; de a felvilágosodás filozemitizmusa sem kedvezett neki. Ez utóbbi ok miatt kellett Flecknek Berlinben mentegetőző prológot mondania előtte; de ez nem sokat lenyitott az ügyön és Shakespeare minden darabjai között ez tetszett ott legkevésbé.³

Noha a *Velencei kalmárnak* ebben az időben már több, a modern színpad számára készült átdolgozása volt, Bulla mégis az Eschenburg-féle fordítást használta. Ez annál feltűnőbb, mert Prágában, Bulla előbbi igazgatósága helyén, a Fischer-féle háromfelvonásos átdolgozás volt használatos. Egy példánya meg is volt a budai és pesti német színház könyvtárában.⁴ A budai és pesti német színház könyvtárának egy megmaradt példánya fenntartotta a *The Merchant of Venice*-nek azt az alakját, melyben azt a pesti közönség 1787-ben látta.⁵ Eschenburg fordításának szövegét rítul összeszabdalta a színre alkalmazó. Kihagyja az I. felvonás 2. színét, mely Portia és Nerissa közt játszódik le; a II. felvonás 4. színét, melyben Lancelot Lorenzonak Jessica levelét hozza, a 7. színt, Solario és Salanio beszélgetését. Hiányzik a harmadik felvonás ötödik színe, Lancelot és Jessica, valamint Jessica és Lorenzo jelenete. A lírai szépségekkel teljes ötödik felvonás egészen elmarad; a törvényszéki jelenet végéhez egy rövid, kéziratos befejezést ragasztott a színre alkalmazó; ebben Portia és Nerissa megismertetik magukat, Antonio értesül,

¹ Litzmann i. m. II. 221. l.

² Genée i. m. 266. és 272. l.

³ U. o. 283. l.

⁴ Jelenleg Budapest székesfőváros levéltárában: Der Kauffmann von Venedig oder Liebe und Freundschaft. Ein Lustspiel von Shakespeare in dreyen Aufzügen. Fürs Prager Theater eingerichtet von P. J. Fischer. Prag, 1777.

⁵ *Wilhelm Shakespears Schauspiele* v. Joh. Joach. Eschenburg. Neue verbesserte Auflage III. Band. Mit allerhöchstem kaiserlichem Privilegio und Hoher obrigkeitlicher Erlaubniss. Strassburg, bey Franz Levrault 1778. Budapest székesfőváros levéltára.

hogy három gazdagon megrakott hajója partot ért. A közönység materiális érdeklődése kielégült így is.

A meghagyott jelenetekben is sok a törlés. Ezek részint az átdolgozó törlései, a ki a költőiség rovására is rövidsége törekszik, részint a cenzoréi, a ki minden erősebb kifejezést és minden merészebb gondolatot kiirtott. De bármennyi szépségtől fosztották is meg a darabot, míg a színpadra került, még mindig többet adtak Shakespeareből, mint az akkor használatos átdolgozások, melyek mint Schröder és Fischer, valamennyien törlik Lorenzo és Jessica alakját. Az ötödik felvonást Laube a Burgtheaterben még a XIX. század derekán is elhagyja, mert ez szerinte kompozícióbeli hiba.¹ Ötvenhárom év multán így kerül a Nemzeti Színházban is előadásra.²

Tudatosság vezette-e vajjon Bullát abban, hogy Shakespeareből minél többet adjon, noha kisszemélyzetű színházak igényeit sokkal inkább szem előtt tartó átdolgozások állottak rendelkezésére, így Fischeré, melyben az eredeti 20 játszó személye közül csak 14 marad meg, ezt ma nehéz megmondani. Bulla egész személyzete csak 12 férfiból és öt nőből állott csupán és így az előadás nagy feladatot rótt az igazgatóra; de egyszersmind tudatos törekvésre mutat. Az előadás belső értékéről sem maradt tudósítás, de külső kiállításáról az egykorú tudósító felháborodva panaszolja fel: «Bei der Vorstellung des *Kaufmanns von Venedig* war er (Bulla) gezwungen aus Mangel einer eigenen und bei der plötzlichen Sperre einer gedungenen Garderobe dieses Stück in den täglichen Lumpen seiner Mitglieder aufzuführen.»³

X. Páratlan népszerűségűvé lesz színpadjainkon *Macbeth*, melyet, csak az ismert dátumú előadásokat számítva, kerek félszázszor adnak a budai és pesti régi német színpadokon. Shakespearenek egy drámája sem ért itt még félszer ennyi előadást sem (utána *Hamlet* következik 20 előadással), pedig

¹ H. Laube: *Das Burgtheater*. Wien, 1868. 185. l.

² Bayer i. m. II. 120. l.

³ *Theaterkalender auf das Jahr 1788*. Gotha, bei Karl Wilhelm Ettinger. 179. s k. l.

ez kerül az eredetihez leghívebben közönségünk elé. Valószínű, hogy már Wahr bemutatta (1775—78) és Hülverding is játszotta itt (1781—82). Első ismert dátumú előadásai Unwerth gróf idejére esnek (1790 VIII. 25., 27.). A színházi zsebkönyv adatából nem tudjuk megállapítani, hogy milyen átdolgozásban adták és hogy nem ifj. Stephanie rémdráma-jellegű átdolgozásával van-e dolgunk? Annyi bizonyos, hogy nem ez az átdolgozás tette népszerűvé. 1794 április 28-án új alakban jelenik meg, ezóta megmarad páratlan népszerűsége s ezután minden évben többször is adják. Az előadás a Bürger-féle átdolgozás szerint folyt és Gallus Mederitsch (v. Medritsch), akkoriban az itteni színházak karmestere, irt hozzá kísérő zenét. Színlapja következő:

Dfen

Heute Montags den 28ten April 1794, wird im königl. städtischen Theater mit Abonnement suspendu dargefellt:

Macbeth

Ein großes Trauerspiel in fünf Aufzügen, nach Shakespear bearbeitet.

Personen.

Macbeth, Feldherr, hernach König von Schottland	— — — —	Hr Herdt
Banquo, 2ter Feldherr des Königs		
Duncan	— — — —	Hr Zöllner
Malcolm, Duncans Sohn, Kronprinz		Hr Frafel
Macduff	} schottische Grafen	Hr Schienagel
Rosse		Hr Kros
Lady Macbeth	— — — —	Mad. Genfike
Seward, Feldherr der englischen Macht	— — — —	Hr Weinmiller
Cathneß	} edle Schotten	Hr Distler
Menthet		Hr Jandl
Lenox		Hr Girzif
Seiton, Macbeths Vertrauter	— — — —	Hr Wieting
Ein Trabant	— — — —	Hr Wirtisch
Ein Arzt	— — — —	Hr Kriegsch
Harold, ein verwundeter Soldat		Hr Keer
Ein Diener Macbeths	— — — —	Hr Zsch

1te Kammerjungfrau der Lady	Mad. Grabner
2te Kammerjungfrau	Dlle Kloss
Die Hexenkönigin	Mad. Weinmiller
1ste Hege	Mad. Keer
2te Hege	Dlle Wipfel d. ält.
3te Hege	Mad. Zöllner
1ster Mörder	Hr Grabner
2ter Mörder	Hr Schüller
Erscheinungen von 8 Königen vom Banco geführt.	
Ein geharnischter Mann	Hr Rotter
Ein blutiges Kind	Hrn Zöllners jün. Tochter
Ein gefronter Knabe	Hrn Zöllners älteste Tochter
Englische und Schottische Soldaten	

Ab. Ab. Ab.

Die diesem Stücke anpassende Symphonie, Märsche, Melodrama der Hexenkönigin, und Gesänge der Hege, sind vom Herrn Musikdirektor Gallus eigends dazu neu verfertigt worden.

Der Anfang ist um 7 Uhr; Das Ende um 10 Uhr.

A színlap nem nevezi meg az átdolgozót, de fennmaradt egy 1795-ből származó kéziratos példánya.¹ Ez egyben-másban eltér Bürger átdolgozásától. Kisebb rövidítéseken kívül fontos eltérés, hogy Banquo szellemének megjelenésekor a szellemet először csak Macbeth, de azután Lady Macbeth is látja és megrémül. A III. felvonás utolsóelőtti jelenetét, Hekate (itt Hexenkönigin) megjelenését a IV. felvonás elejére teszi, noha Bürgernél ezzel végződik a harmadik felvonás. Ez a zenei kíséret miatt történt így; a boszorkánykirálynő szavait zenei kísérettel melodramává alakítja a zeneszerző és így mintegy a IV. felvonás ouvertüreje. A következő törtéleseknel bizonyára a cenzor keze működött: «dass kein pricken (sic!) zurückwallender Natur mein grässliches Vorhaben erschütterte und zwischen Diener und die Vollführung

¹ *Macbeth*. Ein Trauerspiel in 5 Aufzügen nach Schakespear bearbeitet, nebst den Hexenscenen von Bürger. In Musik gesetzt von Johann Gallus Mederitsch. A budai és pesti német színházak könyvtárával ez is Budapest székesfőváros levéltárába került.

trette (sic!). Kommt an meine weiblichen Brüste ihr Mordgeister, saugt meine Milch aus.» (II. felv. 3. szín.) «Ich bin einer, den die Handstreiche der Welt so aufgehetzt haben, dass ich ihr zum Trotz alles unternehme.» (III. felv. 4. szín.)

Bürger átdolgozása az eredeti expozícióját megrövidíti. Duncan király (mint Schröder és Fischer átdolgozásaiban is) meg sem jelenik a színpadon; Donalbain és Fleance hiányzik. Banquo megöletése, Macduff családjának kiirtása a színpad falak mögé kerül; Lady Macbeth halálát részletesebben festi és Macbeth a színpadon hal meg.

Az 1794-iki bemutató-előadások úgy Budán, mint Pesten tetszést arathattak, mert az 1794 május 16-iki budai színlap, majd a május 24-iki pesti így hirdeti: «*Makbeth*. Ein hier das Erstmal mit vielem Beyfall aufgenommenes Trauerspiel in fünf Aufzügen.» Az 1794 június 7-iki pesti színlap pedig már így szól: «*Makbeth*, Ein hier schon mit viel Beyfall bekanntes Trauerspiel.» De a tetszés mellett az előadások nagy száma a legfényesebb bizonyíték.

Mi a fényes siker oka? Hisz Hamburgban első hatása megrettentő volt.¹ Nálunk a siker kulcsa több körülmény összehatalkozása. *Macbeth* nem kíván olyan elmélyedést, mint *Hamlet* és több külső pompa kifejtésére ad alkalmat; ez bizonyára felkeltette Busch igazgató ambícióját.² Nagy része lehetett ebben a kísérő zenének is. A zenei elemeket korán felfedezték benne és már hamburgi bemutatóján Stegmann zenéje kíséri a boszorkányok jeleneteit; Berlinben pedig Reichardt «borzalmasan szép» muzsikája. Gallus Medritsch, a XVIII. század végének kedvelt komponistája,³ ki Shakespearet Prágában ismerhette meg, úgy látszik, sikeresen aknáztta ki a műnek zenére alkalmas helyeit. Egykorú pesti kritikusa így ír: «*Makbeth*. Die hierorts von Herrn Gallus eigends dazu verfertigte Musik darf sich wahrscheinlich an die erhabensten Meisterwerke der Tonkunst stellen, sie bestehet

¹ Litzmann i. m. II. 275. l.

² Berlini nagysikerű premiéreje alkalmával (1787 XII. 28) is nagy súlyt helyeztek a díszletek pompájára. V. ö. Genée i. m. 283. l.

³ G. Wurzbach *Biographisches Lexicon des Kaisertums Oesterreich*. Wien, 1867. XII. 242. l.

aus den auf das genaueste charakteristen (sic!) Gesängen der 3 Hexen, einem ausdrucksvollen Melodram der Hexenkönigin, und aus den Simphonien, die im Zwischenakte Handlung, Situationen — und Leidenschaft mit bewunderungswürdiger Kunst ausdrücken.»¹

Igy *Macbeth* az egész pesti publikum igényeit kielégítette: a művelteket az aránylag legteljesebben és legszebb fordításban adott szöveg; az opera nagyszámú rajongóit a sikerült zene s a nagy tömeget a díszletek és a látványosság. Az első pesti *Macbeth*, Herdt játékaról nem nagy elismeréssel szól az egykorú kritika: «Hätte Herr Herdt mehr Figur, die uns den Makbeth glauben machen muss, so würde er ihn nicht ganz unglücklich spielen.»² Annál elismerőbben szól Schwarzsnéról, a *Lady Macbeth* alakítójáról: «Mad. Schwarz spielte die Lady Makbeth gut, und ihre zu der Art Rollen passende Figur trägt als unentbehrlich zu dieser persönlichen Wichtigkeit Vieles bey.»³ De látjuk, hogy a kritika szempontjai teljesen külsőlegesek. *Macbeth* szerepét 1805-ben Schwarz veszi át, de 1810-ben ismét Herdt játssza. Ekkor lép fel először *Malcolm* szerepében Katzianer, a következő évtized legkiválóbb pesti német színésze; *Lady Macbeth*et még mindig Schwarzsné játssza, de most már mint *Katzianer* felesége.

XI. Az 1791. év is hozott Shakespeare-bemutatót, a *Julius Caesar*ét. Az 1789-iki gótai színházi naptár szerint már 1788-ban is előadták, de napját nem tudjuk; 1791-ben két előadást ért s ezzel letűnt a műsorról (IV. 29., 30.). Ezekről az 1791-iki zsebkönyv tudósít, de a pusztá czímen kívül nem őrzött meg más adatot. Valószínű, hogy *Dalberg* szabad átdolgozásában játszották, a mely a mannheimi színházban nagy sikert aratott.⁴ Ugyanebben az évben egy *Antonius und Kleopatra* cz. négyfelvonásos tragédiát is hoztak színre Pesten és Budán. Ez azonban nem Shakespeare darabja, hanem *Ayrenhoffé*, a ki ép azért dolgozott fel shake-

¹ *Allgemeine deutsche Theaterzeitung*. Pressburg, gedruckt und verlegt bey Johann Michael Landerer, Edlen von Füsikut. 1798. 114. l.

² *Allgemeine deutsche Theaterzeitung*. 1798 i. h.

³ U. o. — ⁴ Genée i. m. 278—282. l.

spearei tárgyat, hogy mint a Shakespeare «szörnyszülötteinek» ellenlábasa léphessen fel.¹

XII. A *Much ado about nothing* Die *Quälgeister* czimen 1794-ben kerül színre Beck átdolgozása szerint. Az így meghonosodott alak alapján készül a magyar színpad számára a *Sok hűhó semmiért* első átdolgozása *Egymást bosszantók* czimmal. Ebben a formában aztán nagy sikerrel járja be az összes magyar színpadokat.⁵ Mint az első budai előadás színlapja mutatja, Shakespeare-honosítással van dolgunk:

Heute Montag den 21-ten April 1794, wird in den königl. städtischen
Theatern aufgeführt:
Ofen.

Die Quälgeister

Ein neues, hier noch nie gesehenes nach dem Englischen des Shakespear bearbeitetes Lustspiel in fünf Aufzügen, von Hrn Beck, Mitglied der Mannheimer Schauspielergesellschaft.

Personen.

Der Prinz	_____	Hr Distler
Major von Strahl	} in seinem	Hr Zandl
Hauptmann von Linden		} Gefolge
General von Pfauen	_____	Hr Schienagel
Emilie, seine Tochter	_____	Mad. Schüller
Isabella, seine Nichte	_____	Mad. Weinmiller
Graf von Rad	_____	Hr Frafel
Charles, sein Kammerdiener	_____	Hr Kriegsch
Philippine, Emilien's Mädchen	_____	Mad. Grabner
Seil, des Prinzen Kammerdiener	_____	Hr Schüller
Dupperich, Anwald im Orte	_____	Hr Wieting
Der Schreiber	_____	Hr Wirtisch
Wirgel, Invaliden Korporal	_____	Hr Klos
1te } Invaliden Schildwache	_____	Hr Grabner
2te }		
Bedienter des Generals	_____	Hr Abel
Mehrere Invaliden		
Aufwärter		

Die Handlung geht in, und in der Nähe von Pfauens Landschlöße vor welches auf dem Wege nach der Residenz des Prinzen liegt.

Der Anfang ist um 7 Uhr; Das Ende nach 9 Uhr.

¹ Nagl-Zeidler i. m. II. 1. 454. l. — ² Bayer i. m. II. 28. l.

Ezzel az előadással Busch igazgató sietett a Burgtheater 1793-iki utolsó nagysikerű ujdonságát műsorába iktatni; de vállalkozása nem ütött be jól. Míg *Macbeth* ugyanabban az évben öt előadást ér, a *Die Quälgeister* pesti bemutatója után lekerül a műsorról. (1794 IV. 22.) Még egy 1797-iki előadáson kívül húsz esztendeig nyugszik. (1814-ben újítják fel.)

XIII. Mint kevés kivétellel Shakespeare valamennyi vígjátéka, úgy a *The merry wives of Windsor* 1795-ben bemutatott átdolgozása is megbukott a budai és pesti német színpadon. (II. 7., 8.) Igaz, hogy ebben a *Gideon von Tromberg* című átdolgozásban, mely Brömelről, a bécsi tipikus színdarabgyártók egyikétől való, nem sok shakespearei vonás található, bár a *Windsori víg nőket* még egy pár IV. *Henrik*ből átvett Falstaff-jelenettel is megtoldta.

XIV. Hasonló sors érte Brömelnek másik, a *Measure for measure* nyomán készült *Gerechtigkeit und Rache* című szabad átdolgozását is. (1797 VIII. 30., IX. 1., X. 31.) A darab cselekményét német viszonyok közé helyezi és polgári drámává teszi. A német színpadoknak kedves műsordarabja volt a XVIII. század nyolczvanas éveiben. Busch egy kissé elkésett a bemutatás idejével.¹

XV. Az 1797. esztendőre még egy Shakespeare-bemutató esik, sőt mi több, mint jutalomjáték szerepel. Márczius 27-én — az 1798-as zsebkönyv tanúsága szerint — Budán bérlet-szünettel Tellerné jutalomjátéka gyanánt egy *Cajus Martius Coriolanus* od. *Streit zwischen gekränkter Ehre und kindlicher Liebe* cz. darabot adnak. Adatok híján nem állapítható meg, hogy valóban Shakespeare darabja rejtőzik-e a cím alatt és ha igen, milyen átdolgozással van dolgunk. Nem tudjuk, hogy vajjon Tellerné, ki ekkor a társaság legjobb színésznője és a közönség elkényeztetett kedvence, nem bánta-e meg választását? Annyi bizonyos, hogy ezen az előadáson kívül még csak egy pesti bemutatót ér meg (VIII. 26.) s ezzel feledésbe vész. Igaz, hogy Tellerné, a ki bizo-

¹ Genée i. m. 272. l.

nyára Volumnia (resp. Veturia) alakításába helyezte becs-vágyát,¹ 1798 elején megvált a társulattól.

XVI. Öt esztendeig, 1797-től 1802-ig nem kerül színpadjainkon bemutatásra Shakespeare egy darabja sem. Az új századdal új korszak kezdődik a nálunk elterjedő Shakespeare-átdolgozások történetében. Ekkor kerül át hozzánk a bécsi külvárosi színpadokról az első Shakespeare-átdolgozás. Ezek az átdolgozók már nem egyszerűsítik Shakespeare darabjait, hanem fokozzák benne egyfelől a borzalmast, másfelől a szeszélyest és szertelent. Így alakít Hensler, a bécsi lipótvárosi színház költője, tündéries bohózatot a *The Tempest*ből, teljesen ennek az elterjedt bécsi műfajnak stílusában, melynek kifejlődésére különben Shakespeare nagy hatással volt. Különösen a látványost aknázza ki. A komoly cselekvény egészen mellékessé lesz, ezzel szemben Caliban, Stefano és Trinkulo mesés kalandjait a bécsi tündéries bohózat minden fölszerelésével vonultatja fel. A végén Calibant gonosz szellemek lángoló örvénybe hurczolják, míg egy felhőkön nyugvó templomban a szerelem oltárán trónoló Amor jelenik meg.² A budai bemutató-előadás színlapján levő hirdetés főképp a Müller Venczel szerzette zenével, a diszletekkel és ruhákkal, de még inkább a meglepő és szemet gyönyörködtető változásokkal kecsegteti a közönséget. A Shakespeare névre nem esik különös hangsúly.

¹ Egy az Országos Levéltár színházi aktái közt található 1797-iki kimutatás szerint szerepköre: «Noble Mütter- und Karakterrollen.»

² Egon v. Komorzynski: *Karl Friedrich Henster. Grillparzer-Jahrbuch*. XXIV. 141. l.

Ofen

Heute Montags den 5ten July 1802 wird im königl. städt. Theater mit
Abonnement Suspendu zum Erstenmal aufgeführt:

Der Sturm

Eine heroisch-komische Oper in zwey Aufzügen, nach Shakespear bearbeitet
von Hrn Karl Fried. Hensler. Die Musik ist vom Hrn Wenzel Müller,
Kapellmeister in Wien.

Personen:

Alonso, König von Sisi	Hr Zöllner
Ferdinand, dessen Sohn	Sibulka
Bruno, rechtmäßiger König von Benno- nien, Ein Zauberer	Hr Dirzka
Bianka, seine Tochter	Mad. Müllner
Antonio, Brunos Bruder, unrechtmäßi- ger Besitzer von Bennonien	Hr Fischer
Gonsalo, Alonsos Gefährte	Hr Ristler
Ariel, ein Geist	Mad. Mareschalchi
Trinkulo, des Königs Hofnarr	Hr Girzik
Kaliban, ein wilder, mißgeschaffner Sklave	Hr Bawrick
Stephano, Kellermeister	Hr Augenstein
Rosine, seine Schwester	Dlle Leutner
Der Schiffspatron	Hr Grabner
Der Steuermann	Hr Bortlik
Ein Geist	Hr Schmidt
Idealtische Mädchen	Dlle Antonek
	Dlle Klara Zöllner
	Dlle Siegmund
	Dlle Nirpel
	Dlle Flaschner
Genien	Dlle Reich
	Louise Jandl
	Magdalena Müllner
	Josephha Zöllner
Schäfer und Schäferinnen, Edelleute, und Knechte im Gefolge des Königs, Bootsleute. Geister.	

Die Handlung geht auf einer bezauberten Insel vor sich.

Die oben angezeigte Oper gehört unstreitig unter die besten Werke
des Herrn Kapellmeisters Müller. Sie wurde mit allgemeinen und ungetheil-

ten Beyfalle aufgenommen und in dem von Marinellischen Theater in Wien sechzehnmal nacheinander beym vollen Hause aufgeführt. Die Theaterdirektion hoffet auch hier mit diesem vortrefflichen Singspiele ihren Endzweck nicht zu verfehlen; Sie unterließ nichts was zur richtigen Darstellung erforderlich wäre. Die Dekorazionen, Kleider, sind ganz neu, und da in dieser Oper viele überraschende, und das Aug ergötzende Veränderungen vorgehen; so schmeichelt Sie sich zugleich, daß die hohen Theaterfreunde, die sich ihres Besuches würdigen, den Abend recht angenehm zubringen, und das Schauspielhaus mit völliger Zufriedenheit verlassen werden.

Die Kassa wird um 4 Uhr eröffnet. Der Anfang ist um 7 Uhr. Das Ende um 10 Uhr.

A magyar színpad ebben a lépésben is követi a magyarországi német színházakat. *The Tempest*nek első magyar fordítása a Hensler-féle szöveg alapján készült. Előadatására nézve nincs ugyan adatunk, de csakis a színpad számára készülhetett, hisz irodalmi értéke úgyszólván semmi.¹

XVII. Bécsi a két utolsónak bemutatott Shakespeare átdolgozás is. Mindkettő egy szerzőnek, Stegmayer Máténak, előbb a Burgtheater, majd a Theater an der Wien színészének műve. Shakespeare utolsónak bemutatott két drámájától azonban az elsőkhöz vezet egy fonál. A Shakespeare-átdolgozó, Stegmayer figyelmét a nagy brit költőre Seipp terelte, ki nálunk Shakespeare ismertetésének, mint láttuk, egyik kezdeményezője volt. Az ő társulatánál tanulta meg mindazt, a mi színi pályáján előbbrevitte.² Ezt a Stegmeyert nevezi meg a színlap annak a műnek szerzőjéül, melylyel Szentiványi Márkus és Gyürky Pál 1811 május 5-én bérleti idejüket *Schein und Wirklichkeit* cz. alatt megnyitják. Ez, mint alább kifejtjük, a *Vizkereszt* átdolgozása. Színlapja ez:

¹ Bayer i. m. I. 420. l.

² Wurzbach i. m. 37. köt. 327. l.

Festh.

Heute Sonntags den 5-ten May 1811 wird im königl. städtischen Theater zum Erstenmal aufgeführt:

Schein und Wirklichkeit

Ein neues Lustspiel in 4 Aufzügen, von Hrn Stegmayer k. k. Hofschauspieler, noch im Manuscript.

Personen:

Der Fürst ***	_____	Hr Razianer
Edmund, Graf von Lindenstein	} Zwillinge	Mad. Razianer
Charlotte, seine Schwester		
Gräfin Wellenburg	_____	Mad. Müllner
Baron Klingen, ihr Oheim	_____	Hr Zöllner
Graf Fittenbach	_____	Hr Bonkowsky
Baron Blondheim, Kammerrath des Fürsten	_____	Hr Pauly
Duellling, Schiffskapitain	_____	Hr Schienagel
Moser, Kaufmann	_____	Hr Gyner
Nummer, Kammerlackey des Fürsten	_____	Hr Scheibel
Pierre, Kammerdiener des Grafen Fittenbach	_____	Hr Wieting
Marie, Kammermädchen	} der Gräfin }	Mad. Latermann
Grundmann, Haushofmeister		
Grundmann, Haushofmeister	_____	Hr Grabner
Ein Comissär mit Wache	_____	Hr Düwaldt
Ein Matrose	_____	Hr Schmidts
Ein Officier	_____	Hr Segett
Mehrere Matrosen		

Der Anfang ist um 7 Uhr. Das Ende um 9 Uhr.

Valóság a szinlapnak az az adata, hogy a darab még kézirat. Nem is jelent meg nyomtatásban. Egy kéziratós példánya megvan Budapest székesfőváros Levéltárában, hova színházaink könyvtárával együtt került. A kézirat czimlapja azonban feltünteti azt, a mit a szinlap nem említ meg, hogy a darab Shakespeare nyomán készült.

Genée nem említi ezt az átdolgozást. Drezdában is szinrekerült 1812-ben, majd 1813-ban Teplitzben és 1812—1816-ban Lipszében is.¹ Már a szinlapból is kitűnik, hogy ez

¹ R. Gericke: *Shakespeare-Aufführungen in Leipzig und Dresden 1778—1817. Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. XII. 220. 1.*

a *Twelfth night* honosított átdolgozása. A mesét mindenképen egyszerűsíti. Hiányzik a bolond. Malvolio helyett egy komikus Grundmann nevű udvarmester szerepel, ki azonban inkább ügyetlen és buta komikus alak; megtréfálása a levéllel teljesen elmarad. A két korhelyből egész más jellegű alakok lesznek. Tóbiásból Baron Klingent alakít, a ki régimódi nemes és egyetlen jellemző sajátsága, hogy a középkori történetből vett anekdotákat kapesol minden mondatához. András itt Graf Fittenbach, egy Riccaut de la Merlinière-rel rokonalak, a külföldieskedők nagy családjából; minden második szava francia, örökké parfümjeit emlegeti. Vele van az elmaradhatatlan francia inas is. A fejedelem a XVIII. század drámáinak fejedelem-tipusa, ki népei boldogításának szenteli életét. Viola — itt Charlotte — éppen ezért szeret bele. Hirtelen fellobbanó szerelme viszi rá, hogy bátyja nevében a fejedelem szolgálatába lépjen; de mi több, azért akarja vetélytársnőjét a fejedelemnek megnyerni, mert az ő lelki nyugalmatól ezek boldogsága függ!! Bizalmasa, Moser, tudja kiletét és ő oldja meg leleplezésével a bonyodalmat. A gyűrűt Grundmann nem Charlottenak adja, hanem Edmundnak (Sebastiano), a ki erre jön a palotába. A XVIII. század szelleme hatja át s benne a vigjátékirás mesterségének akkori kellékei mind fellelhetők. A darab érdekessége, hogy a két ikertestvér nem találkozik az egész darabban és így egy színésznő adhatta és adta is a két szerepet. Így nálunk Katzianerné, Drezdában Schirmerné.¹ Ezzel Stegmayer egy bécsi hagyománynak vetette meg alapját. Deinhardstein átdolgozása is átvette több vonással együtt ezt a fogást is² Viola című átdolgozásában, mely később színpadjainkra s innen a magyar színpadra is átkerült; *Rettichné* játszotta az ikerpárt; ebben a szerepében nálunk is vendégszerepelt.

XVIII. A *The merry wives of Windsor* Stegmayer *Die Weiber in Wien* című átdolgozásában immár második alakban kerül színpadjainkra.³ Genée Stegmayernek ezt a darab-

¹ U. o.

² Genée i. m. 324. l.

³ Először Brömel: *Gideon von Tromberg* cz. átdolgozásában. L. fentebb.

ját sem ismeri. Nyomatásban szintén nem jelent meg. Egy kéziratos példánya 1831-ből ugyancsak a székesfővárosi Levéltárban van. Sokkal jobban ragaszkodik forrásához, mint Brömel a *Gideon von Trombergben*, bár, mint a színlapból kitünik, ez is Shakespeare-honosítás.

Pesth

Heute Mittwochs den 12-ten Juny 1811 wird im königl. städtischen Theater zum Erstenmal aufgeführt :

Die Weiber in Wien

ein neues Lustspiel in 4 Aufzügen nach Shafespear von Mathäus Stegmayer

Personen :

Bergmann, ein Kaufmann	— — — —	Hr Jandl
Klemmer, Seifensieder	— — — —	Hr Herdt
Sophie, Bergmanns } Christine, Klemmers }	Gattin, Schwestern	Mad. Kazianer Mad. Müllner
Therese, Klemmers Schwester	— — — —	Dlle Gyner d. ä.
Herr von Schönthal	— — — —	Hr Pauly
Thadeus Bundemann, quiescirender Defo- nomierath	— — — —	Hr Gyner
Lips Bügelfeld, Amtmanns-Sohn	— — — —	Hr Wilhelm
Wilhelm Schmidt, Buchhalter in einer Hand- lung	— — — —	Hr Kazianer
Thomas Greif, Gastwirth	— — — —	Hr Zöllner
Frau Wagner, Fourirs Wittve	— — — —	Mad. Jandl
Bieschen, Stubenmädchen bei Bergmann	— — — —	Mad. Zöllner
Heinrich, Schönthals Bedienter	— — — —	Hr Scheibel
Zwey Träger	— — — —	{ Hr Grabner Hr Düwaldt Hr Slufa
Masfen	— — — —	{ Hr Schmidts Hr Schmidt Hr Segett

Die Handlung spielt in Wien. Beginnt Vormittags, und endigt Abends.

Ez is teljesen kihagy egy csomó szereplőt; így elmarad Sir Hugh Evans, William Page, Bardolf, Pistol, Nym; Robin itt Heinrich, a többi szolga hiányzik. Fordnak Bergmann felel meg, Pagenek Klemmer, Anna Pagenek Therese, a ki azonban Klemmernek nem lánya, hanem testvére. Falstaff Herr von Schönthal és Doctor Cajus Thadeus Bundemann; nevetséges vetélytársa Lips Bügelfeld. Fenton itt Wilhelm Schmidt, Mistress Quickly Frau Wagner. Schönthal nagy pénzzavarában Bügelfeldtől kér kölcsönt, ki azt tanácsolja, hogy udvaroljon gazdag polgárasszonyoknak. Erre két szerelmes levelet küld Bergmannénak a Klemmernének; szolgálja mérgében, hogy nem kapott borraivalót, elárulja ezt a féltékeny férjnek. A tolakodó lovagot csak két leczkének vetik alá az asszonyok. Először ládával lopják ki, levelet mellékelvén hozzá, hogy ragályt terjesztő holmi van benne és vízbe kell vetni; de Schönthal még idejében kiugrik belőle és nevetség tárgya lesz bár, de nem éri nagyobb baj. A második leczkéztetés inkább a féltékeny férjnek szól. Bergmannénak éppen születésnapja van. Mivel a férj alaptalan gyanújával gyötörte, kibékítésül álarczosbált rendez. A nők levelet írnak Schönthalnak, megjelölvén jelmezüket és kéri, hogy szöktesse meg őket. [A levél a féltékeny férj kezébe kerül, ki sógorát is felbőszíti. Az elmés asszonyok azonban Lieschen szobalányt és Wagnernét öltöztették a megjelölt jelmezekbe. Therese két hivatlan kérőjét úgy tréfálja meg a jelmez-jelöléssel, hogy azok egymást szöktetik meg. Bergmannak használ a leczke és az ő szavai fejezik be a darabot. Rendezi Schönthal anyagi viszonyait és azt a tanácsot fűzi hozzá, hogy igyekezzék az állam hasznos polgárává lenni. Majd levonja a darab tanulságát: «O möchten nur alle Männer lernen: dass es gefährlich und schändlich sey — ein Weib durch falschen Argwohn zu kränken.» Így lesz Shakespeare kaczagtató tréfájából tanulságos darab.

A mi a bécsi localisatiót illeti, a *Windsori víg nőknek* ebben nagy multja van. Már 1771-ben jelent meg egy ilyen átdolgozása *Die lustigen Abentheuer an der Wienn* czimen. Stegmayer darabjában azonban nem sok a lokális elem. Ilyen pl. mikor Lips Bügelfeld a menyasszonya helyett inkább a

várost akarja nézni. «Ich freue mich die Grenadiere an der Burgwache und den Stephansturm wieder einmal in der Nähe zu sehen.» Az új színház megnyitása előtt még két előadást ért ez a darab, a mely utolsó a régi német színházban bemutatott Shakespeare-darabok közül.

Ezzel végigtekintettünk mind a 18 Shakespeare-darab pályafutásán, melyek színpadjainkon 1812-ig színrekerültek. Huszonhét esztendő alatt száznegyvenkilencz estéről tudjuk, hogy itt Shakespeare előadás töltötte be. Egy esztendőre átlag öt Shakespeare-előadás esik. Legnagyobb tetszésben Shakespeare nagy tragédiái részesültek; a legtöbb előadást *Macbeth* ért (50 előadást); utána következnek *Hamlet* húsz, *König Lear* tizennégy, *Gassner der Zweite* ugyanennyi, *Romeo und Julia* tizenkét és *Othello* tizenegy előadással. A vígjátékok közül csupán a *Gassner der Zweite* vált népszerűvé. Ez annál is inkább dicséri a közönség jó ízlését, mert az átdolgozásban éppen a tragédiák szenvedtek legkevesebbet. Igaz ugyan, hogy valamennyi darabot többé-kevésbé átdolgozott alakban látta a közönség, de mint láttuk, sokszor az eredetit még jobban megközelítő alakban, mint az egykorú német színpadok átlaga. A Shakespeare-honosítás terén úttörő munkát végeztek színpadjaink abban az időben, mikor a magyar színpad meg sem kezdte működését vagy a kezdet kezdetén volt. A magyar színpad 1812-ig Budán csak két, Pesten egy Shakespeare-darabot mutatott be s összesen csak hat van a magyar műsoron;¹ de mikor a Shakespeare-terjesztés munkáját megkezdi, már művelt talajra hullnak a magvak.

¹ Bayer i. m. II. 346. l.

Shakespeare drámáinak előadásai a budai és pesti német színpadokon 1783-tól 1812. február 12-ig.

	Első előadás kelte	1783.*	1786.	1787.**	1789.	1790.	1791.	1792.	1793.	1794.	1795.	1796.	1797.	1798.	1799.	1800.	1801.	1802.	1803.	1804.	1805.	1806.	1807.	1808.	1809.	1810.	1811.	1812.	Összesen
1. Hamlet	1776.	.	1	2	.	1	.	2	3	1	2	2	.	2	3	1	20
2. Imogen	1783. I. 14.	1	1
3. Ende gut alles gut	1783. I. 26.	1	1
4. Romeo und Julia	1783. II. 18	1	2	1	.	2	.	2	2	2	12
5. Othello	1783. X. 2.	2	1	1	2	2	.	1	.	.	2	11
6. Die Irrungen	1786. I. 26.	.	1	1
7. König Lear	1786. IV. 18.	.	1	.	.	2	.	.	.	2	.	1	.	2	2	.	.	1	1	2	.	14
8. Gassner der Zweite	1787. II. 3.	.	.	3	2	.	1	1	2	1	.	2	.	.	2	14
9. Der Kaufmann v. Venedig	1787. VII. 7.	.	.	1	1
10. Macbeth	1790. VIII. 25.	2	.	.	.	5	3	4	3	5	3	1	1	2	2	1	3	2	2	4	2	3	1	1	50
11. Julius Caesar	1791. IV. 29.	2	2
12. Die Quälgeister	1794. IV. 21.	2	.	.	1	3
13. Gideon von Tromberg	1795. II. 7.	2	2
14. Cajus Martius Coriolanus	1797. III. 27.	2	2
15. Gerechtigkeit und Rache	1797. VIII. 30.	3	3
16. Der Sturm	1802. VII. 5.	6	6
17. Schein und Wirklichkeit	1811. V. 5.	3	.	3
18. Die Weiber in Wien	1811. VI. 12.	3	.	3
Összesen		5	6	8	2	7	3	5	5	10	5	5	9	5	9	4	1	12	2	2	5	6	4	6	3	6	12	2	149

* 1783—1786. nines adatunk. — ** 1788-ból nines adatunk.

DÖBRENTAI MÁSODIK MACBETH-FORDÍTÁSA.

Irta FERENCZI ZOLTÁN.

A *Magyar Sh.-Tár* 1915. évi kötetében (VIII. 286—291. l.) kétségtelen adatokkal kimutattuk, hogy Kolozsvárt 1812 ápr. 11-én *Macbeth* első előadása a Döbrentei angolból készült próza-fordítása alapján történt. Adták-e még e fordítást, nyoma nincs,¹ de az is való, hogy a kolozsvári színészet történetének adatai több évről ezután annyira hiányosak, hogy egyéb előadások sora is határozatlan s így nincs kizárva, de bizonyítani nem tudjuk. Döbrentei maga mondja, hogy *Macbeth* e fordítását elégette s újra lefordította jambusokban. E fordítás történetéről Bayer adatai hiányosak és helyreigazításra szorulnak. (*Sh. drámái hazánkban*. I. 241—244., 248—253. l.) E verses fordítást először 1825 okt. 16—22-iki héten adták Pozsonyban az országgyűlés alatt, mint Bajza kétszer is írja Schedelnek (Toldy) 1825 okt. 27- és decz. 25-ikéről. Az előbbi helyen azt írja, hogy «a mult héten adták». Okt. 27-ike csütörtökre esett s így a «mult hét» okt. 16—22-ike valamelyik napját, még pedig keddet (18-ika) vagy pénteket (21-ike) jelentené, mert a magyar színészek hetenként kétszer, kedden és pénteken játszottak.² Azonban közelebről

¹ Döbrentei *Macbeth* fordítása 1830-iki kiadásának 234. lapján ezt írja, *Macbeth* jellemének színészi alkotásáról szólva: «Csak azt engedje (t. i. a színész) mondanom, hogy *Macbeth* nem gyáva félénk lévén, nem is pityereg, nem sopánkodik, a mint színjászóink a rosszabb német színjátszás után felette gyakor tesznek.» Ezt lehetne *Macbeth*-alakításokra is vonatkoztatni, de szerintünk a megjegyzés általános s nem különösen erre szól, a mit a «felette gyakor» is mutat, mert ha adták is *Macbethet*, sokszor semmi esetre sem.

² Mint az ú. n. rossz színházi napokat, a németek ezeket engedték át a pozsonyi színházban a magyar társaságnak.

tekintve meg a kérdést, Bajza «a mult héten» kifejezése csak látszólag határozott, valóságban nem igen hiteles. Ugyanis ha színészeink csak kedden és pénteken játszottak a színházban, ez az előadás nem történhetett sem 18-án, sem 21-én, mert Karolina Augusztá királyné és császárné apja, Miksa József (Maximilian Joseph) bajor király, okt. 13-án meghalt s ennek híre okt. 17-én d. e. érkezett meg Pozsonyba. Ezóta udvari gyász volt s a színházi előadások szüneteltek nov.-ig. Ha tehát az okt. 16—22-ike közti héten adták *Macbeth*-et, akkor ez csak 16-ikára (vas.) eshetett volna. Ezt a napot a német színház bizonyára nem adta át s nem 15-ikét, a szombat napot sem. Így *Macbeth* előadása csak okt. 14-ikére tehető s ez majdnem biztos adat és összeegyeztethető Bajza levelével is, ki azt is írja október 27-iki levelében, hogy *Macbeth* előtt «nehány nappal Szemere *Zrinyijét*» (Körner) adták, a mi szept. 20-ára esett, mint alább az előadások felsorolása alapján megállapítható. Így a «nehány nap» is közelebb esvén szeptember 20-ikához, az adat valószínűségét növeli.

Bayer, noha e verses fordítás ez októberi előadásának lehetőségét elismeri, mert hiszen a fordítás 1824-ben «már teljesen elkészült», mégis kétségének ad kifejezést a következőkben: «Bajza levelei szerint tehát Pozsonyban 1825-ben már a Döbrentei-féle fordítást (t. i. verses) adták volna.» (I. 243. l. V. ö. u. ott a 243—44. lapokat.) Továbbá: «A Döbrentei-fordítás első biztos előadása Pozsonyban október 2-dik felében. (A prózai szövegé volna?)» (II. 326. l.) Miért e kétség? Más, mint a verses fordítás, nem is lehetett, hiszen az elsőt rég elégette s a második pedig kétségtelenül készen volt. A *Felső Magyarországi Minerva* 1826. 583—94. lapjain megjelent az I. 5., 7.; II. 1., 2.; III. 2.; IV. 3.; V. 3. és a végső jelenet, melyek azt mutatják, hogy az egész készen állt s mutatja ezt a Nemzeti Muzeumban meglevő cenzori példány is (435. Oct. Hung.) kéziratban, melynek beadási napja 1825 decz. 28., mely teljesen ugyanazon részeket tartalmazza, mint melyek mutatványul a *Minervában* megjelentek, csak hogy Bayer hiányosan sorolja fel ezeket a megjelent részeket. Ezért mondja, hogy: «E kéziratban még a föntebbieken kívül meg-

van: V. felv. 3. jel. és utolsó jelenés.» (I. 244. l.) Mint látuk, a *Minervában* ezek is megjelentek. Ez a cenzori pl. is eldönti, hogy már 1825-ben a teljes fordítás kész volt. Eldönti Toldy is, kire Bayer tévesen hivatkozik. Toldy ugyanis Döbrentei életrajzában ezt mondja: «Az alatt D, az erdélyi színpad számára prózában lefordított Macbethet kezdte jambusokba átönteni, s azt Bécsben be is fejezte, hová 1823-ban költözködött». (*Magy. költők élete*. II. 119. l.) Érdekes, hogy Bayer ugyane helyre hivatkozik egy jegyzetben, de félreérti s ezt így magyarázza: «Toldy szerint az erdélyi színpad számára prózában lefordított Macbethet 1823-ban Bécsben fejezte be.» (*Sh. drámái hazánkban*. I. 243. l.) De látjuk, hogy Toldy éppen az ellenkezőjét mondja, t. i. hogy a verset fejezte be Bécsben. Végre eldönti maga Döbrentei is, ki már 1824-ben megírta *Shakespeare játékszíni munkájának magyar fordításához tartozó jegyzések* cz. értekezését, mint maga írja, noha ez csak 1828 júliusában jelent meg (*Felső M.-O. Minerva*. 1828. 1781—1800. l. V. ö. 1783. l.) s ebben *Macbeth*ről már mint kész fordításról számol be, példákat idéz s általában szól mindarról, a mint a nyelv és verselés tekintetében eljár.¹

Ennyi adat, a mennyit Bayer is, bár nem egész pontosan ismert, elég a kérdés felvilágosítására. De még érdekesebb a Bayer által nem ismert adat, melyet Döbrentei maga mond *Macbeth* 1830-iki kiadása 267. lapján: «Ha szabad volna é itt egy ohajtásomat kinyilatkoztatnom? — Szeretnék, mikor az alkalmatosság úgy hozná magával, *Macbeth* magyar előadásán valahol jelen lenni — csak, nem csűr formájú deszka theatrumban! — hogy láthatnám, szolgálhattam é, kívánságom szerint játékszíni művészségünknek? Midőn 1825-ben Novemberben, az országgyűlése alatt Pozsonyban a jeles *Kántorné*, kéziratom szerint KIRÁLYNÉNK s a Császárné jelenlétében, a mint hallám, nagyon dicséretesen mutatta

¹ Pl. így ír 1824-ben: «Ezen meggyőződésben jártam el fordításomban» (1790. l.). «Én ugyan kikerültem mindenütt *Macbeth*ben, a hol csak lehetett» (1793. l.). Az 1799—1800. lapokon elmondja, hogy miféle szórövidítéseket használt stb.

a Ladyt, már akkor lejövén (t. i. Pestre) nem lehettem jelen.»¹

Döbrentei, mint látjuk, itt csak arra emlékszik tévesen, hogy az előadás nem novemberben, hanem októberben történt. Tudjuk azt is, hogy kik voltak ott s kik játszták *Macbethet*. Ugyanis N. Apáthi Kiss Sámuel *Többféle tárgyú levelek cz. a. a Felső Magyarországi Minervában* (1829. I. 93—105. l.) 4 levelet adott ki s ezek elsejében (95—96. l.) ezt írja: «Tartózkodtak egy ideig az akkori országgyűlés kezdetén (t. i. 1825 négy utolsó havában) magyar színjátások is Pozsonyban, s dicséretet arattak ugyan, de jutalmat kéveset; pedig e nélkül amabból elélni, magában dicső dolog ugyan, de a becsültség mellett sem szeret az ember éhezni; ugyanazért a társaság elbucszott és elment onnét. Az *Árva és a Gyilkos*, a *Kérők*, a *Tudálékos* és *Zrinyi* nevű darabokat jelesen adták, mint a többit is. Zrinyiben a Szemere jambusai felségesen hangoztak *Czelesztin* úr ajkairól, kié *Juranius* rolléja volt. Az *Árva és a Gyilkos* című darabban az árva, néma fiú rolléját felül alig mulható ügyességgel játszotta *Vásárhelyi* úr. *Komlóssy*, *Magyar* és *Megyeri* urak, valamint *Kántorné*, *Ujfalusyné* és *Komlóssyné* asszonyok akármely játékszinre felléphetnek. Kántornénak különösen mindenkor ezernyi taps jutott.» A «levelező» nem említi ugyan *Macbeth* előadását, de valószínű, hogy *Macbethet* Horváth József és a Ladyról meg tudjuk, hogy Kántorné adta. Mindketten e szerepeket adták *Macbeth* 1822 decz. 19-iki előadásán is Sz.-Fehérvárt.

Ez a társaság, mely ekkor Pozsonyban játszott, főkép a miskolczi és székesfehérvári társaságból egyesült Pesten, hol szept. 1-én a *Dugonics Bátori Mária*ját adta elő. Innen ment az egyesült társulat előbb Fehérvárra s onnan a szept. 12-én megnyílt országgyűlésre Pozsonyba, ha lehet, versenyezni a német színészettel s a nemzet figyelmét felhívni

¹ V. ö. Weber Arthur: *Döbrentei Macbeth-fordításáról. M. Sh.-T. III. 146—9. l.* Weber idézi D.-nek ifj. b. Wesselényi M.-hoz írt nov. 10-iki levelét, melyben Sh.-fordításai kiadásáról szólva ezt írja: «*Macbethet* láttátok, miként van fordítva.» Ez is arra az okt.-i előadásra vonatkozik, mint Weber helyesen írja.

a magyar színészetre. Természetesen, vállalatukból hasznót is reméltek. A társaság főbb tagjai voltak: Balogh, Pergő Czelesztin, Farkas József, Horváth József, Keszi József, Komlossy Ferencz, Magyar János, Megyeri Károly, Székely József, Tóth István, Ujfalussy Sándor, Vásárhelyi Károly férfi tagok és Kántorné (Engelhardt Anna), Komlossyné (Czégényi Erzsébet), Simény Borbála, Székelyné (Ungár Anna), Székely Zsuzsánna, Ujfalussyné (Sáska Borbála) női tagok.¹ Fájdalom, a *Nemzeti Ujság* s a többi lapok tudósításai a pozsonyi előadásokról oly szórványosak s főleg október haváról, hogy *Macbeth* előadását nem említik; de említi Könyves Máté idézett *Zseb-könyvecskéje*. Mivel azonban tudjuk, hogy kedd és péntek napok voltak a színházban a magyar társaságnak átengedve, tehát *Macbethet* a fentebbiek szerint okt. 14-én kellett adniok. A két társaságot azonban a heti két előadás nem birta eltartani és főképp mivel a pozsonyi színház német bérlőjével a társaságnak szerződése csak egy hónapra szólott, tehát, mint Könyves Máté írja, «némely távolabb vidékekre való tagok a téli időnek bekövetkezése miatt, elrendeltetések helyére a kitöltött hónap után visszaiparkodtak.» Ennélfogva november elején a miskolcziak otthagya Pozsonyt, mintegy három hetet Komáromban töltöttek, aztán Budán tartottak két s Pesten egy előadást nov. 20—25-ike közt. Pozsonyban

¹ Könyves Máté: *Magyar Játékszíni Zseb-Könyvecske 1826 Esztendőre* (Pozsonyban, Smischek Kár.) a tagokat így sorolja fel: Abdya Sándor, Baranyi Péter, Borosnyai, Kárpenszky János, Komlossy Ferencz, Magyar János, Megyeri Károly, Posgai János, Tóth István, Vásárhelyi Károly, Ujfalussy Sándor, Fekete Mária, Horváthné (Hetey Eszter), Kántorné (Engelhardt Anna), Komlossyné (Czégényi Erzsébet), Könyvesné (Kis Juliánna), Raits Sónia, Ujfalussyné (Sáska Borbála) és 16 személyből álló zenekar Haner Makariás karmesterrel. E tagok közül a miskolczi tagok jó részben hiányzanak, bárha a cím szerint ezek voltak «az 1825 eszt. ország gyűlésre öszvegyűjtött színjátszó társaság» tagjai Horváth József aligazg. vezetése alatt. Ezeket a 9. l-on a következőkben sorolja fel: Pergő Czelesztin, Székely József, Farkas József, Balogh, Gál, Vitéz, Telepi; nők: Székelyné, Simén Borbála és Székely Zsuzsánna. Ez utóbbiak távoztak el egy hó mulva Pozsonyból, illetőleg nov. elején. Könyves és más adatok szerint is Pozsonyban első előadásukat szept. 16-án tartották.

így csak a székesfehérváriak maradtak az év végéig, hol hetenként ezután is kétszer játszottak.¹ Ennyit állapíthatunk meg egyelőre *Macbeth* pozsonyi előadásáról.

A fordítás menetére nézve van még ezeken kívül Kazinczy levelezésében is pár hely, melyek a fentieket megerősítik. Döbrentei Kazinczynak Pest, 1822 márcz. 3-án ezt írja: «Külföldi színjátékaim tovább folytatásának vége.² Más gondolatra jöttem hát, úgy mint hogy Shakespeare nevezetesebb színjátékait kiadjam. A mult héten azt találtam említeni Felső-Büki Nagy Benczének, hogy szerezzünk reá egybe egy aktzia-társaságot, hova p. 100. f. 30 ember kellene. Bencze magára vállalá s bizonyossá tett négy kötet kijöhetése felől.» (Lev. XVIII. 44. l.)

Bécs, deczember 13. 1822. ezt írja: «Számomra (Wes-selényi Miklós) négy Shakespearei képet hozott, *Macbeth*-

¹ V. ö. *Nemzeti Ujság*. 1825. II. 145—6., 225., 229., 249., 313., 329., 345. l. *Magyar Kurir*. 1825. II. 233., 365. l. *Pressburg. Zeitung*. 1825. 1078., *Posonienses Ephemerides*. 1825. 637. l. és Könyves Máté id. zsebkönyve. Előadott darabjaik Pozsonyban Könyves Máté s a fenti adatok szerint: *Egyiptomi ut* (szept. 16-án), *Zrinyi Miklós* (20-án), Szent-jóbi Szabó Lászlótól: *Mátyás király választása vagy A nép szeretete a jámbor fejedelmek jutalma* szept. 25. (a királyné koronázása napján szabad bemenettel), *Az árva és a gyilkos* (talán 27-én), *Korszikaiak Magyarországon* (talán 30-án, Könyves szerint okt. elején), okt. 4-én: *István és Gizela a magyarok első királya és királynéja*. (Könyves szerint! *István, Magyarok jól tevője*, Komlossytól) és *Háládatosság ünnepe*, okt. 12-én (okt. 11?) ugyanezt az udvar rendeletéből megisméltették, okt. 7-én *Octavia*, okt. 14-én *Macbeth*. (Ezen jelen volt az udvar is.) Októberben ettől fogva Maximilián József bajor király, Karolina Auguszta királyné és császárné apja, halála miatt több előadás nem volt. A bajor király megh. okt. 13-án, ennek híre Pozsonyba ért az udvarhoz okt. 17-én s 18-án volt a gyászmise. Novemberi előadások: *Tudálékos* (nov. 8), *Sappho* (nov. 11), *Testvérek ellenkezése* (nov. 15), *Stuart Mária* (nov. 18), *IV. Béla és A két feledékeny* (nov. 22), *Süket-néma és Átok áldás* (nov. 25), *Kérők* (nov. 29). Deczemberi előadások: *Frigyesi Elek* (decz. 2), *Bujdosó Ámor* (decz. 6), *Doctor Fauszt* (decz. 9), *Fejedelem titkos utazása* (decz. 13), *Zrinyi Miklós* (decz. 16), *Hív-ség győzedelme* (decz. 20).

² *Külföldi színjátékai*. Bécs. 1821—22. I—II. cz. fordításait érti. Az I-ben Müllner *Vétek súlya*, II-ban Molière *A fősvénye* van részletes irodalmi felszereléssel.

hez, Learhez, Othellohoz és Romeo s Juliához.» (XVIII. 210. l.)

Pest. Jul. 23d. 1824. ezt írja: «Fordításbeli theoriádról magad azt írod, hogy az engemet meggyőzni nem fog. Úgy van, nem győz meg tisztelt Barátom. De mit írjak hosszasan argumentumaimról? Tégedet is azok eltéríteni utadról nem fognak. Csak megérintsem é hát, hogy a Morghenek, Müllerek és Longhik autoritásai nem e tárgyra valók, hogy principiumod állandósága felől egy helyen magad is gyanura rebbensz? Én ellened vagyok, — okaimat Shakespeare három játékszíni darabjához írt értekezésemben eléadom, mely nem sokára a Tudományos Gyűjteményben jelenik meg, mivel fordításomhoz még pénz kell.» (T. i. hogy nem tudja kiadni. XIX. 162. l.)

Mindezekből következik, hogy Bayer előadása e fordításról téves. Téves tehát *Macbeth budai előadása 1834-ben cz.* cikkében (*M. Sh.-Tár.* I. 142—144. l.) mondott az az állítása is, hogy «az első Sh.-előadás, melyen a magyar színészet angol eredetiből fordított szöveget használt, 1834 jun. 17-én Budán volt, a mai ú. n. Várszínházban.» Az igazság ez: Döbrentei első, prózai Macbeth-fordítását megsemmisítette, a verses fordítással 1823-ban elkészült s ezt 1825 október 14-én (majdnem biztosan e napon) Pozsonyban előadták. Előbb maga is Pozsonyban volt s ő maga adta át kéziratát, de az előadáson nem volt jelen. E fordításból részleteket adott be a cenzorhoz Kassára 1825 decz. 10-ikén, a ki (t. i. Mészáros János) 1826 jan. 3-án engedélyezte s e részek teljesen megjelentek a *Felső Magyarországi Minerva* 1826 februári füzetében *Példák Sh. színjátékai fordításából cz. a.* (583—594. l.) két-hasábosan szedve. Pontosan a következő részeket adja: I. 5. szín (Macbeth levele és az utolsó 2 $\frac{1}{2}$ sor nélkül). I. 7. szín. 1—47. sorig. II. 1. szín. (31. sortól végig). II. 2. szín. (az 54. sorig). III. 2. szín. (5. sortól végig). IV. 4. szín. (Helyesen: 3. szín. Angliában. Az összes 241. sor.) V. 3. szín. (1—46. sorig.) V. 5. szín. (1—38. sorig.) Utolsó jelenés. (7. szín: 89—104. sora. A darab végén Malcolm beszéde.) Ezek az egész művet felölelő részek tehát azt mutatják, hogy a pozsonyi előadás sikere felbátorította e részek közlésére.

Noha tehát a fordítás 1823-ban már kész volt, 1825 októberében előadták s 1826-ban ily bő részletek jelentek meg belőle, Döbrentei mégis csak 1830-ban adta ki. Mi volt e késés oka? A legfőbb mindenestre az, a mit maga mond: «Egyszerre e négy darabot: Macbeth, Lear, Hamlet s a Windsori Vig-Asszonyok: akarnám kiadni. Mikor? új környül-állásoktól függ.»¹ E tervről utóbb lemondott. Bizonyosan belejátszott az is, hogy pár értekezéssel akarta fölszerelni s ezek nem készülhettek el; de belejátszott az is, hogy lehető tökéletest akart adni. Ezért fordítását folyton javította. Ezt mutatja az is, hogy a *Minervában* közlött részek s a végső szöveg közt több lényeges eltérés van, melyek nagyon tanulságosak s kétségtelen bizonyítékai nagy gondosságának és e fordítással való állandó foglalkozásának. Végre megjelent 1830-ban ily cz. a. Első czimlap: *Shakespeare Remekai*. Első kötet. Második czimlap: *Macbeth*. Szomorú játék öt felvonásban. Angolból, mai előadhatáshoz alkalmaztatva. Pesten, 1830. Wigand Ottó árúja. 12r. 332, 2 l. A kötet tartalma a következő: Ajánlás. 2. l. I. Előbeszéd. 7—22. l. II. Macbeth szomorú játék. 23—182. l. III. Macbeth egyéb helyei, az egész mutatása végett. 183—202. l. IV. Duncan Skótziai király és Macbeth fővezér mesés históriája, Holingshed krónikájából. 203—222. l. V. Mire ügyelne az olvasó és színjászó Macbeth és a Lady karaktere körül? 223—268. l. VI. Angol színjászók. I. Quin. II. Garrick. 268—332. l. Mint fordító, a czimlapon nem nevezi meg magát, csak az ajánlati lapon így: «Sárvári Felső Vidéki gróf Széchenyi Istvánnak barátság 's tisztelet jelül Döbrentei Gábor.»

Látjuk tehát a felsoroltakból a következőket: Döbrentei fordítását egész kritikai készlettel szerelte fel s így ő volt az első, a ki Holingshed krónikájából is a megfelelő részt lefordította s az első, a ki nálunk e krónikát ismertette. Ő volt az első, ki jambusban eredetiből fordított Sh.-művet, még pedig minden kihagyás nélkül, bárha nem a főszövegben, de teljes a

¹ F. M. O. M. 1824. 1781. l. Tehát e négyet egyszerre akarta adni, holott most még csak *Macbeth* volt kész 1824-ben, a mint legelőbb ma tudjuk. A többiből nagyon kevés lehetett meg.

pótlékokkal együtt. Ő adott nálunk először Sh.-jellemekről fejtegetést s ő látott el először Sh.-fordítást lap-alján közölt jegyzetekkel. Azt lehet mondani, hogy ezekhez a korabeli német fordításokat (Schlegel, Bürger, Schiller) s a Macbeth-ről szóló jelesebb irodalmat felhasználta, melyhez akkor csak Bécsben juthatott. Így lefordítja Johnson (1745) Macbethről szóló értekezésének a boszorkányokról szóló részét (10—17. l.), kiegészíti saját adataival hazánkból s Németországból. Ismeri Holingshed és Harrison *Chronicles of Great Britain, Scotland and Ireland* művének 1577-iki kiadását s ebből lefordítja a darabra vonatkozó részt. Lapjegyzeteiben Steevens, Johnson, Hanmer, Warburton, Pope, Stowe, Malone, Upton, Tollet, Holingshed, Grey adatait és jegyzeteit használja fel a sajátjain kívül. Ismeri Buchanant, Farmer értekezését, Whateleyt, Westall-Parker Shakespeare-illusztrációit s kivált Garrick életét szintén feltűnő sok mű és adat ismerete alapján írta meg. Lehetetlen e körültekintést és tudás széles körét másképen, mint a legnagyobb elismeréssel említeni. Tudjuk továbbá, hogy, mint a címlap is mutatja, Sh. más műveit is le akarta fordítani. Egyelőre négy kötet kiadását tervezte, mint maga írja, t. i. adni akarta még Leart, Hamletet s A windsori vig asszonyokat; ¹ de bizonyára a szigorú bírálatok, melyek Macbeth miatt érték, tervét abban hagyták. Hamletből csak pár sort idéz alkalmilag: «Lenni vagy nem lenni, ez a kérdés» (313. l.), «Oh ha bár ezen kemény hús szétolvadna» (311. l.). *Lear*ből ekkor már mindenesetre nagyobb rész volt készen, ha nem is az egész. Bizonyítja ezt Széchenyinek Konstantinápolyból 1830 aug. 13-iki levele Döbrenteihez, melyben kér a maga számára a *Hitel, Lovakról* német fordításaiából s a Dessewffy *A hitel taglalatából* egy-egy példányt és hozzáteszi: «Küldjön ezekből, a mit küldhet. Leart minden esetre.» Tehát Döbrentei jelezte, hogy *Lear* kész s talán hogy nem sokára meg is jelenik. Döbrentei e levele ma még ismeretlen. (Sz. *Levelei*. I. 170. l.) Téves tehát Bayernek ez a megjegyzése is: «Döbrentei *Lear*-fordítása... sohasem készült el.» (*Sh. drámái hazánkban*. I. 278. l.)²

¹ *Felső Magyarországi Minerva*. 1828 jul. 1781. l. — ² V. ö. 126. l.

A fordításra nézve, miután Döbrentei megjegyzi általában, hogy Sh. több helyt fölösleges részekkel rakja meg műveit, így folytatja: «Macbethben is a boszorkányokat talán szeretnők már most épen nem látni, Sh. itt is és másutt is sokat össze hány-vét némely helyein, s arra a kérdésre, *így kell-é hát?* azt feleljük: *nem*, de mivel ő a maga teljes valóságában még ismeretlen nyelvünkön, a játék folytatában némely apróbb kihagyásoknál egyebeket nem engedtem meg magamnak, melyeket vagy az illendőség parancsolt, vagy a darabban úgy is feleslegesek voltak. Ezeket is e játék végén kinyomatva látja az olvasó, hogy Sh.-t magát s belőle akkori idejét ki ismerhesse, s még az össze-vetett egybe nem illőségei között is kénytelen leszen ezt a rendkívül való embert bámulni. A boszorkányok jelenései s mondokáji közül csak a főcselekedettel együvé szöttek hagyattak a játékban» stb. (8—9. 1.)

E kihagyások értelme főképen az, hogy Döbrentei a szöveget úgy akarta adni, a mint a színészek legjobban előadhatják, úgy az akkori ízlés, mint a színészek száma szempontjából. «A mostani okosabb időknek pedig én úgy felelhetek meg, — mondja a 18. lapon — ha oly móddal adom e munkát magyar játékszínre, mint a hogy említettem.» Azaz kivált a boszorkányjelenetek megrövidítésével. Pótlólag adta tehát a következő részeket: I. 3. szín 1—29. sorát, azaz a boszorkányjelenet elejét. II. 3. szín 22—41. sorát, t. i. a Macduff, Lenox és kapus közti jelenetet, mint mondja, a kapus tréfája «igen csintalan és csinatlan». III. 5. szín 1—33. sorát, azaz az egész boszorkányjelenetet. IV. 1. szín 1—43. sorát és csak az énekkel kezdi: «Black spirits . . .» U. itt kihagyja a boszorkány 64—67. sorát is. IV. 2. színében Rosse-t elhagyja és a Lady Macduff-fel való beszélgetését Menteth-re ruházza (1—30. sor). A Lady és fia közti jelenetet kihagyja az első (30-ik) félsoron kívül: «sirrah, your fadher's dead», végig, a 64-ik sorig, mert az anya és fia közötti beszélgetést természetellenesnek tartja. A IV. 3. színe nagy jelenetéből Angliában kihagyja a doktor jelenetét, 140—159. sort, mint feleslegest s ugyanitt Rosse helyett Menteth-t szerepelteti. Kihagyja továbbá a két királyfiú közül Donalbaint s a II. 3. színében szavait Malcolm szájába adja, mert csak e

kis szerepe lévén, szerinte felesleges személy s ezzel is egy színészszzel kevesebb kell. Ezért hagyta el Rosse-t is, e mellett magyarban neve szerinte furcsán hangzó. A személyekből e hárman kívül (Donalbain, Rosse, Skót doktor), kihagyja még a Lady Macbeth komornáit s helyettük csak egy marad: Lady Macbeth komornája. «Murderers, Attendants, and Messengers» helyett csak: «Három gyilkos. Egy követ» marad meg. Pár kisebb változtatás még csak a szavakban van.

Ha már most e kihagyásokat összevetjük azokkal, melyeket az 1812-iki előadás alapján az akkori prózafordítás kihagyásairól mutattunk ki (*Magy. Sh.-Tár.* 1915. 291. l.), akkor azt találjuk, hogy ezek lényegökben megegyezők s így már csak ez is meggyőz, hogy a két színpadra alkalmazás egy kéz munkája. A különbségek a következők: 1812-ben Donalbain, Rosse szerepelnek s Menteth van elhagyva. E kettő 1830-ban elhagyva s utóbbi helyett Menteth téve. Az 1812-ikiben Cathness, kapus, Lady Macduff egészen kihagyva, Hekate megtartva, Egy követ elhagyva. Az 1830-ikiban a személyek közül: Egy öreg ember, csak a személyek közül van kihagyva, a szövegben megvan (87—91. l.).¹

Világos továbbá, hogy 1824-ben megirt, de a *Felső Magyarországi Minervában* csak 1828-ban (1781—1900. l.) kiadott értekezését (*Sh. játékszíni munkáinak magyar fordításához tartozó jegyzések*) eredetileg fordításaihoz magyarázatul szánta; azonban előbb megjelenvén, a kötetből kihagyta. Egyébként eredetileg is előbb akarta kiadni, mint láttuk. Ebben a fordításról szóló, különben helyes elvei, teljesen azonosak azokkal, melyeket elmond Kazinczynak adott válaszában az *Élet és Literatura* (1827) II. k.-ében, melyre értekezésében hivatkozik is s pár sor jóformán a szókban is ugyanaz. (V. ö. *É. és L.* 1827. 381. és *Minerva.* 1828. 1785. l.) Ebből az értekezésből kiviláglik, hogy Döbrentei a fordításban tősgyökeres magyarosságra törekedett s így

¹ Ezek s a *M. Sh.-T.*-ban (VIII. 286—291. l.) már elmondottak teljesen kétségtelenné teszik azt, miben Weber Arthur czikke (*M. Sh.-T.* III. 147—149. l.) még mindig kétséget fejez ki, hogy t. i. kész volt-e *Macbeth*nek prózafordítása Döbrenteitől 1812-ben s valóban ezt adták-e 1812 ápr. 11-én?

lényegében cikke Kazinczy iránya ellen szól, noha tiltakozik minden személyi vonatkozás ellen s Kazinczyt természetesen sehol sem említi. Ezt a Kazinczyra való vonatkozást különben Toldy is mondja, de az *Élet és Literaturában* megjelent válasza is teljesen eldönti s eldönti Kazinczyval folytatott levelezése is, melyekben erről több helyt szól. Nagy kár, hogy ez az értekezése s Macbeth-hez írt fejtegetései már azon a feszes, erőltetett s gyakran homályos nyelven vannak írva, mely Döbrentei irataiban kivált 1820 tája óta elhatalmasodott s tetőpontját éri el utóbb a magyar nyelvemlékekhez írt bevezetéseiben és jegyzeteiben. De ez nem változtat azon, hogy elvei helyesek, helyesebbek, mint gyakorlata s a mit a magyar jambusokról is mond, többnyire helyes. Ellenben a szók használatára vonatkozó nézetei már kevésbé s éppen nem mind fogadhatók el.

Döbrentei fordítása 1830 jun. 17-ikére jelent meg. Ezt megelőzőleg Wigand Ottó márcz. 31-én a következő hirdetést adta ki: «*Hiradás Shakespeare remekei felől.* Tisztelettel jelentem a Ns. Közönségnek, hogy közelebbről Shakespeare néhány jelesb játékszini műveit szándékozom évenként közre bocsátani. Fordítója azoknak és az egész kiadás elrendelője illy cím alatt: *Shakespeare Remekai*, Budai Kerületbeli Másod Tartomány-Biztos és több Ns. Vármegyék Tábla Birája, Tek. Döbrentei Gábor Úr. Néhány nap mulva megyen sajtó alá először: *Macbeth* Szomorú játék öt felvonásban, az eredetiből fordítva ötös jambusban, s valamint az említett Irónak általam 1821 és 1822-ben kiadott Külföldi *Színjátékai* két kötetében a *Vétek sulya* és a *Fősvény* mellett a német s francia játékszini literatura s haladás ismertetése van, úgy lesznek *Macbeth* kötetéhez még ezen cikkelyek kapcsolva: 1. Mire kell a Színjátészónak *Macbeth* és a *Lady* előadása körül ügyelni? 2. Duncan Skótziai király és *Macbeth* fővezér históriája, Holingshed krónikájából, melly szerint Sh. ezen nagy szomorú játékát írta. 3. Quin, Garrick, Foste s Weszton angol Színjátészók. — Az egész kötet mintegy 12 ívnyi lesz 12-ted rétbén, csinosan békötve, színes papirosban. Junius közepéig 1830-ban megjelenik, s előfizetési ára addig 1 ft. peng. pénzben, azután boltbeli ára 1 ft. 30 kr. p. p.

leszen. A többi kötetekben állani fog: Lear, Hamlet, Romeo és Julia, Othello s a Windsori vig Asszonyok; Sh. élete s minden munkájiról Johnson, Steevens, Hugh Blair, Algarotti, Chateaubriand, Schlegel, Lord Byron s a fordító ítélete: a Garrick által éltéztett híres jubileum Stratfordban, az angol játékszín történetei s többféle ide tartozók. A második kötet megjelenését annak idejében megint előre hurré teszem, addig is pedig a mint kitetszik az első kötet külön is használható. Öt Ns. Vármegye, túl a Dunán mindenkorra tévén állandóvá egy Magyar Színjászó Társaságot, és — midőn Kassa Városában a legszebb buzgóság hozza díszre egy mást, Erdély Rendjei pedig Kolosváratt külön emeltek épületet, bátorkodom a nemesen haladó Nemzetnek, a Brittus nagy észláng magyarul szóllandó munkájának is pártfogását ajánlani, ki szokott könyvárusi utunkon a Magyar Literatura akármelley ágazatja bővítésén kész örömetst iparkodom. Pesten Martius 31-dikén 1830. Wigand Otto Pesti Könyváros.»¹

Hirdetve van a mű, hogy «éppen most jelentek meg *Sh. Remekei,*» az 51. és 52. sz. mellett, jún. 26. és 30-án; de az első ismertetés róla már jún. 17-én olvasható a *Gemeinnützige Blätter* 1830 jún. 17-iki (48.) számában. Tehát ekkorra már megjelent. A *Hazai és Külf. Tudósítások* a 408. l.-on hozzát teszi: «A színjászó világ régen isméri a halhatatlan Angol Költőt, kinek remekeivel most T. D. Úr a Nemzetet megajándékozni szándékozik; kihatottak az ő magas lelkének művei egész Európára, noha csak Angliának — és egyedül Angliának voltak termelve. Az eredeti nagy Költő szoros helybeli ragaszkodásain, és különöségein úgy tudott a fordító segíteni, hogy azokba magyar lelket öntött. Hazánk literatúrájában az ő munkássága, ügyessége, és művei sokkal isméretesebbek, hogy sem ajánlásra volna szükségök; egyébaránt mi bírói pálczát nem is szoktunk ezen leveleink mezején hordozni. — Az előadás kötött beszédben, és szükséges jegyzéssel van világosítva.» A többi a kötet tartalmát sorolja fel.

¹ *Hazai és Külf. Tudósítások.* 1830. I. Hirdetések. Nro. 27. Ismételve Nro. 28, Nro. 30. E hirdetés kb. egyidőben jelent meg a *Convers. Lexikon*éval.

Bővebben szól még róla az *Ofner und Pesther Zeitung* főntebb említett melléklapja, a *Gemeinnützige Blätter* 48. száma (1830. jún. 17.), mely fordításban adva így szól: «Mindazt, a mit Döbrentei a tudomány vagy művészet tisztelőtére ír (s ez sok) a haza javára és dicsőségére is írja; és csak nehézhez nyul, t. i. mindent megbír. — Shaksp., kit mindenütt óriásnak tartanak a drámai művészetben, s mint az ember mélyre ható ismerője, bizonyos, hogy ennek egyik legderekabb megalkotója, még mindig, t. i. jóval több, mint három század óta, korának minden sajtóságaival az angolnak kedvence s kedveltsége másutt is inkább növekszik, mint apad. Nehéz azonban őt fordítani, mert a sok erő, finomság és durvaság szóban és mondásokban sajtóságos módon oly szorosan simulnak gondolataihoz, hogy el nem választhatók ezek megrottása nélkül; sőt gyakran helyettesítik is őket s gyakran egész helyzetek hatása rajtok fordul meg. — Döbrentei úr, ki már sok fényes jelét adta Britannia nyelvével és szellemével való ismeretének, ezeket a jelen esetben egész erejükben és összes segédeszközeikkel adja, s a magasabb drámai művészet hazai barátai ezért köszönettel fognak adózni. A bíráló nem e lapok feladata. Csak megjegyezzük, hogy a fordító az alakban az eredetihez hű, de a felfogást inkább magyar, mint angol talajból vette. Felfogásunk szerint ezzel megkönnyítette munkáját; de a brit ezzel érthetőbb lett.» Ezután felsorolja a mű tartalmát s hozzáteszi: «A 2-ik kötet *Lear*-t fogja adni. Kivánjuk e vállalatnak a legjobb fogadtatást és támogatást. Izlés a művészet világában ugyanaz, mint udvariasság a társaságos életben, s a mi a szerénység az erkölcsiben; nélkülök az ember állati életet élne s ezekkel akarjuk szembeállítani mi ismertetéseinket.» Ez a hely is mutatja, hogy *Lear*-ből már soknak kellett készen lenni, ha nem is az egésznek (V. ö. 120. 1.).

Széchenyi a fordítást konstantinápolyi útjára magával vitte. Budapestről jún. 24-én indult el. Elolvasta, mialatt *Desdemona* hajóján a Dunán lefelé ment és («Orsova közelében *Desdemona* gályán, 1830. jul. 2.») ezt írta neki: «*Mackbethet* elolvastam. Kevés megjegyzéseim vannak, de azok se fontosak. Az eredeti kezemnél nem lévén — nem ítéltetek,

mennyire hív a fordítás, — de hogy az egész rám szintoly benyomást tett, mint mikor Schlegelét, s később az angol íróét olvastam, azt bátran állíthatom. — Csak dolgozzon ön fáradhatatlan nyelvünk bővítésén, literaturánk felemelésén, megvirad a szebb reggel valaha honunkra nézve.» (*Levelei*, I. 167. l.)

Ennyi körülbelől, a mit az egykoruak dicsérőt mondtak e fordításról. A megjelenésről még pár érdekes adatot mondhatunk. Ugyanis ekkor már folyt a *Conversationslexicon* per, mely tulajdonképen Fenyéry Gyulának (Stettner v. Zádor György írói neve) —r —y jel alatt tett *Kérdés*-ével indult meg (*Tud. Gyűjt.* 1830. I. 128. l.), melyet ő Wigandnak 1830. jan. 1-én kelt hirdetésére írt, melyben a «*Tudományok és mesterségek közönséges Tára*» kiadását jelentette. Erre állítólag Döbrentei írt választ febr. 24-én, de Wigand Ottó és Cserneczky József neve alatt; a válasz irálya azonban elárulta őt. Ekkor Fenyéry Gyula márcz. 24-diki kelettel *Egy szó Döbrenteiről Γνωστὸν σεαυτὸν.*¹ cz. a. egy 8 levélre terjedő röpiratot írt ellene, melyben régebbi szindarab-fordításait és nyelvezetét részletesen bírálva, azt mondja, hogy nem tudja sem azokat a nyelveket, melyekből fordít (német, francia), sem magyarul nem tud. Ezzel kb. egyidőben jelent meg Bajza röpirata *Figyelmeztetés Pesti könyváros Wigand Otto Tudományi s mesterségi közönséges Tárára* cz. a. (4 levél) a Wigand febr. 6-iki jelentésére és mutatványára, továbbá ugyancsak Bajza *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversation-Lexicon ügyében* cz., ápr. 16-án kelt röpirata, (20. l.), mely máj. közepén jelent meg. Mellözve most egyebet, mert hiszen ezt az irodalmi pört már sokszor és részletesen megírták s legújabbban Szücsi József *Bajza életé*-ben;² az adatok elég világosan mutatják, hogy Döbrentei éppen ezzel az irodalmi vitával kapcsolatban adta ki *Macbeth*-fordítását, melyet tehát egyzsersmind mint elleneinek adott választ is lehet tekinteni. De van erre adat is. Ugyanis Kazinczy Ujhelyről (Sátoralja-

¹ Megjelent 1830. máj. 11-re. L. Zádor György. lev. Kazinczy F.-czel 143. l. és Kaz. Lev. XXI. 291. l.

² Sok és érdekes adat olvasható róla Kazinczy *Levelezése*. XXI. k.

ujhely) 1830. ápr. 16-án ezt írja Zádor Györgynek: «Látom a Döbrentei első feleletéből, hogy ő ezt kiáltozza: *Győzőnöm kell vagy elveszek*. Veszélyben látván magát nem eléglé meg, hogy Wigand által elbeszélteté, melyly nagy ő, úgy is mint stylist, úgy is mint pædagógus; hanem előáll a Sh. darabjainak annunciatiójával is. Ő tehát a küzdés helyét el nem hagyja, mit fogtok ti csinálni? mit *kell* néktek csinálnotok? ezt kérdjétek nyugodt elmével.» (*Lev. XXI. 278. l.*)¹

Úgy látszik továbbá, hogy Bajzáék azt remélték, hogy a történetek után Döbrentei, a bírálatoktól félve, *Macbeth*-et nem fogja kiadni. Erről Zádor írt Kazinczynak; de e levél ma még ismeretlen. Erre Kazinczy 1830. ápr. 18-án (Széphalom) ezt írta Zádornak és Bajzának: «De kérdjük tehát, mi lesz a ti peretekből. Nem ismeri az Döbrenteit, a ki azt remélheti, hogy ő abba hagyja, a mit kezdé, minekutána ingerelve van. Kész feláldozni pénzét is, a mit pedig nagyon szeret, de a melyet sokféle utakon tudá csinálni s még most is csinál, mert ha most bukik, oda van. Ne is álmodjátok tehát, hogy az első kötet meg ne jelenjen. Mi lesz tovább, azt előre nem tudhatni.» (*Lev. XXI. 283. l.*)²

Felesleges mondani, hogy Kazinczy, mint csak e pár hely is mutatja, egészen Bajzáék pártján állt s maga számos adatot nyújtott Döbrentei jellemzéséhez, melyeket azonban, mint magántermészetűeket, Bajzáék nem használhattak fel. Döbrentei *Macbeth*jéről beható bírálatot a kortársaktól nem ismerünk. Kazinczy ennyit ír róla ifj. b. Wesselényi Miklós-nak 1831. márcz. 11—12-ről: «S mi az a Döbrentei foscususa. *Oláhczifraságu beszéd értelem és dolog nélkül*. Illyen a *Macbeth*je, illyen a *Yorick* és *Eliza* Levelleinek fordítása.» (*Lev. XXI. 484. l.*)

Igy áll előttünk ma e fordítás, mely, ne feledjük, a Vörösmarty előtti nyelven készült s egészben oly ember műve, ki maga valójában költő nem volt; de mindent, szószerint mindent megtett, a mi hatalmában állott s rendkívüli kár, hogy munkáját nem folytatta. Lelkiismeretes, gondos munkájáról

¹ V. ö. Zádor György *Levelezése Kazinczy F.-czel.* 137—8 l.

² V. ö. u. o. 140. l.

mindenki meggyőződhetik, ki az eredetivel összeveti. A Schlegel-félével, melybe Tieck Dorothea fordította, nem vetekekedhetik, nem is oly költők működése után készült, mint Goethe és Schiller, kik több másokkal megalkották az új költői német nyelvet. Mindenesetre nálunk az első angolból készült Sh.-fordítás versben, még pedig gondos versekben, mely a mellett széleskörű irodalmi és kritikai tanulmányok alapján készült. Nem igen lehetett tehát valami igazságtalanabb dolog, mint egyéb okokból való harag miatt az a teljesen igazságtalan kritika, melylyel Bajza és ellenfelei a fordításért megtámadták és Döbrentei további működését e téren lehetetlenné tették. Vagy igaza van-e Bajzának, midőn azt mondja, még mielőtt a Macbeth megjelent volna, tehát ápr. 16-án kelt és máj. közepén már megjelent röpiratában (*Válasz* stb. 8. l.): «Shakspearról ne álmodozzék Kegyed, Döbrentei Úr. Én angolul nem értek, de ha értenék is, nem vállalnék ily feladást. Mert hogy Shakspeare-t még most csak tűrhetőleg is adhassuk magyarárról, nem hiszem. Bizonyítják ezt Machbethnek (így!) azon scéna-jai is, mellyeket az Úr a F. M. O. Minervában mutatványúl közlött, s mellyekről én, ki Shakspeare szellemét a Schlegel és Tieck — hiv-e, nem-e, nem tudom: de erővel és genialitással teljes — fordításaikból ismerem, azt mondhatom, hogy nem egyebek szerencsétlen erőködésnél.» Ha így gondolkoztak volna mások is, Sh. fordításunk nem lehetett volna Vörösmartyig s most nem igen beszélhetnénk a Sh. honosítás első száz, illetőleg 130 évéről. Vagy igaza van-e, midőn Döbrenteiről azt mondja: «hogy semmit sem tud?» (*Kritikai Lapok*. I. 183. l.) vagy hogy nyelvismereteivel «*Sh. Macbethjét* elbitangolta?» (U. o. 184. l. Ily cz. a. először: *Toldalék*. Észrevételek a *Conversations-lexiconi* pörhöz gr. Dessewffy József ellen. 10. l.) Ehhez egészen méltók a Lovász Imre megjegyzései *A magyar nyelvújításról, és annak némelly nevezetesebb hibáiról* cz. értekezésében, (*Tudományos Gyűjt.* 1834. X. 28—29. l. Idézve jó része Bayernél I. 252. l.) ki különben «*orvos-doctor*» volt.¹

¹ NB. az általa dagályosnak idézett 5 sorban egyetlen szó («ki-löktetése») ellen emelhető kifogás. Mért «értelem nélkül» való a többi, ő sem tudná megmondani. Ez egyen pedig könnyű segíteni.

Döbrentei nem is kapott elismerést előbb, csak Greguss Ágosttól, ki *Shakspere magyar fordítói* értekezésében 1879-ben (*Egyet. Phil. Közl.* 299. l.) így ír róla: «Érdemes munka, nemcsak a fordítás gondos, az eredeti formájához ragaszkodó, nem ritkán erélyes és kifejező voltánál fogva, hanem azért is, mert minden szükséges tudnivalóval, egyben-másban az elégen túl is, föl van szerelve.» (L. u. ezt. Greguss: *Sh. pályája.* 372—73. l. s az egész cikket u. o. 368—77. l.) Ezt teljes mértékben mi is aláírjuk; mert ez igaz.¹

Vegyünk csak egy helyet, Macbeth monológiát. (II. 1. szín vége.) Ez Shakespearenél 32 sor, Szásznál 33 és Döbrenteinél 35^{1/2} sor, mert egy helyet körülírva fejezett ki; Tieck Dorothea pedig, kit D. főkép követett, 35 sorban adja.

Tör ez, a mit látok itt?

Felém nyelével. Jer markom közé! —
 Nem vagy kezemben s mégis sejtelek!
 S nem fog fel úgy az érzés, síri kép!
 Mint a szemek. S tán lélek töre vagy csak?
 S hagymázos agyból reppent fattyazat.
 Megfoghatólag látlak mégis én,
 Mint itten ezt, melyt mostan ránt kezem.
 Feltett utamra hívsz te engemet,
 S olly szerre vágytam, a millyen te vagy. —
 Az én szemem vagy több érzéseim
 Bolondja, vagy hogy mindennél nagyobb.
 Mind látlak és már vércseppes nyeled;
 Az, éled: a mi nem volt így előbb.
 'Sz e' nem valóság. — A legyilkolás
 Feltéte káprázd csak szemem körül. —
 Most a világnak egyik oldalán
 Halálba' szenderg minden, a mi él.
 Bűnt hintve járkál a beszönyegelt

¹ Bayer id. m. I. 253. l. e helyet hibásan idézi, úgy látjuk, Szinyeyei után. U. itt a *Vas. Ujs.* 1858. 23. sz. s 1869. 38. sz., szintén Szinyeyei után idézve, nem vonatkoznak D. fordítására. Amaz egy életrajz D. képe mellett, emez egy tudósítás D. maros-németii naplójáról a *Magyar Polgár* nyomán. A napló 1807—19-ig terjed. Mindezekben a fordítás említve sincs. Nem szól Macbeth-ről a másik két idézett hely sem: *Életrajzok*, 1844. II. 25. sz., hol Döbrentei arcképéhez van írva egy cikk; a *Magyar Hírlap* 1847. 20., 22. sz. pedig D. haláláról és temetéséről szól.

Alvón az álom. Szörnyű áldozatját
 Most űzi a bűv halvány Hekaténak.
 Ballagdogál a bééssett szemű
 Gyilkos, fejét lesütve nyak közé
 S utjának örje a zsákmányt leső
 Farkas, magát elordítván, — megáll
 S majd mint zsványló Tarquin hosszakat
 Lépic s ijesztő kísértet gyanánt megy . . .

Ki mondaná, hogy ez a fordítás gyöngye? Ebben Sh. első 11 sorát 10 sorban adja, a 12—20. sor nála a 21-ikig terjed s a 20—24. sort körülírva csak 6 sorban bírja visszaadni. Feleslegesen ki is bővíti, némileg hibásan is értelmezi. Sh. ennyit mond: «s a csontváz orgyilkolás, fölriasztva előőrse, a farkas által, kinek ordítása az ő őrszava, így megy lopva Tarquin erőszaktevő lépteivel szellem gyanánt célja felé.» D. itt belemagyarázza, hogy az orgyilkolást megállítja, óvatosságra hívja fel a farkas s amaz előbb megáll, majd lopva megy tovább célja felé. A «strides» = «hosszú lépés», Steevens magyarázata. Így fordítja Schiller is. A «fejét lesütve nyak közé» honnan került ide, nem találtuk meg. A kifejezés különben jobb volna így: «nyakát behúzza.» A végső 9 sor Döbrenteinél is ugyanannyi. Végre az utolsó két sor:

Lélek-harang ez, Duncan, meg ne halld itt,
 Mert mennybe vagy tán — a pokolba indít,

van olyan szerencsés, mint Szász Károly:

Duncan, ne halld meg! ez halálesengetyűd,
 A mely neked vagy poklot vagy eget nyit.

Igy mehetnénk rajta végig, a mi egyébként csak igazolná a föntebb mondottakat.

DOKTOR FAUSTUS
TRAGIKUS TÖRTÉNETE

IRTA
MARLOWE

FORDÍTOTTA
RÓZSA DEZSŐ

SZEMÉLYEK.

<p>A PÁPA. RHEIMS ÉRSEKE. BIBOROSOK ÉS PÜSPÖKÖK. BRUNO, szász király. NÉMET CSÁSZÁR. VANHOLT HERCZEGE. FAUSTUS. VALDES CORNELIUS } Faustus barátai. FRIGYES. BENVOLIO. MARTINO. WAGNER, Faustus szolgája. BOHÓCZ. ROBIN. RALPH. DICK.</p>	<p>KORCSMÁROS, LÓKUFÁR, LOVAG. ÖREG EMBER, DIÁKOK, KORCSMÁROSNÉ, BARÁTOK, KISÉRŐK. VANHOLT HERCZEGNŐJE. LUCIFER. BELZEBUB. MEPHISTOPHILIS. JÓ ANGYAL. ROSSZ ANGYAL. A HÉT HALÁLÓS BŰN. ÖRDÖGÖK. SZELLEMEK, Nagy Sándornak és kedvesének, a trójai Helénának alakjában. KAR.</p>
---	--

A darab többféle kiadására nézve l. Magyar Shakespeare-Tár V. 29. l. Ez a szöveg a hosszabbik, az 1614-iki kiadás szövege. Azokat a részeket, melyek az 1604-iki kiadásban hiányoznak, csillaggal jelöljük, azokat a részeket viszont, melyek csak az 1604-iki kiadásban vannak meg, vonal alatt, jegyzet formájában közöljük. E drámát magyarra Londesz Elek is lefordította, de az ő fordításának az alapja az amúgy is rövidebb 1604-iki rövidített kiadás, több jelenet hiányzik belőle s bár a fordítás költői, lendületes, a tudományosság követelményei nem teszik fölöslegessé ez új fordítás kiadását sem.

KAR. Nem Thrasimen mezőin visz utunk.
Hol Mars Carthago társául szegődött.
Nem csábít a pajzán szerelmi játék
Felzaklatott királyi udvaroknál;
Dicső s merész tettek pompája sem, hogy
Fényében zengje múzsánk égi versét.
Jó s balsorsban csak Faust éltét szeretnők
Elétek tární és türelmet esdünk,
Ha néhány szót ejtünk gyermekkoráról.
A német földön Rhodes városában
Nem palotában ringott bölcseje :
Serdült korában Wittenbergbe ment,
Hová főleg a rokonok segíték
S oly jártas lesz a theológiában,¹
Hogy nemsokára a doktorkalap
Diszíté. Kik a theologia
Vitáiban lelik gyönyörüket,
Ő messze túlszárnyalja valamennyit
A mennyei hittudomány terén.
De nagy tudása önhitté teszi,
Viaszszárnyakkal túl-magasra száll,
S az ég, vesztére törve, a viaszt
Elolvasztá. Mivel a tudomány
Arany áldásival hamar betelt Faust,
Az ördögi bűvészet csábitá el
S ez átkos művészetbe elmerülve
Előtte nincsen annál kedvesebb,
Üdvösségénél többre tartja azt ;
De ím a férfi könyvei között.

(Kar el.)

ELSŐ FELVONÁS.

I. jelenet.

(*Faustus látható lesz.*)

FAUSTUS. Faustus, vedd sutba már a könyveket
S mit végigmérenél, ó tekints a mélybe!
Elkezdted: légy látszólag theologus,
De munkáldkj azon, hogy felkutasd
Minden tudás s művészet végokát
S azon, hogy élj s halj Aristotelesben.
Te bűvöltél el, analítika!
Bene disserere est finis logices!
A logikának hát csak a helyes
Vitatkozás a koronája? Más nem?
E művészet nem nyújt nagyobb csodát?
Ne olvass hát tovább; e czélt elérted!
Magasb czél méltó Faustus szelleméhez.
Vedd félre az *ὄν καὶ μὴ ὄν*-t; Galen, jer;¹
Légy orvos, Faust; gyűjts aranyat halomra,
S csodás gyógymóddal örök hírt szerezz!
Summum bonum medicinæ sanitas!
A gyógyászat végczélja az egészség.
Nos Faustus, hát nem érted el e czélt?²
És sok recipéd, melyek annyi várost
Kitéptek dögvész pusztításiból
S meggyógyítottak ezer szenvedőt,
Emlékoszlopként nem téged dicsérnek?
És Faust maradtál mégis és csak ember.
Embert ha örök éltűvé tehetnél,
Vagy új életre kelthetnéd a holtat,

¹ Ubi desinit philosophus, ibi incipit medicus.

² Majdnem minden mondásod aforizma.

Egynémit érne még e hivatás.

Orvostan, el veled! Justinian jer!

(*Olv.*) ‚Si una eademque res legatur duobus, alter
rem alter valorem rei etc.‘

Silány örökség szánandó esetje!

(*Olv.*) ‚Exhereditare
filium non potest pater nisi‘ etc.

Az Institutióknak tárgya, ím’

Ez a törvénynek az egyeteme.

Csak bérszolgához illő ezt tanulni,

Aki csak külső czafrangokra tör,

De nékem ez hitvány és szolgai.

Legjobb marad a theologia: Faust,

Forgasd buzgón Jeromos bibliáját. (*Olv.*)

‚Stipendium peccati mors est!‘ Ha! Stipendium!

Halál a bűn jutalma: ez kemény!

(*Olv.*) ‚Si pecasse negamus fallimur et
nulla est in nobis veritas!‘

Azt mondva, hogy nincs bűnünk, önmagunkat

Csaljuk meg és nincsen bennünk igazság.

Vétkeznünk kell hát s halni is ezért.

Igen, meg kell halnunk — örök halállal.

‚Che sera, sera‘, mily doktrina ez!?

Lesz, aminek kell lenni! Ég veled,

Hittudomány! E nekromantikus

Könyvek, varázslat metafizikája,

Mily isteniek! A körök, betűk,

A vonalak, bűvös jelek, igen,

Ezekre vágyódik Faust. Ó a kék,

A hatalom, gyönyör, mindenhatóság

Minő világa tárul csábitón fel

A buzgó és ügyes művész előtt!

Minden, mi a két sark között mozog,

Parancsomnak minden hódolni fog.

Császár, király csak országában úr,

Nem kelt vihart, felhőt nem úzhat el;

De ki idáig eljut, birodalma

Oly messze ér, mint ember szelleme;

Egy jó varázsló nagyhatalmú isten¹:

¹ Hatalmas félisten a jó varázsló.

Vágyad csak istenségre törjön Faustus.

(*Belép Wagner.*)

Ajánlj Wagner, legjobb barátainak,

A német Valdesnek s Corneliusnak ;

Mondd, kérem őket, látogassanak meg.

WAGNER. Megyek, uram.

FAUSTUS. Velők messzebb jutok, mint

Pórmunkában napestig görnyedezve.

(*Jó Angyal és Rossz Angyal jönnek.*)

JÓ ANGYAL. Vesd félre azt az átkos könyvet, ó Faust !

Ha rá meredsz, kísérti lelkedet

S az ég szörnyű haragját veti rád !

Istenkáromlás ez ! Olvassad inkább

A bibliát !

ROSSZ ANGYAL. Haladj csak így tovább

E dicső művészetben, hisz magában

Ez rejti a természet kincseit.

Itt lenn légy az, mi Jupiter az égben,

Az elemeknek ura és királya. (*Angyalok el.*)

FAUSTUS. Ó mint megittasít e gondolat !

Bármit kívánjak, hozzák-e elem

A szellemek? A kételyek homályát

Úzzék el és véghez mindazt vigyék,

Mit kieszelhet vakmerő vitézség ?

Hadd szálljanak aranyért Indiába,

Kelet gyöngyéért fosszák ki a tengert

S az új világ minden zugát kutassák

Át dús falatokért, édes gyümölcsért.

Tanítsanak meg titkos bölcseségre,

Tárják fel a királyok titkait ;

Vegyék körül érczelz Germániát

S vezessék Wittenberg köré a Rajnát.

S lássák el a főiskolákat is

Selyemmel s benne ékeskedjenek

A hallgatók és majd azon a pénzen,

Melyet hoznak, vitézeket toborzok,

Velők kiűzöm Parma hercegeét

Országunkból és én uralkodom

Egyedül összes tartományainkon.

Szellemszolgáim dúló háborúkhöz

Készítsenek pusztító gépeket,

Mellettük minden más törpüljön el,
A tűzkád is az antwerpeni hídon.

(Valdes és Cornelius jönnek.)

Jertek csak, Valdes és Cornelius,
Segítsetek meg bölcs tanácsitokkal.
Valdes, kedves Valdes s Cornelius,
Szavaitoknak meglón a hatása,
A mágia s titkos művészetek
Megnyertek engem s hívükké szegődöm.¹
A bölcsészet terhemre van s homályos,
Gyógyászat, jog, kis lelkeknek való :²
A mágia bővölte lelkeim el.
S most, jó barátim, támogassatok
E szándokomban. Én, a ki velős
Syllogismusaimmal megzavartam
A német egyház pásztorait, — én,
Wittenbergnek virágzó büszkeségét
Problémáim köré láttam tolongni.
Az alvilági szellemek is így
Tolongtak az édes dalú Musäus
Köré, midőn pokol mélyére szállt.
Enyém legyen Agrippa bölcsesége,
Kinek nevét Europa tiszteli.

VALDES. E könyv, értelmed és a mi tudásunk

Szentté avat az összes nemzeteknél.
Miként spanyol uraikat híven
Szolgálják ott az indiai mórok,
Úgy legyenek hármunk alattvalói
Az elemeknek összes szellemi.
Oroszlánokként hadd őrizzenek,
Hol lándsáikkal német lovagokként,
Hol mint Lapföld óriásai ügetve
Mellettünk ; néha mint nők, vagy miként
Ifjú lányok, kik légi arcukon
Több bájt lehelnek ránk, mint hófehér

¹ De nem csupán a ti hatástok ez,
Saját képzelmem sem tűr akadályt ;
Agyam a nekromatiába' fő.

² S e háromnál a vallás tudománya
Még visszatetszőbb s megvetésre méltóbb.

Kebleről a szerelem istennője.
 Velenczéből vonszolják el a súlyos
 Árúhajókat és Amerikából
 Az aranygyapjút, mely Fülöp király
 Kinestárát minden évben gazdagítja.
 De böles Faust, ily elszánt maradj.

FAUSTUS. Amint

Te élni, úgy vagyok elszánva erre
 Én is s kérlek, ne vádolj gyengeséggel.

CORNELIUS. A bűvészet csodái elragadnak,
 Hogy nem törsz többé semmi más tudásra.
 Ki oly szilárd az astrologiában,
 Ki annyi nyelven ért s oly járatos
 Az ásványok tanában, abba' megvan
 Mindaz, mit a bűvészet megkíván.
 Ne kételkedj hát Faust, hogy nagyhírű
 Leszel. Hozzád majd úgy özönlenek
 Titkos művészeted csodáiért,
 Miként a delphii jósdához egykor:
 A szellemek kiszáritják a tengert,
 Hajóroncsoknak rejtett kincseit
 S a dús kincshalmazt, amit őseink
 A föld szilárd méhébe ástak el,
 Napfényre hozva, — Faustus, kell-e több?

FAUSTUS. Nem, semmi, ó lelkem gyönyörben ég. Jer,
 Mutass néhány csodát művészetedből,
 Hadd élvezhessem egy vidám berekben
 A szellemidézés gyönyöreit.

VALDES. Úgy hát siess s egy elhagyott berekbe
 Vidd el Bacon s Albertus műveit,
 A zsoltárt, az új testamentumot
 S mire még szükséged lesz, távozásunk
 Előtt mindenbe be fogunk avatni.

CORNELIUS. Előbb tanítsd meg a varázsigékre
 S ha tudni fogja szertartásainkat,
 Úgy próbát majd magára is tehet.

VALDES. Végezzünk csak előbb az elemekkel.
 Úgy nemsokára engem is felülmúlsz.

FAUSTUS. Éttekzetek velem s ebéd után
 Legapróbb részletét is mérlegeljük.

Nem pihenek le — bárha meghalok,
Míg nem idézek szellemet az éjjel. (*Mind el.*)

II. jelenet.

Faustus háza előtt.

(*Belép két tanítvány.*)

1. TANÍTVÁNY. Csodálkozom, mi történt Faustussal, kit iskoláink ,sic probo'-val szoktak fogadni. (*Wagner jő.*)

2. TANÍTVÁNY. Mindjárt megtudjuk, itt jön szolgája.

1. TANÍTVÁNY. Hé, fiú! Hol az urad?

WAGNER. Az Isten tudja!

2. TANÍTVÁNY. Mit, te nem tudod?

WAGNER. Igen, tudom, de ez nem következménye annak.

1. TANÍTVÁNY. Eredj ficzkó, hadd a tréfát s mondd meg, hol van?

WAGNER. De az nem következik szükségképen az argumentum alapján, a melyen nektek, licentiatus létetekre meg kellene maradnotok; tehát ösmerjétek be tévedéstekeket s figyeljetekek rám.

2. TANÍTVÁNY. Hát nem akarod megmondani?

WAGNER. De sőt, uram, én meg akarom mondani; de ha nem lennétek vastagfejű bugrisok, sohasem kérdeznétek ilyesmit tőlem; vagy nem ,corpus naturale' ő s ez nem ,mobile' ? Tehát miért intéztetek ily kérdést hozzám? Ha nem lennék természetemnél fogva flegmatikus, nem gyors haragú, s nem lenne hajlamom a ledérségre (a szerelemre, akartam mondani), nem lenne szabad a vesztőhelyhez negyven lábnyira sem miennetek, jóllehet nem kételkedem abban, hogy a legközelebbi törvéynapon lógni látlak benneteket. S így, minthogy diadalt arattam rajtatok, puritán arcot vágok s figyeljetekek arra, a mit nektek mondok: valóban, drága felebarátim, uram benn ebédel Valdessel és Cornéliussal, a mint Nagyságtoknak ez a bor is megmondaná, ha beszélni tudna: tehát az ég áldjon, védjen és tartson meg, drága felebarátaim. (*El.*)

1. TANÍTVÁNY. Ó Faustus, félek s rég gyanítom is,

Hogy az átkos bűvészet csábított el;

Gyülöltté s megvetetté őket is, lásd,

Ez tette csak.

2. TANÍTVÁNY. Ha volnék idegen,

Kit hozzá nem köt semmi, akkor is

Siratnám a vést, mely lelkére vár;

De jer, menjünk, keressük fel a Rektort,
Tán böles tanácsa még megmentheti.

1. TANÍTVÁNY. Attól félek, nem tartja vissza semmi.
2. TANÍTVÁNY. Mégis tegyünk meg mindent, mit lehet.

III. jelenet.

(Dörgés. Belép Faustus.)

FAUSTUS. Most, hogy a föld komor árnyéka száll
A dél világból az égre fel,
Orion szikrázó fénytekintetét
Sóvárgva s elborítja a napot
Szurkos lehelletével, kezdjed el most
Varázslatod; kísérelj meg, hívó
Szavad követik-e a szellemek,
Imádat hallva s látva áldozásod.
E körben látod Jehova nevét,
Köröskörül anagrammába zárva.
Emitt röviden a szent éltűek
Nevét s az égi testek jegyeit,
Bolygók s állatkör bűvös jeleit,
Hogy hívásomra megjelenjenek
A szellemek. Légy elszánt, Faust s ne félj hát,
A bűvészet remekeire törj.

«Sint mihi Dei Acherontis propitii! Valeat numen
triplex Jehovahæ! Ignis, æris, aquæ, terræ spiritus, salvete! Ignis,
Orientis princeps Belzebub, inferni ardentis monarcha et Demogorgon,
propitiamus vos, ut appareat et surgat Mephistophilis.
Quid tu moraris? per Jehovaham, Gehennam et consecratam aquam,
quam nunc spargo, signumque crucis, quod nunc facio et per
vota nostra ipse nunc surgat nobis dicatus Mephistophilis! (Mephistophilis jő.)

Csak vissza, akarom, jőjj más alakban!
Igy rút vagy ahhoz, hogy mindig kísérl.
Eredj, változz franciskánus baráttá,
Az ördöghöz legjobban illik az
Ily szent alak. (Mephistophilis el.) Úgy látszik, van hatásuk
A mennyei szavaknak: ki ne vágnék
E művészetben magasabbra jutni?
E Mephistophilis mily engedékeny,
Mily engedelmes és alázatos!

Ez a varázs s a mágia hatalma.¹

(*Mephistophilis visszatér, mint barát.*)

MEPHISTOPHILIS. S most, Faust, parancsolj vélem, mit tegyek ?

FAUSTUS. Az életen keresztül légy kísérom ;

Bármit kívánok, teljesítsd ! S szavamra

A holdat is zökkentsd ki útköréből

S áraszd el óceánnal a világot.

MEPHISTOPHILIS. Szolgája vagyok a nagy Lucifernek

S nem szolgálhatlak engedélye nélkül ;

Én csak parancsát teljesíthetem.

FAUSTUS. Hogy megjelenj itt, nem ő kényszerített ?

MEPHISTOPHILIS. Nem, én jószántamból vagyok csak itt.

FAUSTUS. Felelj hát, nem varázslatomra jöttél ?

MEPHISTOPHILIS. Az volt az ok, de csak „per accidens”,

Mivel ha valaki Istent gyalázza,

Az üdvözítő Krisztust és az írást

Tagadja, rögtön felszállunk, remélve,

Hogy dicső lelke a mienk lehet.

Nem is jövünk, ha csak nem jár oly úton,

A melyen lelke kárhozatba hullhat.

Tehát legkönnyebb minket felidézni :

Büszkén tagadva minden istenséget,

Buzgó imával a pokol urához.

FAUSTUS. Megtettem ezt s ez elv mellett kitaratok :

Nincs más uram, mint Belzebub, kinek

Testtel-lélekkal szentelem magam.

Nem is rettent e szó : elkárhozás,

Pokol, Elysium egyre megy : a régi

Hitlen bölcsekkel együtt hadd legyek !

De hagyjuk az ember-lélek hiú

Bohóságát, beszélj nekem uradról,

Ki az a Lucifer ?

MEPHISTOPHILIS. Parancsolója

S legfőbb ura az összes szellemeknek.

FAUSTUS. Nem volt-e egykor angyal Lucifer ?

MEPHISTOPHILIS. Az volt, Faust, s Isten különös kegyeltje.

¹ Most Faust, elnyerted koszorúdat itt is,
Nagy Mephistophilisnek is parancsolsz,
„Quin regis Mephistophilis fratris imagine !”
(*Visszatér Mephistophilis, mint franciskánus szerzetes.*)

FAUSTUS. Hát hogy lehet az ördögök királya?

MEPHISTOPHILIS. Arczátlan döllyben tört az ég felé
Ezért Isten ledobta őt a mennyből.

FAUSTUS. S ti kik vagytok, kik Luciferrel éltek?

MEPHISTOPHILIS. Boldogtalan lelkek, kik Isten ellen
Fellázadánk; elbuktunk Luciferrel
S együtt vagyunk örökre kárhozottak.

FAUSTUS. S a kárhozat tanyája merre van?

MEPHISTOPHILIS. Pokolban.

FAUSTUS. De hisz a poklon kívül vagy!

MEPHISTOPHILIS. Pokol van itt is, nem jöttem ki onnan!

Azt véled, engem, a ki láttam Isten
Arczát s a ki megízlelém az égi
Gyönyöröket, nem kínoz tízezer
Pokol, hogy örök üdvtől megraboltan
Élek? Hadd e hiú kérdéseket, Faust,
Csak borzadályt csepegtetsz tört szívembe.

FAUSTUS. Nagy Mephistophilis, miért e düh,

Hogy égi gyönyöröktől fosztva vagy?

Tanulj Faustustól férfias erőt,

S a melyeket örökre elveszítél,

Vesd meg tehát ama gyönyöröket.

Eredj, add hírül a nagy Lucifernek:

Láttad, hogy Faust magára vont örök

Halált, azzal, hogy vakmerő szavakkal

Kikelt Jupiter istensége ellen.

Mondd meg, hogy néki lelkét általadja,

Ha öt huszonnégy évig megkiméli

S minden kéjben s gyönyörben részesíti;

Ha mindvégig kísérom léssz s ha mindent,

A mire vágyom, rögtön teljesítsz,

Feelsz mindenre, bármit kérdezek,

Segíts tiporni ellenségimet,

Barátimat meg támogatni s mindig

Akaratomnak hű szolgája léssz!

Térj vissza a hatalmas Luciferhez

S éjfélkor jer szobámba s hozd hírül

Urad határozatát.

MEPHISTOPHILIS. Igen, Faust. *(El.)*

FAUSTUS. Ha lelkem annyi volna, hány a csillag,

E Mephistophilisért mind od'adnám.

Világ urává ő tesz engemet,
 Hidat épít a könnyű légen át,
 Hogy haddal keljek át az oceánon.
 Az afrikai partok hegyeit
 Spanyolhonnal határossá teszem,
 És mindkettő adózzék koronámnak.
 Az én kegyemtől függjön csak a császár
 S a német földnek többi fejedelme.
 S most, hogy elértem azt, a mire vágytam,
 Elmélkedem kissé e dolgokon,
 Mig vissza nem tér Mephistophilis.

IV. jelenet.

Utcza.

(Belép Wagner és a bohóc.)

WAGNER. Hé, ficzkó, jér ide!

BOHÓCZ. Hogyan? Ficzkó? Teringettét, fiú! Úgy látszik,
 sok fiút láttál már ily szakállal, mint nekem van.

WAGNER. Mondd csak, nagy a jövedelmed?

BOHÓCZ. Nem oly nagy, mint ez a lyuk a kabátomon.

WAGNER. Ó szegény állat! Nézze meg az ember, saját mez-
 telenségéből hogy űz tréfát a szegénység! E czudarnak semmije
 sincs, nincs szolgálatban sem s oly éhes, hogy tudom, a lelkét
 adná az ördögnek egy ürüczombért, még ha nyers-véres lenne is.

BOHÓCZ. Micsoda? A lelkemet odaadnám az ördögnek egy
 ürüczombért, még ha nyers-véres lenne is? Nem úgy, barátom,
 ha már oly drágán fizetem, jól keresztülsült legyen s lé is jár vele.

WAGNER. Nos, akarsz szolgálni engem? Akkor úgy járatlak,
 mint „qui mihi discipulus“.

BOHÓCZ. Versekben?

WAGNER. Nem, ficzkó, tiszta selyemben s szarkalábbal.

BOHÓCZ. Szarkalábbal? Az jó szer a férgek ellen; ej, hiszen
 akkor, ha a te szolgád lennék, a férgek lepnének el.

WAGNER. Igen, így is el fognak lepni, akár nálam leszel,
 akár nem, mert ha tüstént nem kötöd le magad két évre, minden
 tetvet, a mi rajtad ül, házi manóvá változtatok s ezek darabokra
 fognak szagatni.

BOHÓCZ. Uram, kiméld meg magad e fáradságtól; már régi
 ismerőseim a férgek; ezer ördög, olyan szemtelenek húsom
 iránt, mintha kosztban lennének nálam.

WAGNER. No jó ; hadd a tréfát s vedd ez aranyakat.

BOHÓCZ. Helyes, uram, köszönöm szépen.

WAGNER. Most elvihet az ördög, egy órai bejelentés után, a mikor és a hová akar.

BOHÓCZ. Ne, ne, vedd vissza aranyaidat.

WAGNER. Nem kellenek nekem ; készülj, mert két ördögöt szólítok elő, ezek majd elrobognak veled ! Banió ! Belcher !

BOHÓCZ. Jőjjenek csak ide az a Banió és Belcher, majd megdögönyözöm őket ; engem nem ijeszt meg egy ördög. *(Jön két ördög.)*

WAGNER. Nos, hát akarsz szolgálni már ?

BOHÓCZ. Igen, jó Wagner, de hát vidd el ez ördögöket.

WAGNER. Szellemek, el ! *(Ördögök el.)* S most, ficzkó, kövess.¹

BOHÓCZ. Igen, követtek, de mondd csak, mester, ha szolgá-
nak elszegődöm hozzád, megtanítasz szellemidéző mesterségedre ?

WAGNER. Megtanítlak, mint változhatsz bármivé, kutyává, macskává, egérré vagy patkánynyá.

BOHÓCZ. Kutyává, macskává, egérré vagy patkánynyá ! Óh, derék Wagner !²

WAGNER. Gaz, engem Wagner úrnak szólíts s jobb szemedet mindig diametrikusan szegezd bal sarkomra, hogy ,quasi vestigias nostras insistere'. *(El.)*

BOHÓCZ. Isten bocsássa meg bűnöm, hollandul beszél ! Követem és szolgálom, ez világos.

¹ BOHÓCZ. Elmentek ? Az ördög vitte volna el őket ! Micsoda hosszú, nagy, rút karmuk van ! Férfi-ördög és nő-ördög volt : megmondom, hogyan lehet felismerni őket : a férfi-ördögöknek szarvuk van, a nő-ördögöknek hasadt körmű lábuk.

WAGNER. Nos, hát kövess.

² Ne, ne ! De ha már valamivé változtatni akarsz, inkább változtass bolhává, hadd ugránozzam oda, a hová kedvem tartja, ide, oda, mindenhová, a fehérszemélyek alsószoknyái közé, szavamra, oda ugránozzom én ! Ó derék Wagner !

MÁSODIK FELVONÁS.

I. jelenet.

Faustus szobája.

FAUSTUS (*egyedül*). Most, Faustus,

El kell kárhoznod s lelked menthetetlen:
 Mit használ, ha Istenre, mennyre gondolsz?
 El véletek, hiú káprázatok s Faust,
 Essél kétségbe! Az Istent tagadd meg,
 És Belzebubba vedd hited: ne hátrálj.
 Most Faust, légy elszánt! Mért ez ingatagság?
 Minő hang csengi szüntelen fülemben:
 «Ó fordulj el ez átkos mágiától
 S térj vissza újra az Istenhez!»¹ Ah,
 Istenhez, a ki nem szeret?
 Csak önnön vágyad, kit szolgálsz, az Isten,
 Szived egész vonzalma Belzebúbé.
 Oltárt építetek néki s templomot,
 Hol újszülöttek vérért áldozom.

*(Jó Angyal és Rossz Angyal jönnek.)*ROSSZ ANGYAL. Faustus, haladj előre e dicső
Művészet útján!JÓ ANGYAL. Ó Faust, hadd el ezt az
Átkos művészetet!FAUSTUS. Mit ad nekem
Töredelem, bűnbánat és ima?

JÓ ANGYAL. Ezek vezetnek el az égi honba.

ROSSZ ANGYAL. Mindez csak ködkép és holdkór gyümölcse,
Mely ép a benne bízót veszti el.²

JÓ ANGYAL. Gondolj az égre s égiekre, ó Faust!

ROSSZ ANGYAL. Inkább kincsekre s hatalomra, Faust.

(Angyalok el.)

FAUSTUS. Kincsekre! Emden az enyém legyen!

Nagy Mephistophilis ha támogat,
 Mily Isten dönthet meg, Faust? Szünjenek

¹ És Faust

Az irgalom atyjához vissza is tér.

² Mely balgává teszi a benne bízót.

Kételyeid: boldog vagy, révbe értél.

Jer Mephistophilis, nagy Lucifertől

Hozz jó hírt. Nincsen éjféli? Jer, Mephisto,

Veni, veni Mephistophile. (*Mephistophilis jön.*)

Nos, mondd el, mit szólt Lucifer, urad?

MEPHISTOPHILIS. Hogy kísérőd legyek, amíg csak élsz,

De lelkeddel váltsd meg szolgálatom.

FAUSTUS. Éretted már kockára tettem is.

MEPHISTOPHILIS. De mondj le róla ünnepélyesen

Faustus, véreddel írott hitlevélben;

Uram ezt biztosítékul kívánja,

S ha megtagadnád, a pokolba térek.

FAUSTUS. Mire jó az én lelkem Lucifernek?

MEPHISTOPHILIS. Hogy birodalmát kiterjessze véle.

FAUSTUS. S ez az oka, hogy minket így kísért?

MEPHISTOPHILIS. «Solamen miseris socios habuisse doloris.»

FAUSTUS. Ti, kik gyötörtök, szenvedtek ti is hát?

MEPHISTOPHILIS. Miénk az ember-lélek szenvedése!

De hát szólj, Faustus, lelked megkapom?

Úgy rabszolgád leszek s hiven követlek

És többet adok, mint mit kitalálhat

Képzelméd és eszed.

FAUSTUS. Lelkem tiéd.

MEPHISTOPHILIS. Akkor hát, Faust, merészen szúrj karodba

És kösd le lelked, hogy majd egy napon

Az én uram lefoglalhatja mint

Tulajdonát, s úgy nagy leszel, miként ő.

FAUSTUS (*karjába szúr.*) Mephisto, nézd, szeretetből irántad

Karomba vágok s a nagy Lucifernek,

Az örök éj királyának s urának,

Saját véremmel lelkem itt kötöm le!

Látod a vért, karomból hogy csurog?

Hadd teljesedjék bé érette vágyam!

(*A vért egy serlegbe fogja fel.*)

MEPHISTOPHILIS. Ez nem elég. Irást kell róla adnod.

FAUSTUS. Jó, megteszem. (*Ir.*) De Mephistophilis, nézd,

Vérem megfagy s nem írhatok tovább.

MEPHISTOPHILIS. Hozok tüzet, rögtön felenged attól. (*El.*)

FAUSTUS. Megdermed a vér, mit jelenthet ez?

Hogy ezt írom, tán ellenére van?

Mért nem kering, hogy írhatnék tovább?

«Faust néked adja lelkét», itt akadt el!
 Miért ne tennéd? Lelked nem sajátod?
 Nos, írj tovább! «Faust néked adja lelkét».
 (Mephistophilis visszatér tüzes serpenyővel.)

MEPHISTOPHILIS. Van itten tűz is, Faustus, tartsd föléje.

FAUSTUS. Igy, most megint felengedett a vér
 S mindjárt be is végzem. (Ir.)

MEPHISTOPHILIS (félre.) Mit nem teszek meg,
 Csak hogy a lelke az enyém legyen.

FAUSTUS. Consummatum est, kész az okmány,
 És Faustus lelkét Lucifernek adta.

De mit jelent ez írás karomon?

«Homo fuge!» De hova fussak én?

Tán Istenhez? Hisz a pokolba sujt le!

Érzékeim csalása volt csak ez;

Nincs semmi itt; de látom újra tisztán:

«Homo fuge» s mégsem menekülök.

MEPHISTOPHILIS (félre). Hozok valamit, a mi felvidítsa. (El.)
 (Visszatér Mephistophilis ördögökkel, koronákat és drága ruhákat
 adva Faustnak, tánczolnak és aztán eltűnnek.)

FAUSTUS. Mondd csak, e játék vajjon mit jelent?

MEPHISTOPHILIS. Mi mást, Faust, csak hogy elragadja lelked,
 S a bűvészet csodáit bemutassa.

FAUSTUS. S ily szellemek szavamra megjelennek?

MEPHISTOPHILIS. Véghez vihetsz nagyobb csodákat is még.

FAUSTUS.¹ Vedd Mephistophilis hát ezt az írást,

Testem meg lelkem benne lekötöm.

De néked is még teljesítened kell,

Mi fennáll köztünk szerződésileg.

MEPHISTOPHILIS. Pokolra s Luciferre esküszöm, Faust,
 Hogy teljesítem a kötelmeket.

FAUSTUS. Úgy hát hallgasd meg: (olvas)

A következő feltételek mellett: Először, hogy Faustus formában és lényegben szellem legyen. Másodszer, hogy Mephistophilis, mint szolgája, parancsát mindig követni tartozik. Harmadszor, hogy Mephistophilis bármit megtegyen vagy elhozzon neki. Negyedszer, hogy szobájában vagy házában láthatatlanul ott tartózkodjék. S végre, hogy nevezett Faustus Jánosnak mindig megjelenjék, amily formában és alakban kívánja. Ezek ellenében én,

¹ Úgy ez elég ezer léleknek is.

wittenbergi Faustus János, doktor, Lucifernek, a kelet uralkodójának és Mephistophilisnek, miniszterének, ez írás alapján testemet és lelkemet adom. Huszonnégy év után a fenti tételek sértetlen betartása esetében felhatalmazom őket, hogy a nevezett Faustus János testét, lelkét, húsát, véréit vagy vagyonát elvigyék vagy elvitessék bárhol levő lakhelyükre.

Faustus János s. k.

MEPHISTOPHILIS. Elismered, hogy ezt te írtad?

FAUSTUS.

El, ím'

Vedd s adjon érte minden jót az ördög.

MEPHISTOPHILIS. Most hát, Faustus, bármit kívánhatsz tőlem.

FAUSTUS. Beszélj nekem valamit a poklóról!

Hol terül el a hely, mit így neveznek?

MEPHISTOPHILIS. Az ég alatt.

FAUSTUS. *Hisz minden más is ott van, — ámde merre?

MEPHISTOPHILIS. Az elemeknek legmélyebb ölében,

Hol kínok közt kell élnünk mindörökre.

Kiszabva helye és határa nincsen.

Ahol vagyunk, pokol s ahol pokol van,

Nekünk is ott kell élnünk mindörökké.

S ha majd elpusztul az egész világ

S minden teremtmény megtisztult, pokol

Lesz minden más hely a mennyen kívül.

FAUSTUS. Azt gondolom, csak mese a pokol.

MEPHISTOPHILIS. Csak éj e hitben, a tapasztalás majd

Kijózanít.

FAUSTUS. Te azt hiszed, hogy Faustus

Elkárhozik?

MEPHISTOPHILIS. Feltétlen, itt az írás,

Itt adtad el a lelked Lucifernek.

FAUSTUS. Igen és testem is; de hagyjuk ezt.

Azt gondolod, oly balga vagyok én

És elhiszem, hogy van még gyötrem

A lét után is, — ámde mit, hisz ez

Mind csak bohóság s vénasszony-mese.

MEPHISTOPHILIS. Élő bizonyosság az ellenkezőre,

Nézd, én is kárhozott vagyok s ahol most

Vagyok, az is pokol.

FAUSTUS.

Mi? Ez pokol? Nem,

Ha ez pokol, úgy szívesen vagyok

Itt elkárhozva: mit! Aludni, enni,

Sétálni, disputálni! Nőt szerezz!
 A legszebb lányt egész Germániában!
 Természetem kéjvágó és buja
 S nő nélkül én nem élhetek.

MEPHISTOPHILIS. Jól van, Faust, *teljesüljön óhajod.¹
 (Hoz egy nő-ördögöt.)

FAUSTUS. *Mit látok itt?

MEPHISTOPHILIS. *Nos Faust, akarsz még nőszemélyt?

FAUSTUS. Pusztuljon innét, hisz e nő rima!

MEPHISTOPHILIS. A házasság csak ünnepélyes játék

*És puszta formaságnál nem egyéb, Faust.

És ha szeretsz, ne gondolj többet arra!

Eléd hozom a legszebb lányokat.

Tiéd legyen, ki megtetszik szemednek,

Legyen bár tiszta, mint Penelope,

Oly böles, mint Sába s szép, mint a milyen

Fénylő, bukása előtt Lucifer volt. (*Könyvet ad neki.*)

E könyvet vedd s lapozd át gondosan.

E sort olvasva arany lesz jutalmad,

Ha meg e kört a földre rajzold,

Villámlás, dörgés, forgószél, vihar lesz.

Ezt áhitattal háromszor rebedg el,

S fegyverbe öltözött nép jó eléd,

S amit parancsolsz, rögtön teljesíti.

FAUSTUS. Köszönetem értékes könyvedért;

Oly kedves lesz előttem, mint az élet. (*El.*)²

¹ Mephisto, hozz csak egyet, akarom!

MEPHISTOPHILIS. Hát várj, míg visszatérek,

Hozok egy nőt az ördögnek nevében. (*El.*)

(*Visszatér egy nőruhába öltözött ördöggel.*)

² FAUSTUS. Köszönöm, Mephistophilis, de egy könyvet szeretnék, melyben minden varázsigét s bűvös szót megtalálhatok, hogy bármikor idézhessek szellemeket.

MEPHISTOPHILIS. Itt vannak e könyvben.

FAUSTUS. Most egy könyvet szeretnék, melyben az ég bolygói vannak leírva, hogy mozgásukat és rendeltetésüket megtanulhassam.

MEPHISTOPHILIS. Benne vannak azok is.

FAUSTUS. Még csak egyet, melyben megláthatok minden nővényt, fűt és fát, mi csak terem a földön.

MEPHISTOPHILIS. Itt vannak.

FAUSTUS. Tévedsz.

MEPHISTOPHILIS. Kezeskedem róla!

II. jelenet.

Faustus háza.

(Faustus és Mephistophilis jönnek.)

FAUSTUS. A mennyet látva, megbánás fog el
S átkozlak, gonosz Mephistophilis,
Mert megraboltál gyönyöreitől.

MEPHISTOPHILIS. Magad kerested, önmagad okold.
S te oly dicsőnek képzeled a mennyet?
Hidd el, szépségben téged el nem ér,
Sem bármily más halandót itt a földön.

FAUSTUS. S miként bizonyítod be?

MEPHISTOPHILIS. Embereknek
Teremték, így hát kitünőbb az ember.

FAUSTUS. Ha embereknek, akkor nékem is,
Lemondok bűvészetről és vezeklek.

(Jó Angyal és Rossz Angyal jönnek.)

JÓ ANGYAL. Légy bűnbánó, irgalmas hisz' az Úr!

ROSSZ ANGYAL. Szellem vagy, rajtad Isten nem segíthet.

FAUSTUS. Mi szótat zúgja, hogy szellem vagyok?

Lennék bár ördög, Isten megbocsáthat.

Igen, megszán, ha bűnbánó leszek.

ROSSZ ANGYAL. De Faustus nem lesz bűnbánó soha.

(Angyalok el.)

FAUSTUS. Szívem kemény, megbánni nem tudok.

E szókat: menny, hit, üdv, nem bírja ajkam.¹

Kard, méreg, mérgezett acél, kötél s tör

Kerül elém, hogy életemet kioltsa.

S megöltem vón' már rég magam, de édes

Kéj hódítá meg a kétség'b'esést.

Nem nékem énekelt a vak Homér

Sándor szerelméről s a szép Oenone

Haláláról? S aki felépítette

Thébát, csodás dallammal égi hárfán

Nem ő zenélt tán Mephistophilissel?

Miért haljak meg, vagy kétségbe mért

Essem? Faustus szilárd és sohasem

1

hanem fülembé dörgi

Borzalmas visszhang: «Faustus, kárhozott vagy!»

Lesz bűnbánó. Jer, Mephistophilis,
 Vitassuk meg és tárgyaljuk megint
 Az égi astronomiát. Beszélj,
 Sok menny van-e a holdon túl s csak egy
 Globus-e valamennyi égitest,
 Mint lényegében középponti földünk?

MEPHISTOPHILIS. Az elemek s épp úgy az egek is,

A holdon kezdve az utolsó mennyig,

Egymásba zárva minden pálya itt,

S közösen egy tengely körül forognak,

Határa a világok távoli

Két sarka és Saturnus, Jupiter

S Mars nem költött nevek: bolygók azok.

FAUSTUS. Mondd, egy mozgásuk van situ és tempore?

MEPHISTOPHILIS. Mind közösen forognak huszonnégy óra
 alatt keletről nyugatra, de különböznek mozgásukban a Zodiákus
 sarkai körül.

FAUSTUS. Eh, ennyit Wagner is megmond nekem,

Hát többet nem tudsz, Mephistophilis?

Ki ne tudná kettős pályájukat?

Az első egy napig tart, a második pedig: Saturnusnál 30
 évig, Jupiternél 12, Marsnál 4 évig, a napnál, Vénusnál és
 Merkurnál egy évig, a holdnál 28 napig. Ezek kezdő számára
 való kérdések. De mond, minden szférához tartozik bizonyos
 hatáskör vagy intelligencia?

MEPHISTOPHILIS. Tartozik.

FAUSTUS. Hány ég vagy szféra van?

MEPHISTOPHILIS. Kilencz; a hét bolygó, a firmamentum és
 az istenek ege.

FAUSTUS. *De nines coelum igneum et crystallinum?

MEPHISTOPHILIS. *Nincs, Faust, mindez mese.

FAUSTUS. Most magyarázd meg nekem, mért nines egy-
 idejűleg conjunctio, oppositio, aspectus, ekliptika, hanem az egyik
 évben több, a másokban kevesebb?

MEPHISTOPHILIS. Per inæqualem motum, respectu totius.

FAUSTUS. Jó, erre megfeleltél. Ki teremté a világot?

MEPHISTOPHILIS. Nem tudom.

FAUSTUS. Ó mond meg, édes Mephistophilis.

MEPHISTOPHILIS. Ne ingerelj, Faustus, nem akarom.

FAUSTUS. Czudar! Mindenre nem kell-e felelned?

MEPHISTOPHILIS. Úralmunknak ha nem sértő a kérdés,

Hisz kárhozott vagy, a pokolra gondolj.

FAUSTUS. Istenre gondolj, oh Faust, a világot
Isten teremté!

MEPHISTOPHILIS. Megfizetsz ezért! (El.)

FAUSTUS. Hah, átkozott, sötét pokolra távozz!

Te döntéd kárhozatba a szegény

Faust lelkét. *Nem késő-e még?

(Jó és Rossz Angyal jönnek.)

ROSSZ ANGYAL. De késő!

JÓ ANGYAL. Ha bűnbánó vagy, nem késő soha!

ROSSZ ANGYAL. Az ördögök szagatnak szét, ha az vagy.

JÓ ANGYAL. Térj vissza s nem lesz semmi bántódásod.

(Angyalok el.)

FAUSTUS. Igen, Megváltóm, ah jó Krisztusom,

Mentsd meg szegény Faust lelkét a nyomorból!

(Belép Lucifer, Belzebub és Mephistophilis.)

LUCIFER. Krisztus igazságos, nem menthet ő meg,

Veled csak én törődöm egyedül.

FAUSTUS. Ki vagy te, ki oly rémesen meredsz rám?

LUCIFER. Én Lucifer vagyok és ez velem

Együtt uralkodik a poklon.

FAUSTUS. *Ó Faust,

*Azért jöttek, hogy lelked elvigyék.

BELZEBUB. Megfeddni jöttünk, mert minket gyalázol.

LUCIFER. Krisztust említed fogadalmad ellen.

BELZEBUB. Gondolnod az Istenre nem szabad.

LUCIFER. Csak az ördögre!

BELZEBUB. Meg öreganyjára.

FAUSTUS. Így lesz, s bocsáss meg ez egyszer nekem,

S ígérem, hogy az ég felé soha

Tekintetemet nem irányítom!¹

LUCIFER. Légy engedelmes, hű alattvalónk,

S akkor búsásan megjutalmazunk.

BELZEBUB. Faustus, azért jöttünk a pokolból, hogy időtöltéssel szórakoztassunk: ülj le s meg fog jelenni előtted a hét halálos Bűn s mindegyik saját alakjában.

¹ Istent nem szólítom, se nem könyörgök
Hozzá, szolgálát porba sujtom én,
Elégetem írásit s templomit
Szellemlhadam romhalmazzá teszi.

FAUSTUS. E látvány épp oly kedves lesz nekem, mint
 Ádámnak Éden a teremtés
 Első napján.

LUCIFER. Édenről mit fecsegsz? Nézd
 E képet! Az ördögről szólj s ne másról!
 Menj, Mephistophilis és hozd el őket.

(*Jő a 7 halálos Bűn.*)

BELZEBUB. Nos Faustus, kérdezd ki őket nevükről és rendeltetésükről.

FAUSTUS. *Mindjárt meg is teszem. — Ki vagy te, első?

BÜSZKESÉG. Nevem Büszkeség. Méltóságomon aluli, hogy szüleim legyenek. Olyan vagyok, mint Ovid bolhája, egy leányon akárhol lehetek. Egyszer mint paróka ülök homlokán, máskor mint nyakláncz, a nyakán lógok, — majd legyezőhöz hasonlóan az ajkát csókolgatom, vagy valami régi ingbe bújva, azt teszem, a mi nekem tetszik. De pih! Micsoda bűz van itt! Egy szót nem szólok, míg a padlót be nem szagostítjátok s nem borítjátok drága szőnyegekkel.

FAUSTUS. Büszke ficzko vagy, valóban; ki vagy te, második?

KAPZSISÁG. Én vagyok a Kapzsiság. Régi börzsákban hozott világra egy vén zsigori. Ha vágyam teljesülhetne, azt kívánám, hogy e ház minden lakójával együtt aranyra változzék, hogy az én jó szekrényembe zárhatnám el. Ó kedves aranyaim!

FAUSTUS. Ki vagy te, harmadik?

IRIGYSÉG. Én vagyok az Irigység. Kéményseprő nemzett egy osztrigás kofával. Nem tudok olvasni s ezért az összes könyveket el szeretném égetni. Sovány vagyok, mert látom, hogy mások esznek. Óh, bár szakadna oly éhség az egész világra, hogy mindenki meghalna s én egyedül maradnék életben! Meglátnád akkor, mily kövér lennék! S te ülsz, mikor én állok? Kelj fel, az ördögbe is!

FAUSTUS. El veled, irigy gaz! Ki vagy, negyedik?

HARAG. Én vagyok a Harag. Sem apám, sem anyám. Oroszlán szájából ugortam ki, midőn alig éltem egy félórát s azóta futkosom ezekkel a vitézekkel szerteszét a világban s ha nincs, a kivel összetűzzek, önmagamot sebezem meg. A pokolban születtem s vigyázatok, közületek kerül majd ki az atyám.

FAUSTUS. Ki vagy te, ötödik?

FALÁNKSAG. Ki? Én? Én vagyok a Falánkság. Szüleim elhaltak s az ördögbe is, nagyon szűkös járadékot hagytak rám s abból bizony csak sovány kosztra telik. Mi is az, naponként har-

minczszoz enni s tizszer inni! Távolról sem elégti ki a természetet. Királyi vér csergedez ereimben; nagyatyám Sódarfy, nagyanyám Disznófői volt. Keresztapám Heringi Péter és Marhahús Márton. Óh, az én keresztanyám csinos nemesasszony volt, minden jobb városban ismerték Márcziussy Söröss Margit asszonyt. Most, Faustus, ösmered egész családfámat. Nem hívsz meg vacsorára?

FAUSTUS. Nem én! ¹

FALÁNKSÁG. Fojtson meg az ördög.

FAUSTUS. Fojtson meg téged, zablász. Ki vagy te, hatodik?

RENYHESÉG. Én vagyok a Renyhesség. Napos padon születtem, a hol folyton feküdtem.² Egy szót se szólok többet, egy király váltságdíjáért sem!

FAUSTUS. Ki vagy te, Rima úrnő, hetedik, utolsó?

BUJASÁG. Hogy én ki vagyok? Én azok egyike vagyok, a kik egy hüvelyk juh-hust jobban szeretnek, mint egy öl kirántott fogast, s nevem kezdőbetűje «B».

LUCIFER. El, el, pokolra! El, dudás! (*El a 7 Bün.*) ³

FAUSTUS. Ó, elragadja lelkem ez a látvány!

LUCIFER. A pokol sok gyönyörben részesít majd.

FAUSTUS. Mily boldog lennék, ha az alvilágot

Úgy láthatnám, hogy visszatérjek ismét!

LUCIFER. Meglesz, Faust, érted küldök még ma éjjel.

Közben forgasd figyelmesen e könyvet,
S bármily alakot ölthetsz majd magadra.

FAUSTUS. Köszönet, ó hatalmas Lucifer,

Úgy őrizem ezt, mint az életemet.

LUCIFER. Faust, távozzom.⁴

FAUSTUS. Nagy Lucifer, tiéd Faust.

Jer, Mephistophilis. (*Mind el.*)

III. jelenet.

(*Belép Robin, könyvvel kezében.*)

ROBIN. *Eredj Dick, legyen gondod a lovakra, míg visszatérek.
*Megszereztem doktor Faustus szellemidéző könyveit s most szeret-
*nék valami nagyszerű csínyt elkövetni. (*Dick jő.*)

¹ akaszszanak fel, ha mindent felfalsz, a mit meg lehet enni.

² S nagy sérelmet ejtettél rajtam, hogy onnan elhoztál. Vitessz vissza a Falánksággal s Renyhességgel.

³ Nos Faust, hogy tetszik ez?

⁴ S gondoldj csak a pokolra.

DICK. *Eredj Robin, jártasd a lovakat!

ROBIN. *Én jártassam a lovakat? Ördögbe is, nem teszem; *nincs egyéb dolgom? Ha a lovak jární akarnak, ám járjanak *egyedül. (Olvas.) A per se; a t. k. c. ar o per se o deny orgon *gorgon! Hordd el magad, te műveletlen s tanulatlan szolgál!

DICK. *Ebadta! mi van a kezekben? Könyv? Ejh, hisz egy *szót sem értesz belőle.

ROBIN. *Majd meglátod! Menj ki e körből, mondom, mert az *ördöggel dobattak ki.

DICK. *Hitemre, ez nagyszerű; azonban legjobban tennéd, ha *abbahagynád ostobaságaidat, mert ha uram megérkezik, veled vé *gez ördögidezést.

ROBIN. *Mit, velem? Mondok valamit. Tudd meg, ha jön, oly *szép szarvakat varázslók fejére, a minőket nem láttál még életedben.

DICK. *Ne végezz felesleges munkát, mert úrnóm már megtette.

ROBIN. *Hát léteznek itt emberek, kik a dolgok mélyébe úgy *hatoltak, mint én, csak beszélni nem akarnak?

DICK. *Vigyen el az ördög, mindjárt gondoltam, hogy nem *ingyen settenkedel az asszony körül és surransz utána. De kérek, *mondj egész komolyan, kezekben szellemidéző bűvészkönyv van?

ROBIN. *Csak mondd, hogy mit tegyek, s megteszem. Akarsz *meztelenül táncolni? Úgy vesd csak le ruháidat s mindjárt el *kezdem varázsigéimet. Vagy akarsz a koresmába jönni, akkor *kapsz fehér, vörös, francia, malváziai bort, pezsgőt, muskotályt, *liqueurt, hogy beléd se fér s egy fillért sem kell érte fizetnünk.

DICK. *Ó, ez derék. De kérek, lássunk mindjárt hozzá, mert *oly szomjas vagyok, mint egy kutya.

ROBIN. *Hát jer, menjünk. (Mind el.)

HARMADIK FELVONÁS.

(Kar jő.)

KAR. A bölcs Faustus, hogy kifürkéssze összes

Titkát az égi astronomiának,

Melyek be vannak vésve a magas

Égbolt könyvébe, — íme az Olympus

Csúcsáig szállt fel. Fénylő s lángoló

Szekéren ült, féken tartott erős

Sárkányok vonták; *megszemléli ott

*A felhőket s a csillagok s a bolygók
 *Világát, a forró zónákat, az
 *Ég négy táját, a hold fénylő körétől
 *Fel a Primum Mobile magasáig.
 *A sarki szférák közt forog e pályán ;
 *Sárkányai kelettől nyugotig
 *Rohannak s nyolcz nap múlva hazahozzák
 *Megint. De nem soká pihenhet otthon,
 *Hogy útja fáradalmit kiheverje :
 *Egy sárkány viszi át a könnyű légen ;
 Most mélyed el a kozmográfiába,
 *Mely a föld kincses méhét s partjait
 Vizsgálja. Már Rómába készül, ott
 Ellátogat a pápa udvarába,
 Nagy pompával Szent Péter ünnepét
 Ülik meg e napon s Faust is jelen lesz.

I. jelenet.

A pápa magánszobája.

(*Faustus és Mephistophilis jönnek.*)

FAUSTUS. Jó Mephistophilisem, átmenénk hát
 Gyönyör közt Trier pompás városán.
 Sziklás, magas hegyláncz veszi körül,
 Mélyen körülárkolt falakkal ; így,
 Nincsen vezér, ki meghódítaná.
 Láttuk Párist s a frank föld partjait.
 A Majnát a Rajnába ömleni ;
 — Szőlő borítja mindkét oldalán —
 At Nápolyon gazdag Campániát,
 Hol a pompás paloták a szemet
 Kápráztatják, hol a legszebb kövekkel
 Kirakva a szép egyenes utak,
 A várost négy egyenlő részre osztják.
 Gyönyörködünk a böles Maro arany
 Sírjában és az egy mérföldnyi útban,
 Mit sziklák közt vágott egy éjen át.
 Velenczét s Páduát meglátogattuk
 S tovább jövénk, hol az a nagyszerű
 Templom díszlik, mely büszke ormozattal
 A csillagok felé tör fenyegetve.

*Kirakva drága és színes kövekkel

*És tetején csodás arany-mű fénylik.

Ezzel tölté Faust eddig idejét:

De mondd, minő hely ez, hol megpihentünk?

Nem Róma falai közé vezettél,

A mint először megparancsolám?

MEPHISTOPHILIS. Igen, Faustom *s ennek bizonyosságául

*Nézd, itten áll a pápa palotája.

*Nem mindennapi vendégek vagyunk s így

Magánszobáját választám magunknak.

FAUSTUS. Remélem, szent atyánk majd szívesen lát.

MEPHISTOPHILIS. Nekünk az mindegy; Faust, az étkezésnél

Arccátlanok leszünk. Hogy lásd, mi mindent

Rejt Róma, csakhogy téged elragadjon,

Tudd meg, hogy e város hét halmon áll,

Az alapépitményt ők támogatják.

A Tiberis hömpölyg ép a középén,

Kigyózó partjaival szelve át,

Melyek két részre osztják. És följük

Négy nagyszerű híd hajlik, hogy Rómába

Mindenfelé utakat nyissanak.

Az egyiken, a Ponte-Angelon,

Hatalmas vár emelkedik, a melynek

Falai közt oly nagyszámú a fegyver,

Hogy csak az érczből öntött ágyúk száma

Egy évnék napjaival is felér.

És hány magas pyramis, hány kapu!

Még Cæsar hozta őket Afrikából.

FAUSTUS. Az alvilág országaira, Styxre,

Az Acheronra s Phlegeton örökké

Izzó tüzes tavára esküszöm,

Hogy leghőbb vágyam megösmerni e

Fénylő várost, Rómát s emlékeit.

Jer hát!

MEPHISTOPHILIS. Várj, Faust, tudom, szeretnéd látni

A pápát és Szent-Péter ünnepén

Részt vennél, *e napot ünnepli meg

*Egész Olaszhon s Róma díszesen

*A pápa ragyogó diadalára.

FAUSTUS. *Mily kedves vagy, jó Mephistophilis

*Míg földi létem tart, a mi az ember

- *Szívét csak elragadni képes, engedj
- *Tobzódnom abban, mert kéjben, gyönyörben
- *Vágyom leélni szabad életem
- *Huszonnégy évét, hogy Faustus nevét
- *Csodálva emlegesse a világ.

MEPHISTOPHILIS. *Helyes, Faust, jer csak, állj mellém s azonnal
*Meglátod őket, itt vonulnak el.

FAUSTUS. *Várj, kedves Mephistophilis, csak egy
*Kérésem add meg s aztán távozom.
*Egy hét alatt megláttuk az eget,
*Földet s pokolt. Olyan magasra szálltak
*Sárkányaink, hogy öklömnél a föld
*Nem is látszott nagyobbnak. Megtekintők
*A föld országait s a mi szememnek
*Csak megtetszett, már megszemlélhetém.
*Ó, hadd legyek e játékban szereplő
*S e büszke pápa lássa Faust hatalmát.

MEPHISTOPHILIS. *Helyes, Faust, meglesz, ámde várj, előbb
*Vonuljon el a diadalmenet.
*S találj ki aztán bármit gyönyörödre,
*Tudásoddal zavarjad meg a pápát,
*Az ünnep fényét meghomályosítod,
*Barát, apát bámuljon majd majomként,
*Szemét a hármaskoronára vetve!
*És a barátok homloka körül
*Verjed le rózsakoszorúikat,
*A bíboros fejekre szarvakat tégy.
*Gasztettet, csinyt, mindent valóra váltok,
*Mit kieszelsz. Csend, jönnék. Ez a nap
*Egész Rómában visszhangozza híred.

**(Jönnék a bíborosok, a püspökök pásztorbottal, ornátusban, éneklő barátok és szerzetesek, azután a pápa, Raimund, Magyarország királya a bilincsekbe vert Brunoval.)*

PÁPA. *Nyujtsd számolyom!

RAIMUND. Hajolj le szász Bruno,

*Mig Öszentsége a te hátadon

*Szent Péter székire s trónjára ül.

BRUNO. *Enyém a trón, te büszke Luczifer: s Szent

*Péternek hajtok térdet s nem neked!

PÁPA. *Elöttem s Szent Péter előtt heverj

*A porban és borulj le görnyedezve

- *A pápai szent méltóság előtt.
- *Föl harsonaszó, Ég helytartója ím
- *Bruno hátáról száll trónjára fel.
(*Mig felszáll, trombitaszó harsog.*)
- *Az istenek a mily enyhén tekintik
- *Az ember bűnét, mielőtt boszús
- *Haragjuk vaskézzel lesújt reá,
- *Úgy törjön most alvó boszunk elő,
- *S átkos munkáért büntessen halállal!
- *Padua, Frankhon biborosai,
- *A szent tanácsba menjetek sietve.
- *Üssétek fel a decretáliákat,
- *Minő határozatot hozott a szent
- *Zsinat Trientben a bitorló ellen,
- *A ki választás s közmegegyezés
- *Nélkül ragadja a jogart magához?
- *Sietve hozzatok választ nekünk!

1. BIBOROS. *Megyünk már, szent atyánk! (*Biborosok el.*)

PÁPA. *Raimund!

- FAUSTUS. *Eredj, jó Mephistophilis,
- *A szent tanácsba; kérlek, menj utánuk,
 - *S ha áhítattal forgatják a könyvet,
 - *Sujtsd álmokórral s mély alvással őket,
 - *S nyomasztó bágyadtságot küldj reájuk.
 - *Közben mi majd az ő alakjukat
 - *Magunkra öltve, tárgyalunk a dölyfös
 - *Pápával, a császár ellenfelével
 - *S minden szentsége ellenére is
 - *Szabadságát Brunonak visszaadjuk
 - *S a germán államokba visszük őt.

MEPHISTOPHILIS. *Megyek!

- FAUSTUS. *Végezz hamar, a pápa e napot
- *Hadd szídjá csak, hogy Faust Rómába jött.
- (*Mephistophilis és Faustus el.*)

BRUNO. *Jogom törvényre nincsen, Hadrián?

*A német császár adta hisz hatalmam.

PÁPA. *Ezért megfosztjuk trónjától a császárt,

*S átkunk a népre, mely hódol neki;

*Kiátkozlak s reá is sujtson átkom.

*Kizárlak az egyház előjogából

*S a jámboroknak gyülekezetéből.

- *Hatalmában magasra nő s kevély lesz,
- *Merész fejét ki a felhők fölé
- *Emeli s az egyházon túltekint
- *Toronyként; mi leverjük vakmerő
- *Arczátlanságát. Sándor is, elődünk,
- *Midőn német Frigyest legázolá,
- *Dicső tettét kísérte az arany
- *Mondással, hogy a szent trón urai
- *Császárokon lábbal tapossanak,
- *A vipera hátán lépdeljének,
- *Tiporják az oroszánt és a sárkányt,
- *S merészen sujtsák le a gyilkoló
- *Baziliszket. Ki elszakadt kevélyen,
- *Megtörjük majd a büszke lázadót
- *S apostoli hatalmunkkal királyi
- *Trónjáról őt letesszük.

BRUNO.

*Julius

- *Megesküdött Zsigmondnak a saját
- *S utódai nevében, hogy a császárt
- *Elismeri urának.

PÁPA.

*Ő az egyház

- *Jogával visszaélt és így nem áll
- *Fenn egy határozatja sem. De nincs
- *Reánk ruházva minden hatalom
- *A földön? Így hát nem tévedhetünk,
- *Még ha akarnánk sem. Vedd csak szemügyre
- *Ezt az ezüst övet és rajt' a hét
- *Arany pecsétet, hét szoros pecséttel
- *Hozzákapcsolva, hétszeres, az égtől
- *Nyert hatalom jeléül. Általa
- *Kötünk, oldunk, ítélünk, büntetünk,
- *Zárunk, lemondunk s megpecsételünk,
- *A mint tetszik nekünk. Ő is, te is
- *Hajoljatok meg hát egész világgal,
- *Különben szörnyű átkunk sujt le rátok,
- *Mely súlyos, mint pokolnak kínjai.

(Faustus s Mephistophilis jönnek a biborosok alakjában.)

MEPHISTOPHILIS. *Ábrázatunk nem nagyszerűn bevállik?

FAUSTUS. *Bizony mesésen s két ily biboros

*Pápát nem szolgált soh'sem úgy, miként mi.

*Azok alusznak a tanácsteremben;

*Közben köszöntsük tán a szent atyát.

RAIMUND. *Nézd, visszatértek a bibornokok.

PÁPA. *Üdv, jámbor atyák, szóljatok sietve,

*Minő határozat van hát a császár

*S Bruno ügyében? Mi legyen jutalma

*A lázadásnak, mit imént az állam

*S szent méltóságunk ellen szóttek ők?

FAUSTUS. *Légszentebb védura a római

*Egyháznak, a prelatusok s papok

*Gyülekezete közmegegyezéssel

*Határozott, hogy Brunot és a német

*Császárt tekintsék új hitfaragóként

*És mint eretneket, mert vakmerőn

*Az egyház szent békéjét megzavarták.

*S ha Bruno csak önelhatározásból

*S nem kényszerítve német főuraktól —

*Vágyott a hármass diadém után, hogy

*Haláloddal Péter trónjára üljön,

*A decretáliák határozata:

*Eretnekként itéljék rögtön el

*És vesszen el a máglyán tűzhalállal.

PÁPA. *Elég! Vegyétek őrizetbe s rögtön

*A Ponte Angelohoz, el velök!

*Zárjátok el a legerősb toronyba

*S a szent tanácsban a bibornokokkal

*Holnap döntünk élet s halál fölött.

*Vigyétek el a hármass koronát is,

*Az egyház kincstárát hadd gyarapítsa

*S apostoli áldással mehettek.

MEPHISTOPHILIS. *Igy sem áldottak még meg ördögöt.

FAUSTUS. *Jer, Mephistophilis; e tettük ára

*Keserves gyötirelem lesz nemsokára.

(*Faustus, Mephistophilis és Bruno el.*)

PÁPA. *Készüljete a lakomára, méltón

*Kell megülnünk Szent-Péter ünnepét

*S Raimund magyar királlyal hadd igyunk

*A legutóbbi fényes diadalra.

(*Kürtszó, míg a lakomát előkészítik.*)

II. Jelenet.

(*Mephistophilis és Faustus saját alakjukban jönnek.*)

MEPHISTOPHILIS. *Örülhetsz Faustus, a bibornokok most

- *Itélkeznek Bruno fölött, a kit
- *Elszállítottunk s büszke paripán
- *Repül, gyorsabban, mint a gondolat,
- *Germániába, át az Alpokon, hogy
- *Bútól levert császárat üdvözölje.

FAUSTUS. *Átkozni fogja álmukat a pápa.

- *Álmuk miatt tűnt Bruno s koronája.

De hadd viduljon fel kevésé lelkem

És hadd mulassak balgaságukon.

Bűvölj el, édes Mephistophilis,

Hogy itt járhassak, senki meg ne lásson

S látatlan bármit is véghezvihessek.

MEPHISTOPHILIS. Meglesz, Faustus; *térdelj le hát azonnal.

- *Rajtad kezem s varázsbotom,
- *Most ezt fölötted forgatom;
- *Hördd ez övet s míg viseled,
- *Nem látja senki képedet.
- *A hét bolygó s Hekate fája,
- *A komor lég s Plutó kék lángja
- *S pokol varázsát szórja rád,
- *Mit fúriák kusza haja ad,
- *Hogy ember szeme meg se lát.
- *Most, Faustus, minden szentség ellenére
- Bármit tehetsz, nem lát meg senki sem.

FAUSTUS. Fogadd hálám, jó Mephistophilis,

- *Órizzétek tar koponyátokat,
- *Barátok, nehogy ma véresre verjem.

MEPHISTOPHILIS. *Ne szólj, Faust, jönnek a bibornokok.

(*Jönnek a pápa és a nemesek, majd a bibornokok, könyvvel kezükben.*)

PÁPA. *Mindnyájatoknak üdv. Foglaljatok

- *Helyet; Raimund is. Szerzetesek, e
- *Nagy ünnephez minden méltó legyen;
- *Ma mindent rendben, készen tartsatok.

1. BIBOROS. *Szentséged nem hallgatná meg előbb,

- *Hogy mit határozott a szent tanács
- *A német császárt s Brunot illetőleg?

PÁPA. *Mi szükség arra? Nem megmondtam-e,

*Hogy holnap az egyházi szent tanácsban

*Döntünk arról, miként bűnhődjön ő?

*Most hoztatok hírt: a határozat,

*Hogy a kiátkozott császárt s Brunot

*Átkos, rögzött eretnekeknek s gyűlölt

*Uj hitfaragóknak nyilvánították.

*Úgy hát miért tekintsek be e könyvbe?

A KÉT BIBORNOK. *Szentséged téved, nem parancsolá ezt.

RAIMUND. *Tagadjátok? Mi tanui vagyunk mind,

*Brunot s a pompás hármás koronát

*Hiszen csak az imént bízták reátok,

*Hogy az egyház kincstárát gazdagítsa.

A KÉT BIBORNOK. *Szent Pálra esküszünk, nem láttuk őket.

PÁPA. *Péterre, haljatos meg!

*Teremtsétek nekem tüstént elő

*Mindkettőt: el, börtönbe s verjete

*Bilincset rájuk: gaz prelatusok,

*A lelketek rút árulástokért

*Kárhozzon el pokol gyötrelmein.

(A két biboros örizet alatt el.)

FAUSTUS. *Igy hát ezek már ártalmatlanok.

*S most Faust, a lakomára fel! Ilyen

*Tréfás vendége nem volt szent atyánknak.

PÁPA. Rheims érseke, kérlek, foglalj helyet.

ÉRSEK. Köszönöm, szent atyám.

FAUSTUS.

Kezdjétek el már,

Különben majd az ördög csap le rátok.

PÁPA. Ki szólott itt? Kérlek, nézzetek körül. —

*Kezdd meg, Raimund; e becses adományt

*Milano püspökének köszönöm.

FAUSTUS (kiragadja a pápa kezéből a tálat). Köszönöm.

PÁPA.

Mi ez? Ki ragadta ki

A húst kezemből? Gazok, nem feleltek?

Jó érsekem, Frankhonból küldte ezt

Az isteni ételt egy biboros.

FAUSTUS (ismét elragadja a tálat). Ez is legyen enyém!

PÁPA.

*Ah, oldalamnál

*Eretnekek állnak, hogy ily gyalázat

*Épp minket ér? Bort hozzatok ide!

FAUSTUS. Igen, Faust úgy is szomszjas már nagyon.

PÁPA. E poharat, Raimund, rád emelem.

FAUSTUS *(elragadja a poharat)*. Egészségedre hadd ürtsem ezt!

PÁPA. *Borom is eltűnt? Hé, akasztófára

*Valók, az embert, ki ily aljasan

*Velünk tréfát űz, hozzátok elő,

*Mert szentségemre, meghaltok különben!

*Kis elnézést, urak, e bosszuságért!

FRANKHON BIBORNOKA. Én azt hiszem, Szentséged, hogy a purgatoriumból valami szellem lehet, a mely eljött ide Szentségedhez, hogy bocsánatot nyerjen.

PÁPA. Igen, lehet; hát jöjjenek papok!

Gyászdallal kissé tán enyhíthetik

A tévelygő szegény szellem dühét.

(Egy szolgál el; a pápa keresztet vet magára.)

FAUSTUS. Hát már minden falatomat keresztnek

Kell fűszerezni? Vedd jutalmul ezt! *(Pofonüti a pápát.)*

PÁPA. *Végem van, ah segítetek hamar!

*Urak, jertek, segítetek el innen!

*Ő átok arra, a ki tette ezt. *(A pápa és kísérete el.)*

MEPHISTOPHILIS. Faustus, mit csinálsz most? Mert tudd meg, hogy most elátkoznak, könyvvel, gyertyával és csengettyűvel.

FAUSTUS. Könyv, gyertya, csengettyű; könyv, gyertya, csengettyű.

Előre, hátra, Faustus, el leszel

Kárhozva a pokolra mindenképen.¹

(Visszatérnek a barátok, hogy gyászdalt énekeljenek.)

ELSŐ BARÁT. Jertek; testvéreim, lássunk áhitattal munkánkhoz.

(Énekelnek.)

Átkozott legyen az, a ki Őszentségének húsát az asztalról elragadta.

Maledicat dominus!

Átkozott legyen az, a ki Sandelo barátnak fejére csapást mért.

Maledicat dominus!

Átkozott legyen az, a ki szent dalunkat megzavarta.

Maledicat dominus!

Átkozott legyen az, a ki elragadta Őszentsége borát.

Maledicat dominus!

¹ Mindjárt hallsz majd disznót rőfögni, borjút
Meg bögni s szamarat ordítani,
Mivel ma van Szent-Péter ünnepe.

Átkozott legyen az, a ki Őszentségét arczul ütötte.

Maledicat dominus!

(*Mephistophilis és Faust szétverik a barátokat és tüzet szórnak közéjük, aztán el.*)

III. jelenet.¹

Korcsma közelében.

(*Robin és Dick jönnek, serleggel kezükben.*)²

DICK. Robin! Legjobb lenne, ha az ördögöd felelhetne a serleg ellopásáért, mert a korcsmáros fia nyakunkon van.

ROBIN. Nem baj, hadd jöjjön. Ha utánunk jön, úgy megigézem, mint még soha nem volt része benne; hadd lássam a serleget.

DICK. Itt van: nézd, jön már. Most, Robin, mutasd meg, mit tudsz. (*Jön a korcsmáros.*)

KORCSMÁROS. Ah, itt vagytok? Örülök, hogy találkozom veletek; finom pár vagytok ti! Kérlek, hol a serleg, melyet a korcsmából elloptatok?

- ¹ KAR. Midőn a bölcs Faust végigélvezett
Mindent, mi ritka és mi nagyszerű,
S megfordult a királyok udvarában,
Megállt útjában s kissé hazatért.
Barátai és társai, a kik
Távollétét bús szívvel érzék,
Barátjuk visszatértén hogy örültek!
Hisz elveszettnek hitték! Elmesélte
Tapasztalásait a hosszú úton;
Leírta útját a világ körül
S a légen át; az asztronomiából
Kérdésekkel faggatták s jártasan
Mély tudománnyal mindre megfelelt Faust,
Hogy mindnyájan csodálták bölcsességét.
Elterjedt híre mindenütt a földön
S most a császár is, ötödik Carolus,
Faustust magánál tartja palotája
Leghíresebb vendégei s az állam
Előkelői közt s művészetének
Bizonyosságául csodatetteit
Nem mondom el, lássátok szemetekkel.

² Lényegében megegyezik az 1604-iki kiadással, csak a szavak mások.

ROBIN. Hogyan? mi, egy serleget ellopni? Vigyázz arra, a mit mondsz; külsőnk nem vall serlegtolvajokra, annyit mondhatok!

KORCSMÁROS. Sose tagadjátok, mert tudom, nálatok van és meg foglak motozni.

ROBIN. Engem megmotozni? Jól van, tedd meg — tartsd a serleget, Dick — gyere csak, kutass ki. *(Korcsmáros kikutatja Robin zsebeit).*

KORCSMÁROS. Most jer te, hadd motozzalak meg téged is.

DICK. Tedd meg, igen — tartsd a serleget, Robin — nem félek én a te motozásodtól, mondhatom neked, hogy fittyet hányok a te serlegednek. *(Korcsmáros megmotozza.)*

KORCSMÁROS. Akármit mondtok, a serleg kettőtök közt van.

ROBIN. Nem igaz, mert kettőnk fölött van.

KORCSMÁROS. Vigyen el az ördög, gondoltam, hogy a ti gázságtok vitte el: jertek, adjátok vissza.

ROBIN. Ah, mit beszélsz? Dick, rajzolj egy kört, állj szorosán mögöttem és a viláért ne mozdulj. Korcsmáros, mindjárt meglesz a serleged; ne szólj semmit, Dick. *(Olvas könyvéből.)* O per se, O Demigorgon; Belcher és Mephistophilis. *(Mephistophilis jön.)*

MEPHISTOPHILIS.¹ Oh alvilág királyi sergei,

Mint gyötör e gazok varázslata!

Konstantinápolyból jövék ide,

Időtöltésül ez átkos rabokhoz.

ROBIN. Mit, Konstantinápolyból? Nagy utazás lehetett: akarsz egy ürüczombot meg egy tallért? S aztán távozol?

DICK. *Igen, szívből kérlek; mert csak tréfából szólítottunk, *szavamra.

MEPHISTOPHILIS. Ez átkozott tett büntetéseképen,

Először változz te e rút alakká,

Hogy majmoló teted tegyen majommá.

ROBIN. Mi? majommá? Ez derék; kérlek, uram, hadd vezethessem én őt, hogy mindenfelé dicsekedhessem mutatványával.

MEPHISTOPHILIS. Helyes. Te változz kutyává s őt hordd a hátadon. El, pusztuljatok!

ROBIN. Kutyává? Ez nagyszerű! Vigyázzanak a leányok fazeikakra, már indulok is a konyhába; jer, Dick. *(A két bohóc el.)*

¹ Pokol ura, kinek oltárinál
Ezer lélek hever s kinek sötét
Tekintetére hatalmas királyok
Szent félelemben térdre hullanak.

MEPHISTOPHILIS. *S örökké égő tűznek lángjain
 *Elszárnyalok azonnal Faustusomhoz,
 *A nagy török császárnak udvarába. (El.)

IV. jelenet.

A császár udvara Innsbruckban.

(Jönnek Martino és Frigyes különböző oldalról.)

MARTINO. *Hej! Tisztek és urak!
 *Siessetek, kísérjük el a császárt.
 *Jó Frigyesem, ürítsd ki e szobákat.
 *A felség e csarnokba jó; eredj
 *Csak vissza most; minden készen legyen.

FRIGYES. *Kit Rómából egy fúria hozott,
 *A megválasztott pápa, Bruno, hol van?
 *A szent atya a császárt nem kíséri?

MARTINO. *De igen; és a bölcs német varázsló,
 *A mágiában a világ csodája,
 *Wittenberg büszkesége, Faust is eljön;
 *A nagy Carolus dicsó őseit
 *Idézi fel s meglátjuk általa
 *Nagy Sándornak s gyönyörű kedvesének
 *Fejedelmi termetű képmásait.

FRIGYES. *Hol van Benvolio?

MARTINO. *Bizton hiszem,
 *Hogy mélyen alszik még; a tegnapi
 *Tivornyán jó barátunk kegyesen
 *Bruno egészségére úgy ivott,
 *Hogy renyhén ma egész nap őrzi ágyát.

FRIGYES. *Ne hívjuk? Ablaka, nézd, nyitva van.

MARTINO. *Hé, Benvolio!

(Benvolio fent kihajol az ablakon hálósipkában, kabátját gombolva)

BENVOLIO. *Ördögbe is, mi kell?

MARTINO. *Lassan beszélj, az ördög meg ne hallja,
 *Az udvarhoz Faust érkezett imént,
 *Ezer furia követi nyomon,
 *Hogy minden vágyát rögtön teljesítsék.

BENVOLIO. *No és?

MARTINO. *Hadd el szobádat s jer velünk,
 *Nézzük meg együtt csodatetteit,

*Minőket nem látott Germánia.

*A szent atya és császáruk előtt

*Fog Faust velük ragyogni.

BENVOLIO. *Nem lakott jól

*A pápa örökös bűvészkedéssel?

*Az ördög hátán volt csak az előbb

*S ha oly nagyon szerelmes is belé,

*Nem bánám, ha Rómába visszavinné.

FRIGYES. *Nem nézed meg e játékot? Beszélj!

BENVOLIO. *Nem én!

MARTINO. *És ablakodból sem kívánod
Megnézni?

BENVOLIO. *De, ha közben el nem alszom!

MARTINO. *Közelg a császár, ki megnézni jó,

*A bűvészet milyen csodás erő!

BENVOLIO. *Jó, menj, kísérd a császárt; s ez alkalommal be-
*érem azzal, hogy fejemet az ablakon kidugjam, mert azt mond-
*ják, hogy ha az ember egész éjjel ittas, úgy az ördög nem bánt-
*hatja reggel. Ha ez igaz, oly varázs van fejemben, a mely, biz-
*tosítlak, ad nékem olyan hatalmat fölötte, mint a szellem-
*idézőké. (*Frigyes és Martino el.*)

NEGYEDIK FELVONÁS.

I. jelenet.¹

(*Harsona szól. Belép Károly, a német császár, Bruno, a szász
fejedelem, Faustus, Mephistophilis, Frigyes, Martino és a kíséret*)

Császár. *Világ csodája, hírneves varázsló,

*Tudós, böles Faust, üdvöz légy udvarunkban.

*Ez a teted, hogy engem és Brunót

*Nyílt ellenünktől megszabadítottál,

*Sokkal dicsőbb fényt vet művészetedre,

*Mint bármi bűbajos varázsigé,

*Mellyel törvényt szabhatnál a világnak.

*Szeretetem kísérenni fog örökké

*S ha Bruno, ki szabad lett általad,

*Békén hordhatja hármas koronáját

¹ Egyes szavak eltérnek az 1604-ikiben.

- *És semmi esély meg nem döntheti
- *Szent Péter székén, úgy híred-neved
- *Visszhangja tölti be egész Olaszhont
- *S tiéd a német császár becsülése.

FAUSTUS. *Felséges uram, ez a végtelen kegy
 *Csak arra késztet, hogy egész erőmmel
 *A német császárt szolgáljam s szeressem
 *S élttem sorát hadd Bruno döntse el.
 *S bizonyságul, ha úgy parancsolod,
 *Letörni kész vagyok tudásom és
 *Bűvös varázs hatalmával a zárt,
 *S feltárom az örökké lángoló
 *Sötét pokol kapuit s odvaikból
 *Kihajszolom a mérges fúriákat,
 *Hogy rögtön álljanak parancsaidnak.

BENVOLIO (*félre*). Teremtette, félelmesen beszél s mégsem hi-
 szek nagyon neki; ő annyira hasonlít egy szellemidézőhöz, mint
 a pápa egy almakufárhoz.

CSÁSZÁR.¹ A mint ígérted, megláthatjuk-e

¹ Figyelj jól, Doktor Faustus, szavaimra.
 Szobámban sokszor ültem egymagamban
 S agyamban mindenféle gondolat
 Kergette egymást dicső őseimről.
 Elmém merengett, hős lelkük miként
 Vitt véghez annyi csodatettet, oly sok
 Kincset miként nyerének, annyi népet
 Hogyan ígáltak le. Félek, soha
 Nem jó uralkodó, ki hatalom
 S dicsőség ily magas fokára érne,
 Sem én, az utód, sem azok, a kik
 E trónon egykoron követni fognak.
 Nagy Sándor is e királyok között van:
 A világ hősei közt legnagyobb ő;
 Hős tettei oly fényt árasztanak
 Ragyogásukkal az egész világra,
 Hogy a midőn említni is csak hallom,
 Lelkemnek fáj, hogy soh'se látta őt.
 Művészeted hatalmával, alant,
 A hol e híres hóditó pihen,
 Mély sírjából szólítsd elő a hőst
 És hozd vele szépséges kedvesét,
 Élethű testtartásban és alakban,

A hódító Sándort és kedvesét,

A mily alakban éltek s oly királyi
Pompában, hogy mind megcsodáljuk őket?

FAUSTUS. Uram, hadd teljesüljön óhajod.

*El, Mephistophilis, mutasd be hát

*Nagy Sándort és szépséges kedvesét

*S közben harsogjanak a trombiták.

MEPHISTOPHILIS. *Igen, Faust.

BENVOLIO. *Ej, doktor úr, ha ördögeidet nem küldöd, rög-
*tön elalszom. Ezer ördög! Magamat enném meg mérgemben,
*hogy oly számár voltam s az egész idő alatt bámészkodtam az
*ördögök vezérére, a nélkül, hogy valamit láthattam volna.

FAUSTUS *(félre)*. *Ha nem hagy cserben a művészetem,

*Azonnal fogsz érezni valamit.

(Fenn.) *De Felség, ha Nagy Sándort s kedvesét

*Elénk hozzák a szellemek, nehogy

*Kérdést intézz hozzájuk; jöjjenek

*S vonuljanak is mély csendben tovább.

CSÁSZÁR. *E kívánságod teljesítve lesz.

BENVOLIO. Ha párjával élénk hozod Nagy Sándort, Acteon
akarak lenni és szarvassá váltoozzam.

FAUSTUS. Igen s én Dianát játszom s a szarvakkal mindjárt
ellátlak. *(Kürtszó; belép az egyik ajtón Sándor, a másikon Dá-
*rius; találkoznak; Dárius elesik, Sándor megöli; elveszi koro-
*náját s a mikor távozni készül, szembe jő kedvese, a kit megölet s
*fejére helyezi Dárius koronáját. Visszamenet üdvözli a császárt,
*a ki felkel s meg akarja ölelni. Faustus látva ezt, visszatartja.
Elhallgatnak a trombiták s a zene szól.)

FAUSTUS. *Kegyes uram, te megfelelkezél

*Arról, hogy ezek csak testetlen árnyak.

CSÁSZÁR. *Bocsáss meg, e híres uralkodó

*Látása lelkemet úgy elragadta,

*Hogy átöleltem volna karjaimmal.

*De ha hozzájuk, Faust, nem szólhatok,

*Elégítsed ki vágyam teljesen.

Úgy hallom, hogy míg földön élt e szép nő,

Nyakán szemölcs volt: Faustus, úgy-e, most

Megtudhatnám, való e mendemonda?

Olyan köntösben, a minőt viseltek.

Ha teljesíted ezt a vágyamat,

Dicsőséged hirdetném, míg csak élek.

FAUSTUS. Felséged bátran nézze meg maga.

CSÁSZÁR. *Faustus, látom világosan. Valóban,

*E látvánnyal nagyobb gyönyört szereztél,

*Mintha nyertem vón' még egy koronát.

FAUSTUS. *El, menjetek. (A jelenés el.)

*Nézd, nézd, az ablakon

*Mi furcsa állat dugja ki fejét?

CSÁSZÁR. *Csodás látvány, nézd csak, szász fejdelem,

*A fiatal Benvolio fejére

*Mi különös, két nagy szarvat tevének.

SZÁSZ FEJEDELEM. *Mi ez? Alszik? Meghalt talán?

FAUSTUS. *Alszik s szarvakról nem is álmodik.

CSÁSZÁR. *Pompás e játék; ne keltsük fel őt?

*Hé, Benvolio!

BENVOLIO. *Menj a pokolba, hadd

*Aludjam kissé.

CSÁSZÁR. *Nem szidhatlak én

*Alvásodért, mivel hogy ily fejed van.

SZÁSZ FEJEDELEM. *A császár hí, nézz fel, Benvolio!

BENVOLIO. *A császár? Hol? Ezer ördög, fejem!

CSÁSZÁR. *Ha szarvaidd tartósak, ne aggódj miatta, mert eléggé

*fel van fegyverezve.

FAUSTUS. Nos lovag úr, hát szarvaidra vagy felakasztva?
Borzasztó, pfuj, húzd hát be fejedet s szégyeld magad. Ne engedd,
hogy a világ bámész szemeit rád meresse.

BENVOLIO.¹ Ördögbe, gaz Faustus! Te tetted ezt!

*Ez a te műved!

FAUSTUS. Ah, kérlek, ne mondd ezt,

Szerinted hisz a doktor csak tudatlan

Szemfényvesztő, ámitó s képtelen

A nagy császárt s vitéz uralkodót,

A hős Sándort sírjából felidézni.

Ha megteszem, el voltál szánva, hogy

Magadra öltöd Acteon alakját

S szarvassá válsz. Ezért, ha tetszik,

Egy kutya farkát zúditok reá

1

Te átkozott kutya, utálatos gaz,

A ki egy szörnyű szikla üregében

Születté, hogy mersz engem, egy nemest

Igy bántani? Varázsolj vissza tüstént!

S meghajszolom felséged óhajára,
 Hogy testét minden szolganépe sem
 Menthetné meg kegyetlen karmaikból.
 Hé, Belimót, Argiron, Asterót.

BENVOLIO. Megállj, megállj; még képes lenne egy tuczat ördögöt előszóltani; jó uram, szólj egy szót érdekemben. Igazán képtelen vagyok e kínokat elviselni!

CSÁSZÁR. Derék Faustus, hát kérek, doktor ur,
 Légy oly jó s vedd le róla szarvait,
 Hisz tetteért bűnhődött már eléggé!

FAUSTUS. Kegyes uram! Faustus nem annyira a rajta esett sérelmet akarta e hetvenkedő lovagon megtorolni, mint inkább Felségedet kissé felvidítani. Ez sikerült s így készséggel távolítom el szarvait. Mephistophilis, változtasd át. (*Mephistophilis eltávolítja a szarvakat.*) S jövőben, uram, légy rajta, hogy jobb véleményed legyen a tudósokról.

BENVOLIO (*félre*). *Rólatok jó véleménynyel lenni? Hitemre *mondom, ha minden tudós ily megcsalt-férjcsináló, hogy becsületes emberek fejére szarvakat rak, nem bízom többé a síma *arczokban és keskeny gallérokban. De ha nem veszek boszút *ezért, változzam tátott szájú osztrigává s ne ihassam sósvíznél *egyebet. (*El fent.*)

CSÁSZÁR. Dicső Faustus, jerünk s a míg csak élek,
 E magas érdemed jutalmaképen
 Parancsot oszthatsz német államinkban
 S hatalmas Carolus kegyében élhetsz. (*Mind el.*)

II. jelenet.

(*Benvolio, Martino, Frigyes és katonák jönnek.*)

MARTINO. *Benvolio, hagyj fel e gondolattal,
 *A bűvész ellen terved mit se használ.

BENVOLIO. *El, nem szeretsz, ha ennyire gyötörsz.

*Hiszed, megtorlás nélkül hagyhatok
 *Ilyen gyalázatot, hogy szolgálhad
 *Gúnyjának czéltáblája én legyek,
 *Hogy mulatozva büszkén mondogassák,
 *Uruk fejét ma szarvak ékesíték?
 *E szempillák soh'se csukódjanak le,
 *Ha meg nem öli kardom a varázslót.
 *S ha e tervemben támogatni kész vagy,

*Rántsz kardot s légy elszánt szívű s ha nem,
 *Távozhatsz ; én itten halok meg, ám Faust
 *Halála légyen szégyenemnek ára.

FRIGYES. *Nem, bármi sors ér, mi veled kitarunk
 *S megöljük őt, ha útja erre visz.

BENVOLIO. *Jó Frigyesem, siess hát e berekbe,
 *Kiséretünket és a szolganépet
 *A fák mögötti rejtekhelyre bujtasd.
 *Tudom, valahol a közelbe' van,
 *Térdelni láttam, a császár kezét
 *Csókolta ; búcsút vett és távozott,
 *Jutalmul nyervén drága kincseket.
 *Hát küzdjetez vitézül, katonák,
 *Ha Faustus meghal, kincse a tiétek
 *S csak a győzelmet hagyjátok nekünk.

FRIGYES. *Kövessetek, katonák, a berekbe
 *S ki megöli, jutalma végtelen
 *Kegy és arany leszen. (*Frigyes a katonákkal el.*)

BENVOLIO. *Könnyebb fejem bár
 *Szarvak nélkül, de szívem nehezebb
 *Fejemenél. Ah, milyen szorongva várom
 *Faustus halálát !

MARTINO. *Hol helyezkedünk el ?

BENVOLIO. *Bevárjuk itt az első támadást.
 *Bár itt lennél már, te pokol kutyája,
 *Boszút állnék, hogy megtorolva lásd
 *A szégyent, mit becsületemen ejtél ! (*Belép Frigyes.*)

FRIGYES. *Csend, köntösében egyedül közelg
 *A bűvész ; készülj, hogy lesujts a gazra.

BENVOLIO. *Úgy a dicsőség az enyém legyen.
 *S most kard, a szeget a fején találd,
 *A szarvakért hadd kapjam meg fejét.
 (*Faustus jő hamis fejjel.*)

MARTINO. *Nézd, itt jön már. Figyelj !

BENVOLIO (*leszúrja Faustot*). Egy szót se szólj,
 *Míg e csapás halált testének ad,
 *Lelkét, pokol, magadba te fogadd.

FAUSTUS (*elesik*). *Ó !

FRIGYES. *Hát sóhajtasz, kedves doktor úr ?

BENVOLIO. *Törjön meg szíve sóhajaitól, nézd,
 *Véget vetek már szenvedésinek.

MARTINO. *Menj csak bátran neki.

(*Benvolio levágja Faustus fejét.*)

BENVOLIO. *Ujjongjatok, fúrják, meghalt az ördög.

FRIGYES. *Ez volt hát az a szigorú tekintet,

*A félelmes homlokráncz, mely előtt

*Az alvilági szellemeknek ádáz

*Ura reszketve hódolt, ha parancsa

*Szólítá?

MARTINO. *Átkozott fő, ez okozta

*Gyalázatodat a császár előtt?

BENVOLIO. *Itten hever a fej s ez itt a test,

*Méltó jutalmat nyert gazságiért.

FRIGYES. *Miként halmozhatunk gyűlölt nevére

*Minél nagyobb szégyent?

BENVOLIO. *Először is,

*Hogy meglegyen a méltó visszatörítés,

*Nagy szarvakat szegeztetek fejére

*És az ablakba, hol a szégyen ért,

*Kifüggesztem, hogy az egész világ

*Tanúzza, mint álltam jogos boszút!

MARTINO. *Hát a szakállal mit fogunk csinálni?

BENVOLIO. *Eladjuk egy kéményseprőnek s biztos vagyok
*benne, tovább tart majd, mint tíz nyírfaseprő.

FRIGYES. *Hát a szemével?

BENVOLIO. *Szemét kitoljuk, ajkára helyezük mint gombokat,
*hogy nyelvét a meghűléstől ójják.

MARTINO. *Ez kitűnő eszme; most, hogy kétfelé szakítottuk,
*mit tegyünk testével? (*Faustus felkel.*)

BENVOLIO. *Nézd csak, nézd, az ördög feléled!

FRIGYES. *Ah,

*Az Istenért, add vissza a fejét!

FAUSTUS. *Csak tartsátok meg: lesz fejem s kezem,

*Hogy e tettért méltó jutalmat osszon.

*Hát nem tudjátok, nyomorult gazok,

*Huszonnégy évig tart a földön éltem?

*Hasítottátok vón szét testemet,

*Széttörve húsom, porrá zúzva minden

*Csontom, csakis egy perczig álltam volna

*Lélek nélkül, hogy sértetlen kerüljek

*Megint elétek: Mért kések boszúmmal?

*Asterót, Belimót, Mephistophilis!

(*Mephistophilis és ördögök jönnek.*)

- *Vegyétek tüzes hátatokra e
- *Gaz árulókat s szálljatok velük
- *Olyan magasra, mint az ég s hanyatt
- *Vessétek onnan legmélyebb pokolra.
- *De várj, hadd lássa őket a világ is
- *Szenvedni s a pokol gyötrelmeit
- *Később ízleljék meg. Menj Belimót, ezt
- *Mocsokkal, sárral telt tócsába ved;
- *E gatz vonszold az erdőkön keresztül,
- *Szűrő tövises és bokrok között.
- *Ez árulóval, Mephistophilis,
- *Meredek szikla tetejére szállj s mint
- *Ő széttagolni engemet akart,
- *Lehengeredve törje csontjait szét.
- *El, teljesítsétek parancsomat!

FRIGYES. *Kegyelmezz, jó Faust s éltünket kiméld!

FAUSTUS.

*El!

FRIGYES. *Kit az ördög üz, annak menni kell.

(*Szellemek a lovagokkal el.*)

III. jelenet.

(*Katonák előjönnek rejtekeikből.*)

1. KATONA. *Legyünk csatára készen, társaim,
*Hogy megsegítsük a nemeseket,
*Imént beszéltek a bűvésszel ők.
 2. KATONA. *Nézd, jön. Siess, üsd meg a nyomorultat.
- FAUSTUS. *Mi ez? Kelepeze tán, hogy éltemet
*Fogják meg benne? Nos Faustus, mutasd
*Ki, mit tudsz: gaz bérenczek, álljatok meg:
*Parancsomat a fák is követik,
*Hogy mint bástyák közöttünk álljanak,
*S megóvjanak e gyűlölt árulástól!
*De hogy gyengécske támadástokat
*Viszonzatlan ne hagyjam, lássatok
*Egy sereget, mely harezra készen áll.

**(Faustus dobbant lábával s jő egy ördög, mint dobos, utána egy másik, mint zászlótartó. Több más ördög, majd Mephistophilis, tűzszerszámmal; a katonákra rohannak s kiűzik őket.)*

IV. jelenet.

(*Benvolio, Frigyes és Martino véres fővel és kézzel, sárosan, szarvakkal a fejükön, különböző oldalról jönnek.*)

MARTINO. *Benvolio, hé!

BENVOLIO. *Itt vagyok, Frigyes!

FRIGYES. *Segíts, barátom, hol van Martino?

MARTINO. *Előttem áll; a bűzös pocsolóában,

*Melyen végighurczoltak a gazok

*Lábamnál fogva, majdnem megfulladtam.

FRIGYES. *Benvolionak nézzed szarvait.

MARTINO. *Ó borzasztó, mi ez, Benvolio?

BENVOLIO. *Nagy ég, védj meg! Ne sújts megint.

MARTINO. *Ember, ne félj, mert ölni nincs hatalmunk.

BENVOLIO. *Barátaim, így elváltozva! Ó,

*Pokol gazsága, fejeiteken

*Hát szarvakat kell megpillantanom!

FRIGYES. *Jól etaláltad, tán tiéidet

*Érted alattuk: fejedet tapintsd meg.

BENVOLIO. *Ördögbe is, szarvak megint!

MARTINO. *Mind el vagyunk jól látva. Ne dühöngj hát.

BENVOLIO. *Mily ördög az, mely ezt az átkozott

*Bűvészt segíti, hogy erőlködésünk

*Hiú s egymást követik a csapások?

FRIGYES. *Hogy a szégyent elrejtjük, mit tehetnénk?

BENVOLIO. *Ha még tovább boszún törnök fejünket,

*E szarvakhoz számárfüleket adna

*S rajtunk nevetne az egész világ.

MARTINO. *Szólj, mit tegyünk?

BENVOLIO. *Ez erdőkhöz közel

*Van egy kastélyom, tán oda vonuljunk

*És rejtve élünk ott, míg az idő

*Leveti állati testalkatunk:

*S mert balsorsunk hírünket elborítá,

*Jobb halni búban, mint szégyenben élni. (*Mind el.*)

V. jelenet.¹*(Jön Faustus, a lókufár és Mephistophilis.)*²

LÓKUFÁR. Kérem Nagyságodat, fogadja el a negyven tallért.

FAUSTUS. Barátom, nem egyhamar vásárolhatsz jó lovat ily olcsón: nincs szükségem arra, hogy eladjam, de ha akarod, adj tíz tallérral többet érte s elviheted; látom, hogy oly nagyon megkivántad.

LÓKUFÁR. Kérlek, uram, fogadd el ezt; én szegény ember vagyok és lóhúson legutóbb nagyon sokat vesztettem és ez a vásár megint kisegítene.

FAUSTUS. No gyere, add ide pénzedet. De annyit mondok neked, árkon-bokron át lovagolhatsz vele, nem kell kímélned, de jól figyelj, nem szabad vízbe vinned.

LÓKUFÁR. Miért, uram? Nem iszik minden vízből?

FAUSTUS. De igen, minden vízből iszik s mégse lovagolj vízbe vele: árkon-bokron keresztül, a hol akarsz, csak ne vízbe! Menj, mondd meg szolgálómnak, hogy adja át neked s emlékezzél arra, a mit mondtam.

LÓKUFÁR. Igen, uram, nyugodt lehetsz. Óh boldog nap, most végre emberré lettem s szerencsém meg van alapítva.

FAUSTUS. Faustus, halálra vagy ítélve már;

A végzetes percz mindinkább közelg;

Kétség'ésés lopózik gondolat-

Körödbe: ringasd szenvedélyidet

Szelíd álomba s így zavard meg őket.

Krisztus megszólítá a latrot is

A keresztfán, Faustus, pihenj nyugodtan.

(Elalszik székében.) (A lókufár visszatér vizesen.)

¹ FAUSTUS. Pályáján néma, csendes, nesztelen

Léptekkel járva, nem váró időnk

Megrövidíti élttem fonalát

És napjait, jó Mephistophilis

S leszámolást kér végső éveimtől.

Jer csak velem Wittenbergába vissza.

MEPHISTOPHILIS. Lóháton vagy gyalog kívánsz-e menni?

FAUSTUS. A míg e réten végig nem haladtunk,

Gyalog megyek. *(Egy lókufár jö.)*

LÓKUFÁR. Ég áldjon, doktor úr!

FAUSTUS. Jó, hogy találalak.

² E jelenet az 1604-ikiben hosszabb.

LÓKUFÁR. Ó jaj, csaló doktor! Azt hittem, hogy lovamnak valami ritka tulajdonsága van, a miről nem akarja, hogy tudjak, tehát én, merész ifjú módjára, a város végén lévő mély tóba lovgoltam vele. Alig voltam a tó közepén, lovam eltűnt s én egy köteg szénán ültem és sohasem voltam még oly közel a vízbe-fuláshoz. De meg kell találnom a doktort, adja vissza az én negyven talléromat. Hé, doktor, csaló gazember! Doktor úr, ébredj, mert lovad egy köteg szénává változott. Doktor úr! (*Megragadja lábát s kirántja.*) Jaj, végem van. Mit csináljak? Kitéptem a lábát.

FAUSTUS. Segítség, segítség, meggyilkolt a gaz!

LÓKUFÁR. Gyilkosság vagy nem gyilkosság, most csak egy lába van; ezt pedig valamilyen árokba dobom. (*Elszalad.*)

FAUSTUS. Fogjátok el, fogjátok el! Ha, ha! Faustusnak van lába már a régi helyett s a lókufárnak egy köteg szénája negyven tallérja helyett. (*Wagner jő.*) Nos, Wagner, mi ujságot hozol?

WAGNER. Vanholt hercege esedezik, hogy keresd fel; néhány emberét el is küldte ide, hogy kísérjenek s lássanak el minden-
nel, a mire az úton szükséged lehet.

FAUSTUS. Vanholt hercege tisztességes úriember; előtte nem szabad tudásommal fukarkodnom. Menjünk hozzá. (*Mind el.*)

VI. jelenet.

(*Belép Robin, Dick, a lókufár és a fuvaros.*)

FUVAROS. *Jertek uraim, bemutatom nektek Európa legjobb *sörét; hé, korcsmárosné! Hol vannak azok a nők? (*Belép a *korcsmárosné.*)

KORCSMÁROSNÉ. *Mi az, mi tetszik? Ah, az én régi vendégeim. *Isten hozott.

ROBIN. *Dick öcsém, tudod, miért állok itt oly némán?

DICK. *Nem tudom Robin, miért?

ROBIN. *Mert tizennyolcz pennyvel tartozom, de ne szólj sem-
*mit, szeretném látni, nem feledkezett-e meg róla?

KORCSMÁROSNÉ. *Ki az, a ki oly ünnepi arczczal áll egymagá-
*ban? Ah! Az én régi vendégem.

ROBIN. *Ah, korcsmárosné, hogy van? Azt gondolom, még
*nincs kifizetve a számlám?

KORCSMÁROSNÉ. *Hogyne, semmi kétség, mert úgy látszik, nem
*sietsz annak lerovásával.

DICK. *Korcsmárosné, sört kérünk.

KORCSMÁROSNÉ. *Rögtön lesz; hé, nézz fel a szobába. (*El.*)

DICK. *Jertek, urak, mit csináljunk addig, míg a korcsmá-
*rosné visszajön?

FUVAROS. *Tudjátok mit? Mesélek egy remek történetet, mint
*játszott ki engem egy bűvész. Osmeritek doktor Faustust?

LÓKUFÁR. *Igen, vigye el az ördög, van szerencsém őt ismerni.
*Veled is üzte varázslását?

FUVAROS. *Mindjárt elmesélem. A minap épp Wittenbergába
*igyekeztem egy szekér szénával, midőn szembe jön velem s meg-
*kérdesz, mennyiért adnék el annyi szénát, a mennyit megenni
*képes. Én azt gondoltam, hogy e tréfához nem kell valami sok,
*azt mondtam, hogy vegyen magának annyit, a mennyiről gon-
*dolja, hogy elég, három fillérért. Rögtön megadja a pénzt, neki-
*esik a szénának és zabál, zabál, s a mily szerencsétlen flótás én
*vagyok, addig zabált, míg az egész szekér szénát el nem fogyasz-
*totta.

MIND. *Borzasztó, egy egész szekér szénát megenni!

ROBIN. *Igen, igen, lehetséges, én már hallottam olyat is.
*hogy valaki egy rakomány fát megevett.

LÓKUFÁR. *Most, urak, hallgassátok meg, mily aljas módon
*játszott ki engem: tegnap elmentem hozzá, hogy egy lovat ve-
*gyek tőle és semmi áron nem akarta negyven talléron alul adni.
*En tudtam, hogy a ló árkon-bokron át fut és sohasem fírad el
*s megadtam a kért összeget. Mikor a ló már az enyém volt azt
*mondta a doktor, hogy éjjel-nappal lovagolhatok rajta, nem kell
*kímélnem, de — mondá — nem szabad vele vízbe lovagolnom.
*Erre azt gondoltam, hogy a lónak bizonyára oly tulajdonsága
*van, a melyről nem akarja, hogy tudjak s így mi sem természe-
*tesebb, mint hogy egy folyóba hajtom; mikor épp a közepére
*érek, a lovam eltűnik s én szétterpesztett lábakkal egy köteg
*szénán ülök.

MIND. *Óh, derék doktor!

LÓKUFÁR. *De hallgassatok csak meg, milyen derekasan fizet-
*tem ezt vissza neki; visszamentem hozzá. Alva találtam. Kiabál-
*tam, ordítottam fülébe, de semmi sem ébresztette föl. Ezt látva
*megfogtam a lábánál s addig húztam, míg azt egészen ki nem
*rántottam, s most otthon van.

ROBIN. *S a doktornak csak egy lába van? Ez kitűnő, mert
*egyik ördöge majomarczúvá változtatott.

FUVAROS. *Korcsmárosné, sört!

ROBIN. *Hallgassatok ide, menjünk egy másik szobába iddo-
*gálni és azután keressük fel a doktort. (Mind el.)

ÖTÖDIK FELVONÁS.

I. jelenet.

Vanholt hercegenek udvara.

(*Vanholt hercege, a hercegnő és Faustus jönnek.*)

HERCZEG. Kedves doktor, nagyon hálás vagyok e gyönyör-ködtető játékért *és nem is tudom, mint jutalmazhatom meg kellő-
*képen érdemeidet; oly nagyszerű látvány volt, midőn a légben
*azt a gyönyörű kastélyt emelted, hogy nincs az egész világon
*ennél lebilincselőbb.

FAUSTUS. Jó uram, nagyobb jutalmat nem is álmodtam volna, mint hogy Fenséged jóakaratólag tekinti azt, a mit véghezvittem. De a fenséges asszonynak tán nem volt nagy élvezete benne; kérem tehát, mondja meg, mire vágyódik leginkább. Úgy tudom, áldott állapotban levő nők szeretik a nyaláncságokat és ritka csemegéket: szolgálhatok valamivel? Egy szavába kerül és meglesz.

HERCZEGNŐ. Köszönöm, doktor, látom, örömet akarsz nekem szerezni, így hát nem rejtem el szívem óhaját: ha most nyár lenne s nem január, télnék holt ideje, egy-két fürt érett szőlőnél jobbat nem kívánhatnék.

FAUSTUS. Ó úrnőm, ez oly csekélység! Mephistophilis, erédj és hozd el! (*Mephistophilis el.*) Lenne bár sokkal több az, a mit Fenséged óhajtana, azt is megkapná. (*Mephistophilis visszatér szőlővel.*) Tessék, nem izlelné meg Fenséged? Azt hiszem, hogy zamatosak, mert mondhatom, nagyon messziről kerültek ide.

HERCZEG. Hidd el, kedves doktor, alig találok szavakat a bámulattól; jobban csodálom ezt, mint eddigi szolgálataidat; hogyan jutottál tél idején, január havában, szőlőhöz?

FAUSTUS. Engedelmevel, fenség, az év az egész világon két körre van osztva. Így, ha nálunk tél van, a másik felén nyár van, mint Indiában, Sábában s Kelet messze vidékein, a hol egy évben kétszer terem gyümölcs. S egyik gyors szellemem, a mint Fenséged láthatja, hozott is szőlőt.

HERCZEGNŐ. S elhiheted, ez a legédesebb szőlő, a melyet valaha megízleltem. (*A bohóc zörget a kapun, benn.*)

HERCZEG. *A csendet kik zavarják odakinn?

*Nyissátok ki s szünjék meg ez az örült

*Zajongás, kérdezzétek: mit akarnak.

*(*Ismét zörgetnek s kiáltanak, hogy Faustussal akarnak beszélni.*)

EGY SZOLGA. *Mi az, minő vad lármát csaptok itt,

*Miért zavarjátok a herceget?

DICK. *Kell az ördögnek, mit nekem a hercege?

SZOLGA. *Ej, szemtelen gazok, ily vakmerőn?

LÓKUFÁR. *Azt hiszem, uram, elég eszünk van ahhoz, hogy arcát-
*lanságunk nagyobb legyen, mint örömtők azon, hogy eljöttünk.

SZOLGA. *Úgy látszik. Máshol szemtelenkedhettek,

*De itten nem szabad zajongnotok.

HERCZEG. *S mi óhajuk?

SZOLGA. *Faustust kívánja mind!

FUVAROS. *Igen, beszélni akarunk vele.

HERCZEG. *Óhajtod, Faustus? Eh, dobjuk ki őket!

DICK. *No, ha minket akartok kidobni, úgy bedobunk, hogy
*csontjaitok csak úgy ropognak.

FAUSTUS. *Kérem Fenségedet, hadd jőjjenek be,

*Mulatságunkra tán használhatók.

HERCZEG. *Ha jónak látod, Faust, ám hívd be őket.

FAUSTUS. *Köszönöm, uram.

(Robin, Dick, fuvaros és lókufár jönnek.)

FAUSTUS. *Hát mi az, barátim?

*Orczátlanok vagytok nagyon, valóban.

*De jertek csak ide, kieszközöltem

*Bocsánatot mindnyájatoknak. Üdv.

BOHÓCZ. *Igen, üdv a mi pénzünkért, mikor a mit veszünk,
*mindent megfizetünk. Hó, sört ide s akasszanak föl!

FAUSTUS. *Mondd csak, tudod-e, hogy minő helyen vagy?

FUVAROS. *Hát hogyne tudnám, itt, az ég alatt.

SZOLGA. *De, orczátlan kölyök, minő helyen?

LÓKUFÁR. *Igen, a ház elég jó arra, hogy falai közt dáridóz-
*zunk: lánczos-lobogós, tölts sört nekünk, különben minden hordó-
*tokat összetöröm e házban s palaczkjaitokkal ütöm szét koponyá-
*tokat.

FAUSTUS. *Mire való e düh? Nesze a sör;

*Fenséges uram, adj szabad kezet,

*Remélem, hogy megbánni nem fogod.

HERCZEG. *Teljes szívből; tégy, a mit akarsz,

*Szolgálatodra áll személyzetünk.

FAUSTUS. *Alázattal köszönöm; hozzatok sört!

LÓKUFÁR. *Ez aztán doktorhoz méltó beszéd; hitemre, e szóért
*a falábad egészségére iszom.

FAUSTUS. *Az én falábam egészségére? Hogy érted ezt?

FUVAROS. *Haha, hallod, Dick? Megfeledkezett a lábáról.

LÓKUFÁR. *Igen; nem sokat áll azon a lábán.

FAUSTUS. *Hitemre, nem sokat állok falábamon.

FUVAROS. *Jó uram, hogy Nagyságodnál oly gyenge a hús és *vér! Nem emlékszel egy lókufárra, a kinek egy lovat adott el?

FAUSTUS. *De *igen, emlékszem rá, egyiküknek egy lovat *adtam el.

FUVAROS. *S emlékszel-e, hogy megtiltottad neki, hogy lovát *vízbe vigye?

FAUSTUS. *Igen, jól emlékszem.

FUVAROS. *S a lábadra nem emlékszel?

FAUSTUS. *Szavamra, nem!

FUVAROS. *Akkor, kérlek, jusson eszedbe kegyességed.

FAUSTUS. *Köszönöm, uram!

FUVAROS. *Nincs mit! Kérlek, felelj egy kérdésemre.

FAUSTUS. *S mi az?

FUVAROS. *Hálótársak minden éjjel lábaid?

FAUSTUS. *Colossust akarsz belőlem csinálni, hogy ily kérdést: *intézel hozzám?

FUVAROS. *Eszembe' se volt, uram, nem akarok semmit sem *csinálni veled, egyszerűen csak tudni szerettem volna. (*Belép a korcsmárosné sörrel.*)

FAUSTUS. *Hát akkor megnyugtatlak, hogy hálótársak.

FUVAROS. *Köszönöm; így hát teljesen ki vagyok elégitve.

FAUSTUS. *De mért kérdezted ezt?

FUVAROS. *Semmi oka sem volt, uram; de úgy tetszik, mintha *egyik hálótársad fából lenne.

LÓKUFÁR. *Uram, mondd, nem húztam ki egyik lábadat, mi- *kor aludtál?

FAUSTUS. *De most ébren vagyok s nézz ide, újra megvan.

MIND. *Ó, borzasztó, hát három lába volt?

FUVAROS. *Emlékszel-e, uram, mint csaltál meg s mint etted meg a szekér — (*Faustus megnémítja őt és a többieket, beszédük közepén.*)

DICK. *Emlékszel-e, a mint majommá —

LÓKUFÁR. *Te fattyú, szellemidéző gaz, emlékszel-e, mint csal- *tál meg egy ló —

BOHÓCZ. *Megfeledkeztél rólam? Azt hiszed, hogy elviheted magaddal? Emlékszel-e a kútya — (*Bohóczok el.*)

KORCSMÁROSNÉ. *Ki fizeti meg a sört? Hallod, doktor, vendé- *geimet elküldted, ki fizeti meg a s — (*Korcsmárosné el.*)

HERCEGNŐ. *Uram,

*E bölcsnek mély hálával tartozunk.

HERCEG. *A mi jutalmat adhatunk, megadjuk.

*Övé kegyünk s minden szeretetünk.

*Művészete a bánat fellegét,

*S nyomasztó gond sötétjét űzi szét.

II. jelenet.

Szoba Faustus házában.

(Dörgés és villámlás. Jönnek ördögök, lefedett tálakkal; Mephistophilis Faustus szobájába vezeti őket; aztán belép Wagner.)

WAGNER.¹ Tán érzi Faust, hogy nemsokára meghal,

Mert minden vagyonát átadta nékem,

Házát, kincsét, edényit, aranyát.

De ha közelgne vége, úgy hiszem,

Nem dáridózna, nem mulatna folyton,

S nem innék, mint most a diáksereggel.

Wagner sohase' látott életében

Olyan lakmározást, minőt ők csaptak

A vacsoránál; csitt, már jönnek is.

A lakomának bizton vége van már. (El.)

III. jelenet.

(Belép Faustus, Mephistophilis és három tanítvány.)

1. TANÍTVÁNY. Kedves doktor, legutolsó eszmecserénk után — a szép nőktől — hogy melyik a legszebb nő az egész világon, megegyeztünk magunk között, hogy a görög Heléna volt a földön a csodálatra legméltóbb nő. Ezért, kedves doktor, ha abban a kegyben részesítenél minket, hogy élénk idéznéd ezt a páratlan nőt, kinek fenségét kerek e földön csodálják, örök hálára köteleznél minket.

FAUSTUS. Nemes barátim,

Barátságok hogy nem színlelt, tudom.

Nem is szokásom az, hogy megtagadjak

Jogos kívánságot barátaimtól.

Lássátok hát e páratlan görög nőt!

¹ Wagnernek e szavai csak az 1604-iki kiadásban vannak versben.

Pompázó fenségében, mint mikor
 Páris a tengert szelte át vele
 S a zsákmányt dús Dardániába vitte.
 De most csend, mert leront mindent, ha szóltok.

(Zene. Mephistophilis bevezeti Helénát, a ki átvonul a színen.)

2. TANÍTVÁNY. *Ez volt a szép Helén, kinek csodált
 *Szépsége a szegény Trójára tiz
 *Évi nyomort és háborút hozott?
3. TANÍTVÁNY. Gyarló az eszem ahhoz, hogy szavakkal
 Dicsérjem, kit egész világ csodál.¹
1. TANÍTVÁNY. Most láttuk a teremtés büszkeségét,
 *A fenségnek páratlan mintaképét;
 Menjünk s ezért a dicső tetedért
 Légy, Faustus, áldott s boldog mindörökre.
- FAUSTUS. Urak, üdv, nektek ugyanezt kívánom.

(Tanítványok és Wagner el; egy öreg ember jő.)

ÖREG EMBER. Ó Faust, hadd ez átkos művészetet,
 A mágiát, mely a pokolba visz
 S az üdvösségtől megfoszt mindörökre.
 Ha vétkezel, mint ember, ne maradj
 Ördöggént benne; fordulj tőle el,
 Hiszen tudom, hogy szíved nem gonosz,
 Hacsak nem lesz természetű a bűn
 Pusztán szokásból: ám későn jön akkor
 A bűnbánat s száműzve vagy az égi
 Körből; halandó nem írhatja le
 Pokol gyötrelmét. Ez intelmeket
 Tán nyerseknék s nem tetszőknek találod,
 De ne legyenek, ó kedves fiam!
 Nem szól harag belőlem, sem irigység,
 Csak a gyöngéd szeretet; én jövő
 Nyomorodat siratom. Él reményem,
 E jóságos feddés lelkedre ír,
 Mig testeden tán fájó sebet üt.

¹ 2. TANÍTVÁNY. Így nem csoda, hogy a boszús görög
 Tiz évig háborút viselt azért,
 Hogy ily királyi nőt raboltak el,
 Kinek bájához ninesen fogható
 S minden képzelmet messze túlhalad.

FAUSTUS. Hova jutottál Faust? Ó, nyomorult; ¹ mit
Tettél? Jogát harsogja a pokol,
Azt mondja: Faustus, jer, órád közelg.
S Faustus megy is, s mi a tiéd, megadja.

ÖREG EMBER. Megállj, kétség'b'esés felé haladsz, Faust!
Fejed fölött angyalt látok lebegni,
A drága, üdvvel töltött serleget
Örömmel öntené lelkedbe át.
Könyörögj irgalomért és ne csüggedj.

FAUSTUS. Ó jó barátom, érzem, mily vigaszt nyujtssz
Szorongatott lelkemnek szavaiddal.
Ó hagyj magamra kissé, jó atyám,
Hogy elmélkedjem bűneim fölött.

ÖREG EMBER. Faust, távozzom, de bús szívvel; veszendő
Lelked a kárhozattól féltém én. (El.)

FAUSTUS. Ó átkozott Faust, hol van irgalom most? ²
Faust bűnbánó s mégis kétség'b'esik:
Az irgalom csatázik a pokollal
Diadalért keblemben: mit tegyek,
Hogy a halál hálóját elkerüljem?

MEPHISTOPHILIS. Most megragadom lelked, áruló Faust,
Legfőbb urad ellen ki lázadó vagy.
Hozzám! különben darabokra téplek.

FAUSTUS. *Már is megbántam, én derék Mephistóm,
*Hogy őt valaha megsértettem én.
Kövesd meg urad, Mephistophilis,
E vakmerőséget bocsássa meg,
S véremmel újra megpecsételem
Lucifernek tett fogadalmamat.

MEPHISTOPHILIS. Hát tedd meg, gyorsan és őszinte szívvel,
Nehogy nagyobb vész sújtsjon bűnödért.

FAUSTUS. S gyötörd meg az aljas, vén nyomorékot,
A ki lázítani mert Lucifer ellen.
Halmozd pokol szörnyű gyötrelmeit rá!

MEPHISTOPHILIS. Hite szilárd, lelkét nem bánthatom;

¹ Faust, kárhozott vagy, kárhozott, igen!
Essél kétségbe s halj meg! A pokol
Jogát harsogja: im, órád ütött,
Jer, Faust! Faust jön s mi a tiéd, megadja.

² Ó átkozott, mit tettél nyomorult Faust?

De a mivel testének árthatok,
Én megkísérlem, bár nem ér sokat.

FAUSTUS. Egyet még, Mephistophilis! Szivem,
Hogy leghőbb vágyát telve lássa végre,
A mennyei Heléna, kit imént
Láttam, legyen a kedvesem; kinek
Bódító ölelésitől szivemben
Fagyottá lenne minden gondolat,
Mely Lucziferhez fűző eskümet
Megszegni csábít és eltántorítna.

MEPHISTOPHILIS. Ez óhajod, Faust s bármi mást kívánj még,
Egy pillanat alatt mind teljesüljön.

(Visszatér Heléna, áthalad a színen, két Cupidó kíséri.)

FAUSTUS. E szem indított útnak hát ezer
Hajót s lángok közt ez perzselte fel
Ilium égig érő tornyait? Tégy
Csókokoddal halhatatlanná, Heléna! (Megcsókolja.)
A lelkeket kiszívja ajka, ott száll!
Ó jer Helén, add vissza lelkem! Itt
Szeretnék élni; ajkadon az éden!
Mi nem Helén, minden csupán salak.
Páris leszek s hadd dőljön romba Trója
Helyett Wittenberga szerelmedért!
Mégmérkőzöm a gyenge Menelaussal
S hadd hordjam színeidet a csatában
Sisakomon, a mely virággal ékes.
Sarkán fogom Achillest megsebezni
És visszatérek egy csókért Helénhez.
Ó, szebb vagy, mint az esthajnali csillag
Ezer csillag szépséges köntösében,
Ó, fénylőbb vagy te, mint a lángoló
Jupiter, a midőn boldogtalan
Semelének jelent meg s kedvesebb
Vagy, mint az ég királya, a ledér
Arethusa azur keblén pihelve.
Te légy, te légy csak az én kedvesem. (Mind el.) *

1

(Belép Öreg ember.)

ÖREG EMBER. Te átkozott, nyomorult Faust, az ég

Irgalmától így zárod lelked el?

S így futsz itélőszéke trónusától? (Ördögök jönnek.)

IV. jelenet.

(Dörgés. Lucifer, Belzebub és Mephistophilis jönnek.)

LUCIFER. *Az alvilágból feljövénk ma, hogy
 *Végigtekintsünk széles birodalmunk
 *Lakóin, a kiket Bűn a pokol
 *Fekete fiaivá bélyegez. Faustus,
 *Köztük főkép hozzád jövünk s magunkkal
 *Neked hozunk örök elkárhozást.
 *Lelked miénk lesz. Már ütött az óra,
 *Mely elveszít.

MEPHISTOPHILIS. *Itt lesz a nyomorult
 *Faust is e komor éjen, e szobában.

BELZEBUB. *Mi majd itt állunk és viselkedését
 *Figyeljük meg.

MEPHISTOPHILIS. *Kétségb'ésésnek rabja,
 *Hisz nem lehet más — esztelen világfí!
 *Szívének vérét bánat szívja fel,
 *Sőt túlfeszült agya hiú világot,
 *Nem létezőt teremt magának. Ám
 *Hiába minden, mert az ördögöt
 *Rászedni nem lehet; gyönyöreit
 *Gyötrelmek fűszerezék. Ime jönnek.
 *Szolgája s ő papirra most vetették
 *A végakaratot. Már jönnek is.

(Jönnek Wagner és Faust.)

FAUSTUS. *Átnézted végrendelkezésemet?
 *Hogy tetszik? szólj.

WAGNER. *Oly nagyszerűn, uram, hogy
 *Alázatosan egész éltetem
 *Neked s szolgálatodnak szentelem.

(Tanítványok jönnek.)

FAUSTUS. *Ezer köszönet, Wagner. (Wagner el.) Üdv, barátim t

Dölyfös sátán kísért, de én hitem
 Megőrizem e megpróbáltatásban
 S aljas pokol, te rajtad győzni fog.
 Kevély ellenség, nézd, mosolyg az ég
 S gúnyolja balga támadástokat.
 Pokolra, el! Menekülök az Úrhoz!

1. TANÍTVÁNY. *Nemes Faustus, úgy tűnik fel nekem,
*Hogy a tekinteted elváltozott.

FAUSTUS. Ó jó barátim!

2. TANÍTVÁNY. Szólj, Faustus, mi bánt?

FAUSTUS. Nemes barátom, éltem vón' veled bár,

Nyugodtan éltem volna. Ámde így,

Meg kell örök halállal halnom. Ah,

Nézzétek csak! Nem ő jön? Jön-e már?

1. TANÍTVÁNY. Ó jó Faust, mi bajod? Mitől félsz?

2. TANÍTVÁNY. *Hát gyönyörödnek vége búskomorság?

3. TANÍTVÁNY. Nem tett jót néki az a nagy magány.

2. TANÍTVÁNY. Bajára írt találnak orvosink

S Faustus meggyógyul, kórtól ment leszen.

3. TANÍTVÁNY. Mértéktelenség lesz csak, sose félj!

FAUSTUS. Mértéktelenség a halálhozó bűnökben, melyek teste-
met, lelkemet kárhozatba sodorták.

2. TANÍTVÁNY. Tekints az égre, Faustus! Jusson eszedbe, hogy
Isten irgalma végtelen.

FAUSTUS. De az én bűnöm sohasem bocsátható meg: a kígyót,
mely Évát elcsábította, meg lehet menteni, de Faustust nem. Ah
uraim, hallgassatok meg türelemmel, s ne remegjete meg sza-
vaimtól. Bár keblem dagad s reszket annak gondolatára, hogy
harmincz évet töltöttem itt, tudományban, inkább sohase láttam
volna meg Wittenbergát, bár ne olvastam volna soha könyvet.
Mindazokért a csodákért, melyeket véghezvittem, melyeknek tanúja
egész Németország, mit, az egész világ, azokért elveszítettem Né-
metországot s az egész világot. Elveszítettem magát az eget, az
 eget, Isten lakhelyét, az üdvözültek trónját, a gyönyör birodalmát,
s a pokolban kell maradnom, örökre a pokolban, ah, örökre!
Kedves barátim, mi lesz velem? Örökre a pokolban lenni!

3. TANÍTVÁNY. Faustus, fordúlj Istenhez!

FAUSTUS. Istenhez, kit Faustus megtagadott? Istenhez, kit
Faustus káromolt? Ah Istenem, sírni szeretnék, de az ördög fel-
szívja könnyeimet. Folyjon hát könny helyett vér, folyjon el az
élet, a lélek — oh, a nyelvemet megakasztja. Kezemet szeretném
felemelni, de nézzétek, megfogják s tartják erősen.

MIND. Kik, Faustus?

FAUSTUS. Lucifer és Mephistophilis. Ah uraim, tudásomért a
lelkemet adtam nekik.

MIND. Isten őrizzen!

FAUSTUS. Valóban, Isten megőrzött volna; ő megtiltá s Faus-

tus mégis megtette: huszonnégyszáz évig tartó hiú örömekért Faustus elveszítette örök üdvösségét és boldogságát. En-véremmel írtam a szerződést: lejárt a határidő, közeleg a pillanat s viszen magával.

1. TANÍTVÁNY. Miért nem mondtad ezt nekünk előbb, Faustus, hogy a papság imádkozhatott volna érted?

FAUSTUS. Gyakran gondoltam rá, de az ördögök szétszaggatással fenyegettek, ha Isten nevét említem. Hogy testestül-lelkestül elvisznek, ha az istenség szavára hallgatok: most már késő, nagyon késő. Barátaim, távozzatok, nehogy velem együtt ti is elveszettek.

2. TANÍTVÁNY. Ó mit tehetnénk, hogy megmentjük Faustust?

FAUSTUS. Ne essék több szó rólam; inkább mentsetek meg magatokat és távozzatok.

3. TANÍTVÁNY. Isten majd erőt ad neked, én Faustusnál maradok.

1. TANÍTVÁNY. Ne kísértsd Istent, barátom, menjünk a szomszéd szobába s imádkozzunk érte.

FAUSTUS. Igen, imádkozzatok értem s bárminő zaj érje is füleket, ne jertek be hozzám, mert nem menthet meg semmi sem.

2. TANÍTVÁNY. Imádkozzál s mi is imádkozunk, hogy Isten legyen irgalmas lelkednek.

FAUSTUS. Ég áldjon, barátim, ha megérem a reggelt, felkereslek s ha nem, Faustus pokolba távozott.

MIND. Faustus, Isten veled.

(Tanítványok el; az óra tizenegyet üt.)

MEPHISTOPHILIS. *Nos Faust, az éghez nincsen már reményed,

*Csüggedj s gondolj csak a pokolra hát;

*Ott kell maradnod, ottan vár tanyád.

FAUSTUS. *Te ármányos gaz, a te csábításod

*Örök üdvtől rabolt meg engemet.

MEPHISTOPHILIS. *Beismerem, Faustus s szívből örülsz;

*Midőn az ég felé kezdtél haladni,

*Én zártam mindég el az útat.

*Én fordítottam a lapokat, én

*Irányítám szemed, midőn kezdedbe

*Könyvet vettél, hogy olvasd az írást.

*Későn sírsz, balga! Ess' kétségbe csak,

*Akik nevetnek itt, lent kell, hogy sírjanak! *(El.)*

**(Jó Angyal és Rossz Angyal jönnek, különböző oldalról.)*

JÓ ANGYAL. *Ó Faust, hallgattál volna bár reám,

*Részted lett volna számtalan gyönyörben;

*De te nagyon szeretted a világot.

ROSSZ ANGYAL. *Reám hallgattál s most megízleled

*Az alvilág örök gyötrelmeit!

JÓ ANGYAL. *Mit érsz el mostan összes kincseiddel,

*Mit használ pompa, kéj?

ROSSZ ANGYAL.

*Csak hogy gyötörjön.

*Ki dús volt itt, pokolban nélkülözzön.

**(Zene, az égi trón leereszkedik.)*

JÓ ANGYAL. *Az égi boldogságot elveszítéd,

*Kimondhatlan kéjt, végtelen gyönyört.

*Az isteni trónt ha el nem hagyod,

*Ördög s pokol se nyűgözhetne most le.

*Ha nem térsz el utadtól, nézd, mi várt vón'!

*Amott a trónon ültél volna fénylő

*Glóriójában, mint azok a ragyogó

*Szentek, kik a pokol csábját legyőzték.

*Ezt elvesztéd s szegény lélek, megyek,

*Jó angyalod magadra hágy egészen,

*Már nyitva poklod, befogadni készen. *(El.)*

(Feltáru a pokol.)

ROSSZ ANGYAL. *S most borzadj Faust, eléd táru örök

*Kínoknak óriás tanyája, nézd,

*Fúriák forgatják égő nyáron ott

*Elkárhozott lelkeknek tömegét;

*Testük forró ólomba' fő. Amott

*Élő negyedek izzanak szenen

*S nem hálnak meg soha. Az a tüzes szék

*A túlkínzottak nyugalomhelye.

*Azok falánkok s inyencz torkosok;

*Tüzes étel táplálja azt, a ki

*Nevetve nézte a kapú előtt

*S ridegen úzte el az éhezőt!

*Egyebet is látsz; ez mind semmi sem,

*Lesz más ezer borzasztóbb gyötrelmem.

FAUSTUS. *Gyötör eléggé az, mit láttam eddig.

ROSSZ ANGYAL. *Ízlelned kell a szenvedéseket,

*Kéjért kell vesznie, ki kéjt szeret.

*Itt hagylak Faustus, rád örök éj borúl

*És lelked kínok örvényébe fúl. *(El.)*

FAUSTUS. Ó Faustus,

Csak egy órád van hátra életedből,

S el kell kárhoznod azután örökre!
 Örökké forgó szférái az égnek,
 Megálljatok, hogy éjfél soh'se jöjjön,
 S megszűnjék az idő; teremts örök
 Napot, nyisd, nyisd szép természet, szemed fel;
 O hadd legyen ez óra hát egy év,
 Egy hó, egy hét, vagy bár csak egy napocska,
 Hogy bűnbánásom megmenthesse lelkem!
 O lente, lente currite, noctis equi!
 Csillag kering, idő fut, üt az óra,
 Az ördög jó s én kárhozatba hullok.
 Fel, Istenhez szököm! Ó ki taszít le?
 Nézd, nézd, Krisztusnak vére mint szívárog
 A mennyen végig! Ah megmentene
 Egy cseppje, egy fél cseppje! Krisztusom,
 Ne tépd lelkem, mert Krisztust szólítottam.
 Ót hívom mégis: hagyj el, Luczifer! —
 Hol van most? Elment s nézd amott az Istent!
 Haragos homlok, mily fenyegető kar!
 Ó dőljetek rám s rejtsetek el Isten
 Nehéz haragjától, dombok, hegyek ti!
 Ó ne, ó ne!
 Akkor hanyatt a földnek rohanok.
 Föld, nyílj meg! Ó nem rejt el ő sem!
 Ti csillagok, melyek mikor születtem
 Poklot s halált osztottatok ki részül,
 Ó vonjatok fel, mint sűrű ködöt,
 Ama vészjós felhőkbe, hogy kitörve
 A légbe, lelkem onnan ég felé
 Szállhasson el füstölgő torkotokból.

(Az óra a felet üti.)

Ah, elmúlt fél, s mindjárt végig lepergett.
 Ó Isten!

Lelkemnek hogyha nem irgalmazol,¹

*Ki vérével váltott meg, Krisztusért hát,

E végtelen kínoknak szabj határt!

Ezer évig legyen Faust a pokolban,

Százezer évig, ámde váltsd meg aztán!

A kárhozott előtt határidő nincs!

¹ Ha lelkem bűniért szenvedni kell.

Mért nem lehettem lélek nélküli lény;
 De hogyha van lelkem, mért halhatatlan?
 Ó bár igaz lehetne Pythagoras
 Metempsychosisa! Elszállna lelkem
 Testemből s én vadállattá lehetnék...
 Mily boldog minden állat, mert ha meghal,
 Az elemekbe olvad szét a lelke;
 De az enyém, örökké él, hogy a
 Pokol kínozza! Kik nemzettek engem,
 A szüleim legyenek átkozottak!
 Nem, Faustus, szórj csak önmagadra átkot,
 És Lucziferre, aki megrabolt
 Az égi üdvtől. *(Az óra éjfélét üt.)*
 Most, ah most üti!
 Test, válj léggé, különben elragad
 S pokolba visz sietve Luczifer. *(Dörgés és villámlás.)*
 O lélek, vízsepekké válj s nehogy rád
 Találjanak, az óceánba hullj. *(Jönnek az ördögök.)*
 *Ó Istenem, oly bős szemet ne vess rám!
 Kígyók, viperák, hadd szíjjam még a léget,
 Ne tátongj, rút pokol! Hagyj Luczifer!
 Emészsze tűz fel könyvem mind ahány!
 Ah, Mephistophilis! *(Ördögök Faustussal el.)*
(Tanítványok jönnek.)

1. TANÍTVÁNY. *Keressük fel Faustus mestert, barátim,
 *Mert ily borzalmas éjt, mióta csak
 *A világ áll, nem láttak és nem is volt
 *Ily jajveszékés s félelmes kiáltás.
 *Adná az ég, hogy bajtól ment legyen!
2. TANÍTVÁNY. *Ó ég segíts! Nézzed Faust tagjait:
 *Széttépte testét a halál keze.
3. TANÍTVÁNY. *Kinek szolgált, az ördög tépte szét:
 *Éjjel tizenkét óra s egy között.
 *Úgy véltem, hogy segítségért kiáltott
 *És tűzbe' látszott akkor az egész ház,
 *Eltelve borzadállyal a gonosztól.
2. TANÍTVÁNY. *Barátaim, bár Faust oly véget ért,
 *Hogy gyászos szívvel gondolhat reá
 *Minden keresztény lélek, nagy tudós volt,
 *S tudásáért csodálták iskoláink.
 *Temessük illón el a csonka testet

*S fekete gyászban az összes diákok
*Kísérik el végső útjára őt. (*Kar jő.*)

KAR. Letört a galy, mely büszkén törhetett
Vón' a magasba, elégett Apolló
Babérlombja, mely e bölcs férfiban
Virágzott egykor. Faust eltávozott:
Tekintsétek bukását, hogy a bölcsnek
Intő példa legyen halvézete;
Hogy ne kutasson tiltott bölcseséget,
Melynek mélysége téves útra csábít,
Fejünket törni olyan dolgokon,
Miket nem enged égi hatalom. (*El.*)
Terminat hora diem; terminat auctor opus.

LEMOUTON EMILIA SHAKESPEARE-FORDÍTÁSA.

Írta Dr. CZEKE MARIANNE.

(Második rész.)

IV.

Most már a fordítás hűségét vizsgáljuk meg. E tekintetben nagyon váltakozó értékű. Általában szólva meglepően hű, a lehetőségig simul a szöveghez, a mint ez próza-fordítástól el is várható. Ott, hol a magyar szöveg megértése kívánja, eltér, szabadon fordít, sőt néha egy-egy gondolat paraphrasisától, magyarázó fordításától sem riad vissza. E szempontból a fordítást valóban jónak mondhatjuk. Téves értelmezések, tekintve a korbelt Sh.-kommentárok hiányosságát, nem feltűnő nagy számúak, sem nagyobb arányú eltérések, mint a milyenek a verses fordításokban a dolog természetéből folynak, nincsenek. Röviden, kevés az oly hiba, mely a fordító hiányos nyelvismeretéből származik. Ezzel szemben azonban egész sajátos ferdeségekre akadunk, melyeket egyrészt felületességnek, gondatlanságnak, másrészt pedig, az angol költői és a specialis Shakespeare-i nyelvben való járatlanságnak tulajdoníthatunk. Több helyt t. i. oly szószerint fordít, oly kritikátlanul adja vissza a szöveget, hogy vagy megmásítja értelmét vagy a magyart értelmetlenné teszi. Ez kivált ott történik, hol a szavaknak költői vagy Shakespeare-i kifejezéseknek köznap, colloquialis értelmet ad, vagy a közönséges angol szavak több értelme közül az elterjedettebbet választja, tekintet nélkül arra, van-e értelme a magyarban vagy sem. Az értelem e felcserélése különben Wieland Shakespearejében is gyakori, valamint a túlzott szószerintiség is, úgy, hogy ezt

talán az úttörő munkát kísérő jelenségek közé kell sorolnunk. Akadunk Lemoutonnál még másféle hibákra is, különösen a *Tempest*-ben, melyeket alább kimutatunk. Ezek mind azt bizonyítják, hogy e fogatkozások kútforrása nem tudatlanság, hanem felületesség. Erre a legszembeötlőbb bizonyíték az, hogy pl. a *Tempest* I. fv. 2. jel.-ben az Ariel első dalában e szót: »watchdogs», valószínűleg Mügge hatása alatt, ki «Hofhund»-ot használ, «udvari kutya»-nak fordítja, pedig németül tökéletesen tudott.

Csak e felületességnek róhatók fel az ilyen fordítások:

The Tempest. I. 1. 55. sor: hát meghüljenek szájaink, must our mouths be cold visszaadására. (Itt a to be cold kifejezést összetévesztette a to get cold, to have a cold-al.) I. 2. 94. sor. Like a good parent = jó rokon. (A francia parent hatása alatt. Itt téves, mert parent az angolban a szülő költői kifejezése a köznapi parents helyett.) Ilyen még in lieu of = helyett a francia au lieu értelmében, holott itt az értelme: valaminek fejében. I. 2. 157. an undergoing stomach = csüggedő bátorság. (Undergoing = enduring, kitaró. Lemouton tévedése valószínűleg a német hasonhangzású untergehend, alámerülő szó értelmezéséből ered.) V. 159. sor. that very duke = ama valódi herceg. (Helyesen: épen az a herceg. Itt úgy látszik a very szót az olasz vero-val zavarta össze.) Köznapi értelemben fordítja ezeket. I. 2. 465. I will resist such entertainment = én az ilyen vendéglésnek ellen fogok állani. (To entertain mai értelme = megvendéglenni, mulattatni; itt azonban bánásmódot jelent.) I. 2. 484. Thy nerves are in their infancy again = idegid ismét gyermekkorukban vannak (izmok helyett.). II. 1. Our hint of woe is common = bűnk oka igen közönséges (common = közönséges és közös). II. 2. 34. sor. hold it no longer = nem tartom meg tovább magamnál. (Itt téves, mert azt jelenti, hogy véleményemet már nem tartom fenn.) III. 2. noises = zajjal. (Köznapi értelme ez, de itt: hangok.) V. 3. and time goes upright with its carriage = az idő egyenesen jár szekerével. (carriage = kocsis, teher, to carry-ből, mely = vinni.) V. 146. dear loss = kedves veszteség (itt drága); 149. foretold you = előre mondani. (Itt: told you before = előbb már mondtam.)

Szinte naiv a homályos értelmű szövegrészletek megoldásában. Ha az idegen fordításokat túlságosan eltérőeknek vagy önkényesnek véli, a kétes helyet lefordítja szóról-szóra, nem törődve van-e értelme, vagy nincs. Csak így keletkezettek az ily érthetlenségek:

I. 1. 8. 9. Sürülts vihar, míg meg nem repeszted szeledet, Blow till thou burst thy wind, visszaadására. Vagy ez I. 1. 28. az óra bal-

esetére, ha véletlenül úgy történék = for the mischance of the hour if it so hap. I. 2. 42. emlékezni valamely ház vagy személy által, az angol by fordítására. Ilyen szó szerinti fordításból eredő érthetlenségek a VII. táblázatban felsoroltakon kívül, mely csak az I. felvonást tárgyalja, még a következők: II. 1. 11. will not give him over so = a vigasztaló ekkép nem fog vele felhagyni. II. 1. 183. if she would continue in it = ha abban öt hétig elmenne (járna rajta). 226. Ebbing men indeed = apadó emberek valóban (az ide-oda vetődő, ingatag emberek.) III. 3. 36. can not too much muse = nem tudok eléggé utána gondolni (nachdenken = muse; Szász Károly helyesen: nem győzők eléggé csodálkozni.) 19. To make this contract grow = az egybekötetés növesztésére. (Szász: áldást e frigyre.) V. 51. and when I have required = és ha megkivántam (= előhivtam, ide szólítottam.) 67. sor. ignorant fumes = tudatlan gőzöket. 70—71. I will pay thy graces home = otthon meg fogom jótéteményeidet jutalmazni. (to pay home = valamit hőven tetőzve megadni. Mügge és a francia fordítás is téved itt: daheim, dans ma patrie; csak a home szót tekintik. Schlegel helyesen: reichlich lohnen.) 86. I was sometime Milan = mint néha Milanóban. (sometime = valamikor, a sometimes = néhával van összecserélve.) 113. Plants with goodly burthen bowing = Plánták, mik jó teher alatt hajolnak (gyümölcs terhe alatt). 133. 4. which perforce I know Thon must restore = melyet tudom erővel kell visszaadnod (kényszerülve vagy visszaadnod). 141—42. the minute of their plot Is almost come = tervük perzeze csaknem eljött már. V. 151. baseless fabric of this vision = a látvány alaptalan készítménye (Szász: lenge szövevénye). 172. you play me false = te hibásan játszál most (talán now false-t olvasott; you play me false = te megcsalsz engem). 175. and I would call it fair play = és én mégis szép játéknak nevezném (fair play = becsületos, méltányos eljárás, játék; fair egymagában költői kifejezés a szépre. Lemouton ezt fordítja s ezért téves). 217. if a gallowes were on land = ha van földön akasztófa (itt szigeteket kellett volna írnia.) V. 213. where no man was his own = midőn egyik sem volt saját embere (= egy ember se volt magánál.)

Ezek a szó szerinti fordításból származó hibákon kívül van egy másik sarkalatos hibája, mely nem az angolul tudás hiányából magyarázható, hanem inkább abból, hogy egyes magyar szavak értékével, pontos jelentésével nincs egészen tisztában s így a helyes szó helyett egy rokonhangzású vagy árnyalatilag eltérő rokon értelmű szót használ.

Ilyen pl. a cím: *A szélvész, Vihar* helyett. Hogy ismeri ezt a szót is, bizonyítja az, hogy az első utasításban a tempestuous szót helyesen adja vissza viharos zajjal. Továbbá: II. 1. 54. He misses not much = nem hibáz sokat (téved helyett). 116. whose enimity he flung

aside = melynek ellenkezését (ellenségeskedését). 181. And it had not fallen flat-long = ha nem esett volna felülegesen (= lapjával). 204. they dropp'd = elhulltak (elestek, elterültek). 244. But doubt discovery there = hanem kételkedik, mit ott feltalál (= felfedez, talál). 327. go safely on to seek = menj biztosan (biztonságban. Szász: bátran). II. 2. 3. by inchmeal = ujjonként (izenként). 16. flat = egyenesen (laposan). 39. storm = vihar (zivatar helyett). II. 2. 84. His forward voice = Előhangja (elülső hangja). III. 1. 53. modesty = szüzességem. III. 2. 8. totters = vaczog (inog helyett). 71. I do beseech = kényszerítem (könyörgök). 113. That is not the tune = éneke nem ez (dallama, nótája). IV. 19. barren hate = kiaszott gyűlölet (sivár). IV. 178. threaten = fenýítnek (fenyegetnek). V. 76. messenger = hírvivőné (követ). 85. I will discase me = le fogom magam álarozozni (le vetem álarozomat). IV. 234. make us strange stuff = különös kelmét készít belőlünk. V. 290. 1. in his manners As in his shape. Oly formátlan módjaiban, mint alakjában (= erköles, viselkedés).

Néha úgy látszik franczia mintára körülírással segít magán, s e miatt terjengőssé válik:

II. 2. 11. Lie tumbling in my bare-foot way = melyek hempergve fekszenek utamban, hol mezítláb járok. II. 2. 32. Legged like a man = lábai olyanok mint emberéi szoktak lenni. II. 2. 46. to sing at a man's funeral = és éneklése valaki temetéséhez illenek inkább. II. 1. 330—1. and a birth indeed Whick throes thee much to yield = és valóban oly valaminek a szülését, melynek világra hozása nagy vajúdásokat okoz neked. (Szász: De kínosan szüled meg.) III. 1. 12—13. such baseness Had never like executor = hogy ily alacsony munkát hozzám hasonló ember soha se vitt véghez.

E sajátosan Lemouton-hibák után rátérhetünk azokra, melyek akármi más fordításban is kereshetők. Ilyenek az oly eltérések, melyek kis mértékben módosítják csak az értelmet, vagy az illető nyelvben, melyre fordítunk világosabbá teszik; továbbá a téves értelmezésből eredő téves fordítások. Az I. fv. eltéréseit kimutattuk az V—VII. táblázatokban.¹ Itt a táblázatoktól eltérően a Lemouton önálló, idegen hatástól független eltérő helyeit adjuk:

II. 1. 56. But the rarity of it is = De nagy ritkaság mégis (de az a ritka, a különös benne). II. 1. 182. I with mine eyes would with themselves shut up my thoughts = kívánnám, hogy szemeim, gondolatimat is magokba zárnák (lezárnák, megszüntetnék). III. 2. 4. the folly of this island = e sziget bolondja. (Jelenti tulajdonképen: e sziget bolondos voltát, nem Calibant. Szász helyesen: Furesa egy sziget.)

¹ L. *Shakespeare-Tár. VIII.*

V. 118. This is a most majestic vision and harmonious charmingly = Ez igen fenséges és jóhangzása miatt bájló látvány (és bájlóan összhangzatos). V. 157—158. But however you have been justled from your senses = de bármily kábultak legyetek (bármennyire ki legyetek zökkenve érkekeitekből, öntudatotokból). V. 279. reeling ripe = nem állhat lábain (azaz: annyira telve van itallal, hogy megérett a támolygásra. Szász is eltér: Mily pipacs vörös!). 280. that hath gilded them = annyira elkábította őket (feltűzelte őket).

Téves értelmezések: II. 1. 194. Do not omit the heavy offer of it = ne mulaszd el e lenyomó meghívást. (Ne utasítsd vissza az ajánlkozó álmot. Szász: Ne állj az álom ösztönének ellen.) 288. They'll take suggestion = ezek úgy tanácsot fogadnak. (Szász: készek helyeselni mindent. Azaz: megértve a célzást, készek elfogadni minden javaslatot.) II. 2. 36. I do now let loose my opinion = most kimondom véleményemet. (Eleresztem, elbocsátom véleményemet. Szász helyesen: föl kell hagynom előbbi véleményemmel.) 80. I will not take too much for him = nem igen sokat fogok érte kapni (nem akarok érte túlságosan sokat elvenni, kérni, fizettetni.) III. 1. 77—79. that dare not offer What I desire to give; and much less take What I shall die to want = mely nem meri ajánlani azt, mit adni óhajtok; és még kevésbbé elvenni hagyni, mit nélkülözni életembe kerülend. (A mondat utolsó része téves; helyesen így: és még kevésbbé elvenni azt, a mi után majd meghalok.) III. 2. 93. it is a custom with him I'th'afternoon to sleep = szokása délután önként aludni.¹ III. 3. 84. a grace it had devouring = az elnyelésig kellemesen (ennivalóan, elragadóan bájos volt). II. 219. though I be over ears for my labour = noha munkámért még fülelem túl is be kell mennem (ha elmerülök is a munkában). V. 29. The sole drift of my purpose doth extend not a frown further = szándékom egyedül arra megy, hogy többé semmi neheztlés ne szedje ránczba homlokom (szándékom nem terjed még egy homlokráncznyira se tovább, egy tapodtat sem tovább). 82—83. Not one of them that yet looks on me or would know me = Egy sem ismerne most rám közülök, kik most rám tekintenek. (Szász helyesen: Egyikök sem néz rám, nem ismer rám még.)

Tévesen fordított kifejezések: I. 1. 126. or else = vagy máskép (különben). II. 1. 257. regions = éghajlatok (itt vidékek, országok). 258. whose every cubit = melynek minden íze (Szász: talpalattnyi). II. 2. 9. chatter at me = kiáltoznak rám (fogukat csattogtatják, viosorítják). 14. Do hiss me into madness = elbódítnak sziszegéseikkel (engem örületbe sziszegnek). III. 2. 8. state = kormány (állam helyett.) III. 3. 1. By'r lakin = minden szentekre. (By our lady kin = Szüzanyánkra. Mügge is tévesen: Bei allen Heiligen.) 43. Wallets of flesh = húskosarak. (Szász: húsos lebernyeg.) IV. 174—5. always bending =

¹ Ez különben sajtóhiba is lehet *délutánonként* helyében.

szilárdan hajoltak. 186. trumpery = zсібáru. (Szász: czifraságok.) 225. frippery = zсібáru (zсібvásár). V. 46. bolt = ék (buzogány; itten: nyíl). 185. retain you still = tartsd meg mindig (tartsd meg még). 91. on the bat's back do I fly = a denevér hátára röpkölök (hátán helyett). 98. mariners = népség (tengerészek). 116. shall shun you = kerülni fog (téves, mert 3-ik személyben shall a német sollnak felel meg; tehát: kerüljön el). 223. trash = zсібáru. (Szász: csupa rongy.) 298. bestow your luggage = tegyétek vissza zсібárutokat (holmitokat. Lemouton e szót «zсібáru», úgy látszik, nagyon kedveli.). 255. some few odd lads = néhány gazficzkó (pajkos, furcsa legény).

Külön tárgyalás alá kell vennünk a Shakespearenél oly gyakori szójátékokat és az azokon alapuló tréfákat. Lemouton e téren is elég leleményességet mutat. Több-kevesebb sikerrel alakítja át őket, de bizony néha el is ejti. Így elvesznek:

II. 1—67. Ay or very falsely pocket up his report = Igen, vagy álnokul eldugná a jelentést (pocket up = zsebredugni. Szász helyesen: vagy szintügy zsebredugná hazugságát.). V. 1. 98—99. In a sort I mean. That sort was well fished for = Bizonyos tekintetben értem. E tekintet jól volt felkapva. III. 2. 20—1. Your lieutenant if you list; he is no standard = Te hadnagyom lész vagy¹ zászlótartom. Hadnagyszod ha rám hallgatsz, mert igen inog. (A standard szóban rejlő ket-tős jelentés: zászlós és szilárdan álló, természetesen elvész.) III. 2. 136. played the picture of Nobody = melyet itt senki sem játszik. (Nobody-t nem személyesíti s így elvész a tréfa. Szász ügyesen: Senki Pál uram játsza nekünk.)

De áttételei nem is olyan rosszak:

II. 1. 16—20. (Gonz.) Ha minden bú, mely magát előadja, táplál-tatik, arra ki táplálja, jut, jut — (Sebestyén) Álom talán. (Gonz.) Álom-talan éjjek jutnak rá. (Angolban a dollar és dolour szó cserélődik. Szász Schlegel mintájára fordítja: a tápláló maga — elfogy.) II. 2. 79. will shake your shakings = meg fogja rázni rázkódásodat.

Miután a fordítás hibáit felsoroltuk, nem feledkezhetünk meg jó tulajdonságairól sem. Lemouton több helyt oly ár-nyalatokat ad vissza, melyeket csakis alapos angol nyelv-ismerettel láthatott meg s melyeket a legtöbb fordító mellöz, úgy, hogy nem egy hely van, melyek hivebbek a többi fordításnál. Az első felvonásra nézve utalunk az V. táblázatra.¹ Egyebek:

II. 1. 26. He will be talking = csevegni akar minden áron. 96. we were talking = arról szólánk épen. 207. the occasion bespeaks

¹ L. Shakespeare-Tár. VIII.

thee = az alkalom felszólít téged. 213—14. Do so; to ebb Hereditary sloth instructs me = Tedd azt; mert apadni öröklött restségem tanít. (Szász: öröklött restségem ugyanis mind apályba hajt.) 217. winkt While thou art walking = Ész ébren behúnyod szemedet. 229. The setting of thine eye and cheek = Szemed és arcod kifejezése. 289. when I with this obedient steel = kit én ez engedelmes acél három ujjnyi hosszával. III. 1. 17. that you are enjoined to pile = miket egymásra rakatnak veled. (Szász: össze kell hordanod). 64. Hear my soul speak = Halld lelkem szavát. III. 298. paunch him with a stake = karózd fel. IV. 59. all eyes = szemesek legyetek. (Szász: hallga, figyelem). IV. 83. short-grassed green = rövid szálú pázsit. V. 41. bedimmed = elsötétítettem. 72. Didst thou Antonio use me = bántál velem. 132. and require = visszakívánom tőled. 267—68. Mark but the badges of these men = Tekintsd csak meg ezen emberek külső jeleit. 273. for he is a bastard one = mert ő olyanok kores fia. 285. but a cramp = merő görös.

Végre nem hagyhatom említetlenül azt, hogy két helyen Lemouton Emilia fordítása még hívebb és jobb a Schlegelénél.

Conrad¹ a *Tempest*-re vonatkozó kifogásai közt (a «Sinnlos» rovatban) felemlíti a II. 1. 120. sorát: wave-worn basis, [melyről kimutatja, hogy Schlegel fordítása: über seinen unterhohlenen Grund, értelmetlen. Lemouton helyesebben fogta fel: hullámmosta alapzata felé. A másik II. 1. 119. no name of magistrate (Schlegelnél: keinen Namen eines Amtes) szintén Lemoutonnál helyesebb: semmi felsőséget.

Ezzel a *Tempestre* vonatkozó vizsgálatunkat a fordítás hűségére nézve befejeztük. Ezt mint első fordítását, melyben a kezdet nehézségeivel küzdött, külön akartuk tárgyalni, a többről összefoglalva szólunk. Szempontjaink ugyanazok s így a következő csoportosításban tárgyaljuk a hibákat: 1. Szó szerinti fordítások és angol szavak köznapi értelmezéséből származó értelmetlenségek vagy téves értelmezések. 2. Nem megfelelő magyar kifejezések. 3. Terjengős, körülírással fordítás. 4. Eltérések, melyek csak árnyalatban módosítják az értelmet. 5. Téves értelmezések és tévesen fordított kifejezések. 6. Szójátékok, tréfák, képletes beszéd. 7. Jó fordítások, melyek hívebbek, mint más fordításokban.

¹ Herm. Conrad: *Schwierigkeiten der Shakespeare-Übersetzung*. Erläuterung zweifelhafter Stellen. Halle, 1906. N. Niemeyer XVI. 155 l.

1. Szószerinti fordítások:

The two gentlemen of Verona. I. 1. 3. thy tender days = gyengéd napjaid. I. 1. 35. Or else a wit = vagy máskép. (Lemouton else-t mindig ebben az egy értelemben fordítja, mi nem helyes. Itt «vagy pedig»-et jelent). II. 1. 10. Or else I mistook = vagy másképen rosszul értettem. (Itt: hacsak.) I. 1. 68. good counsel = jó tanácssal (itt józan észszel). I. 2. 1. But say Lucetta, now we are alone = De mond csak Lucetta, most egyedül vagyunk (= most hogy egyedül vagyunk. Schlegel helyesen: denn wir sind allein.). I. 1. 86. It shall go hard but I'll prove it by another = Ez nehezen fog menni, mert én ismét mással fogok bizonyítani. Ez a szóról-szóra fordítás egészen megváltoztatja a mondatot. Azt jelenti ugyanis: nagy dolognak kellene lenni, ha én nem bizonyítanám be egy másikkal. II. 1. 4. that decks a thing divine = oly isteni dolgot fedezesz el (a német decken hatása alatt. Jelentése: ékesít), II. 1. 84. put on your hose = felhúzta-e nadrágját? (a német Hose hatása alatt. Jelenti: hosszú harisnyát.) II. 1. 136. for my sake read it over = olvassa csak át a kedvemért (itt helyettem). II. 2. 62. How painted? and how out of count = Mikép van ő festve? (Arany L. helyesen: Hogy festett? ú. i. hogy érted ezt, festett?) II. 2. 213. If I can check my erring love = ha megbabolázhatom bolygó szerelmemet. (Itt: eltévedt, rossz utra tért.) II. 4. 125. and how thrives your love = és mikép növekszik szerelmed? (= áll, halad). II. 4. 142. Upon the very naked name of love = ez igen pusztá szóért. II. 5. 214. does it work upon him? = munkálódik rajta? (hat?). III. 1. 183. If I be not by her fair influence = ha szép befolyása. IV. 2. 33. That will be music (to hear him speak) = Ebből zene lesz. (Arany L. helyesen: úgy az nekem zene lesz.) IV. 3. 6—7. [a thousand times good morrow.] As many worthy lady to yourself = [jó reggelt kívánok.] És színt annyit kívánok önmek. (Nem vette figyelembe a megelőző magyar mondatot.) IV. 3. 4. I will not fail your ladyship = nem fogom nagysádat elhibázni (your ladyshipet accusativusnak veszi, holott megszólítás, tehát: nem fogok hiányozni, nagysád). V. 4. 26. How like a dream this is I see and hear = Mint hasonlít ez álomra, én látok és hallok! (nem vette észre, hogy az angol elliptikus mondat: a mit látok, a mit hallok.). V. 4. 57—88. I'll woo you like a soldier, at arm's end; And love you' gainst the nature of love — force you = katonásan foglak szeretni védelmed és a szerelem természeté ellenére: kényszeríteni foglak. (Arany L. helyesen: mint katona, fegyverrel is szeretlek, Igen a szerelem természetével Ellenkezőleg is: erőszakkal.)

A windsori víg nők. I. 1. 243. Got's lords and Ladies = Isten uraira és hölgyeire (Rákosi: Istennek minden szentjei). I. 3. 68. with most judicious oeullades = és nagyon birói pillantásokkal (R.: vizsga oldalpillantások). I. 3. 59—54. she carves, she gives the leer of invitation: I can construe the action of her familiar style = ő fölszeldel és meghívó tekintetekkel kancsalít: meghitt modorjának cselekedetét

gondolhatom magamnak. (Rákosi : integet, hivogatólag kacsingat.) I. 3. 55. out of honesty into English = becsületességéből angolra fordította (téves : a becsületesből, a tisztességéből). I. 4. 111. I know Anne's mind, that's neither here nor there = ismerem Anna gondolkozási módját ; ez sem itt, sem ott nincs. (Rákosi helyesen : a dologból sem itt, sem ott nem lesz semmi.) if I have horns to make one mad... I'll be horn mad = ... és legyek szarv örült. II. 2. 140. This news distracts me = Ez ujságok megzavarják eszemet. (Rákosi : felizgatnak.) IV. 1. 59. What is your genitive case plural? = Mi a te genitiv casusod? IV. 2. 37. to make an experiment his suspicion = hogy gyanújának egy másik tapasztalatát kísértse meg. IV. 5. the wise woman of Brentford = a brentfordi bölcs nő (javasasszony).

Twelfth night. III. 2. 15—16. I will prove it legitimate, sir upon the oaths of judgement and reason = be fogom bizonyítani, hogy ez jogszerű, az ítélő tehetség és ész esküi előtt. III. 2. 57. a dear manakin to you = drága emberke ön előtt. (Lévay : drága czimborád.) V. 1. 84. My love without retention or restraint All his in dedication = szeretetet, melyet mérték vagy kikötés nélkül neki szentelék. V. 1. 251—2. when Viola from her birth Had number'd thirteen years = midőn Viola születése óta 13 évet számolt.

Measure for measure. I. 2. 102—103. they had gone down too, but that a wise burgher put in for them = ezeket is le akarták rontani, hanem egy okos polgár... (ezeket is lerontották volna, hacsak egy okos polgár... Greguss is helyesen : ha egy bölcs polgár meg nem menti). I. 3. 27—28. so our decrees dead to infiction, to themselves are dead = szintügy törvényeink elhalván a végrehajtásra nézve, elhaltak magok ellenében. II. 3. 12. Hath blistered her report = behólyagozta hírét. III. 2. 235—236. there is so great a fever on goodness that the dissolution of it must cure it = az erény oly nagy lázban sirlődik, hogy csupán a láz felbomlása gyógyíthatja meg. (Értelmetlen. Helyesen : a jóság, tisztesség oly nagy lázba esett, hogy csupán feloszlása, t. i. a jóság megszűnése, gyógyíthatja meg.) III. 1. Or else = vagy másképp (különb.) III. 2. 263—64. you have paid the heavens your function, and the prisoner the very debt of your calling = Ön teljesíté az ég iránti kötelességeit és lefizeté a fogolynak is látogatási adósságát. (To call = látogatást tenni; calling, itt : hivatás; mint pap ment a hercegy a tömlőzbe Claudiohoz.) III. 2. 266. extremest shore of my modesty = szerénységem legtúlsóbb partjáig (legvégső határáig). V. 1. 386. I am more amazed at his dishonour Than at the strangeness of it = én inkább csodálkozom becsstelensége, mint a dolgok különösége felett. (Inkább csodálkozom azon, hogy becsstelen, mint a...)

2. Nem megfelelő magyar kifejezések :

A két veronai nemes. I. 1. 2. have ever homely wits = otthonias elménczséggel birnak. I. 1. 7. Than living... at home = minthogy...

(semhogy helyett). I. 1. 30. Coy looks = begyes tekintet (lenéző, dolyfős). I. 1. 40. And he that is so yoked by a fool = kit egy hasztalan lény annyira igába hajt (bolond). I. 2. 60. How churlishly I chide Lucetta hence = mily durván igazítám el innen L.-t (szidtam, utasítottam el). I. 2. 72. stoop = hajoltál meg (hajoltál le). II. 1. 65–66. no man counts of her beauty, I account of her beauty = senki sem számol szépségére én számolok szépségére (számít, számítok helyett). II. 3. 4. prodigious son = pazar fiú (tékozló fiú). II. 7. 41. Thurio's dull proceedings = Th. buta bánásmódján (eljárás) II. 7. 2. I do conjure thee = kényszerítlek (könyörgök). II. 70. For undertaking so unstaïd a journey = hogy ily gondatlan utazást teszek (meggondolatlan, könnyelmű). III. 1. 158. on equal mates = hasonló czinkosokra (hasonló társakra, magadfajta barátokra). III. 2. 8. and does loose his form = s elosztatja alakját (a meleg víz a jögen felolvasztja az alakot. Rákosi: vizzé elolvaszt). III. 2. 62. lunatik = sötételmű (rosszkedvű, boros-elméjű). V. 4. 11. Repair me with thy presence = Tarts fel jelenlétedel (tarts fenn, támogass).

A windsori vig nők. I. 3. 25. is not the humour conceited? = nem különös-e a hajlam? 30. The good humour is to steal = a jó elménczéség abban áll. I. 39. take your vizaments = alkalmaztassa magát (alkalmazkodjék, igazítsa magát. Rákosi: igazgassa magát). I. 1. 135. that's my humour = ez az én hajlamom. I. 3. 30. The good humour is, to steal at a minute's rest = E jó elménczéség . . . I. 3. 103. With both the humours I = Mind a két elménczéséggel. (Rákosi állandóan humorral fordítja, mi helyes, mert ez a szó Nym kedvelt szavajárása mindenféle alkalmaszva.) I. 1. 207. I must wait on myself, must, I? = Magamnak kell-e nékem szolgálnom, mit? (magamat kiszolgálnom. Rákosi tévesen: magam udvaroljak . . .) I. 3. 17. A tapster is a good trade = A csapolás jó üzérkedés (üzlet, mesterség). II. 1. 29. a bill in the parliament = kérelmi levelet (kérvényt, itt helyesebben javaslatot). II. 1. 95. my hatches = zugóim (zúgó Fogarasi szerint: halas tónak kifolyó torka. Rákosi átviszi a képet a horgászásra, ott megfelelő volna a zúgó kifejezés, ellenben Lemouton meghagyja a hajókázás keretében, tehát zúgónak nincs értelme. Helyesebb lett volna: Ha valaha még egyszer evezöm, vagy deszkám közé kerül . . .) II. 1. 132. humour of lying . . . in some humours . . . II. 1. 133. humoured letter. Lemoutonnál mindenütt szeszély, szeszélyek, szeszélyes, minek nincs sok értelme. II. 1. 181. a yoke of his discarded men = elzüllött szolgálóinak egy fogatja (discarded tévesen van fordítva, jelentése: elcsapott, elbocsátott. Rákosi helyesen: elcsapott cselédeinek két jármosa.) II. 2. 8. coach-fellow = ló társad (Rákosi: rudas pajtásod). II. 2. 283. wittolly = gyáva. 299. knave and cuckold = gazember és gyáva férj (Rákosi: felcsufolt, mint bitangot és vaksit). III. 2. 1–2. a follower but now you are a leader = de most kalauz vagy (talán a francia guide hatása alatt). III. 2. 58. We have lingered about a

match = sóvárogtunk e házasság után (Lessük: várjuk ezt a házasságot). III. 3. 114. to search for a gentleman = hogy egy férfit keresen fel (hogy egy urat keressen). III. 3. 176. uncape = ássátok fel (ássátok ki, piszkáljátok ki, zavarjátok ki. Müggénél így: grabt ihn aus). III. 4. 84. against all checks rebukes and manners = minden elutasítások és visszaigazítások ellen (Rákosi helyesen: Gát akadály és illem ellen is). III. 5. 120. when I was more than half stewed in grease = midőn már félig meg valék pörkölvé (párolva). III. 5. 99. crammed = kosárba ékeztve (Rákosi: gyömszölvé). III. 5. 115. fretted in = saját zsirjában pezsgett (Rákosi helyesen: forrt). IV. 2. 123. There is a knot, a gang, a pack, a conspiracy = egy társulat, szegülés, czimboraság, összeesküvés van itt ellenem. V. 1. 25. a shuttle = fonalszéve (orsó). V. 3. 11. a great deal of heart-break = nagy szívű (szív-fájdalom). V. 5. 126. the proofs are extant = mind a kettőnek bizonyítványai jelen vannak (bizonyítékai. Jelen vannak — magyartalan.).

Twelfth night. I. 1. 4. It had a dying fall = oly gyengéden halt el. (Lévay: Olyan elhaló volt.) I. 3. 6. to your ill hours = illedéktelen órái ellen (illetlen). I. 3. 122. Rickshawses = balgaságok (hóbortok, jobb). I. 4. 32. thy small pipe = torokcskád (Mügge hatása alatt: Kehlchen. Lévay helyesebben: vékony sípod). I. 5. 105. endue thee with leasing = hazugsági tehetséggel ajándékozzon meg (hazugság tehetségével). II. 1. 12. mere extravagancy = merő örvöngés (kalandozás). II. 2. 28. Disguise, I see thou art a wickedness = Alruhászkodás! látom oly csel vagy (gonoszság). II. 3. 118. Shall I bid him go? = Kiigazítsam-e innen? (Elküldjem?) II. 4. 22. Thou dost speak masterly = Műértőleg szólasz (mesterien, hozzáértőleg). II. 4. 34. Our fancies are more giddy = hajlamaink szédelgőbbek (szédelgősebbek, ingóbbak). II. 4. 99. they lack retention = a nőknek tartékonyságra van szükségük (kitartásra). II. 4. 101. No motion of the lives but the palate = semmi szívmozgalom, hanem egyedül inyesiklandék (Lévay: csak ínyök háborog). II. 4. 183—4. and with a kind of injunction she drives me to these habits of her liking = és az észretérítés egy bizonyos nemével arra késztet, hogy ízlése szerint öltözzem (Lévay: és gyöngéd meghagyással utasít). 5. 17. metal of India = indiai gyöngy-magzatom (Lévay: indiai kincsem). II. 5. 37. how he jets under his advanced plumes = mint rázkódik kiterített tollai alatt (fuvalkodik, terpeszkedik). 5. 58. the humour of state = az előkelők helyzetében (hangulatában, Lévay: humorában). 5. 162. thy humble slough = alá-zatos borítékodat (lepledet). III. 1. 17. may quickly make them wanton = gyorsan fonák értelmet adhat nekik (Lévay: gyorsan elforgathatják azokat). 1. 39—40. as pilchards are to herrings = mint állkok (szardellák). III. 1. 69. He must observe their mood on whom he jests = figyelmi kell azok gondolkodás módjára (szeszélyeire, hangulataira). 1. 130. unmuzzled thoughts = mind a gyanus eszméket (gyanakvó gondolatokat; pontosabban a szabadjára eresztett gondolatokat).

4. 21—22. obstruction in the blood = aczélhnyomást okoz véreemben (Lévay: fennakadást). 4. 141. improbable fiction = valószínűtlen hazugság (képzeldetés, költemény).

Measure for measure. I. 1. 18. we have with special soul elected him = lelkünk mélyéből választottuk (értelmetlen, helyesebb, különös gondossággal, figyelemmel, teljes lélekkel). I. 1. 72. Nor do I think the man of safe discretion = nem tartom azon embert vigyázónak (óvatosnak, okosnak). I. 2. 14. from their functions = és a többieknek lemondani parancsolt üzerkedésökről (foglalkozásukról). II. 1. 108. I could not give you three-pence again = nem tudtam három fillért visszafizetni (visszaadni). II. 2. 58. May call it back again = vissza is húzhatom (vonhatom). II. 2. 169. waste ground = hasztalan föld (puszta, sivár). II. 2. 171. raze the sanctuary = a szentséget (szentélyt). III. 1. 56. everlasting leiger = örökös helyettese leszesz (képviselője, állandó követje). III. 1. 195—6. than my son should unlawfully born = minthogy fiam... (semhogy). III. 2. 154. a statesman = országos ember (államférfi). III. 2. 256. Ő kinyilatkoztatja (állítja, vallja). IV. 2. 178. I may make my case as Claudio's = Claudio állapotába helyezném magamat (francia hatás: de me mettre dans le cas où est Claudio; Greguss helyesen: magam is úgy járnék...). V. 3. 146—147. and to the head of Angelo Accuse him home and home = és A. látára (szemébe). V. 1. 48. I conjure thee = kényszerítlek (könyörgök, kérve-kérlek). V. I. 318—9. My business in this state Made me a looker-on here in Vienna = Ügyeim e tartományban arra birtak, hogy megvizsgáljam itt Bécsben az erkölcsöt (szemléljem, megfigyeljem).

3. Terjengős és körülírással fordítások:

A két veronai nemes. I. 1. 2. Home-keeping youth = fiatal emberek, kik mindig csak honn ülnek (Arany: Otthon maradt legény). II. 1. 35—6. that not an eye that sees you but is a physician to comment on your malady = hogy egy szem sem láthatja meg önt, a nélkül, hogy azonnal orvosná ne válnék és ki ne találná betegségét. II. 7. 5—7. and tell me some good mean, How with my honour I may undertake a journey to... = tanácsolj és mondj valami jó eszközt, mikép utazhatom becsületem sértetlensége mellett szeretett Proteusomhoz. II. 7. 85. upon my longing journey = ez utazásra, melyre sóvárgok (Arany helyesen: vágyva vágyott út.)

Merry wives of Windsor. I. 3. 91. plod away o' the hoof = koptassátok el talpaitokat a szaladásban. II. 2. 278. how I speed = mint sikerülnek ügyeim.

Twelfth night. I. 2. 25. A noble duke in nature as in name = egy fejedelem, kinek szintoly nemes gondolkodásmódja, mint neve. II. 5. 128. this is evident to any formal capacity = azt átláthatja minden ember, ki józan észszel bír. 5. 196—7. I will not give my part of this sport for a pension of thousands to be paid from the Sophy =

Nem aduám e tréfábani részesülésemet a perzsiai Sophi által fizetendő, ezrekről szóló évpénzért sem. IV. 2. 99. They have propertied me = mint eszeveszettet zártak ide. I. 5. 288. And call upon my soul within the house = s innen szőlitanám lelkemet, mely testemtől elkülönözve a házban bolyongna. V. I. 319. The madly-used Malvolio = Malvolio kivel mint örvöngővel bántak (francia hatás alatt). 1. 67. desperate of shame and state = kétségbeesett gyanánt találtuk itt az utcában minden szőgyent és helyzetet elfeledve. (Ez a Johns. & Steev. jegyzet szó szerinti fordítása: Unattentive to his character or his condition like a desperate man.)

Measure for measure. Megjegyezzük, hogy itt a terjengős, körülírással mondatok nagyobb számuak és legnagyobbrészt a francia fordítás hatásai. I. 3. 35. Sith't was my fault to give the people scope = minthogy az én hibám miatt vett a nép magának szabadalmat. (Lettourneur: que j'ai laissé prendre à mes sujets tant de licence.) I. 4. 54. His givings-out were = a hírek, miket ő maga hozott forgásba (les bruits qu'il a fait répandre). I. 4. 86. No longer staying but to give the Mother notice = nem késedelmezem tovább, mint a mennyi idő arra szükséges, hogy a fejedelemasszonyt értesítsem. (Lettourneur: que le temps...). II. 3. 36. There rest = Maradjon e gondolkozásmód mellett (Persévérer dans ces dispositions). III. 1. 55. most good, most good indeed = melyek igen jók, ha valóban vigasztalnak (quand elles consolent en effet). IV. 1. 12—13. My mirth it much displeased, but pleased my woe = hogy az ének ugyan lecsillapítá fájdalommat, de vigságot nem gerjesztett bennem. (Les chants adoucisssaient mes chagrins, mais ils sont loin de m'inspirer de la joie). IV. 1. 43. concerning her observance = miket a nőnek tudnia kell (qu'il faille que cette infortunée sache et observe). IV. 1. 55. and have found it = és bizonyítványaim is vannak róla (et j'en ai des preuves). IV. 3. 173—74. Duke of dark corners = herczeg, ki a sötét zugokat szereti (Mügge: der die dunkeln Winkeln so liebt). V. 1. 255. and well warranted cousin = jó kezességgel biró öcsém (que cautionnent de bons garants). V. 1. 318. Nor here provincial = sem tetteimért felelős nem vagyok neki (ni comptable de ma conduite devant lui). V. 1. 319. Made me a looker on here in Vienna = hogy megvizsgáljam itt Bécsben az erkölcsöket (d'observer les mœurs dans V.). V. 1. 422. you will not mock me with a husband = nem fog engem kijátszani oly férjhez adván, kit kivégeztetni akar (me jouer en me donnant un époux pour me l'enlever aussitôt).

Ezeket kívül vannak terjengős részek, melyek függetlenek más fordítások hatásától: I. 1. 170. Awakes me all the enrolled penalties = felkölti mind a büntető törvényeket, melyek jegyzőkönyvbe vannak írva. I. 2. 98. All the houses in the suburbs = Bécs külvárosának minden gyanus háza. I. 3. 25—26. Only to stick in their children's sight for terror, not to use = gyermekeik szemei előtt felfüggesztik, csupán azért,

hogy megijeszszék őket, s nem azért, hogy használják. I. 3. 37–38. ... for we bid this be done When evil deeds have their permissive pass, and not the punishment = mert majdnem parancsunkra követnek el gonosz tetteket, ha a helyett, hogy ezeket megbüntetőik, szabad véghezvitelt engedünk nekik. I. 3. 39. who may ... strike home = ki nevem oltalma alatt megbüntetheti czélszerűen a túlhágást. III. 2. 206–207. This would make mercy swear and play the tyrant = hiszen ez magát a könyörületet megfedkezethetné magáról és kényúrrá tehetné. III. 2. 277–8. Pattern in him self to know Grace to stand and virtue go = És igyekeznie kellene azon öntudatra, hogy mintául szolgáljon a különféle kísértetekbeni ellenállása és tántoríthatatlan erénye. IV. 1. 76. Our corn' s to reap, for yet our tithe is to sow = buzánk nemsokára megérik és magvaink, mikből aratásunkat várjuk, még nincsenek elvetve (téves). IV. 2. 39–40. being members of my occupation using painting = kik foglalkozásomban szerepet viselnek, festeni szokták magukat. IV. 2. 90. The steeled gaoler = foglyár, ki minden könyörület ellen páncéložva van. V. I. 457. And must be buried as an intent that perished by the way = és ezért feledésbe kell ezt temetni, mint oly utast, ki útközben senkitől sem ismerve meghalt. (Teljesen téves kimagyarázás. Intent = szándék).

4. Eltérések.

The two gentlemen of Verona. I. 1. 8. shapeless idleness = mód nélküli restségben (formátlan, csunya). I. 1. 4. should not be chronicled for wise = nem fog bölcsnek tartatni. (Arany L.: Bölcsék sorába nem teszed talán. Pontosan: nem fogják bölcsként feljegyezni a történelem számára.) I. 2. 26. Ay if you thought your love not cast away = Igen, ha szándéka el nem vesztegetni szerelmét (ha azt hiszi, hogy szerelmét el nem vesztegeti, akkor igen, tanácslom). I. 2. 43. to whisper = alakoskodni. (Arany L. helyesen: súgni-búgni.) I. 3. 2. Wherewith my brother held you in the cloister = melybe testvérem veled a keresztfolyosón ereszkedett (pontosan: melylyel ... tartott téged). II. 4. 120. we look to hear from you = láttassák magukat (pontosan: elvárjuk, hogy hallassanak magukról). 121. w'll both attend your ladyship = Mindketten nagysád szolgálói vagyunk (szolgálatára leszünk). II. 5. 56. If thou wilt go with me to the alehouse = csak te jöjj velem a sörházba. (Arany: ha jön velem egy búcsúpohárra.) III. 1. 176. if Silvia be not by = ha Silvia meg nem osztja (ha nincs melletttem). III. 1. 237. unless the next word that thou speakest Have some malignant power upon my life = vagy legközelebbi szavad hatalma megsemmisíti éltetmet (vésszes hatalommal, hatással lesz éltetmedre). III. 2. 70. se'viceable vows = alázatos esküvel. III. 2. 76. and frame some feeling line = és oly érzékeny sorokat jegyezzen fel (pontosan: és szerkesztszen néhány érzelmes sort). III. 4. 267. that put quarrels purposely on others = kik szántsándékkal bajba keverednek

másokkal (másokra veszekedést erőszakolnak. Arany: belekötnek másokba.). IV. 3. 2. Entreated me to call = magához rendele (kért, hogy jöjjenek el). IV. 4. 79. to leave her token = mivel odább ad ajándékán (elválók ajándékától). V. 4. 43–44. O'tis the curse in love and still approved When women cannot love where they are beloved = ó ez a szerelem átka és mindig történik, hogy a nők nem szeretik azt, ki őket szereti (s még mindig bebizonyosodik, tapasztalható.) V. 4. 67–8. When one's right hand is perjured to the bosom = ha saját jobb keze keblére támad. (Arany helyesen: hogy jobb kezünk kijátszsa keblünket.)

Merry wives of Windsor. I. 1. 214. there is, as't were, a tender, a kind of tender, made afar off by Sir Hugh here = hogy a tisztelendő Hugó úr itt az imént távolról ajánlott valamit. (Pontosabb Rákosi: némi úgyszólván ajánlatféle, egy neme az ajánlatnak mit tiszt. H. uram úgy példázgálódva tett.) I. 1. 216. you shall not choose = önnek ennie kell (nincs választása, kell). I. 3. 15. Let me see froth and lime = Hadd lássalak sört haboztatni. I. 3. 93. French thrift = a francia udvarlást. (Rákosi: Frank módra. Baudissin, Schlegel: französische Manier.) I. 4. 30. and strut in his gait = és nem kevélyen sétál-e. I. 4. 51. he would have been horn-mad = megbolondult volna mérgében. 68. and be mad = és magán kívül lesz. (Rákosi: lett volna hadd-el-hadd s kész a veszedelem.) II. 2. 290. I will stare him out of his wits = ki fogom őt elméjéből forgatni. (Rákosi is: kipiszkálom.) II. 2. 290. salt-butter rogue = besósleveztet ficzkó. II. 3. 31. bully-stale = rongy vitézem. (Rákosi is eltér a trágárság miatt: pózna hősöm.) III. 2. 46. The clock gives me my cue, and my assurance bid me search = itt az idő és érdekem készlet. III. 3. 113. Your husband is coming hither = férje mindjárt itt lesz. (Rákosi pontosabb: férjed erre tart.) III. 3. 191. What a taking! = Mint érezhette magát! (Pontosan: milyen csapdába került.) III. 4. 68. happy man be his dole = úgy az viszi haza a menyasszonyt, kire a szerencse mosolyog (dole = rész. Rákosi pontosabban: boldog, a ki részesül. A németek: yer's Glück hat, führt die Braut heim.) III. 5. 145. Well I will proclaim myself = Jó, majd megmutatom, ki vagyok én (kikiáltom, nyilvánossá teszem). IV. 1. 16. accidence = nyelvtanjából (alaptanok). IV. 6. 14. so larded with my matter (szóról-szóra: úgy tele van spékelve, lard = szalona).

Twelfth night. I. 2. 19–21. Mine own escape unfoldeth to my hope = saját menekülésem elhitei reményemmel (mutatja, elém tárja). I. 5. 2. bristle = porszem (sörte, haj). 5. 213. in so skipping a dialogue = ily furcsa párbeszédben. (Lévay: röpké.) II. 3. 51. In delay there lies no plenty = Halogatásban nincs termékenység. II. 3. 176. I smell a device = Érzem már a pecsenye szagát. (M. hatás. L. helyesen: orrontom már a cset). 4. 64. A thousand, thousand smiles to save = hogy megakadályozzatok ezer... (kimélni). 5. 151. this simu-

lation is not as the former = a hasonlatosság nem olyan most, mint azelőtt volt (a ezéltás). III. 1. 72. As full of labour = bajteljes (fáradtságos). III. 3. 35. only my self stood out = csupán én tettem kivételt. 4. 88—89. no obstacle, no incredulous or unsafe circumstance = félre a hihetetlen akadályljal vagy kétes körülménnyel. 4. 263. Hob nob is his word give 't or take 't = jelszava «győzni vagy meghalni», «add vagy vedd». 4. 305. mortal motion = embertelen gyorsasággal (halálos). IV. 1. 64. What relish is this? = Mit gondoljak erről? (Lévy: Hogy ízlik ez?) V. 1. 46. You can fool no more money out of me at this throw = több pénzt nem csalhatsz már ki tőlem bohóckodásaiddal (e kockakvetéssel, e fogással). V. 1. 303—4. an your ladyship will have it as it ought to be, you must allow Vox = úgy magának kell olvasni (úgy meg kell adni a hozzávaló hangot).

Measure for measure. I. 2. 132—4. Our natures do pursue Like rats that ravin down their proper bane A thirsty evil = természetünk (saját mérget felemesztő patkány gyanánt) oly baj után szomjuzik, melyből ha iszunk, meghalunk.¹ (Conrad kifogásolja a német fordítóknál a «thirsty evil» fordítását. Schlegel: die durst'ge Sünde. E helyett ezt ajánlja: Folgt einem durstigen Drang und stirbt im Trinken. Lemouton közel jár ehhez az értelmezéshez.) I. 1. 28—29. There is a kind of character in thy life that to th' observer doth thy history Fully unfold = lefolyt életed oly történeteket mutat, melyek világosan feltárják a vizsgáló előtt jellemedet. (Épen fordítva: Életedben egy oly jellemvonás van, mely történetedet világosan feltárja a figyelő előtt.) I. 2. 155. Remaining in the coffer of her friends = rokonai pénzes ládájában hagyván azt. I. 3. 42. And yet my nature never in the fight To do in slander = a nélkül, hogy engem gáncsoljanak, kit látni nem fognak. (Mügge: ungesehen). I. 4. 38. You do blaspheme the good = Ön a szentséget káromolja. (Letourneur: sainteté). II. 1. 84. And let it keep one shape = és addig kölcsönözünk neki tekintélyt (addig engedjük egy formában, alakban, megmaradni). II. 1. 30. Let mine own judgement pattern out my death And nothing come in partial = legyen mostani végzetem halálos ítéletem és semmi részrehajlás ne döntse el a törvényt. (Letourneur: et que nulle partialité ne corrompe les lois.) II. 2. 26. I am a woeful suitor = Bútelt kérelemmel. (Greguss: bánatos kérelmező.) II. 2. 102. offence would gall = kiket a mostani megbocsátott bűn később elvesztene (perdrair en suite. Greguss pontosan: sértene.). II. 4. 73. and nothing of your answer = és csupán én feleljek érte. III. 1. 249. hath yet in her continuance of her first affection = Ez említett nő még előbbeni hévvel szereti őt. III. 1. 278. moated grange = egy magános majorban (ferme solitaire. Greguss: egy elárkolt majorban.). III. 2. 49. and extracting it clutched = onnan tele marokkal húzná ki (pleine. Greguss ponto-

¹ I. m. 103 l.

san : s markolva húzza ki). III. 2. 78—79. to increase your bondage = bilinenseid jobb összeszorításáért (resserre). IV. 1. 54. that I respect you = hogy érdeklél viseltetem ön iránt (je m'intéresse à vous). IV. 3. 9. for the old women were all dead = minthogy a vén asszonyok azon időben ritkán voltak. V. I. 458. thoughts are no subjects = a gondolat nem ismer törvényt. E fajta eltéréseken kívül található még olyanok, melyek az ú. n. erős helyek enyhítésére szolgálnak. Ilyenek : I. 2. 73—4., 92. for getting Madam Julietta with child = elcsábította, elcsábított egy leányt. II. 2. 150. I got possession of Julietta's bed = enyém lett Julietta. II. 92. 101. she came in great with child, being with child = a nő beteges lett, beteges levén. V. 1. 516. whom he begot with child = kit szerencsétlenné tett. II. 1. 82. fornication, uncleanness = rosszaság, csunyaság. III. 1. 150. Mercy to thee would prove itself a bawd = gyalázatos lenne. III. 2. 68. For being a bawd = mivel rossz helybeli alkár. III. 2. 119. motion generative = tehetetlen ömögony (francia : automate impuissant.) III. 2. 122. the rebellion of a codpiece = a vér fellázadása miatt (pour la révolte du sang). III. 2. 190. is condemned for untrussing = vig csiny miatt (francia hatás). IV. 2. 14., 28. a notorious bawd = gyalázatos mesterség, tilos mesterség. IV. 3. 188. bawdy talk = dévaj csevegés.

5. Téves értelmezések, helytelen fordítások :

Two Gentleman of Verona. I. 2. 29. His little speaking shows his love but small = kevés szólása igen kevésbé mutatja szerelmét (helyesen : csak kevésnek). I. 3. 45. now will we break with him = egyszerre elmondandjuk neki (most mindjárt). I. 2. 89. Keep tune there still = tartsa meg csak mindig a hangot (maradjon csak még meg a dallamban). I. 2. 98. Here is a coil with protestations = hisz ez ellenmondásokból oly kiállhatatlan zaj támad (micsoda teszem-veszem ezekkel az esküdözésekkel, vagy : itt egy esomó esküdözés). I. 3. 87. And by and by a cloud takes all away = és egy felhő egyszerre elföd mindent (lassacskán). II. 1. 9. who bade you call her? = ki parancsolta, hogy néven szólítsd? (hogy hívd?) II. 3. 30. O that she could speak now like a woodwoman = Oh bár szólhatna most, de ő valami örvöngő néemberhez hasonló (valami örült asszony. Schlegel : ein Weib das von Sinnen ist. Arany : mint az igazi asszony.). II. 4. 66. To clothe mine age with angel like perfection = . . . mely vén koromat angyali tökélyvel ruházta volna fel (hogy koromat, jelenleg ifjú koromat stb. Arany is tévesen : agg koromra. Schlegel helyesen : Um meine Jugend engelgleich zu kleiden.). II. 4. 141—2. Now can I break my fast dine sup and sleep Upon the very naked name of love = mert nélkülözhetem reggelimet . . . ez igen pusztá szóért «szerelem» (pontosan : mert reggelizem, ebédelek, vacsorálok a pusztá szerelem szóból.) II. 5. 3. Forswear not thyself = Ne bizonyítsd ezt esküvel. (Arany : ne esküdjél hiába.) II. 7. 46. With twenty odd-conceited true love-knots = húsz

jól elrejtett hű szerelmi csomóba (csudásan kieszelt, készített szerelmi bog.) III. 1. 46. That my discovery be not aimed at = hogy felfedezésem ki ne tudassék (hogy leleplezéseim ki ne tudójának). 131. will serve the turn? = Jó lesz e merényre oly hosszú köpeny, mint a tied? (megfelel-e erre a célra). III. 1. 73. this pride of hers Upon advice has drawn... = e kevélysége tapasztalása. 149. That they should harbour where their lord would be = Hogy ott tartózkodnak ők, hol uroknak kellene lennie (hol urok óhajtana lenni). III. 2. 77. That may discover such integrity = mikből jó gondolkozásmódja kitessék (őszintesége). II. 2. And by and by intend to chide myself, Even for this time I spend in talking to thee = s nagy kedvem van kiszidni magamat ezen időért is, melyet veled elesevegtem (szándékom mindjárt megszidni... hogy szóltam hozzád). IV. 3. 12. has no more pity than a dog = több könyörületesség mint más kutyában (mint kutyában). IV. 4. 111—112. Yet will I woo for him, but yet so coldly As heaven it knows, I would not have him speed = Mégis udvarolni fogok nevében, de oly hidegen, minő hidegnek a választ óhajtánám (érte... mint a mennyire óhajtom, hogy ő czélt ne érjen). IV. 4. 134. I know they are stuff'd with protestations = tudom, hogy tömvék erősítésekkel (esküdözésekkel). V. 1. 1. the western sky = az északi égboltot. V. 4. 61. Thou friend of an ill fashion = te romlottság barátja (gonosz, rossz erkölcs). V. 4. 147. Take thou thy Silvia = vedd el Silviamat. V. 4. 64. Thou hast beguiled my hopes = megcsalád bizalmamat (reményemet).

Merry wives of Windsor. I. 1. 169—70. Be avised sir and pass good humours = Tanácslom önnek, uram, hagyja el jó kedvét. (Rákosi helyesen: hadd szóljon a jó humor.) I. 1. 85. and I thank you always with my heart = Én lássa szivemből kedvelem önt (köszönöm, hálás vagyok). I. 3. 30. at a minute's rest = pillanatnyi szünet alatt (egy pillanat alatt). I. 3. 73. greedy intention = vágyódó vizgasággal (mohó figyelemmel). I. 4. 149. I can tell you that by the way = ezt ezúttal mondhatom önnek (mellesleg). II. 1. 143. frights English out of his wits = ki minden angolt kiijeszt eszéből (az angol nyelvet kiugrasztja értelméből). II. 1. 233. In these times you stand on distance, your passes... = a mai időben kimért távolságra állnak, önöknek kirohánási. (Rákosi: mai nap a távolság, meglépett tér, a vágások járják.) II. 1. 235. 'tis here, 'tis here = a szív teszi az egészszet, Page úr; ez ám az igazi. (Így értelmetlen. Rákosi helyesen: a szív, a sziv.) II. 2. 220. Have you importuned her to such purpose? = és kérve sem kényszeríti őt e végre? (Zaklatta-e ily czélből?) II. 2. 291—92. I will awe him with my cudgel = tiszteletben tartom dorongommal (rémületben tartom majd őt). III. 1. 47. this raw rheumatic day = e zord náthás napon. (Baudissin is: schnupfgen Tag. Rákosi helyesen: csúzos.) III. 5. 126. My suit, then is desperate = Úgy hát kétségbe esem szerelmem sikere fölött. (Udvarlásom így reménytelen?) IV. 2. 115—7. Pray

heaven it be not full of knight. (Serv.) I hope not = Az ég adja, hogy ne legyen ismét lovaggal megtelve. (Szolg.) Nem reményilem (reményilem, hogy nem). IV. 2. 188. hag = czigány nő (pontosan: vén banya. Mügge: Zigeunerin.). IV. 4. 58. fairy revel = kísérteti órában. (Mügge: Geisterstunde. Helyesen: tündéri játszadozás.) IV. 6. 44. To pinch her by the hand = kezénél fogja őt (csípje).

Twelfth night. I. 1. 14—15. so full of shapes is fancy That it alone is high fantastical = a képzelődéssel ennyire telt sóvárgás felette ábrándos. (Egészen téves: a rajongás oly telve van képekkel, hogy mindenek fölött ábrándos. Conrad interpretatiója.)¹ I. 2. 47. There is a fair behaviour in thee = Te szép külsővel bírsz (kedves viselkedés, modor). I. 3. 125. under the degree of my betters = azok közül, kik felettem állnak rangra nézve. (Épen a fordítottja a helyes: bár nem előkelőbbek, mint én.) I. 4. 4. and already you are no stranger = s már nem idegen többé ön ellenében (helyesen: s ön már nem idegen rá nézve). 4. 36. Some four or five attend him = kövessétek őt hárman vagy négyen. 5. 32. and I that am sure I lack thee = ki bizonyos vagyok benne, hogy szükségem van rád (hiányzol nekem). 5. 161. What manner of man? = Jó módja van? (Lévy: mi fajta ember?) I. 5. 319. peevish = különös (makranczos). II. 1. 13—14. But I perceive in you so excellent a touch of modesty that... = De látom önnek szerény érzelmét, minthogy... (Lévy: a szerénység oly kitünő vonását látom.) II. 3. 27. for Malvolio's nose is no whipstock = mert M.-nak igen finom orra van. 3. 29. and the Myrmidons are no bottle-ale = de a poroszlok tanyája nem sörház. (Mind a két eltérés franczia hatás alatt.) II. 3. 53. Youth is a stuff will not endure = fiatal emberek nem tűnnek halasztást (a fiatalság oly anyag, mely nem tartós.) II. 4. 80—1. for that is it that makes a good voyage of nothing = mert ez az, mi egy jó utazást haszontalanná tesz (mi a semmiből jó utazást csinál). II. 5. 3. let me be boiled to death with melancholy = halálíg búskomorságban főzzetek (halálra főzzetek engem búskomorsággal). II. 5. 20. practising behaviour to his own shadow = gyakorolván viseletmódját saját árnyában (saját árnyéka előtt, árnyékával szemben). II. 5. 190. the cur is excellent at faults = az eb felséges e tévutak közepette (felséges az eltévesztésben). III. 1. 165. Do not extort thy reasons from this clause For that I woo thou therefore hast no cause = ne facsard ki ellenmondásaidat e vallomásból, mert hogy neked hódolok, annak nem vagyok oka. (Teljesen értelmetlen és téves. Pontosabb: abból a körülményből, hogy én udvarlok neked, ne kovácsolj érveket arra nézve, hogy... ennél fogva neked nincs miért udvarolnod). III. 1. 175—76. for thou perhaps mayst move That heart, which now abhors, to like his love = mert irántai szerelemre indíthatod talán azon szívet, mely most gyűlöli őt (te talán megindíthatnád ezt a

¹ Schwierigkeiten d. Shakespeare-Übersetzung. 47 l.

szívet, mely most gyűlöl, hogy szeresse szerelmét — azaz őt). III. 2. 68. I'll eat the rest of the anatomy = úgy felfalom az anatómiából a maradékot (a felkonzolt testből a maradékot felfalom). III. 3. 3. I will not further chide you = nem fecsegek tovább (nem dorgállak tovább). III. 4. 131. Get him to say his prayers = Engedje neki elmondania imáit. (Mügge: Lasst ihn . . . felületes fordítása. Helyes: bird rá, hogy elmondja imáit). III. 4. 317. make a good show on 't = szedd magad jól össze (viselkedjél bátran). V. 1. 13—14. the better for my foes and the worse for my friends = jól ellenimre nézve, rosszul barátimra nézve (jobban ellenségeim miatt, rosszul barátaim miatt). V. 1. 68. In private brattle = külön veszekedésben (mágán). 1. 283. Malvolio's suit = M. kérelmére (vádjára, követelésére). V. 1. 325. To think me as well a sister as wife = Tekintsen inkább nővérének, mint más nőnek. (Tekintsen engem testvérnek is és feleségnek is, t. i. más feleségének.)

Measure for measure. I. 1. 18. For you must know = mert tudni fogod (tudnod kell, tudd meg). I. 1. 36—37. But to fine issues = a szép lélek csupán szép vállalatokra van teremtve. (Greguss: Finom czélokra van rendelve.) I. 1. 44. Hold therefore, Angelo = Légy tehát tovább is, milyen eddig valál. (Let.: Continue donc A. d'être ce que tu as été jusqu'ici. Mügge: Bleib stets Angelo. Helyes: Nesze, vedd tehát.) I. 1. 82. Let us withdraw together = forduljunk egyet mindketten (vonuljunk együtt vissza). I. 2. 75—6. he promised to meet me two hour since = ő megígérte nekem, hogy találkozni fog velem; a határozott idő óta két óra elmúlt. (Helyes: hogy két órával ezelőtt találkozok velem.) I. 2. 185—86. that she make friends to the strict deputy = hogy küldje barátit a szigorú ministerhez (barátkozzék meg a szigorú hivatalnokkal, kormányzóval). I. 4. 76. Assay the power you have = használja egész hatalmát (kisértse meg). II. 1. 86. but as she spit in his face, so she defied him = ő szólította fel (szembe szállt vele). II. 2. 99. But ere they live, to end = hanem kimulandnak ott, hol most élnek (úgy látszik az «ere» szót «here»-nek vette. Helyesen: hanem mielőtt éltek volna, kimulnak.). II. 2. 39—40. Mine were the very cipher of a function To fine the faults whose fine stands in record, And let go by the actor = valódi bíró sem volnék a hivatalomban, ha felkeresném a hibákat, miknek büntetése a törvényben áll . . . (Úgy látszik, a «fine» szót összetévesztette a «find»-el. Greguss: Csak semmi lenne tisztem, büntetést, ha Szabnék hibákra, mint a könyvben áll S a tettes elmehetne.) II. 2. 136. That skins the vice o' tho top = mely a legnagyobb bünt begyógyítja. (Értelmetlen. Greguss helyesebb: mely a bűn sebét hegeszti. Pontosan: elsimítja a bűnt a felületén, tompítja a bűn élességét, gonoszságát.) II. 4. 162. Lay by all nicety = mellőzd a tekintélyt (kényes vizsgálódást, elemzést). III. 1. 110. when he would force it = a miért, általa épen büntetni akart (midőn szigorítani akarná azt a törvényt). III. 1. 121. and the delighted spirit = és az itt élvezetekhez szokott szellem (francia hatás.

Greguss helyesen: s az irgalmas lélek.). III. 1. 250. that in all reason should have quenched her love = melylyel szerelmét minden tekintetben el akará oltani (melylyel józan ész szerint, joggal, ki kellett volna oltani szerelmét.) III. 1. 257. and the place answer to convenience = és a hely megfeleljen minden illedelemnek (francia: lieu convenable. Helyes: a hely legyen alkalmas, megfelelő.). III. 1. 185—86. the goodness is cheap in beauty makes beauty brief in goodness = a jószág, melyet a szépség olcsón tart, megrövidíti a szépség idejét. (Greguss helyesen: a szépséget rövid jóságúvá teszi.) III. 1. 194. to resolve him = azonnal fel fogom önt erre nézve világosítani (öt). III. 2. 241. but security enough to make fellowships accurst = de elég biztosság van még közöttök arra, hogy a társulatokat megvesztegessék (a társaságot, a pajtasságot elátkozzák). IV. 1. 29. western side = éjszaki. IV. 2. 47—48. your true man thinks it big enough = igen szűknek találja az erényes ember is. (Greguss: a becsületes ember elég bönök tartja.) IV. 4. 25—26. that enforced The law aganist it = ki e vétek ellen felállított törvényt áthágott. (Francia: qui a transgressé. Helyes: súlyosbította, szigorította.) IV. 4. 28. yet reason dares her no = Bátorra fogja-e őt tenni ügye igazsága. (Teljesen téves. Helyesen így volna: de a józan ész arra készteni, hogy ne [vádoljon]). V. 1. 375. no longer session hold upon my shame = ne késsék tovább szégyenem. (Greguss: ne ülj tovább törvényt gyalázatomban felett.) V. 1. 417. Which though thou wouldst deny, denies thee vantage = melyel ha tagadni is akarnál, ezt semmi szin alatt nem tehetnéd. (Greguss: mely, bár tagadd, segélyét megtagadja).

6. Szójátékok és képek.

A szójátékokban, mint már említettük, igyekezett visszaadásukra s ha ez nem volt lehetséges, úgy többször átalakításukra, több-kevesebb sikerrel. Csak e pár esetben ejti el őket:

Two Gentlemen of Verona. I. 72—73. ship-sheep = ő hajón ül — juhvá levék. I. 1. 138. hogy a pénz és a dolog mindketten egyszerre szolgáltatassanak ki. (A delivered szón alapuló szójáték elvész, melynek jelentése kiszolgáltatni és megszabadítani.) I. 2. 85. it hath some burden then = nyomadékos (a második értelme refrain, elvész). I. 2. 90—94. sharp-flat = éles és mély (tulajdonképen dur és moll, mit lehetetlen visszaadni). I. 2. 76—77. lie-lie = hadd a földön — nem fog hazudni! I. 2. 133—4. take them up I was taken up for laying them down = nem, mert megdorgáltattam, a miért ide letevém. II. 1. 34—5. Are all these things perceived in me? They are all perceived without ye = rajtam — Önnön kívül. (A Without második értelme «nélkül», elvész.) II. 1. 53—54. hard favoured — well favoured = nem bánt-e vele a természet kegyetlenül? Fiú, őt nem annyira szépnek, mint

kedvesnek alkotó a természet (hard favoured = rút arcú, csunya, well favoured = szép arcú, szép termetű). III. 1. 216=18. vanished-banished = úzóbe vétetett — száműzve vagy (a hangegyezés hiányzik). III. 1. 281. With my master's ship your mastership? = Uramnál, uraságodnál (mastership = uraskodás, önállóság, master's ship = urad hajója. Arany L. így oldja meg: Mit csinál az uraságod? Uras zsákom?) III. 1. 268—9. de még sem leány, mert voltak már komái (gossips = komák és pletykák). Egy vissza nem adott szójátékot jegyzettel magyaráz: I. 1. 27. Over the boots? Nay give me not the boots = Csizmaszáraimon felülig? nem, kimélj meg a csizmáktól. Jegyzet: tréfás büntetés aratási ünnepkor. A következő sor szójátéka is elvész: for it boots thee not = nem illik hozzád (a második értelme: nem használ neked).

Merry wives of Windsor. Igen sok szójáték és tréfa vész el. Az összesek, melyek a quarter szón alapulnak, melynek jelentése a czimeren lévő mezőket szaporítani és szállást keresni. I. 1. 24., 26. I. 1. 22. the salt fish is an old coat = a besózott hal vén bőrű (coat = bőr, kabát és czimer). I. 1. 255. may decrease = növelheti az ég. (Itt félreértve a költő szándékát, korigálja a szöveget s így elrontja a tréfás hatást.) Ugyanígy: I. 1. 257. I hope upon familiarity will grow more contempt = reményilem, hogy a meghittség több szabadalmat fog szűlni (contempt = lesajnálás, megvetés). I. 1. 259. dissolved and dissolvedly = egészen és tökéletesen. IV. 5. 45. I may not conceal them = nem szabad felfedeznem (elhallgatnom). (Rákosi az itt felsorolt helyeken a latin szavakat használja tréfás hatású helytelen alkalmazásban). I. 3. 45—47. I am in the waist two yards about but I am now about no waste; I am about thrift = két rőfnyi vastagságra terjed az én derekam, de semmi veszteségről... (Rákosi ügyesen: a hasamon — hasznomon szavakat alkalmazza.) I. 3. 55. He has studied her will, and translated her will = jól kitanulta és angolra fordította akaratát (Will = akarat és végrendelet). II. 2. 149. Let them say 'tis grossly done, so it be fairly done no matter = hogy igen elhizott vagy csak szép légy (helytelen áttétel). III. 1. 105. potions and the motions. III. 1. 107. the proverbs and the no-verbs = orvosságokat és az étvágyat; a példabeszédeket és szidalmakat. (A többi fordító mind átülteti a szójátékot.) Ugyancsak egy-kettőt kivéve elejti a IV. felv. 1. jelenetében végighúzóódó élcelődéseket a latin declinatio körül. V. 4. 134. You shall have An fools-head of your own = saját bolond fejedet fogod elnyerni. (Rákosi ügyesen: légy te magad szekerének rudján Pázi Anna számára.) V. 5. 19. my deer? my male deer? = itt vagy kedvesem? itt vagy szarvasom? V. 5. 121. I will never take you for my love again; but I will always count you my deer = nem fogadom önt többé kedvesemnek, de mindig szarvasomnak (a deer-dear szójáték elvész).

Twelfth night. I. 3. 10. Confine! I'll confine my self no finer

than I am = kell magamat szabnom? Nem fogom magamat szabályosabbnak szabni. (Értelmetlen. Lévay ügyesebb: Szebb viselet? nem akarok szebben ruházkodni.) I. 3. 100. Then thou hadst had an excellent head of hair = Felségesen fürtözött fejed lenne most (a had-head és az alliterációs hatás a dolog természete szerint a fordításban elvész). I. 5. 9—10. I can tell thee where that saying was borne I fear no colours = hol eredt e közmondás, semmiféle színtől nem félni. (Lemonton jegyzettel magyarázza, hogy a színt jelentő szó angolban zászlót is jelent. A többi fordító átalakítja a tréfát.) I. 5. 145—46. and the fool shall look to the madman = és a bolond az örvongó után fog nézni (az «örült» szó jobb lett volna). III. 1. 5—8. Art thou a churchman? No such matter sir: I do live by the church; for I do live at my house, and my house doth stand by the church = Nem uram, semmi efféle; én az egyház után élek, mert házamban élek és ez az egyház mellett van. (Az angol by kettős jelentésén alapuló tréfa elvész.) III. 1. 12—15. és 23. A szavak értelmének elforgatásával a tréfalódzást Viola és a Bohóc közt a fonák szóval egészen lerontja. Azt mondja: gyorsan kifordítható fonák oldalára; — és: fonákká tehetné őt (a testvérét). Lévay ügyesen: keztyü visszája; és könnyen elforgathatja hugomat. III. 4. 174. and to exceeding good sense-less = és felette értelmetlen. (Schlegel: und ausserlesen im Sinnlosen.) III. 4. 188. If this letter move him not, his legs can not = Ha e levél nem ingerli fel őt, úgy lábai sem fogják. (Ha ingerli helyett «indítja» szót tesz, megmarad a szójáték. Lévaynál sem sikerült az áttétel: nem veszi ki sodrából, akkor lába sinesen [?].) V. 1. 204. his eyes were set at eight = szemei bezáródtak ma reggel 8-kor («set» szót a nap nyugtára alkalmazzák, mely azonban este száll le, nem reggel).

Measure for measure. Elvesznek az Elbow, a rendőrbiztos nevén alapuló szójátékok és tréfák: II. 1. 48—49. I do lean upon justice. 61. he's out at elbow. (Külömben is a II. 2. 30—55-ig terjedő trágár tréfalózkodást kihagyja francia minta szerint.) V. 1. 279. I will go darkly to work with her = homályosan fogok vele bánni. Ez a legjobb mód, mert a nők éjfélkor legkönyelműebbek.

Egyeseket egészen jól alakított át:

Two gentlemen of Verona. I. 1. 109—110. pound you — less than a pound will save me = téged bekosarazni — nem Uram, kosárnál többet érdemel... I. 1. 90—91. I stand affected to her... I would you were set = én erősen állok szerelmem mellett... Szeretném, ha űlve maradna. II. 3. 53—54. In thy tale — In thy tail = mesédben — vesédben. III. 1. 273. cate-log of her condition = tehetségei kutyalábosa. III. 1. 307. Item she can sew. That's as much as to say, Can she so? = Item tud varrni. Annyi mintha az ember kérdezné: tud várni? III. 1. 311—312. What need a man care for a stock with a wench when she can knit him a stock = Mi gondja lehet a férjnek

kötélre, ha kötni tud a nő? Ügyesen adja vissza ezt a két ellentétet: I. 1. 33. If lost, why then a grievous labour won = ha vesztesz, akkor bútéljes bajt nyerél.

Merry wives of Windsor. I. 1. 1. cony-catching = zsebbelöl. I. 3. 63. humour me the angels = elménczkedjétek ki nekem ez angyalokat. I. 4. 12. no tell-tale = nem csacska-fecske. II. 1. 140. I love not the humour of bread and chesse; and there is the humour of it = Én nem szeretem a kenyér és sajt szeszét és ez az igazi szeszély. IV. 1. 24. I thought there had been one number more, because they say «Od's nouns» = azt hívém, hogy még egy szám van, minthogy az ember azt mondja: szent háromság. IV. 1. 29. Polecats = Pulyka. IV. 1. 50. Hang, hog is a Latin for bacon = Inog, pang, lóg, ez tolvajoknak való deák nyelv.

Twelfth night. I. 5. 24—27. A bohóc felakasztatásáról vagy elcsapatásáról van szó (Marie): You are resolute then. Clown... but I am resolved on two points = Oly független vagy? Épen nem, sőt két kapeson függök. III. 1. 27. Troth I can yield you none without words; and words are grown so false, I am loth to prove reason by them = Lelkemre uram, egyet se mondhatok önnek szó nélkül; és a szavak oly hitszegők lettek, hogy nem akarom őket bizonyságul hívni. II. 3. 64—7. I am dog at a catch... and many dogs will catch well = valódi fülemüle vagyok, ha énekelek... sok füles teremtmény énekel. II. 3. 157. I have no exquisite reason for it, but I have reason good enough = Nincs rá különös okom, ámbár elég okos vagyok. V. 1. 23—24. so that, conclusions be as kisses, if your four negatives make your two affirmatives = ha most következtetések csókokhoz hasonlítanak és négy megtagadott csók felér két helybenhagyottal...

Ellenben nem sikerültek:

Two Gentlemen of Verona. I. 36—37. by your circumstance két alkalmazása, véleménynyel helyettesítve; továbbá I. 1. 107—8. a birkák körüli tréfálódzás. Itt a 114—121-ig terjedő sorokat kihagyta s ezzel a Proteus és Fűrge hosszúra nyuló szellemeskedését felére redukálta. Ezt teszi Arany L. is. I. 2. 96—7. (Jul.) The mean is drowned by your unruly bass. (Luc.) Indeed I bid the base for Proteus. (Jul.) Te akadályozod a középhantot alacsony és szabálytalan hangoddal. (Luc.) Valóban üldözésre szólítám fel őt Proteus helyében gyors futásom által. (Itt alighanem Johnson & Steevens jegyzetét vette alapul, mely szerint ennek jelentése valakit versenyre, esetleg versenyfutásra kihívni.) Erőltetett áttétel: II. 3. 41—42. It is no matter if the tied were lost for it is the unkindest tied that ever any man tied = mit sem tesz, ha elmulasztom is az árt, hiszen ez a legkönyörletlenebb zárt, melyet ember valaha bilinesre tett. (Rákosinak sem sikerült, a mint hogy az eredeti is erőltetett.) I. 1. 24. over shoes in love = nyakig volt a szerelemben (német hatás).

Merry wives of Windsor. I. 1. 179. the man had drunk him self out of his five sentences = az ifjú kiitta magát az öt értelméből. (Rákosi helyesebben: öt érzékenységből).

Twelfth night. I. 3. 7. Why let her except, before excepted = Ám tegye ezt, míg rajta nem tesznek kifogásokat. (Mügge hatása.)

A képletes beszédben Lemouton egyes képeket vagy átalakít vagy olykor egészen megsemmisít. A *Tempest*ben, hol sokkal inkább, szinte kicsinyes pedanteriával ragaszkodik a szöveghez, ezt nem tapasztaltuk. Különben nem nagyon gyakran teszi ezt többi fordításában sem.

Two gentlemen of Verona. III. 1. 220. I have fed upon this woe already and now excess of it will make me surfeit = Ó már eléggé emészte engem e bú és most iszonyú nagysága le fog nyomni. (Nem emészti a bú Valentinet, hanem ő kapott a búból oly túlságos sokat, hogy megcsömörlött tőle.) V. 4. 47–48. For whose dear sake thou didst then rend thy faith Into a thousand oaths = kinek drága kegyeért hűséget ígértél ezer esküvel. (A kép teljesen elvész; nem ezer esküvel ígért hűséget, hanem az egy hűséget ezer esküre forgácsolta szét.)

Merry wives of Windsor. II. 1. 90–95. If ever he come under my hatches I'll never to sea again = ha zugóim alá kerül, soha se megyek többé a tengerre. (Zugó Fogarasi szerint halastó kifolyása s így Lemouton a kép ezen részét átviszi a horgászásra, holott a hajózás körül forog. Rákosi a horgászásra vitte át.) II. 2. 204. fee'd every slight occasion = felkerestem a legkisebb alkalmat. (A kép itt elvész: Rákosi ügyesen: kövérré hizlaltam minden sovány alkalmat, bár téves: a mennyiben fee'd szót összeeseréli fed szóval. To fee jelentése: megfizetni, fed = etettem.)

Twelfth night. III. 4. 144–5. lett the device take air and taint = mielőtt a csínyt észre venné és kijózanodnék (téves: mielőtt e csíny levegőre jut s ott elromlik). III. 4. 151–2. till our very pastime tired out of breath prompt us . . . = míg időtöltésünknek önként vége nem szakad. (Lévay helyesen: míg időtöltésünk pihegésig elfárad, arra bir bennünket, hogy . . .) III. 4. 159. vinegar and pepper in it . . . Is it so saucy? = van benne bors és paprika. Talán só is? (átalakítva).

Measure for measure. I. 45–46. Mortality and mercy in Vienna Live in thy tongue and heart = szived, nyelved, kegyelem és halál felett úr most. (Pontosan: Bécsben a kegyelem és halál csak a te nyelvedben és szivedben honol.) I. 49–51. Let there be some more test made of my metal Before so noble . . . Be stamped upon it = kísértsd meg lényemet jobban, mielőtt ily nemes és magas bélyeget üt-nél rám (próbáld ki jobban érzemet). I. 2. 136–7. . . foppery of freedom . . . morality of imprisonment = jobban szeretnék szabad gaz-

ember, mint elfogott erkölestánító lenni (francia: un faquin en liberté qu'un philosophe en prison). III. 1. 91. Nips youth i' the head = jéggé fagyasztja a fiatalok vérét. (Francia: glacent le sang de la jeunesse, holott itt bimbóval történiik összehasonlítás.) IV. 2. 69. As fast lock'd up in sleep as guiltless labour = Oly erősen alszik, mint az ártatlan vándor, ha fáradság egészen ellankasztja tagjait (a hyperbole egészen elvész. Greguss: [Álomban mélyen, mint az ártatlan Fáradság...]) V. 1. 15—16. that outward courtesies would fain proclaim Favours that keep within = hogy külső kegymutatások által akarom szeretetemet bizonyítani, melylyel irántad viseltetem. (Az antithesis elvész.)

Jól fordított helyek, melyek hivebbek a többi idegen fordítás megfelelő részeinél.

Two Gentlemen of Verona. I. 1. 68. War with good counsel = perbe szálltam. (Jobb mint: Trotz biet ich... vagy Arany: Embert, világot mind fel se veszem.) I. 2. 21. Then thus — of many good I thnik him best = Így hát — több jó közül őt a legjobbnak gondolom. II. 1. 57. That she is not so fair as, of you, well favoured = Hogy nem annyira szép, mint kedves önnek. (Arany L.: Hogy nem oly szép, mint [ön szerint] a milyen kedve szokott lenni. Eröltetett.) II. 7. 9. A truedevoted pilgrim = egy való áhítatú zarándok. II. 7. 52. Why even what fashion thou best likest = szabd ki úgy, mint neked tetszik. II. 7. 58. and is most mannerly = és legcsinosabban áll. III. 1. 90. Dumb jewels often in their silent kind = néma ékszerek hallgatag ékesszólásukkal. (Arany: a nemes ékszer hallgatása.) III. 2. 59. Love's firm votary = a szerelem hű pártosa. IV. 2. 74. gentle woman = úrhölgy. V. 4. 76—77. I do as truly suffer As e'er I did commit = oly nagy szenvedésem minő hibám. V. 4. 80. for these are pleased = mert ezek megengesztelődnek. (Arany: mert ezek hajolnak.)

Merry wives of Windsor. I. 1. 109. at a word = egy szó, mint száz ő megbántott. I. 1. 311. they are ill favoured rough things = mert igen rút és durva állatok (t. i. a medvék. Rákosi tévesen: nagyon rossz hajlandósággal vannak az ily durva jószágok iránt.). I. 3. 2. bully-rook = vasgyuróm. I. 3. 14. I have spoke; let him follow = Én elmondtam az enyémet... I. 3. 32. Convey the wise call it = a bölcs eltulajdonításnak... I. 3. 34. I am almost out at heels = én csaknem talpaimon járok. II. 1. 115. Hope is a curtail dog in some affairs = A remény némely dolgokban szaglálás nélküli kutya. (Rákosi: Csuta eb és ad hozzá jegyzetet.) II. 2: 24. and hiding mine honour in my necessity = és inségembe rejtven el becsületemet. II. 3. 67. clapper-claw thee tightly = ő derekasan körmeidre fog koczeitani. (Talán: koppantani. Rákosi: megnadrágolja.) II. 2. 71. 'tis in his buttons; he will carry it = e virág az ő számára virít; ő viendi el a leányt. (Rákosi: szénája jó rendben van.) III. 3. 12. without any pause or stag-

gering = minden hímzés-hámozás nélkül. (Rákosi: minden szórákozás és késlekedés nélkül.) III. 5. 6. well, if I be served such another trick = ha még egy ilyen csíny esik rajtam. III. 5. 73. comes me in the instant of our encounter = találkozásunk fényperczében.

Twelfth night. I. 4. 41. Yet a barful strife = mily akadályteljes feladat. I. 5. 209. I heard you were saucy = hogy igen hetykén viselé magát... (Ez megfelelőbb, mint Lévy fordítása: illetlenkedtél.) I. 5. 279. In voices well divulged, free... = a közhir után szabadelmű. II. 5. 72—73. I extend my hand thus, quenching my familiar smile with an Austere regard of control = Ekkép nyujtom kifelé kezemet, meghitt mosolyomat szigorú gáncstekintettel mérsékelvén. II. 5. 129. there is no obstruction in this = ez nem kerül fejtörésbe. III. 2. 24. firenew from the mint = ujdontúj tréfával. III. 2. 80—90. III. 4. 82. I have limed her = lépen tartom őt. III. 4. 434. religious in it = ki lelkiismeretes a nyúliszívűségben. V. 1. 224. A natural perspective = különös játék a természetnek. (Jobb mint Lévy: természetes csalódás. Conrad emendatiójának megfelel.)¹ II. 5. 35. contemplation makes a rare turkey-cock of him = az elmélkedés ritka kanpujkává teszi őt. (Lévy is helyesen: Ábrándozás. Schlegel: Beratschlagung-ot mond, a mi téves.) V. 1. 74. Whom thou in terms so bloody and so dear = Lemouton helyesen: kiket oly véres és iszonyú...² (Schlegel teuern Handel. Lévy: drága véres munkával.) I. 5. 198. If I do not usurp myself, I am = Ha magamat nem bitorlom, úgy én vagyok az.³ (Schlegel ezzel szemben: Wenn ich mir nicht zu viel über mich selbst anmasse. Lévy is úgy mint Lemouton: Ha csak magamat nem bitorlom.) I. 5. 303. Viola: I am no fee'd post = Nem vagyok bérhírnök.⁴ (Schlegel: Ich bin kein Bote, utána Lévy is: nem vagyok hírnök; pedig bizony az, hiszen jöveletekor kijelenti, hogy: Hírnök vagyok. Orsino követje.) I. 1. 26—7. The element itself, till seven years' heat Shall not behold her face at ample view = hét év lefolyta előtt.⁵ (Lévy: két év nyarán.)

Measure for measure. I. 1. 17. What figure of us, think you he will bear? = Mit gondolsz, mikép fog ő minket képviselni? I. 4. 39. Fewness and truth = röviden és valót szólva. III. 2. 28. thy living is a life so stinkingly dependent? = Elhiheted-e, hogy e fertelemtől függő életmódod élet? III. 2. 109. it is well allied = főrangúakkal van atyafiságban. III. 2. 281—282. Shame to him whose cruel striking Kills for faults of his own liking = Gyalázatot érje azt, kinek kegyetlen

¹ *Schwierigkeiten* etc. 43. l.

² U. o. Conrad emendatiója: Die du auf so entsetzlich...

³ Conrad 44. l.: Wenn ich mir mein eigenes Ich nicht widerrechtlich anmasse, so bin ich's.

⁴ U. o. 44. 14. lapon.

⁵ U. o. 48. l.: eh' sieben Jahr' Dahin.

osapási halálra sujtanak oly bűn miatt, melyet ő maga kedvel. IV. 2. 62. I owe you a good turn = jó szolgálattal vagyok adósa. V. 1. 316. Dare no more stretch this finger of mine than Dare rack his own = a hercegnék szintúgy ujjamat bántani nem szabad, mint megkinozni övét. V. 1. 323. forfeits = tilalomtábla. V. 1. 506. methinks I see a quickning in his face = úgy hiszem reménysugárt látok szemében.

A *Dramatis personae* neveire nézve változatlanul veszi át az angol neveket, hihetően a francia Letourneur példájára, ki ugyanigy tesz. A két *verona*iban Valentine-t Bálintnak fordítja, Speed és Lance-t Fürge és Sándor-ra magyarosítja. A *Twelfth night*ben Belch Tóbiás és Ague-cheek Tamás szerepelnek ilyenképen magyar névvel. Ez magyarázza meg a szójátékok elveszését is, melyek nagy része, különösen a korai drámákban, épen a neveken alapul. A szöveget teljesen adja. Kihagyások alig fordulnak elő.

A *Tempest*ből: II. 2. 50. Moll... II. 1. 86. His word is more than the miracular harp. — *Merry wives of Windsor*. V. 5. 15. *Twelfth night*. I. 3. 138—139. trágárság elkerülése végett; II. 3. 114. Is't even so; II. 5. 225—227., III. 1. 72. that comes before his eyes; III. 2. 90. Come bring us where he is. III. 4. 339. but he has promised me; V. felvonás befejező versei. — A két *verona*iból kimaradtak a szójátékoknál már felemlített I. 1. 114—121. sorok. — *Measure és measure*-ből az ugyancsak már említett I. 2. 30—55. sorok és ezzel kapcsolatban I. 2. 78—79., II. 1. 115—116. unless they kept very good diet; II. 1. 250. it is but heading and hanging.

A kihagyások legnagyobb része a nagyon vaskos tréfák vagy mondások terén történtek, a mint általában is enyhíti a kényesebb vagy erős kifejezéseket. Ha így vét is a darabok helyzet- és kor-jelleme ellen, bátran hivatkozhatik Bajza Józsefre, ki az ilyenfajta kihagyásokat és változtatásokat jogosultnak tartotta.¹

A drámák czímeinek fordítása is eléggé sikerült. A *windsori víg nők* és *Szeget szeggel* máig megmaradtak. A két *veronai nemes* valószínűleg a régi német czim fordítása: *Die beiden Edlen von Verona*. A *Twelfth night*et Violának kereszteli el, jegyzetben adva okát, hogy az angol czim «legkevésbbé sem viszonylik a darabra». Fekete Soma egyéb-

¹ Bayer id. m. I. 49—50. l.

iránt 1843-ban átdolgozásában már e ezímet adta a darabnak és Lévay is 1870-ben *Viola* címen nyújtja be fordítását.¹ A *Szélvész* címéről már szoltunk.

V.

Így végig kísérve a fordítást hűség szempontjából, újra csak azt ismételhjük, mit vizsgálódásunk bevezetéseképen mondtunk, t. i. hogy meglepően hű. Szó szoros értelemben vett fordítási tévedések száma aránylag csekély s tekintve azt, hogy Lemouton e drámák első fordítója volt hazánkban (mert hiszen Fekete Soma *Violáját* a bécsi Deinhardstein átdolgozásából fordította),² nagyon dicsérendőnek kell mondanunk e lesajnált vállalkozást. Csakhogy a hűség még nem teszi a jó fordítást. Lemouton ugyanis, mintha Gondol Dániel «Shakespeare szoros fordítására»³ mondottakat akarná illusztrálni, «az angol nyelv természetébe» világít bele, nem pedig a drámák művészi szépségeibe. Más szóval, a mily hűen adja vissza a drámák szövegét, éppen annyira nem tudja visszaadni a költői szépséget, a Shakespearei nyelv báját. Már rámutattunk, hogy gyakoriak a meg nem felelő kifejezések, hogy nem tudja megválasztani a helyes magyar szót. Ezt lehetne még felületességnek mondani, de ha a fordítást, mint magyar írói művet tekintjük, bizony be kell ismernünk, hogy nagy mértékben költőietlen és gyakran magyartalan. A prózafordítás, mely a nyelv zenei hatásáról már eleve lemond, mindenesetre nehéz helyzetben van, hogy költői legyen, ne pedig dagályos akkor, mikor felül akar emelkedni a köznapi beszédmódon.

Ez neki sehoggy sem sikerült, sőt kifejezésmódjai gyakran szükség nélkül is egyenesen a költőiséggel ellenkeznek s nyelve lapos és alantjáró. Így pl. semmiesetre se emelik a nyelv szépségét, ezek a kitételek:

Tempest. I. 2. 412. With grief that is beauty's cancer = a bú,

¹ Bayer J. id. munkája: 183., 187. lk.

² Bayer J. id. m. II. 182. l.

³ Bayer u. o. I. 46. l.

mely a szépség fenéje . . . IV. 1. 191—2. And as with age his body uglier grows, So his mind cancers = szintúgy rágja a fene elméjét. Vagy ez: *Two Gentlemen*. I. 2. 42. to harbour wanton lines = te szemtelen sorokat mersz elfogadni. III. 1. 276. she is better than a jade = jobb ő egy dögnél. III. 1. 98. If she do chide, 'tis not to have you gone = ha pirongtózik. II. 4. 188. to disembark Some necessities that I needs must use = hogy nélkülözhetetlen holmimat kipakoljam. I. 2. 32. O they love least that let men know their love = Ó azok legkevésbé szeretnek, kik szerelmüket másokkal tudatják.

Nem diszíti a nyelvet az «örült» szó gyakori használata akkor, mikor enyhébb kifejezés is megtenné.

Pl. *Tempest*. III. 1. 73. I am a fool to weep at what I am glad of = Én örült vagyok, hogy könnyezem a felett mi örömet okoz. Vagy: *Two Gentlemen*. I. 1. 52. Thou art a votary to fond desire = ki örült vágnak hódolsz (?). II. 4. 173. Because thou seest me dote upon my love = mert látod mily örült vagyok a szerelmemben. *Measure for measure*. III. 1. 120—121. . . . to become a kneaded clod = összegyúrt buczokká hagyni. (Lapos kifejezés.) *Measure for measure*. V. 1. 436. Lend me your knees = térdeljen mellém.

Nagyon rontják nyelvét, nehézkes vagy homályos értelmű mondatai.

Pl. *Tempest*. IV. 40. 2. e fiatal pár szemeivel mesterségből egy kis mutatványt fogok láttatni. V. 194—195. és nekem második atyámmá tesz e hölgy. *Two Gentlemen*. II. 3. 32. ime anyám teljes lehelete (?). II. 4. 181—183. mint mászom fel ablakára, kötéllelra és mindendogságomat előmozdító eszközök kigondolva és elfogadva vannak. III. 1. 171. 3. mint elüzetni önmagától és Silvia enmagam: elüzetve tőle, enmagamtól üzetem el, ez halálos elüzetés. IV. 4. 164. Midőn mindenféle mulattató játékok üzetének. *Merry wives*. II. 2. 228. Ford gazember és én nagyobbítani fogom czímerét. III. 4. 37. Ó fiú! atyád volt (azt akarja mondani: neked volt ám atyád!) *Twelfth night*. II. 4. 89—90. de ama csoda és legfenségesebb kincs, melylyel a természet feldíszíté őt, az, mely lebilincselé lelkemet. II. 5. 196—7. Nem adnám e tréfáiban részesülésemet a perzsiai Sophi által fizetendő ezrekről szóló évpénzért sem. III. 4. 116—17. kisasszonyom fél nem venné, ha ő elveszne, többért sem, mint mondhatom. *Measure for measure*. I. 1. 13—4. a mennyire csak művészet és gyakorlat bárkit kiképezhete, tudunkra. I. 1. 54—55. Sürgetős elutazásunkat siettető körülmények, annyira elsőséget vívtak ki magoknak. I. 2. 12—14. . . . mely a hajókapitánynak és a többieknek lemondani parancsolt üzérkedésekről. E mondatok értelmét első olvasásra kihámozni nem kis feladat. Ezenfelül egész különös kitételei vannak: *Tempest*. II. 1. 60. mint sok erő-

sen állított ritkaságok. 314. Igen rémitően hatotta meg fületem. III. 1. 33—34. én este is koránt érzek magamban, ha te mellettem vagy. V. 227—8. ez a különösből a különösbre megy.

Nem kevésbé különös az, hogy az «I warrant you», «I assure you»-t így fordítja: Bizonyossá teszem önt.

A *windsori vig nők* csak úgy hemzseg e mondatoktól. I. 4 12. II. 2. 51. 60. 109—110. III. 1. 70. IV. 5. 416. A *Twelfth nighth*-ben a «give assurance» szólást is ezzel fordítja. I. 5. 192. tegyen őszintén bizonyossá a felől... II. 2. 8—9. tegye bizonyossá urát. V. *Measure for measure*-ben az inform szóra is ez a formulája. III. 2. 136. that let me inform you = erről bizonyossá teszem önt.

Vajjon a latin certiorum te facio átvétele ez? Idegenszerűségei közül megemlíthetjük a többes szám használatát a több birtokos több birtok viszonyánál, hol a magyar egyes számot használ.

Tempest. III. 1. 41. The harmony of their tongues = nyelveik bájcsengése. III. 3. 41. érezzük gyomrainkat. 45. whose throats = kiknek nyakain. 47. whose heads stood in their breasts = kiknek fejei melleiken állnak. IV. 173. in their faces = arcaikba. 177. lifted up their noses = felemelték orraikat. *Two gentlemen.* II. 7. 15. his looks = tekintetei. III. 1. 326. Close at the heels of her virtues = mindjárt az erények sarkain. *Twelfth nighth.* II. 2. 30—1. Mily könnyű a szép álnok férfiaknak alakjaikat a nők viasz sziveikbe lenyomni.

Nem kevésbé idegenszerűek az ilyen mondások:

Tempest. IV. 163. We wish your peace = békédet óhajtjuk. V. 230. Mi álomból halottak voltunk. *Two gentlemen of Verona.* IV. 2. 64—65. mert ez nehezen esik szivemnek. Vagy ez: *Tempest.* IV. 136. Make holy-day = Szünjetek meg a munkától. *Twelfth nighth.* III. 4. 35. Sir Toby hold = Ő szünjék meg! IV. 1. 30. 4. Hold sir = szünjék meg uram.

Idegenszerű a «tesz» szó alkalmazása itt:

Twelfth nighth. II. 3. 96. Do ye make an alehouse... = serházat tesznek urnóm lakából. II. 5. 22—3. will make a contemplative idiot = elmélkedő tökfilkót tesz majd belőle. *Measure for measure.* I. 2. 93. there is a woman with maid by him = nem, hanem leányból nőt tett. (A nő szó asszony értelme, úgy látszik, a 40-es években el volt terjedve. Életképek. I. 1893. 310 l. Szabó R.: Szerelem és női erény: «kellemetlenül lepte meg az, hogy a hölgyek egyike nő».) Vagy ez a használat: *Tempest.* II. 1. 276. hol fekszik ez («van» értelemben, helységről).

Idegenszerű az «ez» mutató névmás a felkiáltásokban:

Tempest, II. 2. 159. ez undok szörnyeteg (a most scurvy monster). 169. ez igen nevetséges szörnyeteg. 184. Ez ittas sz. A sok «felette» se nagyon magyaros. *Twelfth nigh*t. V. 1. 232. Ez felette csodálatos. *Measure for measure*. II. 2. 46. és 56. Ön felette hideg. IV. 3. 127. Ó felette kárhuzatos Angelo. Vagy ez: *Twelfth nigh*t. I. 5. 155—6. még nagy bajjal is tanultam meg kívül. *Tempest*. II. 1. 292. Huzz kardot. IV. 71. vizíve (watery arch.) *Merry wives*. II. 2. 250. igen vizsás rendeletet szab ön magának elő.

Egyenesen magyartalanok a főnévi igenév e halmozásai:

Tempest. III. 1. 78. és még kevésbbé elvenni hagyni. IV. 11. és ezt sántikálni hagyni maga után. *Measure for measure*. III. 1. 120—121. buczokká válni hagyni.

Nem kevésbbé magyartalanok ezek:

Tempest. II. 1. 228. saját félelemből vagy restségből. III. 2. 154. meg lesz ölve. III. 1. 21. három óráig biztos lehetsz ellenében. V. 95. hibázni fogsz te nekem. 273. összebeszélte velök. 200. meghosszankodnám rád. *Two gentlemen*. II. 4. 53. én minden tőlök jövő szerencsés hír által le leszek kötelezve. II. 7. 19—20. elébb akarnál hóval tüzet gyújtani, mint a szerelem tüzét szavakkal eloltani törekednél. *Merry wives*. II. 2. 68. csörögtek a selyem és arany miatt. V. 5. 175. kit rászédelt pénzeért. IV. 5. 33. ki őt megcsalta lánczáért (azaz kicsalta, elcsalta tőle a lánczot). *Twelfth nigh*t. V. 1. 275. soha sem fognál annyira szeretni nőt.

Más elbírálásban kell részesítenünk azokat a szólás-módokat, szóhasználatokat, melyeket ma már kiküszöböltünk, de a 40-es évek legjobb íróinál is fellelhetők. Ilyenek a félmult idő és az and-, end-es jövő igealak használata:

Tempest. II. 2. 166. elég fát hozandok. IV. 227. ez öltöny enyém leend. *Twelfth nigh*t. III. 2. 28—5. rá kellett volna e fiatal emberre ijesztenie, hogy azonnal elnémulandott (sic). III. 4. 313. párbajra hivatandottam őt. 189. átadandom neki. *Two gentlemen*. III. 1. 236. itt maradand. IV. 4. 205—6. ha érzenél midőn ő oltározand. *Measure for measure*. I. 3. 31—32. Fenséged tetszése szerint feloldhatandotta a törvényszék kötelékít (feloldozhatná, helyett). II. 2. 77—8. és a kegyelem ajkaira szálland s önt új emberré teendi. Ma már hibás az ily képzés: *Tempest*. II. 1. 70. Claribel király szép leányának a tunisi királylyali menyekzője alkalmával. IV. 166. Calibannali találkozáásra kell készülnünk. *Two gentlemen*. I. 1. 58. szerelembeni. III. 1. 164—5. mint a mennyi idő a királyi udvarunkbóli leggyorsabb elmehetésre

szükséges. III. 2. 17. rólad jó véleményem. V. 4. 49. irántami szerelmedért. *Merry wives*ben a gyakran előforduló: Host of the Garter, ezzel az erőltetett kifejezéssel van fordítva: térdkötőhozi fogadás. (I. 1. 143. 3. 14. II. 1. 100. 196. III. 1. 97. 102.) II. 2. 237—8. és közösen dicsértetik sok harez., udvar- és tanulmányokbani érdemei végett. IV. 4. 38. e Herne, a vadászról mesét. IV. 4. 85. a leányommali házasságomhoz. V. 3. 9. leányommali házasságán. *Twelfth nigh*t. II. 3. 17. nem láttátok soha a «hármunkhozi» címert? II. 5. 79. jogot az önneli szólhatásra. II. 5. 218. figyeljenek urnómmeli első találkozására. V. 1. 86. csupán irántai szeretetből. V. 1. 91. eltagadja velemi ismeretségét. V. 1. 126. nyom el ön kegyébenei igaz helyemből.

Ugyancsak hiba a szavak többszámú használata az ilyen esetekben:

Tempest. II. 1. 92—3. több szigeteket. *Two gentlemen*. III. 1. 59 némely dolgokat. 161. minden kedvezéseket. IV. 1. 4. minden utazók *Measure for measure*. I. 2. 98. Bécs külvárosának minden gyanus házai.

A kérdéseket állandóan «nem»-el kezdi:

Two gentlemen. IV. 2. 44. Nem jó-e ő a milyen szép. (Is she kind as she is fair = van-e oly szép, mint a mily jó?) *Merry wives*. II. 1. 213. Nem akar-e velünk jönni ennek megtekintésére. Ide kell sorolnunk a «kinéz» (aussehen) ma már annyira elterjedt németességet, mely szintén többször fordul elő nála is. *Two gentlemen*. II. 1. 30. szomorúan nézett ki. *Twelfth nigh*t. I. 5. 164. mily kinézéssel és korral birt ő stb.

Az ilyen hiányosság mellett nem is csudálkozhatunk, hogy a kor és helyzet színezetére épen nem ügyel. Ha méltányosnak tartottuk is, hogy a trágár helyeket kihagyja, azt már nem menthetjük, hogy olyan egyének szájába, kiket épen a drastikus beszédmód jellemez, francia szalondarabba illő kifejezéseket helyez. Így tökéletesen elhibázott az, hogy pl. a *Measure for measure*ben Angelo, ki a törvény által nem szentesített viszonyokat annyira üldözi és sujtja, így szóljon, midőn Juliettát lebetegedésére a börtönből elviteti:

II. 2. 24. Láss utána, hogy a beestelen hölgy eltávoztassék innen. Vagy hogy Elbow viselős feleségéről azt mondja: II. 1. 91. 101. beteges lévén, vagy hogy a kerítést állandóan tiltott mesterségnek és más körülírással nevezze, már akár Mrs Overdone-né, akár a komoly Escalus beszél róla.

A *Measure for measure*ben, hol a tárgy magával hozza

ez épen nem válogatott kifejezéseket, igen komikusan hat ez a kerülgetés.

Nehéz feladat magyarban a megszólítás módja, melynek ugyancsak a kor jellegét kellene magán viselnie. A *you-t* Lemouton a *Tempest*ben helyesen a *te* szóval adja vissza, kapcsolatban esetleg az «uram», «nagyságos uram» megszólítással. A *Two gentlemen*ben és a *Twelfth night*ben már az «ön» lép előtérbe a nők és férfiak közt való társalgásban, megszólításkép a nőekkel szemben a «nagysád» és «kisasszony» szó váltakozik, a férfiakkal szemben pedig az úr szerepel: pl. Proteus úr, mi épen nem jóhangzású. A herceggel szemben a méltóságod szót használja. A *Merry wives*ben azonban teljes következetlenség van. Quicklyné pl. Falstaffnak ezt mondja: II. 2. 57. nagysád nagy gonosztevő (26. l.) (your worship is a wanton), vagy ugyancsak ott: Nagysádnak nagyon igaza van. I. 4. 142. Jobban, minthogy nagysád ezt kérdezni méltóztatott. Használja ezenkívül a «nagyságod» szót is. Fordné «uram»-nak szólítja Falstaffot, az viszont tegezi a szerelem hevében. Ez mind megjárja, de megint igen furcsa, mikor Falstaff a köresemében azt mondja Quicklynének (III. 5. 26.): Jöjjön be asszonyom. Szinte azt vélnők, hogy egy Dumas darab fordítását olvassuk. Pedig az angol azt mondja: Come in woman = jer be asszony, mi egészen másképp hangzik, mint «asszonyom». A *Measure for measure*ben a «fenség» megszólítás mellett az «ön» általános.

Az udvariassági formákat, mint például «we'll attend your pleasure» s több efélet elég nehézkesen adja vissza. Nagysád szolgálai vagyunk, mondja Proteus *A két verona*iban (II. 4. 121.) és a *Measure for measure*ben a herceg így szól (IV. 1. 26.): Igen szerencsésen találkozunk és ön szívesen láttatik (Well met...).

Mindezek oly súlyos hibák, hogy igazat kell adnunk Bayer Józsefnek, ki minden egyes darbjánál újra és újra kiemeli a stílus fogyatékoságát és magyartalanságát. De a milyen természetesnek tűnik ez a szigorú megítélés a mai kor emberétől, oly annyira kell csodálkoznunk, hogy Vass Andor (Kelemenfy László = Hazucha Ferencz), az *Életképek*¹

¹ 1845. III. köt. 676., 699., 739. lapjai.

irodalmi kritikusa, a *Szélvészt* és *A két veronai nemest* bírálva, oly szigorúan bánik el vele. Ezeket mondja:

«Két füzet fekszik eddig előttünk a világ legnagyobb drámaköltőjének munkáiból, melyekkel irodalmunkat egy hölgy buzgalma siet megajándékozni, megszegyenítvén vállalata által — miként több helybeli lap a fordítónak elmésen bókolgatni sietett¹ — a férfiakat, kik közt e minden tekintetben üdvös, sőt szükséges vállalatra eddig senki készenek nem mutatkozott. E lapokban éltünk, mikor adatott, az alkalommal Sh. remekeit a t. közönséggel közelebbről megismertetni, használni fogjuk az itt kínálkozót is, hogy a fordított színművekről rövid birálatot nyujtsunk s egyszersmind az előttünk fekvő fordítást érdemileg méltányoljuk».

A két színmű fejtegetése után ezeket mondja:

«Mi a fordítást illeti, a fenforgókhöz hasonló remekműveknek, nyelvünk jelen fejlettségi állapotjában, hűségben, szépségben és erőben megközelítő fordítását várhatjuk. E várakozásunkban azonban az előttünk fekvő két füzet igen kis mértékben felel meg; a fordító, «mint-hogy a költőt egész pongyolaságában és fenségében szándéka visszatükrözni, jónak vélte, e műveket folyóbeszédben fordítani». Ezen a Sh.-i pongyolaságon valóban rendén túl szeretnek némelyek lovagolni: mi azt véljük egyébiránt, hogy a pongyolaság sem Sh.-nek, sem a világ bármely költőjének nem oly kedves tulajdona, melyet szolgailag követni, annál kevésbé, melyet nagyobbítani kelljen; ha hol az ily pongyolaság nagyobb mértékben feltűnő is, ott sem utánzandó tulajdonul, hanem inkább a Homer-féle dormitatio jelenségeül kell azt tekinteni, annak pedig kereken ellene mondunk, mintha ezen pongyolaság a fenséggel, de csak a legkisebb összekötetésben volna, még annál inkább pedig annak, hogy midőn jambusban írt jelenések egyszerű prózára reducáltatnak, ez által a fenség visszatükrözése, de csak legkisebbé is előmozdíttatnék. Első és legfőbb czéltévesztésnek tartjuk tehát e fordításban a folyóbeszédet, annál inkább, mert nyelvünkön igen szép, ha kell, igen erőteljes és mindenkor könnyű folyamú jambusokban verselni, nem tartozik a legnehezebb feladatok közé. Ha e nézpontról eltérünk s vesszük a fordítást, a mint van, szinte nem számíthatjuk azt, — bármint óhajtanánk a dicséretes buzgalmú lelkes kisasszony munkálkodása felől csupa jót és szépet mondani — a jól sikerültek közé; tanuságokáért, hogy mennyire van az előttünk fekvő fordításban fenség — és minden a pongyolaságnak feláldozva, elég legyen *A szélvész* fordítását tizedelve átlapoznunk: «mint látom, nincs rajta semmi jele a vízbe fulladásnak», mond Gonzalo a 4. lapon, e

¹ Czézlás a *Pesti Divatlap* birálatára Somfai Károlytól. 1845. 2. 791—2. 1.

helyett: «nem úgy néz ki, mint a vízbe fullandó»; «belülről zavaros nesz hallik» az 5. lapon «zajos láрма» helyett; «szépség fenéje» a 17. lapon «szépség férge» vagy hasonló szelidebb szó helyett nem épen válogatott kitétel; a 20. lapon Sebastian szól: «igen és igen gyöngéd vala, mint ön igen bölcsen állítá», e három igen elkerülésével, a mult idő elhagyásával, mert itt jelenről van szó s az «ön» kikerülésével, mert itt Sebastian, nem Antónióról mondja, hanem Gonzaloról, hogy azt a mit állítá, e mondatot helyesben tán így kell vala fűzni: «igen, és azonfelül gyöngéd, mint ő nagyon bölcsen állítá»; a 24. lapon «ti kiemelnétek a holdat pályájából, ha abban öt hétig elmenne, a nélkül, hogy megváltoznék», e helyett «ha abban öt hétig menne vagy megmaradna»; a 28. lapon «ujjonkint tegyék öt beteggé!», a magyar így szok (sic!) szólan: izenként; a 31. lapon: «itt hagyom őt; nincs hosszú kanalam, érthetőbb volna: «nem eszem egy tálból vele, nincs hosszú kanalam»; a 35. lapon «szűzességemre (nászajándékom legbecsesb drágakövére) mondom», mennyivel szebben áll Schlegel német fordításában: bei meiner Sittsamkeit, dem Kleinod meiner Mitgift»; ez a magyar kitétel nagyon is pongyola és kézzelfogható; a 37. lapon mondja Stephano: «te hadnagyom lész vagy zászlótartóm», mire Trinculo válaszol: «hadnagyod, ha rám hallgatsz, mert igen inog», az olvasó jobban megértendő, mire vonatkozik ez az ingás, ha hozzá mellékelte-tik: «mert zászlótartóul nagyon inog»; a 40. lapon: «éneke nem ez», e helyett: «dallama nem ez»; a 42. lapon «nem tudok eléggé utána gondolni», jobban: «nem győzők eléggé csudálkozni»; tovább: «mit sem tett, minthogy itt hagyták ételeiket, mert érezzük gyomrainkat», jobban: «mit sem tesz, hogy itt hagyták ételeiket, mert eléggé érezzük, hogy van gyomrunk»; az 50. lapon «szintügy rágja a fene elméjét», mily kedvencz szava ez a kellemetlen szó fordítónak! «kötél és zsinór szerint lopni», magyarosabban: «zsinórmérték szerint lopni»; az 53. lapon «és ha megkivántam a kis mennyei zenét (mit most tesztek, hogy érzelmeiket stb.)»; e helyett: «s ha, mint most tesztek, mennyei zenét kivántam érzékeik megváltoztatására stb.»; az 56. lapon «de bármily kábultak legyetek, legyetek bizonyosak»; jobban: «de bármily kábultak legyetek stb.»; az 58. lapon: «ez események nem természetesek, ez a különösből a különösbre megy», jobban: «itt egyik csuda másikat éri». Legyen elég ez apró részletekből, melyek mily nagy mértékben zavarják a műélvet, az egésznek átolvasásakor tűnik ki leginkább. Mit mondjunk továbbá az előforduló daloknak, melyek közül némelyek az eredetiben kétségkívül szintügy, mint az általunk ismert remek német fordításokban, valóban nagyon gyöngéd szépségűek, prózai fordításáról, miáltal azok éldelhetlenül pongyolává váltak? ...

Ismertetésünket lehetlen azon óhajással nem fejeznünk be, bár nyelvünk jótevő nemtője ajándékozna meg bennünket mielőbb a nagy Sh. összes műveinek tehetséges és kellő előkészületekkel bíró fordító-

jával, addig pedig, hiszen fogadjuk az előttünk fekvő fordítást egy lelkes hölgy kezeiből mintegy előkészületül s tán buzdításul is olyanra, mely a remek költő műveihez, ha pongyolaságban nem is, de fenség és szépség tekintetében, méltó leend.»

Hiszen tagadhatatlan, hogy Vas Andornak sokban igaza van, de azért nem mindenben. Kértem többek közt, csakugyan magyarosabb és megfelelőbb a bíráló által ajánlott fordítás: «nem úgy néz ki, mint a ki vízbe fullandó», Lemouton fordításánál: «nincs rajta semmi jele a vízbe fulladásnak», mi az angol «no drowning mark in him», hű visszaadása? Igaz, hogy ma már így «szok szólni» a magyar ember, hogy «úgy néz ki», de épen egy magyartalanság helyesbitésére azért még sem ajánlanám, mert ezzel «éldelhetetlenül» idegenszerűvé, közönséggé tenné a stílust és rontaná a «mű életet». Ha már most az előttünk levő kritikát e kiemelt szavak «nézpjárából» tekintjük, csudálkozunk, hogy épen az *Életképek*ben fordulnak Lemouton nyelve ellen; mert bizony az *Életképek* munkatársainak irálya, beleértve a szigorú kritikust, veszedelmesen hasonlít az övéhez. Sok kifejezésmód, melyeket akkoriban általánosan elfogadtak és használtak, ma nehézkeseknek, idegenszerűeknek, dagályosaknak tünnek fel és olvasva a «szép nem»-nek szánt divatlapok regényeit, azt találjuk, hogy Lemouton annyira megrott stílusa, a kortársakéhoz viszonyítva, szinte egyszerű és közvetlen. Az *Életképek*, *Honderű*, *Pesti Divatlap* beszélyeiben akárhány mondatot találhatunk, melyek a Lemoutonéinál sokkal dagályosabbak. Ime pár példa: *Életképek*, 1843. I. 346 l. Szerelem és női erény. Szabó Richardtól: «Csalfai nagybátyja mikénti lételének megtudhatását adta okául». Vagy u. o. 532 l. Császár: *A tánczosnő* című beszélyéből: «s a légből élni nem tudni». Vagy 1844. II. köt. 37 l.: «egyét adták kedvencz daljátékaimnak» (*Az Isten ujjá*, br. Jósika M.-tól). U. o. 302 l. «Manuelának Don Ramon Diazali szövetsége még folyt». Vagy: *Szív és rang*, Karacs Teréztől. II. köt. 187 l.: «állásához képesti nevelésénél fogva e lépésrei vetemedhetése mégis hihetetlen» s még sok ilyen.

Azt, hogy nem vélekedtek mind oly elitélően róla, mint

Vas Andor, mutatja az, hogy az *Életképek*, VI. köt. (1846.) 790. lapján egy *Hang a közönségből* az 5-ik füzet után elmaradó kiadványokat igényli s további megjelenésüket reményli. E mellett másik kritikusa, Somfai Károly, a *Pesti Divatlapban* (1845. 2. 791—2. l.) a következőket írja:

«Könyvismertetés. Shakespeare Vilmos összes színművei. Fordította Lemouton Emilia. 1—5. füzet. Bármihhez fogjon a nő — mond egy szellemdús író — nála minden kedves alakban tűnik fel; ha szakált ragaszt, oh mily kedves! ha szivarozik, mily kellemes! ha könyvet ír, szellemdús! S itt megállapodunk; ha könyvet ír, mily szellemdús! Az írónok nálunk a ritkaságok közé sorozhatók; míg másutt az «erős» írók egész serege a «kiirthatlan kékharisnyás csapat» ellen síkra száll: mi az írónok bővében épen nem vagyunk s a kiket e nemben mégis felmutathatunk, már sok dicsőt tettek irodalmunkra nézve; úgy, hogy a német író fennidézett szavai — mik általa satyraként mondattak — nálunk épen nem azok. Mert ime nő az, a ki fel akar menteni azon szemrehányás alul, miszerint a mívelt külföld egyetlenegy óriási szellemét sem tudtuk irodalmunkban meghonosítani — egészen és egészben meghonosítani. Sok férfi-írónak, vagy ha jobban tetszik író férfinak szinte feje szédült, a midőn hallák, hogy egy hölgy akarja Sh. fordítását magára vállalni; no de hisz az semmi, már több nő szédítette el a férfiak fejét; azonban, a mint mondom, igen sokan némi előítélettel, némi bizalmatlansággal vevék kezökbe a fordítást. És még sem tudtak kettőnél több hiányra akadni; az egyik: az itt-ott előforduló, részint magyartalan, részint philologie helytelen kifejezések; a másik az: hogy a fordítmány kötetlen beszédű; s ezen két hiányt mi is hiánynak ismerjük el. Az első gyakran a legkitünőbb mondatok értelmét rontja le, s általában úgy lep meg, mintha például szép májusi reggelen a tiszta kék ég boltozatján egyszerre fekete felhő tűnik fel. E hibákra nézve mégis azon vigaszunk marad fel, hogy L. k. a. azokat a második kiadásból — ha megéljük — ki fogja küszöbölni. Hogy a fordítás kötetlen beszédű, magam se helyeselhetem, de mégsem mondhatom oly nagy vétéknek, mint a milyennek némelyek lenni állítják, kezdetnek megjárja! A vaknak — ha szeme fényét visszanyeri — sem szabad azonnal a nap sugárözönébe pillantania, mert különben újra megvakulna; szintúgy e fordítás legyen csak mintegy előkészület, legyen inkább Sh. megismertetése a magyar nagy közönséggel, mint fordítása, a mire a kötetlen beszédmodor sokkal alkalmasabb, míg nem találkozik nagy férfi, ki a halhatatlan britt remek műveit, annak eredeti modora szerint át fogja tenni nyelvünkre.¹ De

¹ A németeknél szintúgy történt, mert Schlegel remek fordítása előtt több kötetlen beszédű fordítás jelent meg, ezek közül főképp prof.

akkor a szavakkal együtt egyszersmind azon isteni tűznek — melynek jöltévő melege Sh. minden szaván leng által — át kellene szívárognia. Előlegesen tehát csak azt kelle tudatni a nagy közönséggel, hogy valaha Sh. nevű ember remek színműveket írt, mik néha vérfagyfalók, néha kimondhatlan mulatságosak s e czél — úgy hiszem — inkább védheti a prózai fordítást, mint azon ok, melyet a tisztelt k. a. hozza elő, hogy t. i. a költőt egész pongyolaságában s fenségében visszatükrözni szándékozik. Már ebben semmikép sem tudok megegyezni; az én nézetem szerint a lehető legtökélyesb eszmének lehető legtökélyesb külső formába öltöztetése szüli az igazán költői szépet; s alig hinné az ember, mennyit vesz becséből a nagyszerű eszme, ha a külső alak nem tetsző. Sh. művei nem pongyolák, de természethívek és szendék (naiv) s épen ez egyike azon legfőbb érdemének, de épen ez a dolog legnagyobb bibéje, mert a fordítók nagyobbreszint — tán egyet kettőt kivéve — e naivságot fordítmányaikban utánozni akarván, pongyolássá torzítják s akkor gyakran a legszebb mondatokon ál nevetés környékezi az olvasót. Erre figyelmeztetjük L. kiasszonyt is, — mert az ő fordításában szinte néha a nagyon is pongyola előadás veszélyezteti a fenségest. Így p. o. *A szelvészben* Ariel dalainak, — melyek oly játékosan könnyedek s enyelgők, mint a légszerű Ariel maga — sokkal-sokkal több hatásuk van, ha rimes versben adatnak, mint prózában. Reményünk van, hogy mennyivel belebb lépend a tisztelt k. a. e színművek fordításába, annál tökélyesb lesz a fordítás maga, — főkép ha a kritika az írónót néha-néha e netaláni hiányokra figyelmeztetendi, mit mi részünkről semmi esetre se mulasztandunk tenni.»

Ez a bírálat már jóval elnézőbb, sőt azzal, hogy az összes, mások által tett kifogásokat csak két hiányra redukálja, talán túlságos jóakaratot, szinte elfogultságot mutat. Mert bizony a philologice helytelen és magyartalan kifejezések, mikhez még hozzátehetjük több helyen a terjengősséget (mely azonban korántsem éri el a francia fordításét), elég nyomós kifogások, de nem elég nagyok arra, hogy minden érdemet meg kelljen tagadni.

A mondottak után tehát ítéletünket a következőkben összegezzhetjük: Lemouton fordítása, bár a mai műizlésnek nem felel meg s mint láttuk nem felelt meg már a maga korában sem, mégis mint egyszerű, eredetiből való hű fordítás, a Sh. műveinek megértésére, előkészületnek megfelelt.

Eschenburg fordítása nevezetes az által, hogy a fordító kritikai jegyzeteket és minden színmű meséjét s forrását adá hozzá, a mint hogy Sh. darabjait többnyire kész elbeszélések nyomán írta.

Ha teljes lett volna, megbízható kalauzul szolgálhatott volna a költői tehetséggel megáldott avatottabb elme számára, kinek esetleg angol és német tudása a magyar nyelv művészi kezelésére való készsége mögött maradt volna. Mert hiszen Lemouton csak közvetítő akart lenni a közönség vagy a költő és Sh. között. E szerény szerepet osztotta ki magának, midőn nagy munkájába kapott s ebből folyólag nem is szándékszik műfordítást, hanem csak fordítást adni. Ennek a czélnek meg is felelt. Ez a czél menti a prózafordítást, melyet a kor elvei is igazolnak a fordításra nézve. A lyrikus részek prózában való visszaadása is így menthető és itt is Letourneur példája után indult, ki a versek nagy részét ugyancsak prózában fordítja s csak nyomtatásban adja meg nekik a vers külső alakját, épen úgy mint Lemouton, úgy hogy első látásra rímtelen verseknek látszanak. A nyelvre nézve, ha a fordításra immanens kritikát alkalmazunk és számolunk a kor stílusával, szintén nem helyezkedhetünk merev elutasító álláspontra; úgy hogy mindent összevéve a vállalkozásról dicsérőleg emlékezhetünk meg. Jó szándékát azonban nem ismerték fel, szolgálatot sem az irodalomnak, sem a nagy közönségnek nem tett, sőt azzal, hogy lefordította *A windsori víg nőket*, útját állta Arany János fordításának, ki már bele is kezdett volt a munkába, de azt «Milike» vállalata miatt abbahagyta.¹ Ez mindenesetre a magyar irodalom óriási vesztesége, melyről azonban Lemouton nem tehet, s így az annyi buzgalommal s lelkesedéssel megkezdett, de a mostoha viszonyok miatt ideje előtt abbamaradt fordítástól nem tagadható meg a komoly tudást és kitartó szorgalmat megillető elismerés.

¹ Bayer J. id. m. II. 175—176. l.

A DRÁMAÍRÓ LYLY.

Irta RÓZSA DEZSŐ.

A romantikus forradalomtól, melynek kezdetét Marlowe jelzi, Lyly távol állt. Szabályosság és művészi forma jellemzi: Lyly az első hivatásos drámaíró, az első öntudattal alkotó művész, a ki az angol drámát irodalmi színvonalra emelte. Erzsébet udvarában élt; a felsőbb tizezer kegye aranyozta be pályáját. Nem volt színész, mint többi kortása, de ismerte Erzsébetet, megnyerte tetszését s ügyesen használta ki uralkodónője szenvedélyét, a ki fősvénysége ellenére is ünnepélyek rendezésére sohasem sajnálta a pénzt. Oxfordban és Cambridgeben nevelkedett s a királyi kegy megóvta őt az irodalmi robottól és az élet durvaságaitól: tehetsége szabadon fejlődhetett. Már elhangzott szava, a mikor a sötét napok köszöntöttek be, a mikor az egykor körülrajongott költő siket fülekre talált azoknál, a kik életük vidámságáért a börtöntől sem kímélték meg. Barátai sorra kidőltek ifjan s míg a titánok ereje néhány hatalmas csapástól megtört, ő nélkülözések között is enyelgő játékot űzött 52 éves koráig.

Lylynek a drámában voltak előzői; ő csak a regényben volt kezdeményező. Simulékony prózája csaknem negyedszázadig uralkodott a társaságban és azután az irodalomban. Ő szentesítette az euphuismust, azt a ferde ízlést, mely már régebben megvolt a szellemekben s melyet az olasz irodalom, a petrarkizmus divatja s a királyné hiúsága is előmozdított, a ki szerette, ha dicsőítésére minél újabb formákat találtak ki. Honfitársait új angolra, szép beszédmódra tanította; ő járult hozzá a legnagyobb mértékben ahhoz, hogy az angol próza stylusa csillogó köntöst nyert. De drámáiban

mindinkább leveti a mesterkéeltséget, egyre jobban halványodik, stylusa egyhanguvá lesz, mert nem tudja folyton új elemekkel felfrissíteni.

Darabjainak szórakoztatás volt a célja s ezt a célját elérte. A korabeli drámák érdeknélküli eseményláncolatával szemben eselszövést, bonyodalmat nyújt. Nincs bennük semmi a szörnyűségekből, a korabeli vérengzések — életből úgy mint irodalomból — nem juthattak be az ő gondosan ápoltt kertjébe, a hol az előkelő világ tapsai szabták meg az események hullámvásását. Lyly történetei nem ráznak meg: szereplői számára a sors mindig előre meg van állapítva. «A végzetet ritkán látjuk előre és sohasem akadályozhatjuk meg.»¹ A szerelmet gyerekjátéknak tartja, mely «csak dőreséget szül és a henyéséget táplálja;»² sokszor mégis végzetesen uralkodik a szíveken. Szerelmet és minden más érzést az emberek között Lylynél az istenek intéznek; ők is szélesesek s haragjuk nem is mindig igazságos.

A hű szerelmet drámáiban sokszor gyűlölettel vagy gyötrellemmel látjuk viszonzva. A hűség és kitartás nem mindig diadalmaskodik s gyakran a képmutatással szemben tehetetlen az őszinteség. A veszedelmeket sohasem érezzük megsemmisítőknak. A gonosz tanácsadók, az orgyilkosoknak bérelt udvaroncok, a szerelmet elfojtó boszorkányok csak megannyi csapás, melyek a meg nem törhető lelkek megtisztulását mozdítják elő. Minden napfényre jut s jól végződik; bár meg nem történtté nem tehetünk semmit, de megbánni is lehet; a bűnösök bűnbocsánatot nyernek; a gyermekük szerelmét ellenző szülők elhallgatnak, a gonosz varázs elmulik s az istenek haragja megenyhül.

A szerelem mellett szóhoz jutnak más érzések is. A hazaszeretet háttérbe szorítja a szülői szeretetet; a dicső halál szebb, mint a gyalázatos élet.³ A tétlenség fojtó mélabúval nehezedik a lélekre; a dőreségek bűnre csábítják a legszebb erényt is, pedig nagy czélokért fel kell áldoznunk az érzelmi játékot.⁴ Az arany nem isten, az igazsággal nem egy mérlegbe való.⁵ A király hatalma ne igázza le a sziveket; «a küzde-

¹ Campaspe. — ² Midas. — ³ Galatea. — ⁴ Campaspe. — ⁵ Midas.

lemben lehet borzalmas, vezérhez illő módon, de a győzelemben legyen enyhe, királyhoz méltón.»¹ A hatalmasban is szép a lemondás. A tehetetlen kapzsiság és mértéktelen becsvágy a királyokon is szörnyű bosszút áll. Sem a hatalom, sem bármiféle kincs nem ér fel az értelem és az érzelem erejével s nincs az a bűvös erő, mely a szív nagyságát megölni bírná. A királyi hatalom sem erőszakolhat szerelmet a szívre, bár ellentmondani a hatalmasnak senki sem mer...²

Drámáinak tárgyát az ókorból vette; többnyire az isteneket is szerepelteti, a kik az eredményeket irányítják, megszabják a szereplők tevékenységét s ha valami nem tetsző tünik fel előttük vagy féltékenység fogja el őket, egyszerűen megváltoztatják a személyek érzésvilágát. Első darabjában az isteneknek még nincsen szerepük. Campaspe és Apelles szerelmét rajzolja benne. *Campaspe* rabnő, Nagy Sándor foglya, Apelles művész. Sándor életének egyik epizódja az egész s benne Lyly a legnagyobb uralkodói erényt akarja bemutatni, hogy a nagy király önmagán is bír uralkodni, hogy a világrengető hajsza helyett a pihenő ország békésen élhessen az alkotó munkának. Szünetel a küzdelem, helyette «kényelmes életet látunk, tüzes paripák helyett lágy hintókat, kard helyett tollat.» Sándor Apellesre bizza gyönyörű foglyának lefestését s így önkéntelenül is elveti magától szerelme tárgyát, mert művész és rabnő szerelmesek lesznek egymásba. Campaspe elhagyja a korona kínálkozó fényét, «szívesebben kever a műteremben festéket, semhogy Sándor udvarában fényes méltóság diszítse.» A művészé lesz; Sándor lemond róla, hogy tovaroboghasson a csillagok útján, hiszen a szerelem csak játékszer neki...

Lyly az isteneket úgy szerepelteti, a milyeneknek a hagyományból és költészetből ismerték őket. Alakításaiban új-jászületnek: a kor előtt könnyű volt közismert istenségeket színpadra vinnie. *Sapphoban* vezeti be az isteneket; Cupido az uralkodó közöttük, a hű szerelem dicsőítését jelképezve, mind hatalmasabb lesz a későbbi drámákban. Az ő ereje hajlítja a többi istent és tündért, a kik az emberekkel

¹ Campaspe. — ² Midas.

együtt élnek s osztoznak örömeikben s ritkán bánatukban. Gyermekes naivság párosul náluk tájékozatlansággal, mely annyira megy, hogy néha a személyek nevét is megkérdezzik, kicsinyes féltékenység együtt tűnik fel bennük a tehetetlenséggel, ingadozással és állhatatlansággal, bosszu a fenséges megbocsátással.

Sappho és Phaon-ban Vénus szerelmes a szegény származású Phaonba, a kit ő varázsolt széppé. Vénus féltékenysége indítja meg s vezeti a cselekményt. Belepillantunk Vulkán műhelyébe is: ott készülnek a nyilak, melyekkel Cupido megsebzí a sziveket. Istenek szeszélye változtatja az érzéseket: Phaon sem ura elhatározásának, mert az égiek forgatják kedvük szerint. *Sappho* e drámában nem ugrik a tengeberbe, hanem Cupido szerelmében részesül; Phaon pedig az isteni vetélytárs előtt hátrálni kénytelen, elhagyja otthonát és a ködös távolba viszi magával bánatát.

Legköltőibb darabjában, a *Galatéában* fordul Lyly a pásztori játék felé. Költői kifejezésre juttatja itt a Cupido és Diana közti ellentétet. Neptun, Venus, Diana és Cupido, mind a nymphák játékanak hatása alatt állnak. A csintalan Cupido viszi tévútra Diana híveit; de azután elfogják s foglyul tartják. Csak úgy szabadul ki, hogy Neptun Cupido kiszabadulása fejében lemond a szűzek feláldozásáról, melyet az emberekől követel az ellene elkövetett szentségtörés kiengesztelésére. Idylli béke alaphangja rezg végig e játékon, melyben egymást váltják fel a különböző színezetű jelenetek: a két apa közt, midőn az egyik nem tud a másik cseléről s egymás előtt titkolják, hogy lányuk van, nehogy áldozatul szemeljük ki őket; továbbá az áldozásra gyülekező nép, mely várja a kiszemelt leányt; a komikus alakok bohó világa, rögtön utána a tündérek és nymphák enyelgése, meg Venus, a ki tréfás személyekkel jószoltat magának. Az áldozás elmarad, a két egymásba szerelmes leány egyike az istenek kegyéből, férfi alakot nyer, hogy a szerelmesek egymáséi lehessenek.

Az *Endymion* álomszerű világában régi szerelméhez hűtlen lesz Endymion; Cynthia a hold istennője elfelejteti vele Tellus szépségét, mert «szépség böleseség nélkül nem ér semmit.» Tellus megboszulja Endymion hűtlenségét, varázs-

lattal 40 évig tartó bűvös álomba meríti, melyből csak az örök ifjú Cynthia csókja ébreszti fel.

«Az istenek ingadozók, ledérek és állhatatlanok», mondja a «Midas» egyik női alakja, tehát az emberektől se várjunk többet. Bacchus jóllakik Midasnál s ezért ajándékozza meg isteni kegyével, hogy a király, érintésével, mindent arannyá változtathat. De a külső csillogás nyomában jár a megmerevedés, a belső ürességben nem talál helyet a kedély melege s a magas polczon kormányzók érzéketlenségét számárfül jutalmazza.

Bár sorsát megérdemli, szánjuk Midast, a kit Lyly emberileg közel hoz érzésünkhöz. Tanácsadói játékszere, de csak a rosszban. Nem a szerelem, sem a dicsőség, hanem az arany csábítja. Tragikus sors távoli viharát érezzük önmardosásában, mikor beismeri, hogy mindenben kudarcz érte; gögjét az istenek, politikáját az emberek vetik meg, «kivánsága hiú, ítélete dőre, kincseitől, harczosaitól megfosztotta a háború s gögjeért és becsvágyáért méltán érte a büntetés.» Miután elveszítette a borzasztó isteni adományt, a berkeire és istenségére szintén büszke Pán és Apollo ellenében, tompa fül, tompa lélek, tompa kedély csapást csapásra zúdit rá. A balsors kiváltja szunnyadó jobb érzését; mélabú fogja el, miközben megtudja népe érzületét, kegyetlensége, színlelése, kapzsisága és zsarnoksága miatt. A szegény, sorsukkal elégedett pásztorokkal szemben a hatalom sorvasztó nyomása van rajta, külsőleg, belsőleg egyaránt. A parancsoláshoz szokott uralkodó belátja, hogy az isteneket kérlelni kell; alázattal, bűnbánattal megtisztulva ébred kötelessége igazi érzetére s megmenekül csúfos büntetésétől, a számárfülektől.

Lyly már e műveivel is elérte a színház finomítását; nála semmi sem zavarja a csendes, tiszta léggört durvasággal. Csak az udvarnak írt. Igazi cselekvény kevés van drámáiban, hiányzik a mozgalmasság és complicatio, hamar érkezünk a tetőponthoz; a hatás fokozásához, a helyzet kihasználásához nem ért. Egy-két vonás és előttünk állnak az alakok, egy-két esemény s minden már megoldást nyer.

Fejlődik ő is; eleinte nem ad mellékeselekvényt; majd mikor ad, hiányzik a kapcsolat; később ezt is művészi érzék-

kel eszközli, legtökéletesebben a *Mother Bombie*ban. Lyly ebben a bohózatos elemekkel vegyített erkölcsvigjátékban az udvartól távolodva más közönséget keres: az első irodalmi formában jól megszerkesztett angol vigjátéknak tekintik, mely már a népies színpad követelményeit is szem előtt tartja. Két gazdag embernek van egy eszelős fia és egy eszelős leánya, a kiket egymásnak szánnak. Egy szerelmes pár szüleinek szintén az a terve, hogy fiúkat, illetve lányukat az eszelős leánnyal és fiúval házasítsák össze. A négy apa egymást akarja becsapni, de a ravasz szolgák csele kideríti a titkolt eszelősséget s egymáshoz segíti a szerelmeseket. Minden oldalról sokszorozva kapjuk a mellékalakokat is, a szolgákat, a két eszelőst, a két kicserélt gyermeket, a kiket *Vicinia*, a bűnös dajka nevel föl. Ő maga fedí fel végül vétkestettét, hogy a két testvér összeházasítását megakadályozza s így az egymásba szerelmes, testvéreként nevelt második pár is egymásé lehet.

Egyike Lyly legeredetibb műveinek a *Woman in the Moon*, mely verses formájában is igyekszik egyesülni a nemzeti dráma törekvéseivel. A megszemélyesített bolygók itt egyszersmind astrologiai befolyással párosult istenségek. A magányban élő utópiai pásztoroknak élettársul teremtett gyönyörű Pandora tökélyeire irigyek a bolygók. Pandora minden égi erénnyel ékes, övé Mars bátorsága, Venus szépsége, Jupiter fenkölt gondolkodása, Mercur ékesszólása. Egyik bolygó a másik után akarja hatalmát megmutatni s felváltva uralkodnak Pandorán s irányítják viselkedését. Saturnus mélabússá teszi, Jupiter becsvágyat olt belé és megvetést. A pásztorok alázatossága nem elég neki. Véres munkát kíván tőlük s miközben ezt elintézik, Mars befolyása harcziasá edzi szívet s a visszatérő epedő pásztorokat ütlegekkel fogadja. A jóságos Nap uralma alatt megszeliidül Pandora, de nem sokáig, mert visszatér dühe. Legnagyobb hatása van rá Venusnak. Ledér hajlam, mulatozás, dőzsölés, ének és táncz elfelejteti vele a pásztorokat, a kiknek szerelmet ígért s a kiket egymás ellen uszít. Mercur ravaszságot, hazudozást és eselszövést olt lelkébe. Luna uralma nyitja ki a pásztorok szemét. Pandora szépsége, ingatagsága, pillanatonként vál-

tozó hangulata az örület határáig viszi s a pásztorok szomoruan mondanak le róla. Drámai erővel megírt jelenetekben tárul elénk Pandora csapodársága. Megcsalt férje meg akarja ölni, de felvonul a hét bolygó s a kijózanított Pandorát mindegyik magához akarja venni. Pandora Lunát választja, mert ha Jupiter büszkévé, Mars vérengzővé, Mercur hazuggá tette, Lunának köszönheti a szeszélyességet, állhatatlanságot és örületet s a változatosság illik hozzá leginkább. Vele megy kísérelője Gunophilus is, a shakespeare-i bohócok egyik előfutára. Lyly drámáiban egynek kivételével mindenütt találunk víg elemeket. Szípkázó szellemességek változnak tudákos idézetekkel; Nagy Sándor a koldussal is szellemeskedik, finomság és változatosság jellemzi még a legalantasabb néposztály beszédeit is. Képviseleve látjuk a legkülönfélébb foglalkozásokat. A ravasz borbély, a gondtalan tengerész, a csaló astronomus, a henczegő astrologus, a bohócok, a nyers kereskedő, a vadász, a jövendőmondó, stb. kimeríthetetlen anyagot szolgáltatnak az átmenetek kitöltésére. Sir Tophas — Don Armado mintaképe — a kóbor lovag, a ki «mindig ölni akar s a kit nem lehet eléggé dicsérni», a kinek szavai is sebeznek s mégis a rettentően csúf Dipsasba szerelmes. Az apródok és a nagyszerűen megrajzolt szolgák, majmok, uruk képmásai, oly eszmék kifejezői, melyek nem az övék. A legtöbbje kicsinyes és érzéki dolgokat tárgyal. Üde szellemesség különösen a *Mother Bombie* Dromiojában nyilvánul. Lusták, eselszövéők s mindig jókedvűek; az udvaronez és tudós egyformán visszhangzik bennük («mi, nagy satirikusok», mondja Manes). Gazdájukat sokszor orruknál fogva vezetik. Igaz, hogy ők maguk bízzák meg az élelmes szolgákat tervük megvalósításával. A szellemesség, a tudákossággal nagyképűen vegyítve kínosan hat reánk a *Mother Bombie*ben, a hol a butaság nem is vált ki komikus hatást. A pásztori idylli elem rovására mennek a realistikus alakok, melyeket néha idealizál, pl. az alchimista a szegénység közepette is álmainak él. Marlowera emlékeztet az, a mit Dromio mond a lóról, valamint az alchimista bűvészkedése és szolgájának nagyképűsködése.

Lyly egyetlen darabja, melyből hiányzik a víg elem, a

Love's Metamorphosis, kedves pásztori játék, mythologiai gépezettel, mint a *Woman in the Moon* és a *Galatea*. Istenek és nymphák a főszereplői; a *Galateával* szemben a légkör sokkal ideálisabb, közeledik a pásztori játék olasz mintáihoz. De, — a mint Feuillerat találóan állapította meg — a bonyodalom nem olasz mintára szövődik, a nő közönyösségére a kétségbeesett szerelmes nem fenyegetődzik öngyilkossággal (Aminta), Lylynél — s ez a főkülönbség — hiányzik az érzéki elem. Épp úgy nincs meg az olasz pessimista visszakívánckozás az aranykorba. Ez a játék szerezte meg Lylynak a királyné kegyét s közvetlen közelségébe kerülhetett.

Ceres három nympháját üldözi szerelmével három ifjú. Kegyetlen mind a három nympa s a visszautasítás Cupido-hoz űzi az elkeseredett, eleinte hitegetett és sóhajoktól vértelen szerelmeseket. Cupido itt már nem ledér ifjú, mint Sapphoban, hanem hatalmas isten, a kinek Ceres és a nymphák áldoznak és hódolnak. Mindhárom nymphát megbünteti: «a szép haj zöld moha legyen; tünjenek el arczuk rózsái és kapjanak levegőt táplálék helyett». Kővé, rózsává s madárrá változtatja őket; «Cupido csak azt üldözi szerelemmel, a ki lehetetlennek tartja a szerelmet, de azokhoz szelid, a kik hatalmának alávetik magukat, mert ő uralkodik a szíveken.» Itt Ceres is meghajol előtte, Cupidonak csak azok nem hódolnak, a kik nem ismerik a szerelem hatalmát: e játék is «a szenvedély jogának, a szerelem győzelmének hymnusa».

Gyönyörű a *Maydes (Maid's) Metamorphosis*, melyet a legnagyobb valószínűséggel Lylynak tulajdoníthatunk. Itt szintén szerepelnek az istenek; Apolló beleszeret a száműzetésben élő Euryminebe, a kit szegény származása miatt meg akar öletni a király, nehogy a fia elvegye. Ascanio, a királyfi útnak indul, hogy megkeresse kedvesét, s álmában Juno és Iris fedik fel az utat, mely céljához vezet. Felrázzák álmából Somnust, hogy Ascaniot igazítsa útba. Euryminét Ascanio akkor találja meg, mikor a lány visszautasítva Apolló szerelmét, férfivá változott, — mert ezt kérte Apollótól istenségének bebizonyítására. Itt is jóra fordul minden; tündéri játékok és komikus személyek bohóságai között kiderül, hogy Eury-

mine fejedelmi vér, a ki megtalálja remeteségben élő boldogtalan apját; a sérelmek orvoslást nyernek s a szerelmes pár egymásé lesz.

*

A nőt Lyly könnyelműnek, határozatlannak rajzolja, a kinek játékszer a szerelem s akárhányszor gúny tárgya az epedő szerelmes (Niobe). Gúnyolódik a férfin, a ki a nőt nevezi gyengének, pedig neki törik meg a szive, ha mellőzős éri. Annyira ingadozók a nők, hogy az egyik perczben a legmerevebben ellenállnak a szerelmi ostromnak, a másikban már egy pár szóra is engednek (Love's Metamorphosis.) Többször fakad ki Lyly a nők csalfasága ellen is. Gyakoriak a fejtegetések a szerelemről. Szenvedély nincsen alakjaiban s a szerelem fél uton megáll; igazi, szenvedélyes nő Tellus, a ki átkoz és dicsér s a ki szerelemből gyűlöl. Sappho és Phaon a döntő pillanatban is csak szavakkal dobálóznak. Még jelentéktelenebb a pompának és dísznek élő kísérők csevegése s ott, a hol a Galateák és Phillidák félénk közeledése ad alkalmat a nyelvművészet kifejtésére, legfeljebb gyengéd pírulásig jut a belső viharzás s mind hamar belenyugszanak sor-sukba. A Petuliohoz hű Protea, mint csapásoktól sujtott atyjának engedelmes gyermeke, szintén nem árul el szilaj indulatokat. Cynthia igazságos, szánakozó, de magasztosságában a legnagyobb jó, a mit tenni képes, egy csók a szerelméért hervadó Endymionnak.

Kevés vonással, de igaz költőiséggel tudja Lyly az ébredő szerelmet lefesteni: így *Campaspe*ben. A nő itt már az első találkozáskor megigézi a festőt, a ki nem bírja arcvonásait visszaadni. *Campaspe* szerénységében arra gondol, hogy rossz benyomást keltett s félti Apelles művészi hírnevét, hogy méltatlan alkotást hoz létre. Apelles közömbös tárgyakról beszélgetve tér a szerelemre: lehetetlen, hogy oly szépség, mint *Campaspe* ne lenne képes szeretni. Eleinte *Campaspe* nem akarja észrevenni Apelles célzásait szerelmére, pedig látja és érzi a festő zavarát. Egyik sem meri az igazságot kimondani. De hiába fojtja vissza érzéseit Apelles, elárulják arca, tekintete, sóhajtozása: «jobb az epedéstől meghalni, mint a szerelem ellen küzdeni». Lyly Plutarchos

történetének szellemét változtatta meg. Campaspe — a mint Feuillerat kifejti — oly társadalomhoz tartozott, melyben a nő győzedelmeskedett: Campaspe önmaga választja Apellest, mert szereti; a trónt és gazdaságot megveti, cserébe adja az egyszerű boldogságért.

Finom a szerelem ébredésének rajza *Galateában*. Galatea és Phillida az erdőben látják meg egymást; egyiknek sem tetszik a fiúruha. Phillidát — mikor a szintén fiúnak öltözött Galateát meglátja — kíváncsiság ösztönzi a «fiúk balgaságainak» megismerésére. A feláldozása hírét elszántan fogadó, bátrabb Galatea viszont pirulva fut el, nehogy Phillida, a kit fiúnak hisz, megszólítsa. Mikor azután egymásra találnak, a nő ösztönével egymásra ösmernek s ügyes szellemeskedésekkel takarják el egymás nemét: ha lány lennél, mondja mindegyik, téged választottalak volna...

Hirtelen lobban fel a szerelem *Sapphoban*. Sappho akkor szereti meg a gyönyörű Phaont, midőn ez őt a folyó másik partjára viszi. Először szégyenkezve gondol arra, hogy ily alacsony származású férfi igézte meg. Betegség nyüögzi le; hiába keresik a baj okát: kiáltoz, sóhajt és nyög s csak magára maradvá, árulja el gyötrő titkát, melyet környezete csak sejt, hogy szerelmes; egyre vivódik annak gondolatával, hogy lehet-e más is, mint nagy úr, szerelmének tárgya. Mint Phaon, Sappho is, minél inkább akarja szerelmét elfojtani, annál inkább megbabonázza...

Cynthia nincs a szerelmesek között. Endymion előtt nincs oly nehéz feladat, melynek elvégzésére ne vállalkoznék uralkodónője, Cynthia kedvéért: Cynthia csak kegyének csillámaival osztogatja szerelem helyett. Endymion szerelme is olyan, mint uralkodónője: szemérmes, tiszta, szűz, reményekből és vágyakból táplálkozik, hűségben és hódolatban merül ki, melytől minden tisztátalan földi érzés távol van. Cynthiaával szemben legemberibb női alakja *Tellus*, a mellözött, szerelméért bosszút álló intrikus; szenvedélyes, féltékeny és hiú, a ki a szív természetes érzéseit bűvös eszközökkel akarja irányítani, megmásítani. Dipsas boszorkány erejéhez fordul s szívtelenül engedi át kedvesét a sorvasztó álomnak... Ravasz, mert börtönőretől Corsitestől lehetetlen feltétel teljesítését

követeli szerelme fejében. Érzése, vonzalma Endymioné s 40 év után (!) töredelmes vallomásban fedi fel emésztő szenvedélyét s ő tárja fel Endymion titkolt szerelmét Cynthia iránt. Corsites kapitány szerelme és jó bánásmódja nem lepik meg, hiszen ki nem szerelmes az ő szépségébe?...

Cynthiához hasonló hidegségben él a Love's Metamorphosis három nymphája: gúnyolják, gyűlölik, lenézik a szerelmet; játszanak a férfiakkal, visszautasítják őket, miután enyelegtek velük és biztatták őket. A színtelenül megrajzolt *Sophroniában* — Midas leányában — nincsen kegyetlenség, de szíve nem nyílik meg a szerelem számára. Úgyszólván semmi szerepe sincs. Igaz, ő viszi keresztül, hogy Bacchus templomához küldjenek Midas megváltása miatt, de egyébként passiv személy. Csak azt látjuk, hogy aggódik atyjáért, sajnálja őt és szemrehányást tesz Martiusnak, hogy atyját mind több korona megszerzése tüzelte s vértenger árán halmoztatott fel vele aranyhegyeket.

*

A középponti személyek mellett érdekesek a háttéri alakok; az emberiséget javító Diogenes, a jós Sybilla, a sivatagban magányban élő Geron, a feláldozástól megmenekülő Hæbe, Fidelia, a ki a női hűséget és tisztaságot siratja gyászos halála percében. A jó *Hephaestion* (Campaspeben) mint szemlélő siratja a szerinte örökre eltemetett dicsőséget; lelkében mint tükörben látjuk hős uralkodója ernyedő energiáját, halványuló céljait, epedő tekintetét, a «mélyen alatta álló», csábítón szép fogoly bénító hatását. Sándorban fájó szívvel nézi az epedő szerelmest, a kinél a szerelem mégis csak jäték, mert «az országok leigázásához ért, de nem a szívek meghódításához». *Diogenes* Lyly egyik kimagasló s a mellékalakok közt a legjobban megrajzolt alakja. Mogorva és büszke, a kit kutyának neveznek; a királyt nem tartja sokra, hatalmát megveti: «a királyok nem istenek». Titáni lelkét látjuk, midőn a népet összegyűjti oly ürügy alatt, hogy repülni fog s rájuk dörgi a lelkiismeret hiányát, romlott életüket, kincsszomjukat; hogy dözsolnek, hizelegnek a királyoknak, isteneknek nevezvén őket. De ő azért nem veti meg az

élet gyönyöreit... Gyönyörű példája a mindennél erősebb barátságának *Eumenides*, a ki rosszalja Endymionnál, hogy «a hold miatt megfosztja magát a naptól» (t. i. szerelmétől); mégis otthagyja saját nyugodt otthonát, szerelmét s a pompát és a vándorútra indul, hogy barátjának álmát megszüntető orvoslást keressen.

Megindítóan beszéli el Lyly *Sibylla* sorsát, mint vénül és hervad a jósnő: az istenek iránt tanusított gögijéért büntette őt Phœbus hosszú élettel... Visszovonultságában szenvedés neki az élet s az a tudat, hogy nem isten. Azt hitte, hogy «egész éven át tart a május, s ime megvénült; megfakult az arcza s reszketeg tagjait velőkig rázza az emberek közönye s gúnykaczaja». A szerelem ellen legbiztosabb gyógyszernek a munkát hirdeti... A mellékalakok közt egyike a legsikerültebbeknek a nőies *Hæbe*, a kinek fáj az a tudat, hogy nem ő a legszebb lány, bár ennek köszönheti, hogy nem áldozzák fel Neptunusnak. Meghatóan vesz búcsút az élettől, midőn az áldozáshoz viszik: szép az élet, bármennyire telve van nyomorusággal, félelemmel és hiú reménységekkel...

Legkomorabb kép Lyly műveiben Ceres bosszúja, az *Erisichthon* által kegyetlenül meggyilkolt *Fidelia* nympa haláláért. Ceres megtöltötte *Erisichthon* csüreit gabonával, de *Erisichthon* ez áldásokért gögösen megveti jótévőjét és sérelmeket zúdít az istennőre. Az Éhség lesz Ceres bosszújának eszköze; előszólítja onnan, a hol nem zöldül semmi, csak «terméketlenség és hidegség, félelem és halványság sorvaszt»; ezt a szörnyet küldi *Erisichthon* ellen, kinek éhsége legyen oly olthatatlan, mint milyen dühe volt. Lylynek sikerült megrázni a szörnyű összeomlás képével, mely követi Ceres bosszúját. De megint szelid jelenetek következnek; minden ingatagság az érzelmekben s a sors kegyének legerősebb hullámozása is lenge fátyol mozgásának látszik, melyet csak szellő és nem vihar ráz. S ha fellebben, legfeljebb a *Sapphok* szerelmi sóhajtozását halljuk s utána elvonulnak az istenek, hogy enyhítsék a szív fájdalmait.

*

Lyly csak vígjátékokat írt és *Sidney* értelmében célja nem megnevettetés, hanem élvezet keltése volt. De *Sidney*

ellenére, Whetstone és Edwardes mintájára, az álarczos játékot vígjátékkal, a pásztori játékot allegorikus elemekkel keverte s a bohózatos jeleneteket tragikusokkal. Valamennyi kortársát — Shakespeare-t kivéve — felülmulta leleményben, a mire büszke is volt. Derüesebb hangnemet honosított meg a drámában és változatosságot mutat az istenek és emberek legkülönfélébb szerepeiben. A színezésekben, a finom árnyalatok feltűnésében igazi művész s számos jelenete van mindegyik drámájában, melyek nagyszerű festmények tárgyát alkotnák: hogy Feuillerat példáit említsük, mily festői pl. Sándor találkozása Timocleával, Venus összejövedele Phaonnal, Hæbe az áldozás előtt, Endymion álma, Pandora és Midas több jelenete. Nála tűnik fel először az álruha; ő vezeti be a drámába a dalokat s az Endymionban némajátékot és tánczot találunk.

Minden arányosan van felépítve: komoly jelenet szabályosan váltakozik a víggal; a Galateában két apát, a Mother Bombieban négy apát, négy gyermeket, négy szolgát felváltva mutat nekünk, az urak jeleneteit követi a szolgák fellépése. Sokszor bocsátkozik ismétlésekbe: az istenek a vétkek jóvátételére drámáiban mindig évente áldozást követelnek, Sappho és hölgyei, Diana és nymphái, királyok és udvaroncok, urak és szolgák többnyire hasonló helyzetben kerülnek elének, hasonló gondolkodással és érzésvilággal; de a kidomborodó jellemek különbözők. Főlöszleges dísz is van bőven; pl. Corsites és Sybilla nincsenek befolyással a következő eseményekre. Kitünően ért Lyly az ellentétek feltűntetéséhez (Campaspe és Timoclea), csak nem tudja azokat érvényre juttatni s nem tud tragikai magaslatra emelkedni (Endymion, Midas, Protea, Geron). Hatásosak egyes beállításai s költői szárnyalással ragad magával néhány hangulatképe. Azonban letragikusabb jelenetei sem hatnak reánk félelmesen. Endymion 40 évi álma pillanatként repül el; Geron búbánata a sivatagban mintha csak azért gyötörte volna őt, hogy a bűvös kút titkát elmesélhesse, mely Cynthia csókját jelöli meg mint gyógyszer-t Endymion álmának megszüntetésére. Midas önvádja csak szomorúságra hangol, hogy a világ minden aranya mellett elégedetlennek látunk egy hatalmas uralko-

dót. Rögös uton halad nála az ártatlan szendeség, de varázsos álom hirdeti a kibékülést; Eurymene szenvedései, Eumenides vándorlásai barátja megmentéséért azt a látszatot keltik, hogy a nyomorultnak édes a kétségbeesés, mikor álmait átszövi Cupido játéka s a jajgatást elaltatja az istenek csevegése a szerelemtől. A bűvészkedésekben sok a meszterkélttség, de a sok czifraság alól is kihalljuk Lyly szövegét, hogy a természetet változtatni torzítás; Trachinus és Pandion, a tudós és udvaronc vitájában hangoztatja, hogy balgák, a kik azt hiszik, hogy «a gyertyafénynél többet látnak mint a napfényenél s hogy a patakban messzebb lehet hajózni, mint az óceánon»... Gyakran kel ki a zsarnok szülők ellen is, a kik üzletnek tekintik gyermekeik házasságát s meg akarják őket fosztani természetes érzésüktől s gondolkodásuk szabadságától. Ez az apai zsarnokság is, — mely Shakespeareben többször visszhangzik — a «szülői természetes szeretet és önfeláldozó fáradozás jutalmaképen» teljes odaadást követel...

A hármas egységet Lyly nem őrizte meg, de a benyomás, a hangulat mindig egységes. Műveinek pásztori részletei hol realistikusak (Galatea), hol idealistikusak, de mindig másképen, jellemüknek megfelelően beszélteti királyait és pásztorait; megfigyelésről és erkölcsrajzról tanuskodik ott, a hol történeti alapon áll.

Személyei nem komplikáltak s egyéni jellemrajzai nem sikerültek. Jellemzéseinél akárhányszor megelégszik azzal, hogy leiratja alakjait. Változást és megoldást külső okok hoznak létre, belső motiváció helyét többnyire az istenek irányítása foglalja le. Néha sokat mond el, máskor viszont elhallgat fontos összefüggéseket, a mi természetesen nem a tömörséget segíti elő. Személyei, sőt istenei is naiv tanácsokat adnak egymásnak s gyermekes kérdéseket intéznek egymáshoz.¹

★

Lyly közelebb állt még a középkorhoz, semhogy az allegoriák divatjának ne hódolt volna. Jól látta, hogy az

¹ Endymion I₃, Midas III₁, Love's Metamorphosis V₁, Maydes Metamorphosis III₂.

abstractiók nem élhetnek már igazi életet korának színpadján, szakítani nem akart velök, tehát a korabeli élet eseményeire alkalmazott allegóriákat drámáiba illesztette. Ilyenkor háttérbe szorultak az általános emberi érzések s szenvedélyek; fő szempont a kor érdeke, az udvar izlése, s a királyné kegye. A szerelem helyett Cupido, a szüziesség helyett Diana szerepel, a nyerseséget Pán képviseli, a Woman in the Moon-ben előfordulnak: a Természet, szolgálatában az Egyenetlenség és Egyetértés összhangban működnek. Minden drámájában akadnak alakjai, melyek a moralitásokban is helyet foglalhatnak: Hæphæstion és Martius, Corsites és Lais, az ostorozó moralista Diogenes, a harezra tüzelő hadvezér, az élvezethajhász stb.

A közönség tetszését akarta megnyerni az ismert mythologiai alakokkal, a klasszikus vonatkozások alkalmazásával ismert, ma már azonban többnyire homályos eseményekre; mindenesetre a való életet és nem a ködös abstractiókat tartotta szem előtt. Államügyeket tilos volt színpadra hozni, tehát ügyesen kellett a célzásokat eszközölni, nehogy veszedelmesekké váljanak. Túlzásba mentek, a mikor az első sikeres kulcs megtalálása után a legapróbb részletekig mindenben célzást véltek s minden személyben egy korabeli eredetit kerestek; talán akkor is fejtörést okozott az embereknek, hogy mire gondolhatott e költő, mennyivel inkább nekünk, a kik csak halványan látjuk a régi kulisszatitkokat. Ha nem tudjuk, hogy a hálátlan Erisichthon melyik udvaroncot jelentette, vagy, hogy Endymionban kinek sorsát viszi színpadra, egészen világosak az Erzsébetnek szánt bókok, ráismerünk a szüziességet dicsőítő Dianában, Cynthiában, a minden fölött álló magasztos istennőben, Erzsébetre. Lehet, hogy Campaspeben is Nagy Sándor a királynét jelenti, Apelles és Campaspe Leicester és az essexi grófnő házasságát és Lyly Diogenest. Sappho és Phaonban Lyly Erzsébet egyik kérőjének, az alenconi herczegnek romantikus átszökését vihette színpadra. Phaon lenne a hajós, a kit széppé a királyné iránti szerelme tett s a kit szintén elküldtek más feladatok végzésére. Dianának, a szüzi Erzsébetnek győzelmével, állhatatosságával és fenséges erejével szemben áll talán a nym-

pháknak, Erzsébet udvarhölgyeinek gyengesége a szerelmi kalandokban.

Nem tudunk csatlakozni azokhoz, a kik Endymionban a főszemélyek minden vonására s az események minden részletére azonosságokat keresnek a kor történetében. Halpin,¹ Baker,² Bond,³ Feuillerat⁴ s újabban Gray igen pontosan vizsgálták meg még a mellékszemélyeknek viszonyát is a képzelt mintaképhez. De teljesen egyik sem illik Lyly megfelelő alakításához. Cynthia, az éjszaka csillaga, a hideg szűziség symboluma, a magasból ragyogó istennő, kétségkívül Erzsébet. Ő is úgy kívánta a szerelem megnyilatkozását, mint Cynthia. Endymion alázatos alattvalóként, remény nélkül szereti a «holdat». Tellus Stuart Mária, Endymion Leicester vagy újabb vizsgálatok alapján Lord Henry Howard,⁵ a többiekre is megtalálták — több-kevesebb valószínűséggel, — hogy kit akart bennük Lyly a színpadra vinni, de mindenütt van valami eltérés, hol az illetők koránál (Endymion fiatal, Leicester 50 éves), hol a motívumoknál (kegyvesztés és bosszú; Endymion nem lett kegyvesztett); ezekkel az elméletekkel Lylytól teljesen megtagadnók a költői lelemény adományát.

Pandorában is Erzsébetet rajzolta abban az időben, mikor Lyly, kegyvesztésén keseregve, királynéja fősvénysége ellen kelt ki. A mint Pandora állhatatlansága szatira a nőkre, úgy Midasban szatirikus formát ölt az allegória. Midas II. Fülöp, a kinek önvádja vert hajóhadának pusztulása miatt intő példát mutatott arra, hogy mások országa ellen ne vezessen kapzsi vágy. Később eltűnik az allegória, legalább is nem olyan átlátszó; a Love's Metamorphosisban még találunk egyes alakokat, de a többiben csak czélzásokat, melyek értelme számunkra teljesen elmosódott.

*

¹ Oberon's Vision in the Midsummer's Night's Dream. London, 1843.

² Endymion. New-York. 1894.

³ The complete Works of J. L. Vol. III. 80—102.

⁴ J. L. Cambridge, 1910.

⁵ Anglia 1915. XXXIX. 3. 180—200.

Lyly darabjainak nagy része klasszikus eredetű s az ókorban játszik. Tárgyát mindig költői érzékkel választotta meg s nem szolgálilag vette át forrásaiból, hanem művészi céljának megfelelően változtatott. Főcselekvényre, epizódokra, az istenekre s történeti személyekre, drámái víg elemeire, pásztori motívumaira, a bűvészetre és alchimiára egyaránt találunk mintákat és forrásokat. Számtalan idézete van a görög, római és régebbi angol költőkből, annyira, hogy sokan minden eredetiséget megtagadtak Lylytól. De hasonlítsuk össze Lylyt forrásaival s meglátjuk, hogy a talált anyagot drámailag és korához képest figyelemre méltó művészi gonddal dolgozta fel.

Campaspe az első angol történeti vígjáték, mely történeti részeiben Plutarchosra megy vissza. Pliniustól¹ vette Campaspe epizódját, Apelles és Sándor versengését; Diogenes Laertiusból² a Diogenesre vonatkozó részeket. Lyly Nagy Sándort szerelmes lovaggá változtatta; tőle erednek Apelles és Campaspe dialogusai, a humoros részek, Hæphæstion, Mellippus, a filozofusok és egyéb alakok. Forrásaiból sokszor szó szerint is átvesz. *Sappho és Phaon* tárgyát Ovidiusból³ és Aelianból⁴ vette. Vénust Sappho ellenségévé és vetélytársává teszi, s Sapphot, a ki itt uralkodónő, szépnek tünteti fel, hogy jobban hasonlítson Erzsébethhez. A végét az allegória kedvéért változtatta meg az eredetivel szemben. Sybilla, Vulkan szintén más világításban állnak előttünk, egészen új Calypho, a kovács, valamint az egész syracusai udvar. *Galatédában* egyesíti a két leány közötti szerelemnek s az egyik fiúvá, változtatásának⁵ motívumát a szüzi áldozatával,⁶ szintén klasszikus mintára. Új Diana és Cupido, Cupido bolyongása, játéka a nymphákkal, fogsága, büntetése és megváltása. A két apa, Hæbe, Neptun szerepe is Lyly hozzáátétele, épp úgy a tengerész astrologus és alchimista is. Az *Endymion* forrása Endymion hosszú álmára és Cynthia esőkjára Lucian 11-ik

¹ Hist. Nat. XXXV.

² Vitæ Philosophorum VI.

³ Varia Historia XII—XVIII. angolra fordította A. Fleming. 1576.

⁴ Heroid. XV. — ⁵ Met. IX. — ⁶ Met. IV.

dialogusa, melyben Selena leírja az alvó Endymiont. E köré vonta allegoriáját, melynek érdekében Endymion álma nem Jupitertől, hanem Tellustól ered, s az udvari emberek életét adja vissza több-kevesebb realizztikus törekvéssel, a moralitásokra emlékeztető néhány tipikus alakítással. Az Endymion Lyly legeredetibb alkotása. Sir Thopas alakja régi angol irodalmi hagyományokra támaszkodik.¹ *Midas*nál is egyesíti forrását allegorikus célzásaiival. Ovidiusnál Midasnak nincsen lánya (Fülöpnek volt) s nincsenek tanácsosai (Fülöpéi Alba herceg és Ruy Gomez). Lylynél Bacchus a neki tett szolgálatért van Midasnak lekötelezve és nem Silenusért; azután Ovidiusnál nincs meg, miért kéri Midas az aranyat, nincs meg a Delphibe küldés, sem a feloldás. Lyly hozzáatétele a melékszemélyek is.

A *Mother Bombie* meséjére nem ismerünk közvetlen forrást, de római vígjátékok motívumait használja fel (gyermek kicszerélése, szolgák segédkezése). Itt már tűnni kezdenek az euphuistikus stílus sajátosságai. A *Woman in the Moone*-ban Pandorát és adományait Hesiodból² vette, a bolygók versengését az emberi életre gyakorolt befolyásért Greene Planetomachiájából, több részletet Fenton Geoffrey³ művéből. A *Love's Metamorphosis* Ovidiust követi, csak apróbb részletekben tér el. Összevegyíti a klasszikai és a középkori felfogást, mint a *Woman in the Moone*-ban. Lylytól ered a nymphák szerelme, Cupido oltára, Protea szerelme és a syrén.

Lyly Euphuéséről, hatásáról korára, különösen Shakespeare-re más alkalommal fogunk szólni.

¹ Chaucer: Thersites.

² Ἐργα καὶ Ἡμέραι II. 69—82.

³ The Rare Triumphs of Love and Fortune, két szerelmes viszonytagságairól; a Szerencse és Vénus uralma után Jupiter parancsára boldogok lesznek.

SHAKESPEARE SZONETTJEIBŐL.

Fordította FERENCZI ZOLTÁN.

[Shakespeare 154 szonettet írt. Ezeket Furnivall három csoportra osztja. Első csoport 1—126 szonett, melyek mind, mint ma is elfogadott elv, a szonettek 1609-iki kiadásában említett Mr. W. H.-hoz, vagyis, mint leginkább hiszik ma is, William Herberthez, 1601 januárjától kezdve Earl of Pembrokehoz, vannak írva. A második csoport a 127—152. szonett, melyek egy «dark lady»-hez vannak intézve, ki a költő kedvese volt. A harmadik csoport áll a 153—154. szonettből, melyek különállók. Az első 126 szonett a tartalom szerint több alcsoportra oszlik. Ezek elseje az 1—26. szonett. Ezekben megint két alcsoport különböztethető meg: 1—17 szonett, melyek a költő barátjának szépségét dicsőítik s arra ösztönzik, hogy nősüljön meg s szépségét hagyja utódaira; 18—26 szonett, melyek tárgya a költő barátjának szépsége és a költő erős ragaszkodása. E 26 szonett úgy nézhető, mint egy egységes költői levél, melyeket a 26-ikban levő «ajánlás» szerint esetleg elküldött barátjának; de ez nem bizonyos. E 26 szonett fordítását adjuk s ebben kivált a következő szöveg szolgált alapul: Tyler Thomas: *Shakespeare's sonnets*. London. 1899.]

I. A legszebbektől vágyunk mi utódra,
Szépség rózsája, hogy ne haljon el,
Sőt mert mi érett s száll majd hervadóra,
Emlékét gyöngéd sarj hadd tartsa fel:
De te magad fénylő szemedbe zárod,
Lángodra tápul önmagad veted,
Hol bőség van, terjesztvén éhhalált ott,
Mint szép magadnak túlbős ellened.
Te, mint új dísz, ékítvén a világot,
S egyetlen hirnök, hogy jön a tavasz,
Tenlényeged saját bimbódba zárod,
S kedves fukar, zsugorgva pusztitassz.
Szánd meg vagy szent jogától a világot
Te és a sír másként megfosztanátok.

II. Ha már negyven tél homlokodra szálla,
 S szépséged térin ás mély árkokat,
 Most oly esodált ifjú korod ruhája
 Lesz tépelt ronggyá s kis beese marad:
 Ha kérdik, hol hagyád szépségedet,
 Erős korból hol összes drága éked;
 Felelned, őrzi beesett szemed,
 Üres érdem vón' s kínos szégyenérzet.
 Mi főbb dicséret szépségedre várna,
 Ha mondhatnád: «Szép gyermekem emitt
 Mentvén korom, adósságom beváltja»; —
 Mert hisz öröklé mind szépségeid.
 Ez vén ha vagy, ifjává tenne téged,
 S hőnek látnád érezve hűlni véred.

III. Vedd tükröd s mondd arczodnak, ott ha látod,
 A percz itt, hogy újítsa meg magát;
 Uj másod most nem adva, a világot
 Csalod meg s téssz meddővé egy anyát;
 Mert hol nő oly szép, ki megvetne téged,
 Hogy mint férj, elfoglaljad szűz ölét?
 Vagy ki oly balga, önszeretetének
 Hogy sírját ásva rontsa meg nemét?
 Anyádnak tükre vagy s benned találja
 Ő ifjusága szép tavaszhavát:
 Te is e szép kort majd redők daczára
 Igy látod, kor ablakján nézve át.
 De csak ha élsz és nem emelsz emléket,
 Magadra halsz s veled fog halni képed.

IV. Pazar kedvesség, mondd, miért fecsérled
 Szépség örökjét csak magadra el?
 Javat nem ad, csak kölcsön a természet,
 S mert nagylelkű, csak bőkezűt kegyel.
 Szép fősvény, mért élsz vissza hát e kegynek
 Javával, mely hogy adj, adott neked?
 Ha úgy sem élhetsz, ily nagy összegeknek
 Kincsét, meddő fukar, el mért veszed?
 Mert így csak önmagad körül forogva,
 Magaddal rászeded bájos magad.
 Természet majd ha elhív, itt ki rójja
 Megnyugtatón le tartozásodat?
 Parlag szépséged sírba száll veled,
 S használva él s lesz hű helyettesed.

V. Az órák, melyek nyájasan munkálnak
 Egy szép arczon, min szem gyönyört talál,
 Épp arra egykor zsarnokokká válnak,
 S kifosztják azt, mi most szépségben áll;
 Mert nem pihen időnk és durva téltre
 Hurczolva megtöri a szép nyarat;
 Életnedv megfagy, lehull zöld levélke,
 Mindenhol pusztá s szépség hó alatt:
 Akkor, ha nincs a nyár leszűrt nedűje,
 E hig fogoly, mit zárva tart üveg,
 Szépség-erő s a szép megsemmisülne,
 Maga s emléke együtt halna meg.
 Nedvben leszűrt virág, bár jön a tél,
 Csak képe vész, kedves lényekben él.

VI. Ne törd hát, hogy zord télnek durva kénye
 Nyaradban düljön, míg nem szüretél le:
 Adj díszet egy helynek, illatszert edénybe
 Szépség-kincsből, magát míg túl nem élte.
 Nem bűn ily uzsora, ha véle szerzel
 Gyönyört, kik adják örömmel neked;
 Csak tedd, mit kell, hogy mást helyedbe' nemzel,
 S még tízszer jobb, ha tízet egy helyett;
 Söt boldogabb, mint most, tízszer te lennél,
 Ha tíz magad adná tíz másodat!
 Halál mit nyerne úgy, ha sírba mennél,
 Sarjakban hagyván élve itt magad?
 Ne légy makacs, igen szép vagy, nevelned
 Utóddul férgeket s sír rabja lenned.

VII. Im a kegyes fény ha táján keletnek
 Felnyújtja lángfejét, lent a szemek
 Mind az épp feltűnt arcznak tisztelegnek
 S nézvén, hódolnak szent felséginek;
 S az föl-kúszván az égi hegy csucsára,
 Mint izmos ifju, kora teljiben,
 Halandó szem szépségét még imádja,
 Csüngvén ez arany vándorösvenyen;
 De ha fáradt fogatján fent a csúcsról
 Gyöngült aggként lentebb lankadva jár,
 Elfordul a szem ez alanti uttól
 S mely hódolt még imént, uj tárgyra száll:
 Eképp itt hagyva délidőd, — magad
 Szintén mellözve halsz, ha nincs fiad.

VIII. Lényed zene s mért bánt, zenét, ha hallgatsz ?
 Kedves kedvest nem sért, élv élvre vágý.
 Mért kedveled, mit vígan nem fogadhatsz ?
 A gyötrelem neked tán élvet ád ?
 Ha egyező hangok harmoniája,
 Mik egybehangzóok, sértik füledet,
 Csak szépen szídnak, hogy magadban állva
 Hibásan hangolod dalrészedet.
 Halld, egy ütenyben mily jól összezengnek
 A húrok, mint édes házaselek ;
 Épp így a férj s a boldog nő s a gyermek
 Együtt mind egy bájló dalt zengenek :
 Szótlan daluk, bár sok, látszólag egység,
 Ezt zengi : «Egymagad mit sem jelentsz még.»

IX. Nőtlen magad csupán azért emészted,
 Mert könnytől féltessz egy özvegy szemet ?
 Ah ! sarj nélkül ha kón tán sírba térned,
 Világ gyászolna meg mint özvegyed :
 Világ lesz özvegyed, ki megsirasson,
 Hogy önmagad utód nélkül hagyád,
 Holott bírhatja bármely egyes asszony
 Szülötti révén férje alkatát.
 Nézd, egy pazar itt lenn mit nem fecséreel,
 De megmarad mind, csak más helyre megy :
 Ám elpazalt szépség örökre vész el,
 S ki nem használja, maga rontja meg.
 Szívében máshoz szeretet nem él,
 Kit saját révén ily rút szégyen ér.

X. Csak mondd, hogy kit szeress nincs, oh gyalázat !
 Ki oly közönnyel nézed önmagad.
 Nő sok szeret, kimondom, csak kívánjad,
 De hogy te senkit, nincs kétség alatt ;
 Mert telve vagy oly gyilkos gyűlölettel,
 Hogy magad ellen pártos dűh epeszt,
 Szépség lakát szétzúzni te törekszel,
 S fővágýad kón legyen megóvnod ezt.
 Oh légy más, hogy nyerjek jobb véleményt !
 Szebben lakjók gyűlölség szerelemnél ?
 Mutass, mint külsőd, kegyes, szende lényt,
 Vagy bár magadhoz jobb szívet szerezzél ;
 Oh kedvemért alkosd meg másodat,
 S szépséged élve tartsd te vagy fiad.

XI. Mi gyorsan mulsz, sarjadbán gyors növésnek
 Ugy indul az, mitől te búcsuzol;
 S mit ifjan adsz, a friss vért, így tiédnek
 Joggal mondog, ha tün az ifjukor.
 Szépség van ebben, bölcsesség s tenyészet,
 Kivül rajt' zord halál, kor, balgaság:
 S ha mind ezt vallnók, időnk érne véget,
 Még hatvan év s kihalna a világ.
 Kit a természet nem szánt eltevérsre,
 A durva, rút, nyers veszszén magtalan:
 Ám a legtöbbnél is többet nyerél te,
 S mert adta jóság, add jóságosan;
 Pecsétjeül szánt ő s több lenyomat
 Mit vár, hogy ne veszítse másodat.

XII. Ha hallom az időt kimérő órát,
 S szép nappalt látok, hogy rút éjbe dül;
 Elnyilva már ha nézem a viólát,
 S szögfürt ezüst-fehérrel hogy vegyül;
 A délczeg fát ha lombtól fosztva látom,
 Mely védte egykor a nyájt hő napon,
 S nyár zöld vetését, kévékben rakáson,
 Ősz, tűszakállal a ravatalon:
 Megszáll akkor szépségeden a kétség,
 Hogy menned az idő sírjába kell,
 Mert önmagától vész itt báj s a szépség
 S oly gyorsan mul, mint lát mást nőni fel;
 S idő sarlója ellen nincs, mi óvjon,
 Csakis utódod, ki vele daczoljon.

XIII. Bár volnál magadé! de tudd, szerelmem,
 Nem vagy, csak itt míg élsz és nem tovább:
 Készülnöd kén hát e jövő vég ellen,
 S bájló külsőd egy másnak adnod át.
 Szépséged így, mit bérbe' bírsz, nem érne
 Itt véget, mert hisz újra tenmagad
 Élnél tovább, ha már te sírba térve,
 Szép külsőd hordná saját szép fiad.
 Ki tűrné, ily szép ház hogy tönkre menjen,
 Mit házi gond díszül tarthatna fenn
 A téli nap zordon viharja ellen,
 S halál ha őrvöng örök hidegen?
 Csakis pazarló! — Tudod, volt atyád,
 Drágám; fiad is hadd mondhassa hát.

XIV. Nem csillagokból veszem véleményem,
 S mégis, úgy rémlik, csillagász vagyok;
 De nem, hogy a jó s rossz sorsot meséljem,
 Vagy, lesz csapás, vész és mily évszakok:
 Sem pontos percznek bírok lenni jósa,
 Hogy mennyit tart dörgés, eső s a szél,
 Vagy majd hogy jól megy a királyok sorsa,
 S erről sok égi jóslat mit beszél:
 Én két szemedből veszem csak tudásom,
 S ezt ők, hű csillagim, mondták nekem,
 Igazság s szépség járnak egy csapáson,
 Ha részt magadból vágnál tartni fenn:
 Vagy jóslom azt, hogy vesztve életed,
 Szépség s igazság együtt hal veled.

XV. Mindazt, mi gyors növésbe kap, ha látom,
 Hogy fő tökélye csak egy pillanat,
 S minden csak kép a nagy színpadvilágon,
 Mi mind rejtett csillaghatást mutat;
 Látván, hogy egy növény s ember növése,
 S ugyanegy ég díszíti s ronjni kész;
 Hogy duzzad ifjan s száll delét elérve,
 S szép alkata emlékből is kivész:
 Akkor az elmulás e látomása
 Elém idézi ifju, szép korod,
 Melyért halál s idő már harezra szálla,
 Hogy éjbe döntse ifju szép napod;
 S mint híved én, idővel küzdve folyton,
 Mit elvesz, én beléd azt újra ojtom.

XVI. De az idő, e véres zsarnok ellen,
 Mért nem viszel hatalmasabb hadat?
 S hanyatlásodban mért nem tartsz kezdedben
 Jobb fegyvert, mint mit meddő versem ad?
 Most boldog órák csúcspontján van élted;
 És sok szűz kert, mely nincs mivelve még,
 Élő virágot szívből nyujtva néked,
 Hasonlóbbat, mint a festő művét:
 Életmásodban akkor lenne élet;
 Időnek tolla, gyermek-ecsetem,
 Soha ily dúst belől s külsőre szépet,
 Mint te, nekünk élővé nem teszen.
 Hát add, erődben mig vagy, át magad;
 Aképp kell élned, másod hogy te add.

- XVII. Kit győznek meg jövőben mind e versek,
 Bár legfőbb értékiddel töltve meg?
 Bár tudja ég, csak sírok ők, a melyek
 Elrejtik teljes élted s félbeesed.
 Ha szép szemed le bírnám írni híven,
 S írnék bájdról újabb verseket,
 Azt mondanák: «Hazug a költő, ilyen
 Mennybéli szép, embert nem ékített.»
 Szídnák ez írást, megsárgulva kortól,
 Mint nyelvelőbb, mint igaz öreget;
 Költő-örület: mondnák a valóról,
 S avult dal, mely tulzott dagályt szeret:
 De élő gyermeked akkor ha volna,
 Te kétszer élnél, — benne és dalomba'.
- XVIII. Mondjam, hogy mása vagy egy nyári napnak?
 Szelídebb s bájosabb vagy, mint amaz:
 Zord széltől május szép bimbói fagynak,
 S a nyár nagyon rövid idő-szakasz;
 Olykor túlnagy a hője ég szemének,
 S arany-arecán gyakran van borulat:
 S szépségből majd kifogynak mind a szépek,
 Díszit vesztve természet vagy sors miatt;
 De sohse lesz örök nyaradnak vége,
 Se nem veszted szépséged birtokát;
 Halál sem ujong, hogy jutsz éjjelébe,
 Örök dalban ha nőssz időkön át;
 Mig ember él s mig csak szem fénye lát,
 Ez addig él és néked életet ad.
- XIX. Falánk idő, oroszlán körmit edd le,
 Ön szép fiát nyelesd a földdel el;
 Vad tigrisnek fogát ám rántsd ki rendre,
 S gyujts ós-korú fénikszet élve fel;
 Száguldva ám víg s bús napot idézz fel,
 És gyors idő, mit akarsz, azt tegyed
 A nagy világgal s hervadó diszével;
 A legszörnyebb bünt tiltom csak neked:
 Ne véd a kort barátom homlokára,
 S rá írni ránczot ó-tollad ne hadd;
 Vigyázz, mig elsietsz, kímélve rája,
 S mint szépség-mintát jövő-kornak add.
 Ám tedd, idő, mi legrosszabb: szerelmem
 Örökre mégis ifjan él e versben.

XX. Hölgy-arczot, mit természet feste éppen, XXX
 Birsz, szenvedélyem úr-úrnoje te:
 S lány nőszivet, de nem csélesap, kedélyben
 Változva, mi nő csalfa ösztöne;
 Fénylőbb szemed, de ám kevésbbé csalfa,
 Aranyba vonva szemlélt tárgyait;
 Alakra férfi, mást mind meghaladva,
 Tolvajja férfiszemnek s nőt vakit.
 S nőnek valál alkotva kezdetén;
 De természet, míg formált, elmerenge,
 Czélján túllőtt s így téged vesztve én,
 E ráadás már mítsem ér szemembe'.
 De mert nők élveül szánt, ám legyen
 Övék e kincs s szerelmed add nekem.

XXI. Nem úgy teszek, mint más tesz e Múzsával, XXX
 Kit festett szépe versírásra int;
 Ki díszletül az eget kéri által,
 S mindent, mi szép, saját szépére hint:
 Egy czifra hasonlatba párosítva
 Nap-holdat, földet, tenger kincseit,
 Áprfl első virágít s mind, mi ritka,
 Mit e nagy körben a lég bekerit.
 Oh én hadd írom hűn, szeretve híven:
 Szerettem, oly szép, higyjetek nekem,
 Mint anyaszült lehet, bár fénye nincsen,
 Mint álló tűz-gyertyáknak az egen:
 Hadd mondjon többet, ki tulzást szeret;
 Nem dicsérek, nem czélok üzletet.

XXII. Hogy vén vagyok, tükröm hiába mondja, XXX
 Mig ifjúsággal kortárs vagy te még;
 De kor ha már vés ránczot homlokodra,
 Akkor, tudom, tör rám is már a vég.
 Mert mind e szépség, mely földöz eképpen,
 Csupán illó ruhát szivemnek ad,
 Mely benned él, mint él tiéd enyémben;
 Korosb hát mint lehetnék mint magad?
 Hát hívem óvd magad úgy, arra kérlek,
 Mint nem magamért, hanem érted én;
 Birván szived, mit én aképp beczézek,
 Mint dajka kisedét gyöngéd kezén.
 Szivem ha megtört, ne kérd el szived;
 Nekem adád, de nem hogy visszavedd.

XXIII. Mint gyöngé színész a színpadra lépve,
 Ki szerepét felejtí féltiben,
 Vagy bösz állat, mely igen nagy dühébe'
 Épp túlerőtől tenni képtelen;
 Így én, szeretve, nem bizván magamba',
 Szerelmem szent szavát felejtém el,
 S gyengülni látszik szerelmem hatalma,
 Elnyomva épp szerelmem terhivel.
 Hadd szóljon, oh, hát könyvem ékesen,
 Festvén, mi néma vágy hangos szivemben,
 Mely kér szerelmet s viszonzást eseng,
 Többet, mint többször többért esde nyelvem.
 Olvasd, mi némán esd szerelmedért:
 Szemmel hall, ki gyöngéd szerelmet ért.

XXIV. Festőt játszik szemem s szivem lapjára
 Fölrajzoló szépséges alkatod;
 Mint foglalatja, testem az a ráma,
 S mint legjobb művészet, nyujt távlatot.
 Mert festőn át látod, mi nagy tudása,
 Hogy festve arczod hűn fel hol leled,
 A mely még itt függ keblem tárlatába',
 S üvege ennek saját két szemed.
 Most nézd, mint jár a szem szemnek kezére:
 Szemem megfeste s értem meg szemed
 Keblemnek ablaka, min át benézve
 A nap gyönyör közt, bámúl tégedet;
 De bár művész, egy bájt nem ért a szem,
 Fest, mit lát, szívet nem ismer sohszem.

XXV. Hadd, csillagoknak kik állnak kegyében,
 Nagy állást bírni s büszke címeket,
 S én nyerjem, kinek nincs e sorsba' részem,
 Rejtett élvül, mit legfönt tiszttelek.
 Király-kegyenczek szép lombjuk kitárják,
 Mint napraforgók a nap fényinél;
 S épp abban leli gögők is a sírját,
 Mert egy homlok-ráncz s fényök véget ér.
 A fáradt harcizost, hírest hősiségben,
 Bár győz ezerszer, ha egyszer veszít,
 A hír könyvéből kitörlik egészen,
 S felejtik mind korábbi tetteit:
 Hát boldog én, ki szeret s kit szeretnek,
 Itt meg nem ingok s innen ki se vetnek.

XXVI. Szerelmem ura, magad érdemével,
Te, ki erőm hűbérként lekötéd,
Ez iratot követként küldöm én el,
Miként adóm s nem mint szellem jelét.
Adóm oly nagy, hogy adván ily szegényen,
Csupasznak tetszik, mert szóm nem akad;
De jó szándékod, néki, hadd remélnem,
Lelkedben, bár csupasz, kis helyet ad:
Mig egy oly csillag, mely vezérli léptem,
Szép sugarát rám hinti kegyesen,
S kopott szerelmem felruházva szépen,
Nyájas kegyedre méltóvá teszen:
Akkor hirdethetem, hogy mint szeretlek,
Addig ne láss, szívem próbádra retteg.

SZEMERE PÁL ÉS BAJZA JÓZSEF VITÁJA SHAKESPEARE KÖRÜL.

Írta FERENCZI ZOLTÁN.

Bajza *Az epigramma theoriája* cz. értekezésének bevezetésében abból az elmélkedésből indul ki, hogy mennyire szükséges a legnagyobb lángésznek is a tanulmányozás, az elmélet s így ezt az általában hangoztatott tételt vizsgálja: «Theoria nem alkot művészt.» Bajza maga azt mondja, hogy «A költői lélek természet adománya». Ezt nem pótolhatja semmi. Mert bár Lessing s mások nagy tanulmányok után írtak is classikus műveket, mégis a költői képzelet csillámai Lessingben gyérek s viszont vannak a természettől alkotott költői lelkek, kik példa és tudás nélkül csodás alkotásokat hoznak létre; de ezek azért mégsem jutottak a tökély legmagasabb emberi fokára. Ehhez már tudás, tanulmány is kell, mint ezt a Schiller ifjúkori és érett korában írt művei mutatják. Azokban a magára hagyott, ezekben az elméleti tanulmányokkal szövetkezett geniusz jelentkezik. Ezek után így folytatja:

«De Shakspeare és Homer fog talán ellenvetésül felhozatni? Hogy az első rendkívül való ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szükében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, mely azon korban már virágzott s kedveltetett annyira, a hogyan akkor semmi más literatura nem. Írójának jelesebb művei francia — mellyet Shakspeare, a mint drámájából látszik, értett — sőt nemesak francia, hanem angol nyelvre is fordítva voltak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja s barátja Ben Johnson (helyesen: Jonson) mond, hogy ő a görög és római classicusokat tanulta, s lett legyen bár tökéletlen a görög és római nyelvben, (mint angol biographusa Skottowe véli) ¹ tudva nagyon, hogy Hel-

¹ Skottowe. A. *The life of Shakespeare*. 2 vol. 1824. Németül: *Will. Sh.-s Leben*. Deutsch bearb. von A. Wagner. Leipz. 1824. Ezt használta Bajza, ki angolul nem tudott. Az angol megjel.: *An Appendix to Sh.'s Dramatic Works* mellett is. Leipzig. 1826. Fleischer.

las és Róma jelesebb fejeinek munkáit 1550 körül az angol saját nyelvén olvashatta. S ha nem oly fordításban is, mint például a németek korunkban a hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább, mely az aristotelesi fő ideákat visszaadva az ön erejével is nagy Shakspeareből elégséges vala azt a Prometheus-Shakspeare-t képezni, kinek művei eddig a drámai költésnek legmagasabb fokán állanak. Vegyük kezünkbe Hamletet, s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoriai abstractiók-e, melyeket vizsgálat előhozhat? belőlük a mély eszméletű mű-philosoph, nem oly világosan tűnik-e ki, hogy képes legyen minden kétséget elhárítani a Shakspeare theoriai tudománya felett?» — Hasonlót mutat ki Bajza a Homerosi művekről magokból a művekből s így végzi: «Homer azonban és Shakspeare oly geniusok, kik nagyságokkal kivételt tesznek a közönséges törvénytől, s ha azt kellene is hinnünk, hogy műveik egyedül természeti ösztön sugalmi voltak, nem döntetnék el azon állítás, hogy theoriam nélkül nem készülhet tökéletes költői mű. Az ily kivétel nem gyengíti, erősíti inkább a törvényt.» A többi nem tartozik ide. Bajza végső következtetése ez: «a theoria művészre és olvasóra nézve egyenlőleg szükséges.» (*Tudományos gyűjtemény.* 1828. VII. 26., 27., 32. l.)

Ez a hely, mely a legérdekesebbek egyike, melyeket Shakspeare-ről magyar nyelven s főképen 1828-ig írtak, kikerülte a Bayer figyelmét is, ki a Bajza életéről írókét is, mely pedig annál fontosabb, mert belekeveredett pár évvel utóbb a Bajza által felbresztett írói vitákba. Szemere Pál t. i. Bajza fenti értekezésének ezt a részét, s ugyanebből a II. 24. és II. 16. pontot, továbbá a *Kritikai Lapok* I. (1831) «Vezérszó»-ját és a *Conversations Lexiconi Pör* egy részét («Mi becses segéde lészen» — «ott a veszély, midőn rosszul tudunk»-ig) ¹ erős iróniával támadja meg a *Muzarion* (Uj folyam, I. füzet) 1833-iki folyamának XXXI—XLV. részében. (412—461. l.) Meg kell adni, hogy az egész nagyon elmés; de itt mi csak azzal a részszel foglalkozunk, mely Bajzának a Shakspeare-ről szóló megjegyzései nyelvét gúnyolja. E helyek a következők:

«XXXIII-dik Rész. SZÖVEVÉNY. CXCVIII—CC. 192—257. Írójinak jelesebb művei francia — melyet Shakspeare, a'mint

¹ Figyelmeztetés pesti könyvtáros Wigand Ottó tudományi s mesterségi közönséges tárára. Pest. 1830.

drámájából látszik, értett — sőt nemcsak francia, hanem (CXCIX. Írójnak jelesebb művei francia, *mellyet*; írójnak jelesebb művei francia, *mellyet a'mint*; írójnak jelesebb művei francia, *mellyet, a'mint sőt nem csak*; írójnak jelesebb művei francia, *mellyet a'mint sőt nem csak, hanem . . .* GONDOLATFÁTYOL.) angol nyelvre is fordítva voltak. (CC. FELVILÁGOSÍTÓ PONT.)

CCI. Fundamenta structuræ sunt hæc. Primum. Quæ natura, tempore, cognitione priora sunt, ea etiam priorem locum desiderant. *Írójnak jelesebb művei, mellyeket Shakspeare értett, fordítva voltak.*

Alterum. Quæ natura sunt copulata, ea etiam eodem nexu comprehendantur. *Írójnak jelesebb művei nem csak francia, hanem angol nyelvre is, fordítva voltak.*

Tertium. Membra eo ordine ponenda, ut ambitum officiant. *Írójnak jelesebb művei nem csak francia, hanem angol nyelvre is, fordítva voltak; 's amaz Shakspeare, mint drámájából látszik, értette.*

CCII. Loquela nostra non est structa, non est juncta, sed dissoluta, titubatque per membra abrupta, disjecta :

Írójnak jelesebb művei francia *pausa* —

Mellyet Shakspeare *pausa* —

A' mint drámájából látszik *pausa* —

Értett *pausa* —

¶ Sőt nem csak francia *pausa* —

Hanem angol nyelvre is *pausa* —

Fordítva voltak punctum.

XXXIV-dik Rész. HOMÁLY. CCIII—CCVII. 192—256. De Shakspeare és Homer fog talán ellenvetésül felhozatni? Hogy az első rendkívül való ereje mellett theoriai tudománynak sem volt szükében, bizonyítja az ő ismeretsége az olasz literatúrával, melly azon korban már virágzott 's kedveltetett annyira, a' hogy akkor semmi más literatúra nem. Írójnak jelesebb művei . . . (CCIV. A' hogyan akkor semmi más literatúra nem *semicolon*; írójnak jelesebb . . .)

Írójnak jelesebb művei francia — mellyet Shakspeare, a' mint drámájából látszik, értett — sőt nem csak francia, hanem angol nyelvre is fordítva voltak. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja 's barátja Ben Johnson mond, hogy ő a' görög és római classicusokat tanulta, (;) 's lett légyen bár tökéletlen a' görög és római nyelvben, — mint ángol biographusa Skottowe

véli — tudva vagyon, hogy Hellas és Róma' jelesebb fejének munkáit 1550 körül az angol saját nyelvén olvashatta. 'S ha nem olly fordításban is . . . (CCV. Az Angol saját nyelvén olvashatta *semicolon*; 's ha nem olly fordításban is . . .)

's ha nem olly fordításban is, mint például a' németek korunkban Homért a' hasonlíthatatlan Vosstól (CCVI. 'S ha nem olly fordításban *olvashatta is*, mint például a' Németek korunkban Homért a' hasonlíthatatlan Vosstól . . .) olyanban legalább, melly (CCVII. Olyanban legalább *olvashatta*, melly . . .) melly az aristotelesi fő ideákat visszaadva (.) az ön erejével is nagy Shakspeareból elégséges vala azt a' Prometheus-Shakspeareet képezni, kinek művei eddig a' drámai költésnek legmagasabb fokán állanak.

CCVIII. Cavendum est, ne id, quod plerisque accidit, brevitate narrationis universæ æstimemus frequentia interpunctorum et brevitate membrorum.

Punctum. Írójinak jelesebb . . .

Punctum. 'S ha nem olly . . .

CCIX. Altera cautio est, ne, brevitatis affectione, narratio fiat vel obscura vel imperfecta.

Hogy Shakspeare rend kívül való ereje mellett theoriai tudományak sem volt szűkében, bizonyítja az ő ismértsége az olasz literatúrával, melly azon korban már virágzott 's kedveltetett anynyira, a' hogyan akkor semmi más literatúra nem. Az *olasz literatúra'* írójinak jelesebb művei *pedig* nem csak franczia, hanem angol nyelvre is, fordítva voltanak; 's amazt Shakspeare, mint drámájából látszik, értette. Bizonyítja továbbá az, mit az ő egykorúja 's barátja Johnson Benjamin mond, hogy Shakspeare a' görög és római Classicusokat tanulta. 'S lett légyen bár *Shakspeare* tökéletlen a' görög és római nyelvben, mint angol biographusa Skottowe véli, tudva vagyon, hogy Hellas' és Roma' jelesebb fejének munkáit 1550 körül az Angol saját nyelvén olvashatta, 's *olvashatta Shakspeare is*; 's bár nem olly fordításban, mint például, a' Németek korunkban Homért a' hasonlíthatatlan Vosstól, olyanban legalább *olvashatta*, melly az aristotelesi fő ideákat visszaadva, az ön erejével is nagy Shakspeareból elégséges vala azt a' Prometheus-Shakspeareet képezni, kinek művei eddig a' drámai költésnek legmagasabb fokán állanak.

CCX. Melly azon *korban*. A' *hogyan akkor*. A' németek *korunkban* . . . Művei *Franczia*. Sőt nem csak *franczia* . . . Hogy az első. Bizonyítja *az ő*. Mit *az ő*. Hogy *ő* . . . *Görög és Római*

classicusokat. *Görög és római* nyelvben. *Hellas'* és *Róma'* jelesebb fejeinek . . . Írójainak *jelesebb* művei. *Jelesebb* fejeinek munkái . . . Shakspeare *rend kívül való ereje* mellett. Az *ön erejével is nagy* Shakspeare. Az a' *Prometheus*-Shakspeare . . . A' *hogyan akkor*, 1550 *semmi más* litteratúra nem . . . Ben *Johnson* mond . . . *Skottowe* véli . . . Hasonlíthatatlan *Vosztól* . . . Az *aristotelesi* fő ideákat visszaadva . . . Mint *drámájából*. Mint *angol* biographusa. Mint *például* . . .

Adest hic potius brevitatis simulatio, interdum non ingrata, quam vera brevitás; quæ duo qui discernere non possunt, sæpe *brevia* esse putant, quæ *verbosissima* sunt.» Eddig tartanak Szemere megjegyzései.

*

E fontosabb helyen kívül Bajza még egy megjegyzést tesz Shakespeareról az említett *Vezérszó*-ban, melyben hazánkban a kritika szükségét indokolja. E hely így szól: «Vannak közöttünk emberek, kikkel a szertelen hazafiúság szertelen dolgokat mondogattat, vannak íróink, kik ha egy történetecskét, melly legfelebb is anekdótának volt alkalmas, dialogusba szöve (mert nálunk a drámai formához ez elég) nyolcz-kilencz íven végig hurczolhattak, shakspeari, calderoni elmét vélnek agyaikban lobogni; vagy ha egy kisedé értekezést a magyar orthographiáról (mert ez a' magyar írók vesszőparipája), sok elavult, rég elúnt semmiből összeférezelhettek, azt hiszik, hogy Révai 's Adelung hozzájuk képest a' philológiában csak tanulógyermeknek 's hogy a' népek' egyetemi nyelvét minden bizonynyal ők fogják feltalálni.» (*Kritikai Lapok*, I. 3—4. l.)

Erre vonatkozik Szemerénél a CCXX—CCXXII. pont. (*Muzarion*. Új foly. I. 1833. 430—32. l.) Ezek a következők:

«CCXX. Ha végig nézzük, végig látjuk, végtülden végig szemléljük literatúránk' történeteit: nem találunk korszakaszt és időszakaszt, melly a' jelennel hasonlítható volna; 's melly a' nemvívó és nemküzdő és nemtusakodó álmokoridőévszakasz' nevét olly méltán viselhetné, mint ez.

Mi álmokban élünk.

Legfőbb boldogságunkat álmak teszik.

Ha felfervernek álmainkból: áloboldogságunk' egéből hullongunk le. Hagyni kellene tehát bennünket, áloboldogokat; és pedíg nem pogányi kíméletlenséggel, hanem keresztyéni kímélettel, hogy mi, álmjamborok, rövid áloméletünket végig álmodhassuk;

's álomboldogok lévén immár, álomboldogok lehessünk és marad-
hassunk.

De . . .

«Nem hagynak talán?»

Sőt inkább hagynak. A' honnan bennünket, álomboldogokat, álomimádók és álomhirdetők, 's álomdicsérők és álommagasztalók vesznek körül. A' honnan a' mi álomtévedéseink' és álomképzelmek' kórjai elragadnak; s' mi, álomgöthék és álomschillerek, álomrévaik és álomadelungok, álomshakespearek és álomcalderonok, egész csoportokat tántorítunk az álomboldogság egének örvényébe az alatt: míg a' valódi érdem félre vonúl, míg a' valódi érdem nem ismertetik, míg a' nemismert valódi érdem elfeledtetik; 's míg a' nemismérve ismert és ismérve nemismert valódi érdem az álomdolgot, a' ketté vágatandó álomdolgot tudniillik, kettéden ketté vagdaltatja.

Nines különben.

Mi álomtekinteteink rabmartialékfogolyszolgáji vagyunk csak. Mi álomvesztéglés és álomnyugalomban-tengés szendergő békéjében tespedezünk csak. Mi nem pártoskodunk, nem felekezeteskedünk, nem szakadozgatunk, nem ellenkezünk, nem forradozunk, nem közsörülösködünk, nem lázongunk. Mi nem vívunk és nem küzdünk és nem tusakodunk.

CCXXI. Azonban, ha végig nézzük, végig látjuk, végtülen végig szemléljük literatúránk' történeteit: nem találunk korszakaszt és időszakaszt és évszakaszt, mely a'jelennek hasonlítható volna; 's mely az álomtalanúl-küzdő és álomtalanúl-vívó és álomtalanúl-tusakodó békeszendergéstelen koridőévszakasz' nevét olly méltán viselhetné, mint ez.

Mi seregenként hemzsegünk és vergődünk; 's csoportokként kerengünk és fellengzünk és tántorgunk.

Mi anecdotdrámát hurczolgatunk.

Mi értekezés-vesszőparipát férczelgetünk.

Mi mindnyájan, tanult és művész s' tanulatlan és kontár, az üdvezületlőkély' halhatatlanságának szentségesen-szent bárceihez immár hozzá vergődünk, bár az útösvényt és ösvényútat feléje még mind eddig nem ismerjük.

Íróink száma koronként nő; 's nem sokára közegyenben álland az olvasókéval.

Könyveink egymást érik; 's literatúránk, mennyiségről vonván következtetést értékre, nem sokára, legfellyebb egy pár évszázadnyi

pillantás alatt! az olaszsal és francziával és utopiaival futand verseny pályát.

CCXXII. Szóval, egy szóval; egyetlen egy szóval!

Nemzetünk' álomkortudománymezejének, ébredéskortudatlansági békeharczpályáját az utolsó-első és elsőleg-utolsó nevezetes kereszténybálványfelekezet birogatja.»

Végül kiadta még Szemere Kölcseynek egy hozzáírt levelét, melyben Kölcsey a nálunk akkor gyakorolt kritikát nem helyesli, ferdének tartja. Nem helyesli Szemere több, nála hagyott bírálatát sem, mert nem tartja őket pártatlanoknak. Nem helyeselte soha a conversations-lexikoni pört sem s nem helyeselné ezt a Bajza ellen írt irónikus bírálata kiadását sem, éppen mert irónikus s ez iróniát nálunk nem értik meg. «Kritika nekünk nem való.» Szemere azonban mégis kiadta ezt a bírálatát, mely azonban nem a Bajza nézetei, csupán nyelve és stílusa ellen irányult.

Bajza Szemerének e cikkére a *Kritikai Lapok* IV. 47—56. lapján felelt s megjegyzendő, hogy komolyan és méltósággal. Ugyanott kitér Kölcsey levelére is, mentve magát, hogy az ő és a Lessing bíráló modora közt nincs oly nagy eltérés, mint Kölcsey hiszi s hogy Kölcsey még a *Krit. L.-ok* II.-ben nem ítélte el a bírálatát, úgy mint e levelekben s hogy az ő bírálataiban is volt személyeskedés.

IRODALOM.

A német Shakespeare-Évkönyv legújabb kötete.¹

A német Shakespeare-társaság a múlt évben ünnepelte saját főnnállásának félszázados jubileumát és elhatározta, hogy ez örövendetes évforduló emlékére kiadja Shakespeare műveinek összes forrásait eredeti szövegükben és német fordításban, hogy a művelt nagyközönség is nyerhessen e források olvasásával bepillantást a nagy költő műhelyébe;² az idén pedig ünnepélyes közgyűlésének alkalmi mozzanata Shakespeare elhúnytának három százados fordulója volt.

A közülést *Brandl Alajos* elnök tartalmas beszédje nyitotta meg, melyben igaz tisztelettel és meleg elismeréssel üdvözölte a magyar Shakespeare-bizottságnak ez ünnepre megjelent elnökét, *Berzeviczy Albertet*, kinek szép válaszát az Évkönyv (VI. l.) szintén közli. Az elnöki megnyitónak voltaképi tárgyát a lángész (Genie) fogalmának megállapítása, Shakespeare drámai költészetével kapcsolatosan, tette. Midőn ugyanis a XVII. században, a francia ízlés korában, hevesen megtámadták és elítélték Shakespeare-t, mivel, a kortársak fölfogása szerint, az æsthetika összes szabályai ellen vét, a nagy költőnek akkor nem nagyszámú tisztelői nem azzal utasították vissza ezeket a támadásokat, hogy a külföldről került, részben az ókorból származó dramaturgiai szabályok sem örökös, sem minden időre és minden nemzetre kötelező érvényűek, hanem kivételt állapítottak meg Shakespeare szá-

¹ *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft*, herausgegeben von Alois Brandl und Max Förster, LII. kötet, Berlin, 1916, I. és 272 l.

² *Shakespeares-Quellen in der Originalsprache und deutsch*. A tervezett nagy vállalatból megjelent az első kötet: *Quellen zu König Lear*, herausgegeben von Rudolf Fischer, Bonn, 1914, 183 l. — A vállalat folytatását a háborús viszonyok egyelőre megakasztották.

mára. A szabályokhoz nem mertek nyúlni, hisz ezzel nem is értek volna czélt; hanem kifejtették, hogy Shakespearere nem alkalmazhatók, mert ez a költő a szabályok fölött álló, a természet csodája, egy páratlan nagy lélek, genie (lángész). Ez a szó «genius» eddig csak «védő szellem» vagy általában «szellemi képesség» értelmében volt használatos. *Dryden* volt az első, a ki a «genie» szót, egyedül és közvetlenül Shakespearere való tekintettel, oly értelemben fejtegette és használta, mint mi modernek használjuk egy rendkívüli, bámulatra ragadó és késztető alkotó erőnek vagy tehetségnek jelzésére. Nemsokára alkalmazták azután a «genie» elnevezést más nagy költőkre is, pl. *Addison* az ókori Homéroszra és *Pindaroszra*, még pedig már oly értelemben, hogy a természettől megáldott e nagy költőket ellentétbe helyezte a szabályok szerint alkotókkal, kiket az előbbiekkal szemben erősen lebecsült. *Young* pedig a «genie» fogalmával szerves kapcsolatba hozta az eredetiség követelését, a mit aztán a németek a XVIII. század második felében, a «*Sturm und Drang*» napjaiban, az «*Original-genie*» elnevezésben szorosabban juttattak kifejezésre. Végre *Johnson* szintén már a XVIII. században megbocsátott Shakespearének minden szabálytalanságot vagy szabályellenességet, mivel hatalmasan ragadja meg az olvasó vagy néző érzését. *Lessing* az angol gondolkodók fejtegetéseinek elfogadásával a «genieről» szóló tant átvitte a continensre, de egyúttal tudvalevőleg erőlyesen támadta és mondhatni megsemmisítette a régi szabályokat, melyeknek tartáhatatlanságát éles bírálattal kimutatta. Így lett Shakespeare, bizonyára tudtán és szándékán kívül, az új, modern æsthetika alapja és megindítója. A szép megnyitó beszéd további része a társaság ügyeire vonatkozott és újra kétségtelenné tette, hogy a német Shakespeare-társaság mily fáradhatatlan buzgalommal működik a nagy költő körül, mindig kellő figyelemmel Erzsébet királyné egész korára.

Az ünnepi beszédet a közgyűlésen *Brotanek Rudolf* tartotta «Shakespeare a háborúról» czímmel, melynek nagyszámú találó és szellemes, a költő összes műveiből vett gazdag idézetekkel támogatott megjegyzései nem igen alkalmasak a kivonatolásra. De a főszempontokat száraz rövideggel legalább jelzem. Shakespeare rendkívül gazdag háborús elemekben. A háború, úgy látszik, nagyon érdekelte és valósággal lelkesítette. Alig van a háborúnak közel vagy messze eső eleme, a katona sorozásától a csatáig és győzelemig, illetve bukásig, mely nála eleven, életteljes helyzetrajzokban és mélyen járó nyilatkozatokban szóba ne jönnön. Mint-

hogy a költő maga sohasem katonáskodott, sokoldalú tudása a háborúról az angol polgárháborúk (beleértve a legyőzhetetlen Armada pusztulását) tapasztalataiból, de különösen irott forrásokból (ó- és új-testamentom, Vergilius, Cæsar, Plutarchus, angol krónikák) származik. Felfogása a tettek és eszmék ezen körére vonatkozólag is nemes és fenkölt. Ajánlja az ellenség szeretetét és a levettnek lovagias kiméletét és hangsúlyozza a rémséges felelősséget, melyet az vesz lelkére, a ki elsőnek von kardot. A háborúnak sohasem szabad öncézlnak lenni, hanem mindig egy magasabb eszmének, elsősorban a vallásnak szolgálatában kell folynia. Az örök békében nem hisz Shakespeare, de lehetetlennek tartja Anglia szövetségét Franciaországgal is. Mindig erkölcsi komolysággal tárgyalja a háborút; azért szabad állítanunk (ezt nem az előadó mondja), hogy a most folyó mézszárlás őt elkese-redéssel és undorral töltötte volna el.

Az Évkönyv további tartalma öt értekezés, tanúlságos Shakespeare-előadások jellemzése és gazdag irodalom.

Az értekezések nagyrészt túlságosan elvont kérdéseket tárgyalnak. Igy *Walzel Oszkár* «Shakespeare drámai műépítészetét» fejtegeti, a legmodernebb æsthetikának néhány megállapítását (főleg *H. Wölfflin* «Kunstgeschichtliche Grundbegriffe» cz. művéből) alkalmazva a költőre, a mi nem megy minden erőszakosság nélkül. Polemiája azok ellen, a kik pl. «Antonius és Kleopatra» és «Lear király» szerkezetének művészi egységét nem találják kifogástalannak, szintén nem minden pontban meggyőző, de mindig érdekes és tanulságos. A következő tanulmány: «Költő és hazafiság» *Kaibel Ferencztől* kifejti, hogy Shakespeare nem volt politikai költő, de a szónak szokásos értelmében (egy-két adatot nem tekintve) hazafias költő sem. Mindenesetre figyelmet érdemel és gondolkodóba ejt, hogy kortársai közül lelkes tisztelői és bámulói minden képzelhető szépet és jót írtak róla, de egyikök sem hangsúlyozta, hogy Shakespeare hazafias író, nemzeti költő volt. Az előadónak e felfogásában erős tulzás rejlik (l. alább 159—181. l. *Richter Ilonának* ugyanezeket a kérdéseket tárgyaló cikket), mely legfurcsábban a tanulmány végén jut kifejezésre, mikor szerző a várható és megkívánandó német hazafias költőről elmélkedik. *Winds Adolf* következő értekezése: «Shakespeare mint a színész nevelője» voltaképp egy magától értetődő kérdést fejteget, melyre már két század határozott igennel felelt. Láttuk és látjuk, hogy a legnagyobb színészek ép Shakespeare alakjainak megtestesítésében remélnek, és hogy ezt tehetik, nemcsak az ő érde-

mük, hanem ép oly nagy vagy még nagyobb mértékben a nagy költőé is.

Két értekezés Shakespeare viszonyát két angol költőhöz tárgyalja. Az elsőben *Dibelius Vilmos* Dickens viszonyát a dráma nagy mesteréhez vizsgálja, illetve néhány vonást állapít meg a népszerű regényíróban, melyek szerinte Shakespeare hatását elárúlják. Dickens jól ismerte az angolok büszkeségét, hisz a színháznak lelkes barátja volt. Ilyen shakespearei hatásokat tüntetnek föl Dickensnél a kisértetek és a humoros alakok; ilyen az életnek romantikus fölfogása a két íróban, mindkettőnél a groteszk komikum és a legkomorabb tragikum összekeverése, a legfergesebb erény és a legfeketébb gonoszság szembeállítás, a realizmus és mystika egyesítése. De szerző maga is kénytelen megjegyezni, hogy Dickensnek e kétségbevonhatatlan sajátosságai esetleg más forrásokból is származhatnak, a XVIII. századi angol regényből és a XIX. századi angol melodrámából. A két író összehasonlítása azért nem mutatkozik sem nagyon szükségesnek, sem túlságosan tanulságosnak.

Értékesebb, talán az egész kötet legbecsesebb dolgozata, *Rehbach Vilmos* értekezése: «Shaw mondása: Better than Shakespeare». Shaw, a ki egy idő óta a kontinensen, főleg Németországban, elsősorban a színpad közvetítésével nagy népszerűségnek örvend, tényleg azt állította, hogy «ő jobb mint Shakespeare», t. i. hogy az ő darabjai többet érnek mint Shakespeareéi, melyeket ismételve megtámadott és lekicsinyelt. Shaw, a kiben kétségtelenül sok a hóbort, már nagyon sok tarthatatlan és paradox nézetet és ítéletet mondott. De ép oly kétségtelen, hogy rendkívül eszes és művelt író, a ki bizonyára nem egyszerű önimádásból vagy hogy a tudósokat bosszantsa, kürtölte világgá nagy fölháborodással fogadott paradox állítását, hogy ő külön drámaíró mint Shakespeare. Az értekező alapos és körültekintő dolgozatában bőven foglalkozik az író Shawval és összeszed számos munkáiból minden mondatot, melyekben Shakespeare-ről szól. Van e nagyszámú idézetekben sok okos és sok bolond állítás, majd rendkívül dicséri, majd botránnyosan leszólja Shakespeare-t, egyes darabjairól majd szellemesen, majd érthetetlen elfogultsággal adja le véleményét. Kétségtelen, hogy első percze meglepő állásfoglalása elvi ellentéteken nyugszik. A színházról Shawnak fenséges nézetei vannak, mert szerinte a színháznak nagy szerepe van az egész emberiségnek és minden egyes népnek fejlődésében: hisz a színház, hogy úgy mondjuk, a templom folytatása. Ő maga szín-

darabjaiban is elsősorban tanító: fontos társadalmi, történeti, erkölcsi stb. problémákat tárgyal, úgy hogy az ő darabjait túlzás nélkül «tanító drámáknak» nevezhetné. Ezért gyűlöli Shaw a korabeli angol drámát, melynek főtárgya a romantikus szerelem, mely tele van melodramai elemekkel, melynek philosophiai tartalma semmis. Mind e vonásokkal Shaw igen emlékeztet Ibsenre és lényegesen különbözik Shakespeare-től. Ezért hivatkozik a nagy meszterre, azért kicsinyli le darabjait, melyek elsőrangú költői alkotások (erre nem ad ő sokat), de nem tanítanak semmit, nem feszegetnek problémákat, nem tárgyalnak égető napikérdéseket. Egy kis túlzással azt mondhatni, hogy Shaw Shakespeareben a «l'art pour l'art» főképviselőjét látja, ez a «l'art pour l'art» pedig az ő szemében semmit sem ér. Shaw tehát a művészetnek mint ilyennek (és ki nagyobb művész Shakespearenél?) szenvedélyes ellensége, mert szerinte a színháznak elsőrangú feladata, hogy a modern élet harcaiban erélyes állásfoglalással részt vegyen. Szerinte nemcsak Shakespeare, hanem az összes régi művészek értéktelenek, mert elavultak; Shakespeare sem a mai korba való többé, mert különben vége a világ haladásának! Azért ellensége Shaw az egész renaissancenak, azért lelkesedik az «Everyman» cz. moralitásért és a præraphælitá művészetért. De azért talál Shakespeareban dicsérni valót is, főleg három dolgot: komikus erejét, nyelvének zenei szépségét és mesélő tehetségét — tehát csupa erényeket, melyek a dráma lényegének, a mint mi felfogjuk, szempontjából rendkívül alárendeltek. Ha dicsér, néha a legfurcsább oldalról látja a dolgokat. Így pl. nagyon tetszenek neki «A hogy tetszik», «Szeget szeggel» és «Minden jó, ha jó a vége», mert ezekben a darabokban a nők üldözik és meghódítják szerelmökkel a férfiakat! Elég kedvező elbánásban részesülnek még a «Lear» és «Hamlet» is. Ezeket a darabokat komolyan kell tanulmányozni, a színpadra szerinte nem valók, «Othello» pedig tiszta melodráma. A legkiválóbb Shakespeare-kritikusok szerinte a régiek közül Ben Jonson, Nicholas Rowe és dr. Johnson (kiadásaihoz írt előszókbán), a modernek közül Byron, William Morris, Napoleon, Voltaire, Frank Harris és Tolstói! — De nem folytatom, noha a kérdés rendkívül érdekes és tanulságos. Shaw úgy érzi, hogy ő a huszadik század drámaírója, Shakespeare pedig elavult, mert a jelenkor többet akar látni a színpadon mint személyes szerencsét vagy szerencsétlenséget, a minek dramatizálása csak pessimismusra vezet. Az akademikusokkal pedig, a kik

azt állítják, hogy a művészetnek nem szabad tanítania, nem érdemes szóba állni.

Mellőzve a kötetnek a Shakespeare-társasággal kapcsolatos közlését és néhány shakespearei darab előadását jellemző és bíráló cikkeket, még ki kell emelnem Förster kitűnő, összefoglaló szemléjét, melyben a Shakespeare-irodalomnak legújabb angol, francia, német stb. termékeit behatóan és jeles szaktudással ismerteti és bírálja, belevonva a nagy költő kortársaira vonatkozó kutatásokat is. Sajnos, saját ismertetésem már oly terjedelmes lett, hogy további részletekbe nem bocsátkozhatom. De a ki e téren kellő tájékozottságra óhajt szert tenni, vagy egyes kérdéseknek legújabb tárgyalását akarja ismerni, Förster imponáló szorgalommal és elmélyedéssel írt szemléjét a legnagyobb haszonnal fogja olvasni.

Heinrich Gusztáv.

Imperialistische Strömungen in der englischen Literatur von Friedrich Brie.

Halle a/S. 1916. VIII. 200 l.

Ma az alkalmazott angol imperialismus idejében különösen érdekes olvasmány Brie könyve. Arra mutat rá, hogy Angliában, az imperialismus hazájának tartott országban az imperialista törekvések csak az angol reformatio idejében, VIII. Henrik és Erzsébet korában, azaz a XVI. században jelentkeznek; tehát sokkal később, mint pl. Franciaországban, Németországban vagy a pápai birodalomban. Kifejti továbbá, hogy az angol imperialismus tulajdonképpen a kálvinista irányzatú protestantizmusból fakad olyképpen, hogy a kiválasztottság, ez a tisztán kálvinista, illetve puritán gondolat, egybe fűződik egyrészt az angol forradalom szabadságeszméivel, másrészt a szigetlakóknak tenger és tengerentúli területek fölött való uralomra formált igényével. Ezek a gondolatok azután a kor szelleme szerint majd előtérbe lépnek a legkülönbözőbb alakban, majd pedig egészen háttérbe szorulnak. Így a Stuartok alatt a köztársaság előtti és utáni időben az uralkodó istenesítésében, Cromwell alatt teljesen puritán vallásfelfogásban jelentkeznek, majd pedig a merkantilizmus és a rationalis fölvilágosodás korában teljesen letűnnek, hogy azután reaktióként, az Adam Smith-féle nemzetgazdasági és a Manchester-iskola utilitarianus tanaival szemben, a *hero-worship*ban, valóságos ethikai ujjászületést érjenek. A XIX. század folyamán az imperialismus eszméje hihetetlen magas fokot és elterjedtséget ér el, mindenek

előtt a birodalmi részek szorosabb kapcsolatát célzó törekvések által, míg a század végén részint az elért sikerek túlbecsülése, részint a külső támadástól való képzelt aggodalom az angol imperializmust valóságos elfajulásba viszi, a jingoizmusba és chauvinizmusba. E röviden vázolt fejtegetésekben Brie az imperializmus fogalmát a legtágabb értelemben vette. E fogalom alá sorozta nemcsak azokat a törekvéseket, melyek az országhatárok kiterjesztésére, tengerentúli birtokok szerzésére, a koloniák szorosabb kapcsolatára és a tenger feletti uralomra irányultak; hanem az úgynevezett pananglisztikus áramlatokat, az angol faj, vallás, nyelv jogi és más angol nemzeti eszmék kiterjedésére irányulókat is, továbbá mindezen törekvéseket szolgáló eszközöket, az államhatalom eszméjéről szóló tanokat, a háborúról, a hadkötelezettségről táplált nézeteket, s végül a saját nemzetükről felhangzó túlságos dicsőítést, vagy az idegen nemzetek iránt való túlságos gyűlöletnek kifejezéseit is. Így kerülnek vizsgálódásai körébe költők, mint pl. Lyly, Green, Shakespeare, Milton, Southey, Coleridge, Tennyson, Swinburne, regényírók mint Harrington, Defoe, Kingsley, Ridder Haggard, útleírók mint Hackluyt, Eden, Dilke, történetírók mint Carlisle, Froude, Seeley, zszurnalisták mint Kipling, æsthetikusok mint Ruskin, filozófusok mint Francis Bacon, Locke, sőt államférfiak mint Cromwell, Pitt, Burke, Rosebery, Cobden, Bright, Gladston sat. Csudálkozással látjuk Brie nyomán, hogy épen Erzsébet kora, mely Anglia nagyságát megalapozta, melyre a modern imperialisták előszeretettel hivatkoznak, irodalmában igen csekély mértékben tükrözteti vissza az imperialista törekvéseket. Raleigh, Burleigh, Sidney, mint politikusok, az imperializmus elvei szerint cselekesznek; irataikban azonban ezek a törekvések nem találhatók meg. Inkább az útleírók, a milyen többek közt Hackluyt, a *Principal navigations* szerzője, igyekeznek imperialista elveket hangoztatni, a mennyiben a tengerentúli vidékek földrajzi és gazdasági viszonyaik s így kereseti lehetőségeik ismertetésével, a kalózhajósok teljesítményeinek leírásával a nagyobb szabású gyarmatosítást igyekeznek előmozdítani. A költőknél ilyen praktikus irányú imperializmust egyáltalában nem találunk. Lyly *Euphu*sben Angliát mint «thrice happy England, blessed Islande»-nek emlegeti, melyet a világ legkiválóbb országának, uralkodónőjét pedig minden más uralkodó fölött állónak, az angol népet Isten kiválasztott népének tartja, s ezt a hangnemet zengik utánczóik is. A nagyobb, önálló szellemeknél is, mint Greenel és Shakespearenél, nevezetesen a király drámákban ez a korabeli imperializmus inkább mint magasra fokozott haza-

szeretet nyilvánul, melynek apotheosisa Angliának a *II. Richard*-ban foglalt dicsőítése, a szinte elesépltté vált John of Gaunt dik-tiója. Shakespearenél még valamelyes közvetett imperialismust vél felfedezni Brie abban a körülményben, hogy Hackluyt tengerentúli szigeteinek leírásából merített motívumokat a *Tempest*-hez. Mindezekből azonban hiányzik az angol imperialismust jellemző vonás, mely szerint Angliának Isten kiválasztott eszközeként nem csak joga, hanem kötelessége is, területeket hódítani, hogy az azokon élő emberiséget boldogíthassa. Shakespeare mint igazán nagy szellem, ment volt attól az angol lelki sajátságától, mondhatjuk kinövéstől, melynek neve *cant*, az a lelki habitussá vált művészi készség, mely lehetővé teszi mindazon előnyök megszerzését, melyeket néha csak is az ethikai és morális elvek megsértése nyújthat, mindazon kínzó és tettet gátló érzések nélkül, melyek különben épen az ilyen elvek megsértését szokták követni. Brie fejtegetéseivel kapcsolatban méltán az angol politikai, vallási és ethikai *cant* történetét adhatta volna, s így könnyebben értethette volna meg, mikép lehetséges, hogy a mély vallásosságú Milont követő, ethikailag oly magasan álló Carlisle, az opiumháborút épen az angol nemzet kiválasztott voltával menti és védi, mely nem engedheti meg, hogy egy nép, mint a kínai, elzárkózzék a világ elől. Mindenesetre nemcsak mint irodalomtörténeti dolgozat érdekes e munka, hanem Anglia közelmúlt és mai politikai felfogására és eljárására is éles világot vet.

Czeke Marianne.

Ál-shakespearei drámák.

Szerkeszti Heinrich Gusztáv. *II. Yorkshírei tragédia*. Szj. egy felvonásban. 1608. Fordította Mayné Marczali Erzsébet. 1914. 8r. 52 l. Ára 1 K. — *III. A tékozló fiú*. 1605. Fordította Benedek Marczell. 1914. 8r. 118 l. Ára 2 K. — *IV. Merlin születése*. 1662. Fordította Vértesy Jenő. 1915. 8r. 137 l. Ára 2-60 K.

Az ál-shakespearei drámák gyűjteményének ez újabb három kötete közül a *Yorkshírei tragédiát* már Bodrogi Lajos is lefordította. (*M. Sh.-Tár* VI. 212—237.) Ez az újabb fordítás színesebb, folyékonyabb, bár sokszor terjengősebb is, mint Bodrogié. Diszítő jelzők használata is okozza, hogy a fordítás sokkal hosszabb az eredetinel. V. ö. pl. a III. j.-ben a feleség beszédét a szolgálval. Verselés tekintetében sokkal gördülékenyebb, de előfordulnak ilyen sorok is:

Im egyre rosszabb! lélekben és testben.

A verssorok vége gyakran válik nehézkessé. Félreértései nem súlyos természetűek: ilyen pl. a *had not drunkennes byn forbidden* stb. kezdetű mondat (IV. j.), melyben a *to = in addition to*.

A *Merlin születése* fordítása költői munka; talán nagyon is költői az eredetihez képest, melyet sokkal díszesebb és csillogóbb köntösben ad vissza. Ez a gyakoribb eset. Ritka az, hogy fordítása halványabb vagy erőtlenebb, mint pl. *In you I drowned a sister's name for ever*, III. felv. (a fordításban *megfoszt*). Homályosabb pl. a III. felv. II. jel. következő sorának fordítása: *O find remorse, fair soul, to love and merit and yet recant thy vow* (a fordításban: Szivem, gondold, szerel'm jutalma vár s vond vissza fogadásod). Félreértés pl. I. 2. j.: *the danger is far more, in trusting to their words than to their weapons*: nagyobb veszélyt rejt *a te szavad*, mint az ő fegyverük.

A három között a leggyengébb a *Tékozló fiú* fordítása. A félreértéseknek egész tömegét találjuk, súlyosan vét a magyarosság ellen, verselése legtöbb helyen döcög s majdnem minden oldalán találunk ilyen sorokat: Akár szegény légy, akár gazdag (25. l.); sárkány helyett olyan jó bort mérj inkább (27. l.); férfi ha megbánt, felel kardom rája (42. l.) stb. Gyakorik a hat és hét verslábás sorok. Bántó a névelő halmozása, mint pl. a 9. és 10. lapon (Flowerdale szavaiban). Ritkán találja el az eredeti árnyalatokat, melyek Benedek Marczell fordításában hol erősebbek, hol gyengébbek; legsikerültebb — bár itt is mesterkéltnél — Oliver és Luce kiejtésének utánzása. Félreértések pl. a *three Tunnes* nem *háromputtonyos*, hanem az egyik szobának neve; *to fob off his posterity with paradoxes*, a fordításban: értelmetlenségekkel *kiszúrni* az örökösei szemét; *destinate repentance*, *megérdemelt* vezeklés; *counsel still is folly's deadly foe*, az ifjúság nem tűr tanácsokat (ez az egész rész helytelen I. l.). *Weathercock* rövid verssorait három lábról öt lábra emeli. A bevezetés jellemzésére idézzük a következő mondatot: «... egy-két új motívum beletoldásával, egy-két melodramai valószínűtlenség eltüntetésével nem egy kétségtelen Shakespeare-darab oldalán megállhatná a helyét.» Furcsán hat az «igazság és természetesség, a polgári egyszerűség, közvetlenség és természetesség hangoztatása» a verselés fogyatékosságainak mentetetésére!

Sajtóhibákat elvéve találunk, — főleg a pontozás jelzésénél. Reméljük, hogy a következő kötetek a könnyen eltüntethető fordítási és verselési szépséghibáktól is mentek lesznek.

Jean Richepin: A travers Shakespeare.

Conférences faites à l'Université des Annales, Paris, A. Fayard et Cie. 1914, 459. oldal.

Richepin-nek, «a koldusok költője»-nek, Shakespeare-ről tartott előadásai, ha nem tartoznak is a Shakespeare-irodalom jelentősebb termékei közé, egy-két tekintetben érdeklődésre tarthatnak számot.

Áttekintőleg szól a hatalmas Shakespeare-irodalomról, melyben Malone volt a Shakespeare-kutatás megalapozója. Megemlékszik Shakespeare művei sorsáról, Dryden és Pope Shakespeare-kicsinyléséről s elítéli Voltaire fenekedéseit. Röviden említi a francia romantikus irodalom Shakespeare-tiszteletét. Arra is rámutat, hogy a Shakespeare-Bacon-vita gyökere Coleridge *Lectures on Shakespeare*-jében van. Tömötten ismerteti Shakespeare életét s a Shakespeare-Bacon-vita néhány pontját. Gúnyosan szól a Bacon mellett kardoskodókról. Demblon Rutland-feltevésében sem sokat bízik. Élesen és megvetően nyilatkozik *Lord Rutland est Shakespearejének «eredményei»-ről.*

Elszomorodással látja, hogy olyan nagy író, mint Tolsztoj Leo, elítélően írt Shakespeare-ről, bővebben foglalkozik Shakespeare-könyvével. Kárhoztatja a Shakespeare remekeit kikezdő «romboló düh»-ért, visszautasítja Shakespeare drámái ellen tett hamis és igazságtalan kifogásait. Szerinte csak «vallási és mystikus rögeszme»-vak sugalmazására írt Shakespeare ellen. Más Tolsztoj eszményképe s más a Shakespeareé: azé a végletekig menő erkölcsösködés, ezé pedig az élet teljességének a rajza. Valóságos érzelmi áradozással nyilatkozik most Shakespeare életteremtő erejéről. Hibáztatja, hogy Tolsztoj nem törődött Shakespeare korával, melyet Taine és Ph. Chasles nyomán ismertet s az általa festett korrajz valóban eleven és szemléletes.

Shakespeare életének és a Shakespeare ellen zúdított vádaknak egyes mozzanatait francia irodalmi analógiákkal igyekszik megvilágítani. Ezuttal csak egy mozzanatra utalok. Richepin nem tartja olyan nagy bajnak, hogy Shakespeare egyénisége, erkölcsi szempontból kifogásolható, mert hiszen, ha az erkölcstelenség vádja csakugyan jogos, Shakespeare csak azt a néhány embert tette tönkre, kik mellette éltek, másrészt az egész emberiségnek csupán lelki gyönyörűséget szerzett. Ezt a felfogást nem fogadjuk el. Gyulai Pállal tartunk: «Friderika feldúlt boldogsága ér annyit, mint Gæthe legszebb költeménye.»

Érdekesen fejtegeti, hogy Shakespeare nem törődött drámái kiadásával. Ugyan, a nem-czéhbeli Bacon vagy Rutland ilyen közönyösek lettek volna-e, kérdi Richepin. Így megint visszasiklik a Shakespeare-Bacon és a Shakespeare-Rutland vitákra: miért választotta volna Bacon vagy Rutland takaróul a «silány, részeges, írástudatlan» Shakespeare nevét? Hiszen ilyen részeges senki hamar kikotyogta volna a titkot. «Milyen esztelenség, milyen botorság!» Érdekesen és színesen számol be Shakespeare utolsó öt esztendejéről.

Majd remekeinek taglalása következik. *Othello* tárgyalását felesleges pepecseléssel kezdi, másrészt Molière és Shakespeare írói módja között pompás elevenséggel rajzolt párhuzamot von. *Othellóban* két tyrust talál: a féltékenység s az öntudatos, irigy gonoszság fajképét: amaz Othello, ez pedig Jago. Azt is kiemeli, hogy *Othellónak* nem francia modorú, epikai jellemű, hanem cselekvő, eleven, mozgalmas az expositiója. *Romeo és Julia* az ifjúság bájával és üdeségével hat; *Romeo és Julia* a szerelmes pár fajképe, a tragédia a szerelem tanulmánya, költői tanúságtétele a szerelem rendkívüli, akadályokon is diadalmaskodó hatalmának. Szól a mű forrásáról is, Bandello novellájáról. *Romeo és Julia* mesteri expositióját az expositiók remekének tekinti. Különösen két mozzanatot emel ki: a teremtő művészetnek életet varázsló, csodás erejét s a tragédia kitűnő megoldását. Fejtegetését a szerelemről szóló gyönyörű, hangulatos sorokkal végzi.

Míg *Othello* és *Romeo és Julia* a szerelem, addig *Macbeth* a borzalom tragédiája. Itt festőileg eseteli Macbeth korának, a XI. századnak barbárságát; de nem kevésbé remek Skócia rajza, hol a cselekvény játszik. Szerinte Macbeth valóságos kelta: egész lényegét a képzelet és az érzelmesség hatja át. Valóságos bíráló tanulmányt ad egy férfi- s egy nőbűnösről s örvend azon, hogy álláspontja úgy Jago mint Macbeth felfogásában találkozik a jeles dán criminalista, Goll Ágost nézetével (*A bűnös típusok Shakespeare-nél*). Szerinte a műben lady Macbeth az igazi bűnös. A kelta vérmérsékletű álmadozó, képzelgő, lyrikus, okoskodó, gyenge Macbethre angolszász, tette törő, positiv világban élő felesége sugalmazó erővel hat. Bájt, kedvességet is lát benne. Milyen nyájasan, hizelgően fogadja a királyt! Lady Macbeth bűnösségének forrását Richepin az anyai ösztön eltévelyedésének tartja.

Majd Falstaff jellemzésére tér. *IV. Henrik* (I.—II. rész) és *V. Henrik* Falstaffjával foglalkozik. Úgy találja, hogy Falstaff nemcsak fajkép, hanem egy bölceletnek, a renaissance, a vezeklés-

elnyomta test követelése életfilosófiájának megtestesítője; míg Rabelais Panurge-e a szellem lázadója, Falstaff az ösztöné. Falstaff egészséges nevetése szélesen hódít: valóságos «montagne de rire» ez már. Szerinte Shakespeare-nek Hamlet és Falstaff a legcsodásabb alkotásai.

Lear király a legfeketébb, legszívszagatóbb, legtragikusabb dráma, olyan alkotás, mely az életet a legiszonyúbb s a legkétségbeejtőbb színekben festi. Találón hasonlítja össze Oidipost és Leart: Oidipos nagy szerencsétlenségében a végzet áldozata, Lear király pedig maga teremti sorsát. Megkapó a Learnak leányai részéről szenvedett nyomorúságai ecsetelése és Lear király tébolyának fejtegetése s kiemeli, hogy Cordelia Shakespeare lángelméjének bámulatos alkotása s valóban, mély megihatottsággal ír róla.

Szépen fejtegeti, hogy *Julius Caesarban* a szenvedély hangja nem harsogó és hogy e mű szónoki remekművekben bővelkedik. Nem fogadja el Johnson véleményét, hogy *Julius Caesar* hideg darab. Noha nincsenek viharosb szenvedélyrobbanások, elég erős érzelmre találunk benne. Majd azt taglalja, hogy a műben bölcselmi problémák vetődnek fel: a tekintély és szabadság rettenetes perének s a királygyilkosságnak kérdései. Caesar a zsarnok, a csaknem istenné lett úr megtestesülése, a költő benne az én-nek végletekig túlzott felmagasztalását festette. Az álmadozó, eszménykergető Brutus az elmélet embere, Cassius pedig epicureista, olyan politikus, ki a Machiavelli-féle elvet, «az eredmények politikájának» jelszavát követi. Antoniust, a valóság talaján mozgó politikust, tartja a legérdekesebb jellemnek.

Hamlet a Shakespeare legnehezebb drámája. Noha a vége egészen melodramai jellemű, legkevesebbé színpadi műve. Nagy baj a Hamlet-fejtegetések özöne. Az is igaz, hogy ő a Goethe, Heine és Hugo magyarázatait épen olyan lenyűgözőknek tartja, mint a nagy színészeknek: Faure-nak, Rouvière-nek és Mounet-Sully-nek Hamlet-alakításait. Szerinte a Hamlet-kérdést nagyon bonyolítja az, hogy Shakespeare sok egyéni mozzanatot vegyített Hamletbe. Hamlet ingadozik, örökösen bonczolgatja önmagát, még pedig úgy, hogy tetteirejét megbénítja, s végre nem cselekszik.

Érdekesen jellemzi *A velencei kalmár* alakjait. Portiában a renaissance testesül meg szellemével, szenvedélyével, pompájával; felöltik Portiában a szellem s a báj is. Marlowe *Máltai zsidójának* Barnabását összehasonlítja Shylockkal: Barnabás a gonoszság «Übermensch», míg Shylock, ha alkalomadtán vad is, épen nem hitvány. Bizonyos pillanatban a pénzzomj kielégítésénél többre becsüli az

érzelemnek: a gyűlöletnek való elégtételadást, ez a gyűlölet pedig megokolt. Helyesen mondja, hogy Shakespeare ezt a «mészárszéki drámát» vígjátékba illesztette. Ez a vígjáték finom, olyan velencei *Ezeregyéjszaka*-meseféle. A milyen zord és sötét a Shylock-, annyira könnyed, légies a Portia-dráma.

Nem kevésbé érdekes *Antonius és Cleopatra* értékelése. Jól megépített drámának tartja, noha tagadhatatlan, hogy sok benne a helyváltozás. Főtárgya a szerelmi szenvedély eleven hatása egy nagy emberre. Szépen fejtegeti, hogy benne két egymástól eltérő világ ütközik össze: Cleopatra jelképezi keletet, a triumvirek nyugatot. A rómaiak bölcs, egyensúlyozott faja kerül itt ellentétbe Cleopatra különös, képzelgő, cigányos jellemével. Cleopatrának sok a gyengéje: hazug, szeszélyes, kaczer, képzelgő, kegyetlen, vad, de kárpótlást nyújt az egyéniségéből kisugárzó báj.

Megállapítja, hogy a *Szentivánéji álomban* minden Shakespeare leleményére vall, noha Plutarchos-, Chaucer-, Spenser-, Ariosto- s Bojardo-nyomok is vannak benne. Futólag érinti a tündéries vígjáték alakjait, találóan jellemzi a négyes cselekvényt s a drámában nyilvánuló könnyedséget, kecsességet és bájot.

A viharból kiviláglik a költő gondolkodásmódja s kiérzik szíve dobogása. Miranda alakját még Cordeliánál is finomabbnak tartja. Caliban az állatiasságban senyedő, gondolkodásra és érzésre képtelen emberiség fajképe. A légies Ariel «a dolgok bolyongó lelke», zene, léghullám, pára.

Richepin fejtegetései bizonyára nem oda irányúlnak, hogy mélyebben szántsanak s hogy ismeretlen mozzanatokra hívják fel a figyelmet. De tagadhatatlan, hogy az egyes drámákról találó, lényegfeltáró észrevételei vannak. Dicséretet érdemelnek irodalmi párhuzamai is. Olykor a megállapításokban túloz. Az, a mit *Macbeth* boszorkányjelenetének trochaikus menetéből következett, már egészen komikus okoskodás. A tekintélyes Shakespeare-irodalom több jelentős termékét ismeri, de a nagy-német Shakespeare-irodalomra ügyet sem vet. Komoly fogyatkozása még, hogy fejtegetéseinek tekintélyes részét bőséges tartalomközlések teszik ki, közben öles idézetekkel, úgy, hogy az æsthetikai fejtegetések a legtöbbször elsikkadnak. A fejtegetések egymásutánja logikusabb lehetne. Egyes megállapításait ismételteti, másokat futtában jelez. Nyelve megkapó, eleven, festői, de olykor gyermekes észrevételei s ízetlen szellemeskedései zavaróan hatnak.

Elek Oszkár.

VEGYESEK.

Adalékok a Shakespeare-korabeli irodalom magyar vonatkozásaihoz.

A *Magyar Sh.-Tár* egy régebbi kötetében (VI. 168—182.) megállapítottuk, hogy az angol költészet Erzsébet királynő korában legnagyobbbrészt csak általánosságokat tud hazánkról. Shakespeare és kortársai nem ismerik Magyarországot, a magyar elem náluk többnyire tartalom nélküli szó. Adatainkat néhány aprósággal megtoldjuk.

John Webster *The Duchess of Malfi* cz. drámájában, mely talán már 1612-ből való,¹ a következő sorokat olvassuk:

Dyce e sorok magyarázatára egy régi angol balladát idéz «A két hű barátról, Sándor és Lajos históriája, a kik annyira hasonlítottak egymáshoz, hogy senkisésem tudta őket egymástól megkülönböztetni. E históriában el van mesélve, hogyan vette el Lajos a magyar királylányt Sándor nevében, hogy tett minden éjszaka kivont kardot maga és a királylány közé, mivel nem akart barátjához hűtlenné válni.» (John Webster: *The Duchess of Malfi. The Temple Dramatists.* 147.) A magyar elem eredete e régi, sokszor felhasznált költői motivumban nyilván ugyanaz, mint a közép angol románczokban. (V. ö. *Ung. Rundschau.* III. 1. 177—185.) Történeti alapról persze szó sincsen.

Greene *Pandosto*-ja és Shakespeare *Téli regé*-je között, 1595-ben Sabie Ferencz, lichfieldi tanító egy elbeszélést adott ki: «A halász meséje: Cassandernek, egy görög lovagnak híres tettei, élete és szerelme két részben.» A kalandos, kuszált elbeszélésből

¹ A. W. Ward: *A history of English dramatic literature.* III. 59.
DUCHESS: . . . and if you please,
Like the old tale in Alexander and Lodowick,
Lay a naked sword between us, keep us chaste.» (I. 1.588—9.)

csak a bennünket érdeklő részleteket válogatjuk ki. Cassander macedóniai Fülöp udvarában élt. Később, miután a barbár gótokat is otthagya, «Mátyás császárhoz» (Emperor Mathias) csatlakozott, hogy Amarah szultán elleni háborújában segítségére legyen. Amarah foglyul ejti Mátyás leányát, Lucinát és szeretőjévé akarja tenni. Cassander segítségével Mátyás megveri a törököt, kiszabadítja leányát, a kit Cassanderhez akar nőül adni. Ez azonban udvariasan megköszöni Mátyás ajánlatát, nem fogadja el és visszatér Arcadiába. (L. *The Winter's Tale. The Arden-Shakespeare*. XVI—XVII.)

A történeti neveknek, eseményeknek, évszázadoknak, sőt évezredeknek mulattató összezavarásából is ki tudjuk hámozni a magyar elemeket: a Hunyadiaknak Törökország elleni harczeit. A vonatkozásoknak persze itt sem lehet semmi jelentőséget tulajdonítani. Sabie elbeszélése részben Greene *Pandosto*-ján alapul. Azt azonban nem lehet bebizonyítani, hogy Shakespeare *A halász meséjét* ismerte volna.

Végül érdemesnek találjuk a megemlítésre, hogy Zsigmond királyról, mint «császárról», Shakespeare is megemlékezik. *V. Henrik* V. felvonásában a kar e szavakat mondja: «The emperor's coming in behalf of France, To order peace between them . . .» Shakespeare e szavainak alapja Holinshed krónikájának következő részlete: «he came into England, to the intent that he might make an attonement betweene King Henrie and the French King.» (L. az *Arden-Shakespeare* megfelelő helyét.)

Fest Sándor.

Bolyai és Shakespeare.

Bolyai Farkas Shakespeare-ismereteiről a közelmúltban ismételtén esett szó folyóiratainkban. (EPhK. 40 : 283—4. Bp. Sz. 1916. 475. sz. 104.). Életrajzíróitól tudjuk, hogy már 1804-ben olvashatta *Hamlet*-et angolul (Stäckel Pál: *Bolyai élettajza*. Budapest, 1914) és bár a híres monológnak *A párisi per* III. felvonásában való parodizálása az ízlés eltévedésére vall, Bolyai a *Hamlet*-i melankóliát mégis a maga sajátosságában tudta felfogni és értékelni. Még saját fogalmazású gyászjelentése egy töredékében is találunk hivatkozást a tragédia egy komor epizódjára, a sírásók jelenetére. (Koncz József *A marosvásárhelyi evang. reform. kollogium története*. Marosvásárhelyt, 1896. 336. l.)

A párisi per parodizáló utánzatáról (Meg-házasodni vagy meg-

nem házasodni . . .) Bolyai mondja az előszóban (VII. l.) «Hogy a Lenni vagy nem lenni önként van követve a III-dik fel-vonás elein; és hogy követtem, azt is azon Anglus példáján tettem, a ki a Nyomtattatnival követte . . .» Döbrentei *Hamlet monológjának parodiája* (*Erd. Muz.* 1817. VI. 174—6 és *M. Sh.-Tár.* 1915. 707—310. l. Rexa Dezsőtől) csábította Bolyait a maga hálátlan kísérletére.

A Shakespeare-paródiák divatja tudvalevőleg Bécsben talált termékeny talajra. Onnan került mi hozzánk is¹ Döbrentei, kinek tollából először kerül ki — ha csak fordításban is — magyar Shakespeare-paródia, Bécsből nyerte angol irodalmi ismereteinek legnagyobb részét. Iránya, ízlése, leveleiben tett említései ez állítás kézzelfogható bizonyítékai. Alig tévedünk, ha a Hamlet-monológ parodiáját is Bécsből származtatjuk. Jago Richard versét Retzer József felvette híres anthológiájába (*Choice of the the best poetical pieces of the most eminent English Poets. Vienna, 1784—6.*)² melyet több angolul értő magyar író olvasott (Kis János, Verseghy). Közvetlenül vagy közvetve ez a gyűjtemény forrása Döbrenteinek, bár Jago életrajzi adatait máshonnan vette. Bármint van is, a paródia fordítására Bécs irodalmi élete nyújtott ösztönzést és alkalmat. Döbrentei fordítása, az ennek hatása alatt készült Bolyai-utánzat végső elemzésben a bécsi izlés termékei.

Bolyainak Shakespeare-hez való viszonyát parodiája ferdén világítja meg. A nagy matematikus, kinek dolgozó szobájában Gauss arcsképe mellett ott volt Skakespeare-é is (Koncz id. m. 308.), egészen más szemmel nézte költői alkotásait, közülök különösen a tragédiákat. *Romeo és Julia* hatása *A párisi per* egy jelenetére ismeretes. (*Bp. Sz.* 1916. 475. sz. 104.)

De kevésbbé ismeretes Bolyai egy fordítása, melyben Gray nyomán a következőket írja Shakespeare-ről: «Zordon fenyves sivatag kőszirtjai közt, hevert a természet kedvelt gyermeke zöld polába, szélvész villámlás közt, jelent-meg a hatalmas Anya, fel fedezve ábrázatját; a mérész tsetsemő ki-nyujtva kis karjait mosolygott. Im ez etset! mond az Anya; melynek eleven szinei, lemásolják az esztendő kerülsése (sic!) bájjait. Tiédek ez aranykoltok is,

¹ A *Wiener Musenalmanach* már 1782-ben közöl egy paródiát, melynek tárgya a Bolyaiéval azonos. Kezdő sorai: freyn oder nicht freyn . . . (L. *Euphorion*. VI. Ergänzungsheft. O. Rommel: *Der Wiener Musenalmanach*.)

² Jago verse a *Chocie* IV. köt. 94—6. l. olvasható. Címe: *Hamlet's Soliloquy imitated.*

halhatatlan gyermek! ezzel a gyönyörűség mennyt nyithatod fel, az ijedelmek rémítő méjségeit ezzel; 's ezzel az érzékeny könnyek szent kútfejét.» E fordítás *Schakespear, és Milton*¹ cz. költeményéből való, melyet több fordított munkával együtt 1819-ben adott ki: *Pope próbatétele az emberről* Anglusból fordítva. Más poétákból való toldalékkal. M. Vásárhelyen, 1819. Idézett fordításának (81—82. l.) második, jóval rövidebb része Milton-ra vonatkozik.

Bolyai összesen három költeményt fordított Gray-tól: *A tavasz*, *Az etoni kolégyom*, *Schakespear és Milton* címűeket. Az utóbbit *The Progress of Poesy* (A pindaric ode) című költeményből merítette. Csak két versszakot fordított belőle: a III. 1. strófát, mely Shakespeare és a III. 2.-t, mely Milton jellemzését adja.² Bolyai csak a természet leírásának egy-két vonásában tér el az eredetitől.

Gray nyomán nevezte el Bolyai Shakespeare-t «a természet gyermekének» (Köncz. 308. Gray-nél: «Nature's Darling»). A jellemzést, melyet Shakespeare-ről az angol költő művészi keze rajzol meg, Bolyai lelkébe fogadja. És bár prózai fordításában idegen ecset színeivel jellemzi Shakespeare nagyságát, kétségtelen, hogy ennek a nagyságnak megértője volt. Shakespeare-rajongásának, sőt kezdődő Shakespeare-kultuszunknak is érdekes emléke Gray strófájának e fordítása.

Fest Sándor.

«A hogy tetszik» első nyoma irodalmunkban.

Ismeretes, hogy Shakespeare e vígjátékát nálunk csak későn és akkor is csak igen kevesen olvasták. A magyar tudományos Akadémia 1831-ben nem vette fel a fordításra kijelölt shakespeare-i vígjátékok közé. Csak 1864-ben határozta el a Kisfaludy-társaság fordítását és kiadását. (Bayer József: *Shakespeare drámái hazánkban*. II. 311—4. l.) Kevés magyar költő ismerhette a romanticizmus korában, midőn a Shakespeare-kultusz először vert erősebb gyökeret a honi talajban. Annál meglepőbb, hogy jóval hamarabb említi egy ma már elfelejtett költőnk kevéssé olvasott, vagy tán teljesen el is hanyagolt verses könyvében. Endrődy Já-

¹ «Ugyan Graytól. Anglusból.»

² L. Gray's *English Poems*. Edited by D. C. Tovey. Cambridge, 1911.

nos (1756—1824.) tábori lelkész *Klóris* című verséhez írt megjegyzésében idéz egy Shakespeare-mondást az *A hogy tetszik*-ből. Egész terjedelme szerint közöljük: «Nem én, hanem Schakespeár álléttya, hogy az ifjak minek előtte megházasodnak, többnyire Aprilisok, Decemberek pedig mihelyt feleséget vettek. — A Leányzók, még hajadon maradnak, mind Májusok, tsak hogy az üdő változik, mihelyest kontyot kötöttek. — — De ezt, mint mondám, Schakespeár mondotta, pedig a' tizen hatodik századbann, ugyan azért, ezt tehát nem is lehet talán a' mi ifjainkra alkalmaztatni.» — (Endrődy János, báró Mészáros magyar lovas ezeregye tábori papjának, a francia háborúban írt költeményes munkáji. III. Könyvekben. Pesten, 1801. 149. l.) A shakespeare-i szavakat Rosalinda mondja az ismert esketési jelenetben. (IV. 1.) Hogy Endrődy ez idézetet vagy magát a vígjátékot hol és milyen nyelven olvasta, annak nem akadtam nyomára.

Fest Sándor.

Shakespeare első említése irodalmunkban.

A mióta Beöthy Zsolt rámutatott arra a helyre,¹ melyben Bessenyei György Shakespeareről megemlékszik, ezt az adatot (1777) tartották irodalmunk első Shakespeare-nyomának. Bayer József időrendben Bessenyei után sorakoztatta Szerdahelyi György többszöri Shakespeare-emléseit. Először Esztetikájának 1778-ban megjelent első részében találja meg a brit óriás nevét, mely azután többi műveiben minduntalan ismét előkerül.

Szerdahelyi 1774 óta volt a nagyszombati és 1777 óta a budai egyetemen az esztetika tanára. Esztetikája is tulajdonképp egyetemi előadásaiából nőtt két vaskos kötetté. Feltehető, hogy előadásai tartalma azonos volt későbbben kiadott esztetikai művével, és így valószínűnek kell tartanunk, hogy a magyar ifjúság Shakespeare nevét Szerdahelyi szájából már műve megjelenése előtt is hallotta. E feltevést ténynyé változtatja egy kis füzet, mely mint Szerdahelyi egyetemi előadásainak kivonata, 1776-ban jelent meg és a mely egy évvel Bessenyei említése előtt Shakespeare nevét is idézi.

E harmincz lapos kis nyolczadrét füzet czíme, melyből keletkezése körülményeit is megismerhetjük, a következő: *Tentamen Publicum ex Aesthetica sive Theoria et bono gustu scientiarum*

¹ A *Szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. II. 1887. 249. l.

et artium pulcherrimarum quod ex praelectionibus ad. rev. ac clarissimi D. Georgii Szerdahelyi AA. LL. & Philosophiae Doct. Aesthetics, & Eloquentiae Profanae Profess. publ. Ordin. Reg. subibit Nobilis ac perdoctus Dominus Emericus Fekete Amoenioris Litteraturae Repetens in annum alterum. Mense Augusto 15. Anni MDCCLXXVI. Typis Tirnaviensibus. Anno ut supra. E füzetet Szinnyi idézi Wurzbach nyomán Szerdahelyi művei sorában, de sem Petrik, sem közkönyvtáraink katalógusai nem ismerik. Szerdahelyi egyébként a saját művei közé sorozza. Én a Nemzeti Múzeum katalógizálatlan apróbb nyomtatványai közt akadtam rá.

E munka kiadója tehát Szerdahelyinek egy másodéves hallgatója, ki nyilvános vizsgálata alkalmával az esztetikából mutatott be dolgozatot. Egészen természetes, hogy eredetiséget nem kívánhatunk tőle, úgy hogy dolgozata nem is más, mint Szerdahelyi előadásának rövid kivonata, melyet tehát Szerdahelyi írt. Mint-hogy Szerdahelyi eddigi méltatói nem ismerik,¹ czélszerű lesz néhány szóban ismertetni.

Egyes fejezet-czímei a következők: *De Aesthetica generali. De Aesthetica particulari. Poesis. Eloquentia. Pictura et chalcographia. Statuaria et plastice. Architectura. Musice et ars saltandi. Horti cultura.* A költészetről a következő elveket vallja: «Poesis est imitatio naturæ pulchræ; quod sit vel agendo, vel narrendo, vel utroque modo. Finis eius delectare et movere. Enthusiasmus, fictio et versificatio subsidia duntaxat sunt ad perfecte imitandum. Poeta non est, nisi ingenium cui sit, cui mens divinior, atque os magna sonatarum. Errant, qui Poesi nullum cum veritate et honestate commercium esse putant. Poema omne sit ut pictura: habeat suam fabulam, characteres et dictionem propriam.» Azután felsóztja a költészet elbeszélő, drámai, lyrai és tanító költészetre.

Az egyes műfajoknál példákat is nagy számmal említ, különösen az ókori, francia és német költők vannak felsorolásában képviselve, de angolokat és magyarokat is említ. Az elbeszélő költészet terén Phædrus, Desbillons, Lafontaine, Gellert, Hagedorn, Lichtwer, Holberg, Fenelon, Marmontel, Heliodor, Barclay, Ovidius, Theokritos, Bion, Moschus, Vergilius, Segrais, Gessner, Homeros, Ossian, Milton, Tasso, Klopstock nevei között Faludy, Gyöngyösi és lokálpatriotikus naivitásból a volt nagyszombati tanár, Petrus Schetz jezsuita-társa is szerepel, mint a ki «non inelegantes Hun-

¹ Shakespeare drámái hazánkban. 1909. I. 12. 1.

gariæ *Metamorphoses* dedit.»¹ A lyra és didaktika költői közül Pyndarus, Anakreon, Horatius, Sarbievius, a bibliai Dávid, Lucretius, Silius, Lucretius, Aratus, Manilius, Oppianus, Lucilius, Juvenalis, Swift, Butler, Cervantes, Liskow és Rabener nevei sorakoznak az előbbiekhöz.

Legfontosabb ránk nézve a drámáról szóló fejezet, a melyben Shakespeare neve előfordul. Azért ezt egész terjedelmében közlöm: «*Drama gratæ cuiuspiam actionis spectaculum exhibit; præstantissima Poeticæ pars. Actionem oportet esse unam, locum eundem, et tantum temporis, quanto verosimile est evenisse omnia, quæ spectanda proponuntur. Multas alias et peculiare leges habet, facile offenditur. Si suis regulis, et rationi convenienter instituat, magnopere adiuvat mores hominum, et recte adhibetur. Ludi nostri Scenici sunt diversi a licentia veterum, idcirco non iure impetuntur. Tragœdia repræsenterat actionem magnam, illustrem, et atrocem ad metum, et commiserationem. Fundamentum actionis ex historia potius domestica, quam aliena, nostraque potius, quam veteri petendum foret. Quales erant Græcorum Tragœdiæ, et chori? quantum Tragœdia debet Aeschylô, Euripidi, et his magis divino Sophocli? quis eorum character, et opera? De Tragica Romanorum poesi si ex iis indicandum sit, quæ Senecæ nomen præferunt, parum potest dici ad eorum laudem. Apud Gallos Cornelius, et Racinus Tragœdiam extulere; inter Anglos Thomsonus et *Shakespeareus* eminent; apud Germanos Klopstokius, Weissius, Schlegelius — præcipui. Comœdia vitæ civilis, ac privatæ imaginem exhibet cum iocis, et salibus. Comœdia Græcorum alia fuit vetus, alia media, alia nova. Unum ex iis, quamquam vix quarta sui parte supersticem habemus Aristophanem, et qualem? In Plauto præcipuæ sunt virtutes verborum vis, et varietas, sententiarum pondus, decorum, et præcepta ad vitam in hominum consuetudine agendam. An ridiculo plus iusto indulset, ut putidior videri debeat? Terentius excellit arte, decore et latii sermonis nitore; sed vim in illo comicam iure desideres. Opera est*

¹ Schetz v. Schez Petrus művének czíme: *Metamorphosis Hungariæ*. Seu fabulosa regionis, Præsidiorum, aliorumque rerum quarundam Memorabilium origo. Honori . . . Neo-Baccalaureorum dum in . . . Universitate S. J. Tyrnaviensi . . . laurea condecorarentur, promotore . . . Colomanno Reizinger è S. J. . . Tyrnaviæ. Typis Acad., per Fredericum Gall. A. 1716. 12r. 32 sztl. I. Schez jézsuíta szül. Bécsben 1691. jan. 11., N.-Szombatban 14 évig volt tanár. Megh. Grátzban, 1756. ápr. 25. Eddig hat műve ismert. [Szerk.]

drama musicum autoribus Italis, forum, et theatrum plurium artium; natura sua multis vitiis est exposita, nulla est sine nævis; cur tamen delectat, et quem admodum posset saniori gustui conformari?»

Tudományos értéke e kis füzetnek természetesen nincs. Hisz mestere, a kit követ, maga is csak idegén írókból szedte össze esztetikai elveit.¹ De mint Shakespeare nevének első említője irodalmunkban, figyelmet érdemel.

Weber Arthur.

Kótsi a «Lenni vagy nem lenni» fordítója.

Kazinczy Nagy Gáborhoz Semjénből 1802 február 28-án írt levelében derék, jóakaró tanácsadójától és támogatójától szívességeket kér. Kéri, küldjön ki neki Ér-Semjénbe néhány könyvet, különböző fajta papírost s nézzen utána valami írások között valami Andrásnak. E kérelmek a levélhez² mellékelt külön *Notában* vannak felsorolva, melyen a címzett feljegyezte, hogy eleget tett a kérelemnek, a melyek között most különös jelentőségű ránk nézve a kilenczedik, mely a következőleg szól:

Seyn oder Nicht Seyn (igy!), Kótsitól Magyarul.

Nyilvánvaló, hogy Kazinczy itt Nagy Gábertól *Hamlet* monologjának Kótsi Patkó János által készített fordítását kéri.

Kazinczy a sanyarúságban, sok testi és még több lelki szenvedés közepette eltelt 2387 nap után hogy visszatért munkáihoz, kíváncsi érdeklődéssel fordult mindenfelé, a hol valami reá nézve érdekest várhatott. Kíváncsi volt a világirodalom időközben világra derült remekeire, azokra a könyvekre, melyek utóbb jelentek meg s így óhajtott látni azt a fordítást is, a melylyel már maga is annyi gonddal foglalkozott.

Nem hiába kérte ezeket. A *Nota* második tárgya *Don Carlos*, melyet részére a címzett a levélben található feljegyzés szerint még márczius 4-én elküld s ime már e hó 31-én kelt levelében³

¹ Jánosi Béla: *Szerdahelyi György Aesthetikája*, Akadémia 1914. A Shakespearera vonatkozó helyek az 51—52 lapon.

² Eredetije a M. N. Múzeum könyvtárában 332. Oct. Hung. kö-zölve: *Lev.* II. köt. 459—460. l. (511. sz. levél.)

³ Lásd *Levelezése* II. 468. l. (517. sz. levél.) A dráma első négy sora.

Kazinczy megküld ebből néhány mértékesen fordított verssort Virágnak.¹

Nagy Gábor a költővel 1793 óta belső barátságban élő nagy műveltségű debreczeni ügyvéd volt, kinek gyűjteményeit Kazinczy becsüléssel emlegeti s a ki kutatásainak eredményét készségesen közölte mindenkor nagynevű kliensével. Nagy Gábor élénk érintkezésben lehetett az akkortájt Debreczenben gyakran játszó kolozsvári művészekkel s ezek között azok legelsőjével Kótsi Patkó Jánossal is. Sajnos, ez időből nem maradt fenn egyetlen levél sem azok közül, melyeket Nagy írt Kazinczynak s így nem tudjuk, mi előzte meg e két férfiú érintkezését. Nem tudjuk, hogy miként értesült Kazinczy arról, hogy Kótsi lefordította e magánbeszédet, nem tudjuk, levelében történik-e erről említés vagy talán akkor beszéltek erről, midőn Nagy Kazinczyt látogatta meg Regmeczen vagy Semlyénben? És nem tudjuk, mi volt Nagy válasza a kérelemre, megküldte-e a kért fordítást, vagy nem? Semmitsem tudunk tehát egyebet, mint azt, hogy Kazinczy úgy tudta, hogy Kótsi lefordította a magánbeszédet.

Az, hogy a kiváló műveltségű színész lefordíthatta e részletet, nagyon lehetséges. Kótsi volt az első Hamlet-előadó, a kinek névéhez fűződik az első Hamlet-siker. Mélyenjáró elméje, művészete, egyénisége vezethette rá, hogy maga próbáljon egy új fordítást készíteni magának. Jól tudjuk, hogy a színész gyakran változtat a dráma szövegén, ha érzi, hogy elmondásra előnyösebb szöveget csinálhat. Ismerjük például E. Kovács Gyula *Faust* átdolgozását, a melyben a Nagy István, Dóczy és Szász Károly fordításából szabott össze egyet, gyakran változtatva szórendeken, sorokon, mert azt érezte, hogy amúgy deklamatorikusabb lesz.² Lehet, hogy ez vezette Kótsit is, midőn átültette a maga nyelvére a monologot, melyet a Kazinczy-féle fordításban talált s így igen nyilvánvaló és érthető a tragédia fordítójának érdeklődése ez iránt a változtatás iránt.

Kazinczy, a ki annyira lelkén viselte a színészet ügyét, tudott arról, hogy ki, mi a színpadon Kótsi, hiszen az 1794 Boldog-Aszszony-hava (január) 27-iki, fenmaradt legrégibb *Hamlet*-szín-

¹ Bayer: *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban.* 23—24., 105 l.

² Lásd: *A Faust dráma története a magyar színpadon* dolgozatomat. Kivonatát *Akadémiai Értesítő.* 308—309. füz.

lapon ¹ is Kótsi Ur neve szerepel, mint a királyfi személyesítőjeé, s hogy Kótsit becsülte, igazolja szintén Nagy Gáborhoz 1802 október 16-án kelt levele, melyben szívesen ajánlkozik arra, hogy Kótsi számára leiratja egy fordított szindarabját, ha azt játszani akarná.²

Nem hihető, hogy Kazinczy e fordításról ne megbízható helyről hallott legyen s érdeklődését a «mondja»-ra alapította volna s tekintve, hogy Nagy Gábortól ily szükszavuan kéri, biztosnak hihetjük, hogy tőle értesült a Kótsi-féle fordításról, melyről így megállapítottnak vehetjük, hogy létezett, de elveszett vagy legalább is: ezidőszerint lappang.

— Rexa Dezső.

Első megemlítése nálunk: annak, hogy Shakespeare színész volt.

Váli Béla Abafi *Fegyelô*-jében lenyomatta azt a verset, melyel egy debreczeni széplelkű ifjú Kántor Gerzson, a kitünô kómikust elparentálta.³

A közlés rendkívül hiányos, t. i. az érdekes jegyzeteket, a melyeket a szerző itt-ott poémájához hozzáfűzött, elhagyta s így a közlés hiábavaló. Ugyanis e jegyzetekből kettő különösen fontos színésztörténeti szempontból. E hiányokat akarjuk e pár sorban pótolni és pár adattal kiegészíteni.

Kántor Gerzson egyénisége színésztörténetünkben számottevő. A sorstól túlrövidre szabott élete sok szép és nemes sikert szerzett neki. Kölcsey 1812 február 12-én Kazinczyhoz írt levelében ⁴ így emlékezik meg róla:

«Végzem leveletem, mégis, hogy más ujságoktól is egészen üresen ne induljon el, azt írom, hogy itt a Theatrum egyik játzója meghalván, ezt írták epitaphiuma első sorában:

Itt fekszik a' Magyar Roscius. (!)

Juthat Édes Uram Bátyámnak eszébe, hogy Csokonainak

¹ Bayer *Shakespeare* stb. I. 153. l. A színlap id. Szinnyey József gyűjtéményéből most valószínűleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában lesz.

² *Levelezés* II. 498. l. (527. sz. levél.)

³ *Kántor Gerzson halotti verse*. XXVI. (1888.) 385—388. l.

⁴ *Kazinczy F. levélezése* IX. 291. l. Jegyzetben, hol az itt szóvá tett emlékeversről is van említés és hosszabb idézet: 565—566. l.

Deszkájára is ilyen formát írtak volt — hic jacent Ovid. Virg. Horat. etc. — Kell-e ezután a' Magyar Litteratura' kedvelőjének Shakespearnak (így) Monumentumát irigyeniek a' Westmünsterben?»

Kántor mindenesetre megérdemelte az emlékverset, ha tán a Roscius név — mely mellé valószínűleg Kölcsey maga is felkiáltó jelet tett! ¹ — némileg túlzás volt, a mit a közrésztvét és talán a pályatársi lobbanékonyág adományozott neki. E helyen az a megjegyzés figyelemre méltó e versben, hogy Shakespearet mint színészt állítja a közönség elé.

Ez az emlékvers mindenekelőtt megállapítja Kántor Gerzson pontos halála idejét, melyet rendszeren hibásan határoznak meg. Bayer (Játékszín tört. II. 238. l.) Kántornéről írva csak annyit mond, hogy Debreczenben vesztette el férjét, de nem írja, hogy mikor. Nem mondja meg Szigligeti és Váli sem. Lugossi Döme a félben maradt *Magyar Színészeti Lexikonban* elég bőven ír róla (202—3. l.), az Incze-féle *Magyar Művészeti Almanach* XI. évfolyamának melléklete (1911) K. K. betűk a. életrajzát így fejezi be: «(Debreczenből) Pestre megy, a hol egész addig játszanak, míg 1815-ben a Rondellát lebontják. Ekkor a társulat többi tagjával Miskolczra megy. Hányt-vetett élete 1836-ban ért véget». Bár nem tartozik ide — rámutatunk e vaskos tévedésre, mert Kántorék 1810-ben hagyták el Pestet s mentek Debreczenbe, hol a híres komikus rövid idő mulva — meghalt. (Bayer: *Játéksz.* tört. I. 423. l.)

Kántor e korai halálát siratja tehát az említett Ináncsi Gábor-féle emlékvers, mely nem tehetségtelen verselő munkája.² Van erő és van melegség benne s van gondolat. Közönségét nem becüli túl magasra, mert jegyzetben magyarázza meg, hogy:

«Thália a' kilentz Múzsák egyike volt, 's a Theátrumok' Pátrónájának tartatott.»

Egy más jegyzetben Garrik, ismét másban Roscius kilétével ismerteti meg olvasóit, s e soraihoz:

¹ Eredetije a Szemeretár III. K. *Level.* IX. 291. l.

² Kántor Gerzsonnak a' debreceni magyar nemzeti játszó társaság' közönséges kedvességben volt tagjának emlékezetére készített Ináncsi Gábor. Kinyomtatatta ugyan debreceni lakos polgár A* A*. — Nagy-Váradon Nemes Szigethy Mihály' es. és K. Privil. Könyvnyomtató' Betűivel, 1812-dik Esztendőben. — 4 r. 11 lap. (M. N. Múzeumi könyvtár. Szinnyei: *Magy. írók* e. művét nem említi.)

Bétölté az egész Dácia * térjeit
 A' Hír, e' szomorú hanggal: elóltatott **
 K Á N T O R ! — — —

* alatt megjegyzi, hogy: «Dácia név alatt értetődik Poétai szabadságból Magyar-Ország»; s ** alatt, hogy: «Elóltatott, az-az meghólt; 16-dik Február 1812-dik Esztendőben.» (4. l.)

A költeménynek érdekes részlete annak befejező három szakasza. (11. l.)

— — — — ha majd tovább
 A' késő Maradék emleget; hogy ha gyász
 Sorsodtól lehetett volna; Magyar Hazánk
 Garrik' 's Roscius érdemét

Benned, ritka, saját gyermekiben, egész
 Diszében, eleven színbe találta vón'
 Fel! — majd a' mikor a' nagy nevű Emberek
 Közt Sekszpirt* nevezik, Néked

A' jó, tiszta Magyar könnyeit áldozat
 Képest szenteli; 's ezt mondja: belölled is
 Még Sekszpir lehetett volna! de a' halál
 Munkás életed elvévé — ! —

Ime 1812-ben először jelenik meg nyelvünkön Shakespeare mint színész. A kitünő komikust, Kántort, a halál megfosztja a dicsőségtől, hogy a színjátszók között oly magasra emelkedjék, hogy — magyar Shakespeare-ré lehessen!

Kétségtelenül ez volt a gyászoló költemény írójának költői ötlete; nem lehetett az, hogy Kántort, mint színpadi írórt sirassa el, hiszen Kántor, mint ilyen elő nem fordul irodalomtörténetünkben, tehát erre nem czélozhatott. Erre vonatkozik — különben a «Sekszpir» névhez kapcsolt jegyzet is:

* «Schakespear (igy!) (a' kimondás szerint Sekszpir) volt a' múlt (igy!) Században Angliának kivált képen nagy hírv Theátrálistája. A' Játék-Színre készített felséges Munkáji Ötet egész Európában, de kivált Hazájában tiszteletbe hozták. — Közönséges Végzés szerint, a' Királyok temető-helyébe temetődött el. Darabjai majd minden Európai nyelvekre, a' honnan Magyarra is fordítottak, és itt a' mi Játék-Színünkön elő is adattak.»

Itt most talán csak az lehetne vitás, hogy a *Theátralista* szó alatt az író színpadi írórt, vagy előadót értett-e? Először az a tény

hogy e megjegyzést ahhoz a gondolathoz fűzi, hogy egy *nemiró* színészt neveztek volna magyar Shakespearenek, már magában véve kizárja, hogy itt e szó színpadi írójt jelentsen, de már a mondatszerkezet is, hogy nem köti össze ez állítását azzal, a mivel folytatja, t. i.: «a játékszínre készített felséges munkáival», jelzi, hogy a theatralista színész, a kinek azonban írói, költői híre-neve is van.

A költemény szerzője Inántsi Gábor. Ezt a nevet azonban így irodalmunk nem ismeri, de ismeri: Inántsi Pap Gábor nevét és ezt a nevet tiszteli, mint Grillparzer *Sappho*-jának kiváló fordítóját.

Pap Gábor, Pap Mihály lovasberényi református lelkész fia, később Fejérvármegye «alügyvédője», majd tiszti ügyésze — egyházának nagyhirű iskolájában, Debreczenben tanulhatott. A színészekért, irodalomért rajongott, a miről tanuskodik *Sappho* fordítása,¹ s az az érdekes, igazán nagy intelligenciára valló munkája, mellyel Lessing *Faust*-jának² fenmaradt töredékével ajándékozta meg nyelvünket — nem különben az az áldozatkészség, mellyel a Székesfehérvári Nemzeti Színjátszó Társaságot és a *Hebe*-t támogatta.³

Shakespeare színész voltának első megemlítése nyelvünkön tehát Inántsi Pap Gábor érdeme.

Rexa Dezső.

Néhány párhuzamos hely Shakespeare pár helyéhez.

Much Ado About Nothing III., 3., 14—16. sorához:

Διὸ καὶ τοῦ μὲν ζῆν τὴν φύσιν αἰτίαν ὀποληπτέον, τοῦ δὲ καλῶς ζῆν τὴν ἐκ τῶν γραμμάτων συγκαίμενην παιδείαν.⁴ (*Diod. Sicul.* XII, 13.)

¹ Megj.: Székesfehérvár 1820. 12r.

² *Lessing Faust-drámatöredékének fordítása 1818-ból* (Rexa Dezsőtől.) *Irodalomtört. közlemények* XXVI. 1916. 93—99. 1. és *Akadémiai Értesítő* 308—309. számában.

³ Kovácsóczy *Hebe*-jét Pap Gábor anyagilag támogatta s egy időben szó volt róla, hogy a folyóir. szerkesztését is átveszi.

⁴ Magyarul: «A mint tehát az életet a természet ajándékának, úgy tekintették az emberek az élet kellemét az írnutudásból eredő képzettség eredményének.» Sh.-nél e hely: «God hath blessed you with a good name: to be a well-favoured man is the gift of fortune, but to write and read comes by nature.» (F. Z. jegyzete.)

The Tempest IV., 1., 152—156. sorához :

... disparue il castello d'un subito, senza restarui altro, che on poco di nebbia quanto nulla . . . ¹ (*Historia del invulto cavaliere Platir*, In Venetia MDXCVII. p. 146.)

Pericles II., 2., 30. sorához :

La renommée de votre prouesse m'a amené ici.² *Amadis de Gaule*. Livre IX. Paris, 1563 p. CCL.)

The Tempest IV., 1., 64—66. sorához :

Esta alfombra, que tejió

De mastranzos³ y de juncia⁴

El Abril, formando en ella

Un florido catre . . . ⁵ Calderón, *El Castillo de Lindabridis*, jorn. II.)

Hamlet III., 1., 59. sorához :

... tranagli che ha a passare in questo mare di tempeste pieno . . . ⁶ (*Errori incogniti* di Messer Pietro Buonfanti da Bibbiena, Firenze 1586. p. 113.)

Worcester, Mass. U. S. A. April 6. 1915.

Joseph de Perott.

¹ A vihar e helye :

And, like the baseless fabric of this vision,
The cloud-capp' d towers, the gorgeous palaces,
The solemn temples, the great globe itself,
Yea, all which it inherit, shall dissolve,
And, like this insubstantial pageant faded,
Leave not a rack behind.

(F. Z. jegyzete.)

² *Pericles* megfelelő helye:

The word, *Me pompae prorexit apex.*

(F. Z. jegyzete.)

³ *Mentha rotundifolia* L.

⁴ *Cyperus*.

⁵ A vihar e helye :

Thy banks with pioned and twilled brims,
Which spongy April at thy hest betrimms,
To make cold nymphs chaste crowns . . .

(F. Z. jegyzete.)

⁶ *Hamlet* e sora :

Or to take arms against a sea of troubles . . .

(F. Z. jegyzete.)

Széchenyi István Naplói-ban Shakespeareről.

Széchenyi 1830 júl. 2-án Orsova közelében, a Desdemona-hajón írt levelében Döbrenteyhez azt mondja, hogy a Schlegel Sh.-fordítását előbb olvasta, mint az angol eredetét. (*Levelei*, I. 167. l.) Már most Széchenyi, mint az alábbiakból kitűnik, az angol Sh.-t már 1815-ben ismerte s így Sh. műveivel való ismeretsége Schlegelből ez évnél korábbi időre nyúlik vissza. Összes *Naplói*-t újra ebből a szempontból átnézve, bennök a következő Sh.-ből való idézeteket és vonatkozásokat találtuk.

Széchenyi *Naplói*-nak legkorábbi kötetének ez a címe: *Das Gute und Schlechte welches ich erfahren*. III. 1. (Adomák, történetkéék 1814-ből, töredékes napló-jegyzetek 1814., 1815., 1816., 1817. és 1818-ból)¹ Ennek 115—116. l.-ján a következő idézet van 1815 nov. 4-ről:²

HAMLET. 'Tis now the very witching time of night
When churchyards yawn, and hell itself breath out
Contagion to this world: now could I drink hot blood
And do such business as the better day
Would quake to look on. — Soft, now to my mother ...
O, heart, lose not thy nature; let not even
The soul of Nero enter this firm bosom:
Let me be cruel, not unnatural:
I will speak daggers to her, but use none.

(III. 2. szín, 389—400 sor.)

Ehhez a legközelebbi idézet 1815-nek hihetően decz. haváról való, mert u. i. decz. 13-ikáról ezt a bejegyzést olvassuk: «*Morgen in der Früh reise ich von London weg.*» E második bejegyzés a 118—119. l.-on a következő: «*Ich habe so oft nachgedacht was eigentlich der Verstand ist, — und bis jetzt hab' ich es nicht finden können. Ist es die grosse Kenntniss, ist's die Lebensweisheit, ist's der Egoismus, ich weiss es nicht. — Der sich glücklich zu machen im Stand ist, — wäre vielleicht der Klügste. Man lerne daher den Weg kennen, und frühzeitig kennen, der einen zum Tempel des Glücks führt — es sind denen so viele — und so*

¹ Széchenyi *Naplói*-nak jelzése a M. T. Akad. kéziratárában ez: III. 1—7. kötet, IV. 1—3. költ., V. 1—12. költ. Összesen 22 kötet. Terjednek 1814-től 1848 márcz. 18-ig. A fent idézett III. 1. k., tehát *Naplók* I. kötete.

² Az idézetek nem egész pontosak, mi Sz. szerint adjuk itt.

verschiedene — und jeder Mensch beinahe muss einen andern wählen, dass man sich in Acht nehmen soll keinen unrechten zu wandeln — und nach etwas zu jagen — was für uns verlohren ist. Man nehme jede Sache wie sie kommt. — Das Glück ist doch eines — und der Eroberer begegnet nach der siegreichen Schlacht — den ruhigen Landmann — am Tage der Ernte am nämlichen Ziel = Hab' ich schon meinen Weg.

LADY. «... are you a man?»

MAC. «Ay, and a bold one, that dare look on that
Which might appall the devil = Kean.»

(*Macbeth*. III. 4. szín. 58—60 sor.)

Mikor Széchenyi e sorokat írta, tehát Londonban volt. Ez volt első angliai útja. Elindul Bécsből 1815 szept. 9-én, szept. 28-án Párison, szept. 30-án Boulogne-on, október 2-án Tower-en át este Londonba ért s mint láttuk, maga írja, hogy decz. 14-én indult vissza. Bécsbe érkezett 1816 jan. 2-án. E szerint első londoni útjában ismerkedett meg Sh. műveivel angol nyelven s mint-hogy a *Macbeth*-ből való idézethez Kean nevét odaírta, valószínűleg színházban látta mind a két fenti darabot.

A harmadik vonatkozás Sh.-re 1818 júl. 17-éről való. Ekkor, t. i. 1818 júl. 13-án, elindult Gabriella iránti szerelmi bánatában Bécsből görögországi útjára s a fenti napon Triesztben volt. E hely található Napló III. 2. köt. 3—4. lapján: «Ich sitze einsam hier, und allein, wahrhaft, ganz allein am Kante des Meeres, welches mich tragen soll, weg, vielleicht auf immer; es wäre gut, Gott giebt ja seinen Lieblingen frühzeitigen Tod «und *wer wollte sich quälen länger unter verschmähter Liebe Pein.*» Mein lieber Romeo, mein theurer Shakespeare. Ach könnte ich Eueren Schatten winnen, oder friedlich zu euch mich gesellen... wo bin ich.»

A negyedik vonatkozás 1825 aug. 26-ikáról való. Noha második angol útja b. Wesselényivel közbeesett 1822 márcz. 1-től szept. 26-ig (ápr. 14. Tower, ápr. 15. London, aug. 12. Calais, szept. 26. Bécs), ebből az időből idézet Sh.-ből *Naplójában* nincsen. Az 1825-iki idézet *Macbeth*-re utal (*Napló*, V. 1. k. 77. l.) «It has been said, that sorrow must speak or die.»

E hely *Macbeth*-ben, melynek ez visszhangja, így:

Give sorrow words; the grief, that does not speak,
Whispers the o'er-fraught heart, and bids it break.

(IV. 3. szín 210—211. sor.)

Az ötödik vonatkozás Sh.-re az, hogy midőn 1830 jún. 24-én saját hajóján lemegy a Dunán Konstantinápolyba, ezt hihetően Döbrentey befolyására «*Desdemoná*»-nak nevezi el. Ezt az útját l. *Napló* V. 4. k.

Harmadik angliai útja gr. Andrassy Györggyel a hid ügyében 1832 aug. 16-tól nov. 26-ig tart. (Aug. 26. Bécsből indulás, szept. 5. Tower, szept. 7. London, nov. 12. Calais, nov. 26. Bécs.) Ebből az útból sem találni vonatkozást Sh.-re, sem idézetet. Az idézetek, kivált ha más költőket s főleg Byront veszszük, nagyon csekély számúak, de tudjuk, hogy Sh. egész költészete mégis nagy befolyással volt Sz. egész lelki életére.

Ferenczi Zoltán.

Gr. Mailáth János egy elbeszélésében Shakespeareről.

A *Muzáron* (III. k. Élet és Literatura. Rész XI—XIX. 1829.) 219—233. l.-jén jelent meg gr. Mailáthnak *A levél* cz. fantasztikozatirikus elbeszélése. Egy hadnagyról szól a XVIII. sz.-ből (1757), ki szerelmes Demeter gabonakereskedő Lúcia nevű leányába, kit az apa öreg, de gazdag emberhez akar nőül adni. A mint a hadnagy búsan ül egy falusi fogadóban, belép egy vándor, batyuján egy kandurral. A vándor leül s így szólítja meg a macskát: «Ehethnél, Károlyom? — A hadnagy nem mer hinni füleinek, midőn a Kandur igen érthetőleg ezt felelé: De igen, még pedig nagyon. S mit ennél, Károlyom? kérdé a Vándor, s a Kandur ismét felelt: Engem ma meláncoliás éhség szálla meg; adasd nékem a Hamleti Monologust: «Lenni? nem lenni?» — A Vándor mondá: Azt megevéd tegnap; megint nem vehetém meg még. — Tudom, feleli a Kandur: de Shakespear, a Fleischer Kiadásában,¹ amaz Úrnál, ki ott ül, megüti orromat; kérjed csak, szakaszsa ki könyvéből a levelet. Úgy látszik búsul; hihetőleg úgy szerencsétlen, mint én, s ez szerint szánni fog. — A Vándor a Hadnagy felé közelite. Ez kiált: Mi Egek csudája ez? s a Ked macskája igazán papirossal él? — Megütközve áll a Vándor, s szembe tűnő öntetszéssel így szóla: Uraságod a titokban-gazdag hét éjszaka egyikében született, minthogy megérté Károlyom szavát. — Mi az a titokban-gazdag hét éjszaka, én nem

¹ A kiadás melyről itt szó van: *Plays and poems, accurately printed from the text of the corrected copies* sat. A new edition; in one Vol. Leipzig. 1830. Er. Fleischer. Korábbi kiadás 20 k.-ben 1804—13.

tudom, mondá a Hadnagy; csak azt tudom, hogy Lucza-napján jöttem e világra. — Derék! kiáltá a Vándor; s minthogy Lucza napja ma van, kívánok minden kigondolható jót Uraságodnak. De most engedje, kérem... ekkor felkapá a könyvet a Hadnagy elől, kitépte belőle a *To by, or not to by*-t, s oda veté macskájának, ki azt mohón és morogva faldosgatta. — Van-e eszed, ember? kérdé a felszökött Hadnagy. — De a Vándor hozzá kapa engesztelőleg karjához, s így szóla: most mingyárt declamálni fog; de azt szebb hallani oda kinn mint zárt szobában. Jöjön Uraságod a kertbe; kedves kis hely; ott lesz szép hallani mint mondja».

Tél volt ugyan, de azért kimentek s a mint a Vándor egy könyvből virágneveket olvasott fel, gyönyörű tavasz lett s a megnevezett virágok nyílni kezdtek; mert ez a könyv a szellemek botanikája volt. «Egy jaszminernyőbe érének, folytatja Mailáth. A két Úr leüle egy pázsitzéken, a macska pedig egyik ágról a másikra szökdele, s szívszaggató hangzatokban declamálgatá a maga Lenni, Nem lennijét».

A hadnagy azt hitte, álmodik, majd neki ment a Vándornak s magyarázatot követelt. Erre a Vándor elbeszéli, hogy Kandur Károly egykor ember volt, mint hivatali gyakornok, belészeretett a «játékszín» egyik szép tagjába s kedvéért színész akart lenni, a mit a direktor el is fogadott három feltétel alatt, melyek utolsója az volt, hogy első felléptére szerezzen egy darabot, mely 99. este töltsen meg mind jobban a színházat. A baj csak éppen ez volt, «mert, teszi hozzá, magunk közt légyen! mondva, dolgunk a drámai poesis mezején átkozottan roszul áll.» Elég az, hogy egy suszter ajánl neki darabot, de ő a Vándor művét fogadja el; nagy sikert arat s megnyeri a színésznő szerelmét is. Azonban a színésznőbe szerelmes a drámai hős is, a ki felbuztatja a susztert, hogy mint suszter, drámaíró és varázsló, álljon boszút s az őt macskává varázsolja. «Másnap déli tizenkettőkor, folytatja a Vándor, a házfedél zsindeleyein sétálgatva jött hozzám, hol a fedél alatt lakom, s így szóla: Déli tizenkettőtől egyig mindég szabad lesz szólanom, de ennem csak írást szabad. Szívem gyomorra van átvarázsolva; s a milyen az akkornapi érzésem; olyannak kell lenni a könyvnek is, melyet felfalok. — Uraságod látá, mint évé meg a Hamlet Monologját; Szermerének Sonettjeit már tizszer nyeldeste el. Egyszer féltékenységre éhe kínzá, s egy ülőhelyében ette meg Don Gutièrt, az ángoly Othelot, és a Rossiniét azon felül. Nem szerezhetek elég könyvet neki.»

Most a Vándor elmondja, hogy ő varázsmesterségre adta magát, mert barátját ki akarja menteni s ő most már Garabonczás

deák, de barátja titkát még nem ismeri. Kéri a hadnagyot, hogy ajánljon egy jó mestert neki. Erre a hadnagy elpanaszolja, hogy erre neki is szüksége volna, mert hiszen éppen ma van Lúcia eljegyzése. Erre a Garabonczás magára vállalja, hogy ügyét kedvezően elintézi s egy oly varázs-levelet ír, melyről mindenki azt olvassa le, a mit az illető szeret vagy a mitől retteg. Ezzel Demeter házához mennek s Demeter a levélről egy előnyös hadsereg-szállítást, Lúcia apja beleegyezését stb. olvassa le. Így a fiatal pár egyesül, sőt remény támad, hogy a Kandur is megmenekül; de az elbeszélés végül megszakad. E részeknek azonban nincs többé Shakespearehez köze.

Mint hogy Szemere a *Muzáron*-ban azt, a kissé szokatlan eljárását követte, hogy a következő kötetekben kiadta az előző kötetek bírálatát, így jelentek meg a *Muzáron*-ban (Új folyam, I. füzet. 1833) a III—IV. k.-ról is bírálatok, melyek részben elítélték Mailáth ez és más elbeszéléseit. (30—31. l.) Ugyanott megtudjuk, hogy ezt a sok embert megbotránkoztató elbeszélést, 24 óra alatt írta (34. l.) s megmondja azt is a bíráló, hogy «Pffefeli théma után készült», (89. l.) s hogy kissé zavaros és elszietett, a mi való is. Valóban nehezen érthető, hogy mit akar vele.

Ferenczi Zoltán.

Kölcsey Shakespeareről.

Kölcseynek *A komikumról* cz. értekezése először az *Élet és Literatura* II. k.-ben (1827., 302—348. l.) jelent meg *A leányörzö.* *Vígjáték három felvonásban* cz. a. Tehát eredetileg Kisfaludy K. e vígjátékának bírálatára volt célja Cselkői anagramm alatt, melyet Kölcsey Szemere felkérésére írt. Kölcsey azonban röviden szól ugyan Kisfaludy vígjátékairól, még pedig elismerőleg; de aztán értekezését egészen a komikum széptani vizsgálatának szánja, mint ezt értekezése elején maga megmondja. Ebből az értekezésből kitűnik, hogy a mint ez általában az akkori irodalom nagy ismeretével van írva, akként Kölcsey Shakespearét is jól ismerte s többször hivatkozik rá, mint ezt Kristóf György kimutatta. (*Magyar Sh.-Tár.* 1913. 260—1. l.) Kristóf idéz minden helyet, kivéve egyet. Ebben Kölcsey Jean Paulnak arról a megjegyzéséről szól, hogy «sors igazgatja a szomorújátéki actiót, eset (véletlen) a vígjátékot». Kölcsey példák alapján azt mondja, hogy mindkettő egyforma erővel vehet részt a szomorújátéki cselekvényben, «mert mindkettővel egyformán lesúlyesztő küzdésbe jöhet az emberi erő. A kü-

lönbség a víg- és szomorújáték esete (véletlen) közt alkalmasint csak a következésben fekszik, mivel itt komoly, amott nevetséges scenák fejlenek ki belőle. Egyedül ez a nevetséges kifejlés az, a mi a vígjátéki esetnek bohó arcot kölcsönöz. Midőn Molièrenél a *Cocu imaginaire*-ban Sganaralle a fiatal úrfi képét feleségének kezei közt meglátja, minő tragikai jelenést nem adna ezen eset Othelloban? s minő komikait ad Molièrenél! Az eset tehát valóságára nézve a drámának mindenik nemében egyforma, s egyformán is kell annak az actióra nézve munkálkodni, s ezzel egyforma mértékletben állani».

Megjegyzendő Kölceynek Sh.-ismeretére ahhoz, mit a *Sh.-Tár* 1915. 281—285. lapján írtunk (VIII. k.), hogy Kölceynél Sh. neve (így írva, a mint nálunk a színlapon szokás volt: Schakespeare) először Kazinczyhoz 1812. febr. 19-én írt levelében fordul elő, tehát midőn 22-ik évében járt. (L. Kazinczy *Lev.* IX. 291. 1.) Idézve e helyet teljesen l. *Sh.-Tár* IX. 292. 1.) Ez a hely megerősíti azokat, miket *Kölcey Sh.-ről* cz. cikkünkben elmondtunk. (*Sh.-T.* VIII. 281—85. 1.)

Ferenczi Zoltán.

Szalay László pár megjegyzése Shakespeare-ről 1830-ból.

Szalay a *Muzáron* III—IV. k.-ról bírálatot írt ily cz. a. *Észrevételek a Muzáron III. és IV. kötetéről.* Pest. (1830.) Landerer L., melyet Szemere kiadott a *Muzáron*. Új folyam. I. füzetében (1833. 54—98. l. XXX—XXXI. fejezet). Itt a XXXI. fejezetben a regényt, mint műfajt és kivált a Scott-féle történelmi regényeket a német romantikus iskolával szemben védi s e közben így szól: «A Meissner-Fesslerer és Walter Scotti históriai románok két különböző s egymástól messze eltérő sphærában forognak. S nem kívánhatni e telyes joggal, hogy azok, kik Shakespeare históriai drámáit az újabb dramaturgia maximumának tartják, a históriai román iránt igazságosak legyenek?» (81. l. *Észrevételek* 36. l.)

Alább szólva arról, hogy a középkori nemzeti költészet darabjai nálunk miért veszték el a pogányság pusztulásával, így folytatja: «Illy körülményekben a néppoesis is kevés eredetit fog felmutathatni. Stülfrid és Brunswik története a magyar pór előtt isméreatesb magánál Kádárnál s Toldi Miklósnál; Hamlet története országszerte beszéltetik, midőn a Thuróczitól említett regék Konth-

ról elfeledettek, s a minden pórregéink legismeretesebbe, az úgy nevezett Tündér Ilona, olaszból fordítottatott». (84. l. *Észrevételek.* 40. l.)

Alább Vörösmarty *Ugod Széplakon* költői elbeszéléséről szólva, kitér a keleti regék befolyására az európai költészetre. E helyen így szól: «Az angol balladákban a keleti regény az éjszakival egy új s valóban költői egészszé frigyesült. Innen támasztá fel Shakespeare a tizenhatodik században újjól, s drámai formában talán legelső Vész-ében (t. i. *A vihar = The tempest*) a középkor kedves mythusát.» (88. l. *Észrevételek.* 44. l.)

Ferenczi Zoltán.

Mokry Benjamin Shakespeareről.

Sh.-ről hazánkban az első valóban méltó életrajzot Mokry írta ily cz. művében: *Közönséges Historiái-Biográphiái Kézilexikon* avagy Rövid Élet-Leírások Mind azoknak a' nevezetesebb személyeknek, a' kik magokat talentomaik, virtusaik, találmányaik, vitézéseik, mesterségmíveik, és más akármely jeles, vagy gonosztetteik által esméretesekké tették; a' legrégebb historiai időktől fogva, a' jelen való időig. A' régi és legújabb nevezetes Kútfejekből készítette, és öszve-szerkesztette Mokry Benjamin Egy-néhány külső Országi Tudós-Társaságoknak Tagja, Pesten, Trattner János Tamás betűivel és költséggével, 1819—20. I.—IV. Ennek IV. k, 102—7. lapján *Shakspeare (Wilhelm)* cz. a. a következő élet- és jellemrajz olvasható:

«A' természetnek legnagyobb Poétája; az Ánglus theátrumnak atya; nemzetének diszsze és Geniusa. Született Stratfordban, a' Warwicki Grófságban 1564-ben. Az atya egy magát jólbíró gyapjúval kereskedő polgár volt, és fiját is ezen kereset nemére akarván oktatni minekutánna kissebb iskolai tudományait végezte volna; segítség véget maga mellé vette, és tizennyóltz esztendőskorában megházasította. Ezen élet nemébe bele unván, vagy pedig azért hogy a tilalmasban volt vadászásáért való büntetést elkerülhesse Londonba ment, a' holott a' theátrális személyek között állott, egyszersmind pedig természeti nagy talentomától vezéreltetvén költői vagy poétai pályára futásához is hozzá fogott. Ezen idő szakaszból való, *Adonis* és *Lucretia* ifjúságabeli próba tétele. Theátrális darabjaival nem tsak a' Közönségnek; hanem a' Nagyoknak, sőt még az Udvarnak kedvét is a' legnagyobb mértékben

megnyerte; és azok által Southampton Grófbán felette adakozó Jóltevőre és pártfogóra talált. Er'sébeth Királyné darabjait az Udvarban játszattatta, Jákób Király pedig eránta való nagy hajlandóságának jeléül tulajdon keze irásával tisztelte meg. Ennek uralkodásának eleje tájján a' Játéknéző hely Directorságára verekedvén fel, és annak egy ideig birtokos társává lévén, ezen eszközök, és költői munkássága által, minekutánna anyi vagyont gyűjtött össze, hogy mértékletes kívánságát ki elégíthesse; a' theátrális életről és más efféle foglalatosságokról letévén életének hátra lévő részét születésének helyén Stratfordban ditsóséggel megtetézett tsendes nyugalomban tölté el. Meghólt 1616-ban Aprilisnek 23-dik napján életének 53-dik esztendejében. Eltemettetett az oda való templomban a' mellyben lévő emlékjelén ezen felül irás olvastatik:

Judicio Pylium, Genio Socratem, arte Maronem,

Terra tegit, Populus mæret, Olympus habet.

Nagy talentóának méltó csudállóji a' Westminsteri-Abbátságban 1740-ben pompás monumentumot emeltek emlékezetére. Dramátika munkáinak Ánglus kiadásai között legtöbbrre betsültetnek a' *Johnson* és *Steevens*, a' *Reed*, és *Malone* által készültek.

Talentóának kifejtődésével tudományos esmérte is azon mértékben nevedett. Jóllehet a' holt tudományokra nézve szegény volt is; mindazáltal az élő, és mindennapi haszonra fordítható tudásnak nagy gazdagságával bírt, a' mellyet részszerént a' közönséges emberi életből, részszerint pedig a' hazai literatúrából merített. A' midőn olvasásának legfőbb tzielja a' volt, hogy meglett, megtörtént dolgokat gyűjtögessen össze magának, a' históriának előtte ezen tekintetből természet szerént legfontosabb tekintetűnek kellett lenni. A' mythológiával is annyira megismerkedett, a' mennyire az tzieljára nézve megkívántatott. A' Régieknek gondolkozások módját, ha szintén azoknak nyelveket tökéletesen nem értette is, a' fordításokból mindazáltal helyesen feltudta venni; különösen pedig a' Római históriának szintén a' lelkéig bé hatott, nem külömben hazájának históriáját mind közönségesen, mind pedig részszerént pontomosan esmérte. Valamint a' Természetnek átaljában, úgy az embereknek is figyelmetes vizsgálója volt; hazáját több izbéli útazásaiból igyekezett megésmerni, a' külföldet pedig könyvekből, és azoknak beszédjeikből a' kik azokat béúttazták. Hogy pedig ottan ottan, a' midőn a' külső Országi tárgyakról szóll, a' Geographia és Chronologia ellen hibázott, azt

épen nem a' Poëta, hanem azon idő tudatlanságának kell tulajdonítani, a' mellyben az efféle dolgokra tellyességgel semmi kritikát sem fordítottak, sőt azt *botránkozó dolognak tartották volna*. A' mint Schlegel is (A. W.) Karakterének festésében rólla megjegyzi; a' theátrumba az emberek nem azért mentek, hogy ott Históriat, Geográphiát és Időtudományt (Chronológiát) tanuljanak; hanem azért, hogy ott víg elől adást lássanak, és a' Poësisben semmit egyebet Poësisnél nem kerestek. A' Költő mihelyest tzéljával ez vagy amaz nem ellenkezett, a' legnagyobb szabadsággal élt. Épen illy kevés figyelmettséget fordított, a' külső öltözetre (Costumre) is, ámbár az időkhöz és népekhez alkalmaztatott gondolkozása módja átaljában helyes volt. Ezen úgy tettző fogyatkozásnak okát is a Shakspeare időszakában kell keresni; a' melly a' nélkül hogy a' Régiségekbúvárjaitól a' régi Görögöknek és Rómaiknak öltözködéseket ki tanulta volna; legkisebb ellenvetés nélkül megelégedett véle, hogy *Brutus és Cassius Spanyol köpönyegben jelentek meg a' theátrumon*, hogy a' *toronybeli órát ütni hallották*, és hogy a' *Római ármádiában doboltak*.

Shakspearenek ember ismérete olly nagy volt, hogy az szintén példa beszéddé vált. Felül múlhatatlan grádusban birt azon ajándékkal, melly szerint az indúlatnak finumabb akarat ellen való maga ki nyilatkoztatását is észre vegye, megmagyarázza, és azokból egymással való öszve köttetésben következéseket húzzon ki. Hasonló tökéletességgel festi a' nemeket, időkort, minden renden, karban lévőket; az egymástól legkülömbözőbb időket, és Nemzeteket; sőt az emberi természetnek karikáján (circulusán) túl is, phántáziájának szárnyain olvasóit szintén a' lelkek világába ragadja fel magával. Épen illy tsudálkozásra méltó az *indúlatoknak, barátságos tréfának, gúnyolódásnak, szerelemnek, gyűlölségnek, a' rendkívül való örömmnek, a' megrémülésnek, dühösségnek és kétségbe esésnek elől adásokban*, egyszóval a' léleknek minden kisebb nagyobb mértékben és grádusban álló állapotját remek módon írja le. Mindazáltal némelly tulajdonságaira nem kevés ellen mondókra talált, nevezetesen azon tekintetben, hogy a morális otsmányságokat, igen világosan és kiméllés nélkül festi, és az által nem tsak a' szemet hanem az érzést is megsérti és fellázasztja. Megkell vallani, hogy ezen esetben is festésében valójában a' természetet követi, annak okát pedig, hogy ez által a' mai finum érzéstől és illendőségről való képzeletek megsértetnek nem ő benne, hanem magunkban kell keresni. *Shakspearenek ideje valamint a' Homerusé, Prófétáké, Aeschylusé és más régi*

Poétáké ezen elkényesedéstről és külső elfinumosodásról keveset vagy semmit sem tudott. De ha szintén erre nézve a' Költő hibás volna is, hibája mindazáltal az erőnek bőségéből származván a' fel emelkedettebbek és nemesebbek között való; a' mellyet ismét felváltva a' leggyengébb és legédesebb kellemetesség enyhít. Még az egymás ellenébe tétetett indulatokat is egyforma mindenható hatalommal festi; ront, bont, és az emberi szívbe magát bé színelvén azokat magához tudja édesgetni. A' tsendes magától való megsalattatást, és a' maga előtt félig ismértes képmutatást, nállánál soha senki jobban le nem festette; a' mellyekkel még a' nemes szívek és indulatúak is az emberi természetbe magát majd tsak nem elkerülhetetlen bé fúró önnön rúgójakat elfedezni szokták. A' Karakteristikának ezen titkos ironiája, mint éles béléltásának feneketlen mélysége, bámúlásra méltó ugyan; de egyszerűsmind a' nagy és szép dolgokra való törekedésen, az enthusiasmuson nem kis sebet ejt; mivel világosan megmutatja, hogy semmi világi *Nagyság* és *Virtus* tiszta, salak nélkül való, tökéletes, és valódi természet szerint nem lehet. A' kik ezen, valamint minden nagyobb tulajdonságokkal szintén a' Csudállásig felékesítettett, (sic!) úgy nagy maga meggondoló tehetséggel bír, és a' maga mesterségének minden eszközeivel belsőképen esmértes genie (zseni) Költőnek, karakteréről, írása módjáról, munkájáról, azoknak foglalatajokról, belső betsekről 's a' t. többet kívánnak tudni, Német fordítóin úgy mint *Wielandon*, *Eschenburgon*, *Schlegelen*, *Vosson* 's a' t. kívül olvassák meg a' Lipsiai *Conversations-Lexikon*nak, avagy *Encyclopædiai Kézi szókönyvnek* 9-ik kötetét a' Shakspeare ártikulus alatt; főképen pedig *Boydell* Shakspearenek híres Galleriájáról.»

A Mokry által felhasznált művek a következők: Sh's *Theatralische Werke*, v. Eph. M. Wieland. I—VIII. 8r. Zürich, 1762—66. Orell. — Sh's *Schauspiele*, v. J. J. Eschenburg. I—XIII. 8r. 1775—82. Zürich, Orell. — Sh's *Schauspiele*, von J. J. Eschenburg, Neue ganz umgearb. Ausg., mit kritischen Anhängen u. Titelvignetten. I—XII. 8r. Zürich, Orell F. u. Co. 1798—1806. — Sh's *Schauspiele*, v. Heinr. u. Abr. Voss. Tübingen I—III. 1810—15. Cotta. — Sh's *dramatische Werke*, neu bearb. v. A. W. Schlegel, 1797—1810. I—IX. Berlin, Reimer. — *Conversations-Lexikon*. Allgemeine deutsche Real-Encyclopædie f. d. gebildeten Stände. 5. Aufl. I—X. 1818—20. Berlin, Brockhaus. (NB. ennek IX. 78—98. l. Shakspeare.) Kivált ebben rövidre vonva feltalálhatók a Mokry által felhasznált részletek. — Shakspeare's *Dramatic*

Works revised by Steevens, with plates. I—IX. London, 1802. Ebben vannak t. i. kiadva a Boydell John (1719—1804) által gyűjtött s neves angol festők által festetett Sh.-képek, melyek száma 1802-ben 162 volt s utóbb 170-re szaporodott, melyekből 3 szobor volt. Ezekről szól: Catalogues of pictures in the Sh. Gallery. (1789—1802) Ennek értékét akkor 30,000 fontra tették.

Mokry szül. 1784-ben, Sárospatakon, Jenában, Göttingában tanult, Pápán volt a ref. főiskolában tanár 1805—13-ig. Ekkor betegeskedése miatt lemondott, Pestre költözött s itt halt meg 1826 máj. 15. Fenti műve 1819-ben, a Marczibányi-intézet nagy jutalmát nyerte meg.

Ferenczi Zoltán.

Kisfaludy Sándor Shakespeareről.

A *Muzáron* IV. k.-ében (*Élet és Literatura*. Rész XX—XXIX. 1829.) a XXI. részben Házi jegyzetek cz. a. Szemere Pál több magyar írótól véleményeket adott ki az akkori magyar kritikáról, melyek többnyire elítélik a patvarkodásokat. Ezek közt (3. sz. 13. l.) Kisfaludy Sándor így ír, rosszalva a személyeskedéseket: «Homer és Osszian sem az Aestheticának kathedrája előtt soha nem ültek, sem Recenziók által nem tanítottak, mégis örökre csudák, példák maradnak, és Shakespeare, az Aestheticának minden törvényei ellen minden Recenziót Géniusával tapadó Óriás fog örökre maradni. Ha pedig egy theoreticus, szűk, kicsiny lélek a Recensens, hát méltán azt lehet neki mondani:

A Géniusnak bámulandó miveit
Hijába rágod, oh, Recensens!
Mint az egér a négy ezer
Év olta a jelenkorig folyvást csudált
Nagy óriási pyramist».

Ferenczi Zoltán.

Pazzi Mihály egyik elbeszélésének vonatkozása Shakespearere.

P. M. Adolf cz. a. elbeszélést adott ki a *Muzáron* III. k.-ben (*Élet és Literatura*. Rész XI—XIX. 1829.) Ebben egy fiatal férj örült féltékenysége van rajzolva s ebben egy vonatkozás van Othellora. Ugyanis a féltékeny ember álmatlanul tölti az éjt féltékeny-

ségében. «Korán reggel, írja az elbeszélő, egy csinatlan embert látott valami levelet hozni, ki azonnal távozik. Rohant a levélnek. *Othello, a Velencei Szerecsen* fénylett, nagy betűkben a játékszíni céduláról elébe. Tudnivaló, hogy Rossini Operája, ugymond; mert Shakespeare Szomorújjátékát — ah, ki fogná e pártíkat (szerepeket) játszani? — Úgy van; én Othello vagyok, kiálta; de okom van reá, ezer okom.»

Ferenczi Zoltán.

*De Perott József egy megjegyzése a M. Sh.-Tár
VII. 312—313. l.-jához.*

De Perott József úr Amerikából (Worcester, Mass. U. S. A. 1915 ápr. 6-ikáról) ezt írja: A *Magyar Shakespeare-Tár* VII. kötete nekem nagy örömet okozott. Nagyon érdekelt annak olvasása, hogy *A vihar* s a *Téli éjszakák* közti hasonlat Magyarországon is feltűnt Beöthy Zsoltnak. A mint én tudom, Antonio de Eszlava *Noches de Invierno* művéből nem öt, csak négy német kiadás van: Wien, 1649. (Berlini k. könyvtár.); Nürnberg, 1666. (Budapest. egyetemi kvt.); Nürnberg, 1683. (Boston, Ticnor Library); Nürnberg, 1699. (Perott úr birtokában.) A Barth Gáspárnak tulajdonított latin fordítás aligha jelent meg.

F. Z.

Kazinczy védelme a «Hány a harang?» helyességéről.

A *Muzáron*. (*Élet és Literatura*. Rész XX—XXIX. 1829.) IV. kötetében Szontagh Gusztávnak egy értekezése jelent meg a nyelvmívelésről. (VIII. 145—152. l.) Ebben főgondolatai ezek: Minden nemzetnek van saját szellemének megfelelő nyelve, mely koronkint változik és fejlődik. E fejlesztés szervei az írók. Itt kezdetben külpéldák vezetnek, így keletkeznek a másolatok, utánzatok, melyek a nyelvre is kihatnak, előbb külső-, majd belsőképpen. A másolás, és utánzás nem teremt «nemzeti irodalmat», csak bővíti. Éppen ez áll a nyelvre nézve is. Belsőleg nyelvünket csak oly írók fejthetik ki, a kik a nemzeti irodalmat klasszikus művekkel ajándékozzák meg. A kérdés végre az, hogy meddig terjedhet nyelvünk bővítése és gazdagítása a külföld szólásmódjai által? Felelet: «A meddig azt nyelvünk természete, szelleme vagy Geniusza engedi.» A nyelv a nemzeté, mely felette felségi jogokat gyakorol. Az az

író, ki ezen túllép, «literatúrai tekintetben a felségsértés vétkével terhelné magát» haszon és czél nélkül. «Az igazi magyar írásmódot nem lehet a külföldtől tanulni; hanem csak *feltalálni, teremteni.*» Ő tehát Sallustius græcismusait nem helyesli, mint Kazinczy. Megemlíti Kazinczy nézetét, ki új szavak és szólások nagyobb körű használatát kívánná; de ő óvatosságra int s bárha elismeri Kazinczy érdemeit, hangsúlyozza, hogy az az út helyes, mely nyelvünk jellemének kifejtésére vezet. «Ép durvaság jobb fonák míveltségnél.» Szontagh elvei tehát egészben egyeznek az orthologia elveivel.

Erre Kazinczy u. o. felelt. (IX. 152—163. l.) Ő helyesli Sallustius græcismusait. Tették azt mások is Rómában, «az vétek, mond, de szép vétek.» «Zseninek az író az által bizonyítja magát, hogy ő törvény és fennálló szokás-ellen szól, de szépen szól.» Ebből következik, hogy jobb új szót alkotni új fogalomra, mint átvenni idegent s a jót is eltolni, csak mert idegen, balgaság; mert a tudomány és művészet országában a föld minden lakója egyazon nemzet tagja; «a ki állásából kimozdulni retteg, haladni sohasem fog.» Így tettek a németek is görög, angol, latin és francia példák nyomán. A francziák nem vettek át semmit idegenektől s így nyelvökben minden tökélye mellett is sok van, a mivel nem rendelkeznek, mert egyoldalúak lettek, pedig többszínűsre kell törekedni. Ezt mi eredeti munkákkal elérni nem fogjuk még nagyon sok ideig. Ime, a kolozsvári drámapályázat meddő maradt, Báróczy eredeti műveinek stílusa gyöngye, Bessenyei jobban tette volna, ha Popet fordítja, hogysem *Az ember próbáját* megírta. A rossz eredeti mű semmit sem ér, sőt káros s kontár művek fordítása is az. A nemzet kiművelését a Gracziák készítik elő s ezért van, hogy költészetünk jobb mint prózánk. Ha vesszük, hogy az újítók tévedtek, nézzük meg, hogy mennyire vitték nyelvünket azokhoz mérve, kik csak akadémuskodtak. Ime Toldy kézikönyve mutatja, hogy az újító Dayka, ki 30 éve halott, most is él és sok ma élő, valóságos aggastyán. Ő tiltakozik az ellen, mint sokszor tette, hogy az újítók feldulnák a nyelv alkotmányát, hiszen ugyanaz maradt, a nyelv arca nem változott, «s nem az arcot akarjuk, mond, megváltoztatni, hanem csak nem ismert virágokat fenni a Múza szép firtözetébe.» De különben is nyelvünk még gyermek-ifjú, nincs is kifejlett arca, mert még növekedőben van. Végül ezt mondja:

«Hogy van holmi, a mit a nyelvben illetni nem szabad, mint olyan van, a mit illetni szabad is, kell is, hogy van, a mit az idegenektől átvehetünk, mint olyan vagyon, a mit átvenni nem szabad, azt mindnyájan érezzük: de hogy a határt a két

végszél közt a mi nyelvünk természete, szelleme, geniusa vonja el (vonja meg), azt vallani nem tudom, mert nem értett szó nem értett dolgot alkalmatlan megfejteni. Az affélét jobb a beszéd ideáljához mérni, s czéljaiból magyarázni; péld., hogy a mi az érthetőséget segíti, a mit a hely, s a beszéd és munka neme kíván, azzal, ha szép is egyszersmind, élhetünk. Így jöve be a Lovagok Lexiconába a teljes-vérű (vollblütig) olly ló megjegyzésére, mellynek mind attyja, mind anyja ángoly volt; s a szót eléggé ajánlja az, hogy egy szóval adja, a mit különben sok szóval kellene. Marinelli így szól Emiliában más nyelven mint a pusztai magyar,¹ s a «hány a harang» úgy emlékezteti a Magyar Szín vendégeit arra, hogy ott dán szól, mint a ruha, mellyet Hamleten lát. Illyeken aggatózni, a hol az író okait érteni lehetne, szűkkeblűségre mutat s a Grammaticusok törvényeiken keresztül kell nyargallani, nem benne megfenekelni, úgy mondja Quintillian. Izlés kell mindenek felett. A ki nem azt mívelte, el van veszve örökösen. Ezt kiáltja Adelung is. (*Élet és Lit.* II. 301. l.) Az írás főtörvénye a hűség (az idea hív tolmácsolása), az érthetőség, s a szépség s a szép nemében minden jó, a mi szép. De a Metaphysicus úgy kívánja, hogy minekelőtte tanításunkat elfogadhatná, fejsük meg neki *mi a szép*. Kérdésére egy Görög után ezt feleljük: *kérdje azt a vak.*»

Ez a hely is azt mutatja, hogy a leghelyesebb elvek mellett is a gyakorlat lehet helytelen. Kazinczy e hely fordítását hiában védte s ismételjük, a mit kifejtettünk, hogy noha a «what o' clock is it?» jó angol mondás, *Hamlet*-ben mégsem fordul elő s különös hogy azt akkor senki sem nézte meg; de ha ott volna is, magyarul mégsem helyes a Kazinczy fordítása.² Helyes így: «Hány óra? Hányat ütött az óra?»

Ferenczi Zoltán.

¹ Lessing *Galotti Emiliájának* egyik főalakja. Itt saját fordítását érti.

² V. ö. *M. Sh.-T.* VIII. 287. l.

A MAGYAR SHAKESPEARE-IRODALOM AZ 1915. ÉVBEN.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

a) Fordítás.

Al-shakespearei drámák. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 4. *Merlin születése.* 1662. Fordította Vértesy Jenő. Budapest, 1915. M. T. Akadémia, (8r. 137 l.) 2 K 60 f. — Az 1—4. füzetet ismertette Fest Sándor. Egyet. Philol. Közl. 1915. 652. l.

b) Értekezések, kisebb cikkek, bírálatok.

- Ackermann, August.* Der Seelenglaube bei Shakespeare. 1914. —
Ism. Elek Oszkár. Magy. Shakespeare-Tár VIII. 275—279. l.
- Albrecht, Louis.* Neue Untersuchungen zu Shakespeares Mass für
Mass. 1914. — Ism. Bodrogi Lajos. U. o. 215—254. l.
- Angyal Pál.* Lady Macbeth mint felbújtó. U. o. VIII. 41—59. l.
- Bayer József.* Egy magyar beszély «Romeo és Julia» motívuma.
U. o. VIII. 110—118. l.
- Bayer József.* Téves idézet VI. Henrikből. Egy. Philol. Közl. 232. l.
- Bayer József.* Egy Julius Cæsar-előadás a Nemzetiben. U. o.
353—355. l.
- Bayer József.* Romeo és Julia Borháton. U. o. 361—364. l. (Gaal
J. «Gyűlölség és szerelem» cz. novellájáról.)
- Bayer József.* Az első fordítás Shakespeare Lucretiájából. U. o.
493. l.
- Beöthy Zsolt.* Shakespeare és Arany. Magy. Shakespeare-Tár VIII.
12—25. l.
- Berzeviczy Albert.* Shakespeare és a magyar nemzetiélek. U. o.
VIII. 1—11. l.
- Bodrogi Lajos.* Contra librum et pro domo. (Vitakozás és véde-
kezés.) U. o. VIII. 215—254. l.
- Czeke Marianne.* Lemouton Emilia Shakespeare-fordítása. U. o.
VIII. 157—214. l.

- Ferenczi Zoltán.* Shakespeare-émlékünnepek. U. o. VIII. 255—274. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Kőlcsey Shakespeareről. U. o. VIII. 282—285. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Döbrentei első Macbeth-fordításáról. U. o. VIII. 286—291. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Az aprosdokéton egy példája Shakespearenél és Petőfinél. U. o. VIII. 291—294. 1.
- Ferenczi Zoltán.* A szonettek kérdéséhez. U. o. VIII. 295—298. 1.
- Ferenczi Zoltán.* Gr. Dessewffy József idézetei Shakespeareből. U. o. VIII. 299—300. 1.
- Fest Sándor.* Mikor írta meg Shakespeare Hamletjét? Egy. Phil. Közl. 355. 1.
- Fischer, Rudolf.* Shakespeares Quellen in der Originalsprache und deutsch herausgegeben. 1. Bd. Quellen zu «König Lear.» Bonn, 1914. — Ism. e. h. Egy. Philol. Közl. 440. 1.
- Heinrich Gusztáv.* Ayrer és Shakespeare. Magy. Shakespeare-Tár VIII. 26—40. 1.
- Hellebrant Árpád.* A magyar Shakespeare-irodalom az 1914-dik évben. U. o. VIII. 311—315. 1.
- Hoos Ferencz.* A shakespearéi drámák szerzőségi kérdése. 1914. — Ism. Heinrich Gusztáv. Egy. Philol. Közl. 422—424. 1.
- Latzkó Hugó.* Írók harca Shakespeare korában. Magyar Shakespeare-Tár VIII. 60—71. 1.
- Law, Ernest.* More about Shakespeare «Forgeries». 1913. — Ism. Rózsa Dezső. U. o. VIII. 281. 1.
- Magyar Shakespeare-Tár.* VII. köt. — Ism. Czeke Marianne. Ung. Rundschau. 515—517. 1. — K. Gy. Irod. tört. Közlem. 383. 1. — Morvay Győző. M. Középiskola 170—172. 1. — Rózsa Dezső. Egy. Philol. Közl. 338—340. 1. — V. M. Irodalom-történet. 126. 1. — A VI. kötetet ism. ly. Uránia 35. 1.
- Pellissier, Georges.* Shakespeare et le superstition. 1914. — Ism. Hevesi Sándor. P. Napló 262. sz.
- Perott, Joseph de.* Über eine Anno 1587 erschienene, ... Nouvelle als Quelle von Massingers A very woman. 1914. — Ism. cz. Magy. Shakespeare-Tár VIII. 275. 1.
- Perott, Joseph de.* A Téli Éjszakák hetedik fejezetéről. U. o. VIII. 300—303. 1.
- Rexa Dezső.* Nyomozás első Othello-fordításunk ügyében. U. o. VIII. 303—307. 1.
- Rexa Dezső.* Shakespeare-paródiák a magyar irodalomban és színpadon. Hamlet monologjának paródiája. U. o. VIII. 307—310. 1.
- Rózsa Dezső.* Shakespeare előzői. III. U. o. 119—156. 1.

- Shakespeare* összes színművei. Átvizsgált vagy új fordításokban kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. 5. 14. 24. Budapest, 1914. Ism. Fest Sándor. Egy. Philol. Közl. 46—56. l. — ly. Uránia 34. l.
- Spearing, E. M.* The Elisabethan translation of Seneca's tragedies. 1912. — Ism. Rózsa Dezső. Magy. Shakespeare-Tár VIII. 280. l.
- Vértesy Jenő.* Az ál-shakespearei Oldcastle-dráma. Egyet. Philol. Közl. 447—452. l.
- Weber Arthur.* Shakespeare és a legújabb német irodalom. Magy. Shakespeare-Tár VIII. 72—109. l.
- Wodick, Wilibald.* Jakob Ayrers Dramen in ihrem Verhältnis zur einheimischen Literatur. 1912. — Ism. Rózsa Dezső. U. o. VIII. 279. l.
-

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A Shakespeare-bizottság tagjai: Elnök Berzeviczy Albert; igazgató Alexander Bernát; előadó Radó Antal; a Magyar Shakespeare-Társ szerkesztője Ferenczi Zoltán. Belső tagok: Gr. Apponyi Albert, Angyal Dávid, Bayer József, Beöthy Zsolt, Haraszi Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Neugebauer László, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Vargha Gyula, Váradi Antal, Vojnovich Géza, Yolland B. Arthur. Külső tagok: Bodrogi Lajos, Hevesi Sándor, Ivánfi Jenő, Latzkó Hugó, Rózsa Dezső, Ruszt József, dr. Sebestyén Károly, Tóth Imre.

Az új Shakespeare-kiadás szerkesztő-bizottságának tagjai: Elnök Berzeviczy Albert, szerkesztő Alexander Bernát. Tagok: Bayer József, Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Heinrich Gusztáv, Radó Antal.

Kivonatok a Shakespeare-bizottság jegyzőkönyveiből.¹

Az 1916 ápr. 5-iki ülés. Elnök, Berzeviczy Albert, jelenti, hogy az új Sh.-kiadás három újabb kötete a Franklin-társulatnak hozzá intézett levele értelmében ápr. 23-ikára meg fog jelenni s tartalmazni fogja az *A hogy tetszik*, *A velencei kalmár* és *Coriolanus* színdarabokat. — Bemutatja ugyanő Gyulai Ágost levelét, mely szerint a magyar Sh.-bibliographia kéziratát egy hét alatt benyújtja. — Jelenti továbbá, hogy a Sh.-emlékünnepegy ügyében kiküldött bizottság az ápr. 30-iki Sh.-ünnepély (Sh.-matiné) műsorát a következőkben állapította meg: Bevezető beszéd, tartja Berzeviczy Albert; Shakespeare a világirodalomban, értekezés Alexander Bernáttól; jelenetek *II. Richard királyból* és *János királyból*, előadják a nemzeti színház tagjai; Sh. néhány szonettje, szavalja Márkus Emilia. — Jelenti elnök, hogy a német Sh.-társaságot Alexander von Weilen bécsi egyetemi tanár fogja képviselni.

¹ Az előbbi kivonatokat l. *M. Sh.-T.* I. 150—60., 237. II. 76., 155., 238. III. 77., 155. IV. 73., 240. V. 314. VI. 318. VII. 319. VIII. 316—319. l.

Ezzel kapcsolatban a Sh.-bizottság felkéri elnököt, hogy társaságunkat képviselje a német Sh.-bizottság weimari ünnepén, 1916 ápr. 23-án. Elnök ezt elfogadja; de ha akadályozva volna, akkor bizottság Alexander Bernátot kéri fel a megjelenésre. — Ferenczi Zoltán szerkesztő jelenti, hogy az 1915-iki *M. Sh.-Tár* megjelent s ápr. 23-ikára szétküldetik.

Az 1916 máj. 10-iki ülés. Elnök jelenti, hogy a bizottság nevében megjelent a német Sh.-T. weimari közgyűlésén, melyről a Kisfaludy-Társ. nyílt ülésén fog beszámolni; itt csak azt kívánja jelenteni, hogy kiváló rokonszenvvel fogadtatott s hogy bizottságunk működését meleg érdeklődéssel kíséri a testvér-társaság. Egyszersmind Max Förster, a német *Sh.-Jahrbuch* szerkesztője kifejezte azt az óhaját, hogy a *M. Sh.-Tár* behatőbb ismertetését tartaná kívánatosnak a *Sh.-Jahrbuch*-ban. Ennek végrehajtásával bizottság Ferenczi Zoltán szerkesztőt bizza meg. Ugyanekkor a weimari Sh.-könyvtár részéről azt az óhajt nyilvánították, hogy a magyar Sh.-irodalom mentől teljesebb gyűjteményét szeretnék megszerezni. Erre bizottság határozza, hogy a maga újabb kiadványait, mint eddig, ezután is meg fogja küldeni; a régiebb magyar Sh.-irodalmat pedig saját költségén beszerzi és megküldi. Ennek végrehajtására szintén Ferenczi Zoltán tagot kéri fel. — Elnök jelenti, hogy a nemzeti színházban tartott Sh.-matiné 1916 ápr. 30-án a már közölt műsor szerint telt ház előtt, nagyon szép rendezésben folyt le d. e. 11—1 óra közt. A rendezés munkájáért a nemzeti színház igazgatójának, Tóth Imrének, a bizottság köszönetét fejezi ki. Tóth Imre hálával fogadja az elismerést s jelenti, hogy a matiné tiszta jövedelmeként kb. 1100 K-t utal be a társaság pénztárába. — Elnök jelenti, hogy a német Sh.-T. részéről Alexander von Weilen a mi Sh.-ünnepünkön résztvett s társaságunk vendége volt, továbbá hogy az új Sh.-kiadás három kötete s a *M. Sh.-T.* 1915. évi folyama a tagoknak szétküldetett.

A máj. 10-iki ülésen tett jelentése értelmében Berzeviczy Albert elnök a Kisf.-Társ.-nak ugyanakkor d. u. 5 órakor tartott ülésén részletesebben előadta, hogy Weimarban a német Sh.-társaság ünnepi ülésén, mely kitünt a résztvevők nagy számával, őt nagyon melegen fogadták. Brandl Alois elnök a megnyitó beszédében üdvözölte őt, melyre ő az üdvözlés után rövid beszédet mondott s ebben a magyar irodalom részéről való üdvözlését fejezte ki. Az ünnepi lakomán Förster Max beszédet mondott rá, melyben a magyar Sh.-irodalomról való meglepő tájékozottsága nyilatkozott meg. Az ünnep egyebekben a meghívóban közölt keretben folyt le. Az elnök megnyitója után Brotanek Rudolf, prágai egyetemi tanár, tartott előadást *Shakespeare über den Krieg* cz. a. Este az udvari színházban ápr. 23-án *Macbeth* került színre, 24-én Verdi *Othello* cz. operája és 25-én a *Mass für Mass* Jürgens W. rendezésében Sh. színrehozatala módszerében. Az értekezéseket közli a *Sh.-Jahrbuch* LIII. évfolyama (1916). Ugyanebben Berzeviczy Albert be-

szóde is közölve van az elnöki megnyitóban (VI. l.) s magyarul így hangzik:

«Nagyon tisztelt Közgyűlés! Rendkívül megtisztelve érzem magam, hogy a magyar Shakespeare-bizottság nevében az ez évi közgyűlésen szólnom lehet és az elnök úr barátságos üdvözlét legmelegebben megköszönve, a szintén egy Shakespeare-ünneplésre készülő Magyarország irodalmi köreinek szíves üdvözlétét tolmácsolhatom. Egy évszázad óta a nagy brit legtöbb drámai műve a magyar színpadnak szilárd állományát alkotja; már 56 évvel ezelőtt egy bizottság alakult irodalmilag hibátlan Sh.-fordítások kiadására és három évtized óta van versemértékes teljes Sh.-fordításunk magyar nyelven, melynek létrehozásában legnagyobb nemzeti költőink vettek részt. Láthatják tehát, igen tisztelt hölgyeim és uraim, hogy mi, magyarok, — természetesen egy, a mi nemzeti lelkületünkben gyökerező vonzalomnak megfelelően — komolyan törekedtünk követni az európai Sh.-kultusz nagy előharcosának, Németországnak, nemes példáját. És a mint manapság vállvetve küzdünk az ellenségek egész világa ellen, a mint e küzdelemben egymást kölcsönösen közelebről megismerni és jobban becsülni megtanultuk: akkép egyesít minket az az elfogulatlan gondolkozásmód is, melyel mi egy, az ellenséges földön született nagy költőről megemlékezünk. Mi éppen abban különbözünk ellenségeinktől, hogy még a háború által felgyújtott szenvedélyek nyomása alatt sem tagadtunk meg semmit kipróbált eszményi javainkhoz való hitünkbelől. És az érzésnek e fensősége, — győzelmünk ez erős kezessége — meg fogja nekünk könnyíteni a háború után az összes művelt népek békés szellemi munkájához való visszatérést is; mert fölment minket elkövetett hibák nem egy jóvátételétől, nem egy bűnbánó vallomástól, nem egy kínos szánom-bánomtól. Egyesülve önökkel egy nehéz idő ádáz küzdelmében, mint egy számban jóval kisebb nemzet, bizalommal és megértéssel tekintve fel a nagy Németországra, küldi Magyarország a maga üdvözlétét és az el nem múló szellemi nagyság emlékünnepeén való részvételét, megülve felülmulhatatlan, hősies lelki nagyság e komoly napjaiban!»

Az 1916 okt. 4-iki ülés. Elnök mindenekelőtt meleg szavakkal emlékszik meg arról, hogy Somló Sándor, bizottságunknak kezdet óta buzgó tagja meghalt. Erdemeit, mint költőét, a Kisf.-társ. emlékezésében fogja méltatni. Bizottságunk a veszteség miatti fájalmát jegyzőkönyvben örökíti meg. Jelenti továbbá, hogy dr. Oláh Gábor úr egy művet ajánlt fel Sh. drámáiról, mire bizottság elhatározza, hogy a mű beküldésére szerzöt felhívja, megbírálására Beöthy Zsolt és Alexander Bernát tagokat kéri fel. Jelenti, hogy Gyulai Ápost a magyar Sh.-bibliográfia beküldését okt. 21-ikére ígérte. Ferenczi Zoltán jelenti, hogy a M. Sh.-T.-nak a *Jahrbuch der d. Sh.-Gesellschaft*ba való ismeretetéséről gondoskodott s a magyar Sh.-irodalom összegyűjtése a weimari Sh.-könyvtár részére folyamatban van. Elnök jelenti, hogy a M.

Sh.-T.-t Rózsa Dezső tag ismertette az *Anglia- és Deutsche Lit.-Zeitungban*. Alexander Bernát jelenti, hogy az új Sh.-kiadás következő kötetekben *János király, II. Richárd* és *Minden jó, ha jó a vége* fog-nak megjelenni. Rózsa Dezső jelentést tesz a Vas-utczai f.-keresk. iskolában tartandó Sh.-ünnepről, valamint a Szabad-lyceumban tartott három Sh.-előadásáról.

A *Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának a Nemzeti színház tagjai közreműködésével tartott matinéja* 1916 ápr. 30-án, d. e. 11 órakor a következő műsorral folyt le:

Bevezető beszéd. Tartotta Berzeviczy Albert. — Shakespeare a világirodalomban. Tartotta Alexander Bernát. — *II. Richárd IV.* felv. 1. szín. Ford. Szász Károly. [II. Richárd — Beregi Oszkár, Bolingbroke Henrik — Pethes Imre, Langley Edmund — Molnár László, Aumerle hg. — Kürti József, A carlislei püspök — Mihályfi Károly, A westminsteri apátúr — Mészáros Lajos, Nothumberland gr. — Bartos Gyula, Percy Henrik — Fehér Gyula, Bagot — Lugosi Béla.] — Shakespeare *Szonettjeiből*. Szavalta P. Márkus Emilia. — *János király*. III. fv. változása. Ford. Arany János. [Fülöp fr. kir. — Fehér Gyula, Pandolf bicornok — Hajdu József, Constantia — Jászai Mari.]

A *M. Sh.-Tár IX.* kötetében felsorolt felolvasásokhoz járult 1916 máj. 6-án a Magy. Irodalomtörténeti Társaságban Riedl Frigyes felolvasása: *Sh. és a magyar irodalom*. Megjelent a *Magyar Könyvtárban*. (1916. 824. sz. 42 l.)

A *Magyar Tud. Akad.* 1916 máj. 7-iki ünnepi közülésén a már említett tárgysort kiegészítette Hegedűs Istvánnak Shakespeare-ről írt költeménye.

A *Petőfi-Társaság* 1916 ápr. 9-iki ülésén az elnöki megnyitót Ferenczi Zoltán tartotta. Palágyi Menyhért felolvasásának címe: *Sh. pályája és életfelfogása* volt. (Megjelent mindkettő a *Petőfi-évkönyvben*.) Jakab Ödön *Shakespeare* cz. költeménye megjelent a *Budapesti Szemlében*.

A budapesti Nemzeti Színház Shakespeare-előadásai 1916-ban.

I. Jan. 12-én: *Hamlet*. Tragédia 5 fv. Ford. Arany János. Claudius — Ivánfi Jenő, Hamlet — Beregi Oszkár, Horatio — Rajnai Gábor, Polonius — Gál Gyula, Laertes — Odry Árpád, Rosenkranz — Náday Béla, Guildenstern — Lubinszky Tibor, Hamlet atyjának szelleme — Bartos Gyula, I. sírásó — Rózsahegyi Kálmán, II. sírásó — Kürthy György, Gertrud — S. Fái Szerena, Ophelia — Váradi Aranka, I. színész — Gyenes László, II. színész — V. Molnár Rózsi.

II. Jan. 19-én: *A velencei kalmár*. Vj. 5 fv. Ford. Radó Antal. Antonio — Mihályfi Károly, Bassanio — Beregi Oszkár, Lorenzo —

- Mészáros Alajos, Shylock — Ivánfi Jenő, Portia — Paulay Erzsi, Nerissa — D. Ligeti Juliska, Jessica — Mátrai Erzsi.
- III. Jan. 29-én: *IV. Henrik király*. Első rész. Dr. 5 fv. Ford. Léway József. IV. Henrik — Ivánfi Jenő, Henrik, walesi hg. — Beregi Oszkár, Percy Tamás — Pethes Imre, Percy Henrik — Molnár László, Percy Henrik (Hövér) — Kürti József, Sir John Falstaff — Gál Gyula, Mortimer — Mihályfi Károly, Glendower — Bakó László, Lady Percy — Cs. Aczél Ilona, Lady Mortimer — Mátrai Erzsi, Fürge — D. Horváth Paula.
- IV. Jan. 30-án: *Ugyanaz*.
- V. Febr. 3-án: *Ugyanaz*.
- VI. Febr. 9-én: *Romeo és Julia*. Trag. 5 felv. Ford. Szász Károly. Escalus — Kürti József, Páris — Lubinszky Tibor, Montechi — Horváth Jenő, Capulet — Bartos Gyula, Romeo — Beregi Oszkár, Mercutio — Pethes Imre, Tibalt — Rajnai Gábor, Lőrincz — Gál Gyula, Montechiné — Horváth Paula, Capuletné — S. Fái Szerena, Julia — Paulay Erzsi, Julia dajkája — Csillag Teréz.
- VII. Febr. 12-én: *IV. Henrik király*. Első rész.
- VIII. Febr. 16-án: *A velencei kalmár*.
- IX. Febr. 18-án: *IV. Henrik király*. Első rész.
- X. Márcz. 14-én: *Hamlet*.
- XI. Márcz. 24-én: *IV. Henrik király*. Első rész.
- XII. Ápril 5-én: *Sok hűhó semmiért*. Vj. 5 fv. Ford. Arany László. Péter hg. — Mihályfi Károly, János, öcsese — Lubinszky Tibor, Claudio — Beregi Oszkár, Benedek — Pethes Imre, Leonato — Horváth Jenő, Hero — Cs. Aczél Ilona, Beatrice — Paulay Erzsi.
- XIII. Ápr. 9-én d. u. 2¹/₂ óraker: *A velencei kalmár*.
Jubileumi előadások Shakespeare halálának 300-ik évfordulóját alkalmából:
- XIV. Ápr. 30-án: Prológ. Irta és mondja Rákosi Jenő. *Hamlet*. Tragédia 5 felv. Ford. Arany János. Szerepváltozás: Polonius — Somlai Arthur.
- XV. Május 2-án: *Macbeth*. Tragédia 5 fv. Ford. Szász Károly. Duncan — Molnár László, Malcolm — Beregi Oszkár, Macbeth — Ivánfi Jenő, Banquo — Somlai Arthur, Macduff — Bakó László, Kapus — Horváth Jenő, Lady Macbeth — P. Márkus Emilia, Lady Macduff — Cs. Aczél Ilona, Hekate — Hettyey Aranka, Boszorkányok — S. Fái Szerena, Horváth Paula, K. Demjén Mari.
- XVI. Május 3-án: *Szentivánéji álom*. Vj. 5 felv. Ford. Arany János, zenéjét szerzette: Mendelsohn Bartholdy. Theseus — Somlai Arthur, Hyppolita — Hettyey Aranka, Egeus — Mihályfi Károly, Hermia — D. Ligeti Juliska, Lysander — Nádai Béla, Demetrius — Rajnai Gábor, Heléna — Paulay Erzsi, Oberon — Mészáros Alajos, Titania — N. Tasnádi Ilona, Puck — Váradi Aranka, Vaczkor — Pethes Imre, Gyalu — Horváth Jenő, Zuboly — Rózsahegy

Kálmán, Dudás — Kürthy György, Orrondi — Hajdu József, Ösztövér — Szőke Lajos.

- XVII. Május 4-én: *Sok hűhó semmiért.*
- XVIII. Május 6-án: *Othello.* Tragédia 5 fv. Ford. Szász Károly. Velencei doge — Horváth Jenő, Brabantio — Gál Gyula, Gratiano — Bartos Gyula, Lodovico — Lugosi Béla, Othello — Bakó László, Cassio — Mihályfi Károly, Jago — Gyenes László, Rodrigo — Kürthy György, Desdemona — P. Márkus Emilia, Emilia — K. Hegyesi Mari, Bianca — Kelemen Mária.
- XIX. Május 7-én: *Vizkereszt.* Vj. 5 fv. Ford. Lévy József. Orsino — Lubinszky Tibor, Sebastiano — Nádai Béla, Antonio — Mihályfi Károly, Böffen Tóbiás — Horváth Jenő, Keszeg Andor — Kürthy György, Malvolio — Hajdu József, Fábrián — Mészáros Alajos, Bolond — Rózsahegy Kálmán, Olivia — Cs. Aczél Ilona, Viola — Paulay Erzs, Mária — D. Ligeti Juliska.
- XX. Május 9-én: *III. Richárd király,* Tragédia 5 fv. Ford. Radó Antal. IV. Edward — Molnár László, Edward hg. — Váradi Aranka, Richárd hg. — Ághy Böske, Richárd, glocesteri hg. — Ivánfi Jenő, György hg. — Pethes Imre, Henrik, richmondi gr. — Beregi Oszkár, Buckingham hg. — Gál Gyula, Hastings lord — Kürti József, Stanley — Somlai Arthur, VI. Henrik szelleme — Mihályfi Károly, Erzsébet királyné — K. Hegyesi Mari, Margit királyné — Jászai Mari, Yorki hgnő — S. Fái Szerena, Lady Anna — P. Márkus Emilia. Ezt megelőzte Shakespeare VI. Henrik halála utolsó jelenete, ford. Ivánfi Jenő. VI. Henrik — Mihályfi Károly, Sir Robert Brankenbury — Mészáros Alajos, Richárd — Ivánfi Jenő.
- XXI. Május 10-én: *Romeo és Julia.* Szerepváltozás: Escalus — Lugosi Béla.
- Ezzel zárult az ünnepi előadások sora.*
- XXII. Május 11-én: *IV. Henrik király.* Első rész.
- XXIII. Május 13-án: *Hamlet.* Szerepváltozás: I. színész — Kürti József.
- XXIV. Május 16-án: *Macbeth.*
- XXV. Május 17-én: *Romeo és Julia.*
- XXVI. Május 19-én: *Szentivánéji álom.*
- XXVII. Május 23-án: *III. Richárd király.*
- XXVIII. Máj. 25-én: *Hamlet.*
- XXIX. Máj. 27-én: *Vizkereszt.*
- XXX. Szept. 23-án: *Hamlet.* Szerepváltozás: Horatio — Mihályfi Károly, Polonius — Somlai Arthur, Laertes — Lugosi Béla, I. színész — Kürti József.
- XXXI. Szept. 25-én: *Romeo és Julia.* Szerepváltozás: Escalus — Lugosi Béla, Tibalt — Fehér Gyula.
- XXXII. Októb. 7-én: *Othello, a velencei mór.*
- XXXIII. Októb. 9-én: *IV. Henrik király.* Első rész.

XXXIV. Októb. 11-én: *IV. Henrik király*. Második rész. (Előszőr).
 IV. Henrik — Ivánfi Jenő, Henrik hg. — Beregi Oszkár,
 Tamás hg. — Ónodi Ákos, Lancaster János hg. — Kürti Jó-
 zsef, Gloster hg. — Oláh Zoltán, Warwich gr. — Mészáros
 Lajos, Westmoreland gr. — Somlai Arthur, Northumberland
 gr. — Molnár László, Scroop, yorki érsek — Gyenes László,
 Morton — Mihályfi Károly, Falstaff — Gál Gyula, Bardolph —
 Hajdu József, Pistol — Kürthy György, Ferde — Rózsahegy
 Kálmán, Pains — Mészáros Alajos, A hír — Hettyei Aranka,
 Tánczos — Mátrai Erzsí, Lady Northumberland — Gyulay
 Edit, Lady Percy — Cs. Aczél Ilona, Fürge asszony — Hor-
 váth Paula, Vászton Dorottya — Vizvári Mariska.

XXXV. Októb. 13-án: *Ugyanaz.*

XXXVI. Októb. 15-én: *Ugyanaz.*

XXXVII. Októb. 18-án: *Ugyanaz.*

XXXVIII. Októb. 20-án: *A velencei kalmár.*

XXXIX. Októb. 23-án: *Hamlet.*

XL. Októb. 25-én: *IV. Henrik király*. Második rész.

XLI. Októb. 30-án: *III. Richárd király.*

XLII. Novemb. 3-án: *Romeo és Julia.*

XLIII. Novemb. 13-án: *A velencei kalmár.*

XLIV. Novemb. 19-én d. u. 2¹/₂ órakor: *Romeo és Julia.*

XLV. Novemb. 20-án: *Othello.*

XLVI. Decz. 10-én d. u. 2¹/₂ órakor: *Romeo és Julia.*

XLVII. Decz. 19-én: *A makranczos hölgy*. Vj. 5 felv. Ford. Lévy
 József, Baptista — Mihályfi Károly, Vincentio — Horváth
 József, Petruccio — Pethes Imre, Lucentio — Lugosi Béla,
 Gremio — Hajdu József, Hortensio — Nádai Béla, Katalin —
 Paulay Erzsí, Bianca — Láncezy Margit, Tranio — Mészáros
 Alajos, Grumio — Rózsahegy Kálmán.

XLVIII. Deczemb. 28-án: *Ugyanaz.*

*Az orsz. m. k. színművészeti akadémia Sh.-ünnepé az Urániá-
 ban 1916 máj. 5-én.*

1. Jakab Ödön: *Shakespeare*. Költ. Szavalja Gillányi Lola.

2. Gárdonyi Géza: *Shakespeare költözése*. Színmű 1 fv.

3. *Hamlet*. III. 2—4. jel. Ford. Arany János. Claudius — Bydeskuty
 László, Polonius — Selmeczy Mihály, Hamlet — Kowách Ernő,
 Ophelia — Apor Margit.

4. *Sok hűhó semmiért*. Ford. Arany László. (3 részlet.) Don Pedro —
 Kowách Ernő, Benedek — Pártos Gusztáv, Claudio — Bydeskuty
 László, Leonato — Selmeczy Mihály, Antonio — Bónis László,
 Hirnök — Visi Ferencz, Beatrix — Lenezi Hedvig, Hero — Kál-
 mán Erzsí, Ursula — Leszkay Irén, Margit — Málnaffy Ottilia.

5. *János király*. IV. 1. szín. Ford. Arany János. Hubert — Pártos
 Gusztáv, Arthur — Kálmán Erzsí, Porkoláb — Selmeczy Mihály.

6. *Szentivánéji álom.* III. 2. szín. Ford. Arany János. Helena — Frimmer Erzsí, Hermína — Andorfy Ida, Demetrius — Kowách Ernő, Lysander — Bydeskuty László, Oberon — Biró Erzsí, Puk — Kiefer Lujza.
7. *Szonettek.* Elmondják: Andorfy Ida, Gillányi Lola, Izsáky Margit, Jankovich Magda, Leszkay Irén, Szántó Margit, Szegő Lili, Ferber Lili, Gárdos Kornélia, Horváth Margit, Mészáros Paula, Muzsnay Bella.
- Május 12-én: *Ugyanaz.*

A Shakespeare-bizottság kiadványai.

I. *Shakespeare összes színművei.* Átvizsgált vagy új fordításokban kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. XI. *Vígjátékok.* V. *A makranczos hölgy.* Újból fordította Léway József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Heinrich Gusztáv. Bpest. 1914. Franklin-T. 8-r. Bevezetés 1—28 l. Szöveg 29—171 l. Jegyzetek 172—185 l. Ára 2.40. XIV. *Vígjátékok.* VIII. *A windsori vig asszonyok.* Újból fordította Rákosi Jenő. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. Bpest, 1914. Franklin-T. 8-r. Bevezetés XXII. Szöveg 155 l. Jegyzetek 156—163 l. Ára 2.40. — XXIV. *Tragédiák.* IV. *Hamlet, dán királyfi.* Fordította Arany János. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. 8-r. Bp. 1914. Franklin-T. Bevezetés. XL l. Szöveg 203 l. Jegyzetek 205—243 l. Ára 3 K. — XVI. *Vígjátékok.* X. *A hogy tetszik.* Újból ford. Rákosi Jenő. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. U. o. 1917. 8-r. XXVIII. 158 l. — XIII. *Vígjátékok.* VII. *A velencei kalmár.* Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Radó Antal. U. o. 1916. 8-r. 170 l. — XXIX. *Tragédiák.* VIII. *Coriolanus.* Ford. Petőfi Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ferenczi Zoltán. U. o. 1916. XLII, 191 l.

II. Egyéb kiadványok: *Magyar Shakespeare-Tár.* 1908—1916. I—IX. A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága. I—IV. kötetet szerk. Bayer József, V—IX. kötetet Ferenczi Zoltán. Ára évfolyamonként 6 K. Kilián Frigyes utóda bizománya. Budapest. — *Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban.* A vallás- és közokt. m. k. miniszter támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-Bizottsága. Budapest. 1909. Franklin-Társulat. I—II. Ára 18 K.

Hibaigazítás: VIII. 218. l., alól 3. sor: «Tholnek» h. «dr. Tholuck.» 242. l., alól 8. sor: «az egyház uralmának az állam fölött» h. «az állam uralmának az egyház fölött.»